

งานพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ (ม.ล.เล็ก สนิทวงศ์)

ร.ว., ท.จ., ท.ม., ต.ช., ร.ด.ม. (พิเศษ) ว.ป.ร.

วันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๙

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ก.สตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ (ม.ล.เล็ก สนิทวงศ์)

ร.ว..ก.จ..ท.ม..ต.ช.. ราชองครักษ์พิเศษ ว.ป.ร.

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕

สำเนาประวัติรับราชการ

ของ

พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์

ชื่อตัว หม่อมหลวง เล็ก ชื่อสกุล สนิทวงศ์

เกิด ณ วัน ๕ ๙ ๒ ค่ำ ปีระกา ตรงกับวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๔๒๘

ชื่อบิดา พระตำรวจเอก พระยานาวาพลานุโยค (ม.ร.ว. ชม บุตรพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ หม่อมเขียน)

ชื่อมารดา คุณหญิงคง (โรจนแพทย์)

ชื่อภริยา คุณหญิงพโยม เสนีณรงค์ฤทธิ์ ต.จ.

แรกเข้ารับราชการทหาร เป็นนักเรียนนายร้อยในโรงเรียนทหารบก สอบไล่ได้ชั้น ๕ เป็นที่ ๑๑

ขึ้นทะเบียนทหารกองประจำการ เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๔๖ เครื่องหมาย ท.บ. ๒๔๗๙
พ.น. ๙๕๕

ยศทหาร

๙	มีนาคม	๒๔๔๗	เป็น	ร้อยตรี
๑๑	ตุลาคม	๒๔๔๙	,,	ร้อยโท
๑๘	มิถุนายน	๒๔๕๑	,,	ร้อยเอก
๑๑	เมษายน	๒๔๕๕	,,	พันตรี
๒๓	พฤษภาคม	๒๔๕๙	,,	พันโท
๒๓	เมษายน	๒๔๖๓	,,	พันเอก
๑	เมษายน	๒๔๗๑	,,	พลตรี

ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์

๖ มกราคม ๒๔๕๓	เป็น หลวงทรงวิไชย
๒๐ เมษายน ๒๔๖๑	,, พระพิศาลสงคราม ถือศักดินา ๑,๐๐๐
๗ พฤษภาคม ๒๔๖๓	,, พระยา เสนี ณรงค์ ฤทธิ์ ถือศัก-ดินา ๑,๕๐๐
๑๕ พฤษภาคม ๒๔๘๕	ประกาศยกเลิกบรรดาศักดิ์
๒ มีนาคม ๒๔๘๘	กลับใช้บรรดาศักดิ์ พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ ตามเดิม

ตำแหน่ง

๑ มิถุนายน ๒๔๔๖	ประจำกอง ๒ กรมทหารม้าที่ ๑
๑ สิงหาคม ๒๔๔๙	ประจำกองร้อยที่ ๑ กรมทหารมหาดเล็ก
— เมษายน ๒๔๕๐	ผู้รั้งผู้บังคับกองร้อยที่ ๑ กรมทหารม้าที่ ๑
— พฤษภาคม ๒๔๕๑	เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์
— พฤษภาคม ๒๔๕๒	เป็นผู้บังคับ กองนักเรียนนายสิบกองพันพิเศษมณฑลพิษณุโลก (แต่งตัวสังกัดกรมทหารราบที่ ๗)
— เมษายน ๒๔๕๓	เป็นผู้บังคับกองนักเรียนนายสิบกองพลที่ ๗
— ตุลาคม ๒๔๕๓	เป็นผู้รั้งผู้บังคับกองพันพิเศษกองพลที่ ๗

— กุมภาพันธ์	๒๔๕๓	เป็นเสนาธิการ กองพลที่ ๕ มณฑลนครราชสีมา
— เมษายน	๒๔๕๕	เป็นเสนาธิการ กองพลที่ ๖ มณฑลนครสวรรค์
— พฤษภาคม	๒๔๕๖	เป็นเสนาธิการ กองพลทหารบกที่ ๙
— กันยายน	๒๔๕๘	เสนาธิการ กองพลทหารบกที่ ๑ รักษาพระองค์
๑๙ ธันวาคม	๒๔๖๐	แต่งตัวสังกัดกรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงเป็นเสนาธิการ กองพลทหารบกที่ ๑ ตามเดิม
๑ มิถุนายน	๒๔๖๒	เป็นผู้รั้งผู้บัญชาการ กองพลทหารบกที่๒
๑ กรกฎาคม	๒๔๖๓	เป็นผู้บัญชาการ กองพลทหารบกที่ ๓
— พฤษภาคม	๒๔๖๙	เป็นผู้บัญชาการ กองพลทหารบกที่ ๖
๑ พฤษภาคม	๒๔๗๐	เป็นจเรหารราบ
๑ พฤษภาคม	๒๔๗๑	เป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก
— มิถุนายน	๒๔๗๓	เป็นจเรทหารราบ
๑ เมษายน	๒๔๗๕	เป็นผู้บัญชาการ กองพลที่ ๔
— สิงหาคม	๒๔๗๕	ออกจาก ประ จำการเป็นนายทหารกอง-หนุนมีเบี้ยหวัด สังกัดกองบังคับการกระทรวงกลาโหม
๑๗ เมษายน	๒๕๐๖	ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย

เงินเดือน เบี้ยหวัด บำเหน็จบำนาญ

—	เมษายน	๒๔๔๒	รับเงินเดือน ๆ ละ	๔	บาท
๑	มิถุนายน	๒๔๔๖	,,	๖๐	,,
๑	กรกฎาคม	๒๔๔๘	,,	๖๕	,,
๑	สิงหาคม	๒๔๔๙	,,	๗๐	,,
๑	ตุลาคม	๒๔๔๙	,,	๘๐	,,
๑	เมษายน	๒๔๕๐	,,	๙๐	,,
—	เมษายน	๒๔๕๑	,,	๑๐๐	,,
—	พฤษภาคม	๒๔๕๑	,,	๑๒๐	,,
—	เมษายน	๒๔๕๒	,,	๑๓๐	,,
—	เมษายน	๒๔๕๓	,,	๑๔๐	,,
—	เมษายน	๒๔๕๕	,,	๑๖๐	,,
—	พฤษภาคม	๒๔๕๖	,,	๑๙๐	,,
—	เมษายน	๒๔๕๗	,,	๒๒๐	,,
—	เมษายน	๒๔๕๘	,,	๒๖๐	,,
—	เมษายน	๒๔๕๙	,,	๓๐๐	,,
—	เมษายน	๒๔๖๐	,,	๓๔๐	,,
๑	เมษายน	๒๔๖๒	,,	๔๐๐	,,
—	เมษายน	๒๔๖๓	,,	๕๐๐	,,
๑	เมษายน	๒๔๖๕	,,	๕๕๐	,,
๑	เมษายน	๒๔๖๗	,,	๖๐๐	,,
๑	เมษายน	๒๔๗๑	,,	๗๐๐	,,
—	สิงหาคม	๒๔๗๕	ได้รับเบี้ยหวัดตามส่วนแบ่งอัตราเงินเดือน พล.ต. ชั้น ๓		

ยศและตำแหน่งพิเศษ

๘ พฤษภาคม	๒๔๖๓	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร
๑๕ พฤศจิกายน	๒๔๖๙	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร
๒๒ พฤษภาคม	๒๔๗๓	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร
๑๘ พฤศจิกายน	๒๔๙๐	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นสมาชิกวุฒิสภา
๕ พฤษภาคม	๒๔๙๓	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์พิเศษ
๒๙ พฤศจิกายน	๒๔๙๔	พ้นจากตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภา โดยยุบเลิก ตามแถลงการณ์ ของคณะบริหารประเทศชั่วคราว

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ (ไทย)

๑๕ สิงหาคม	๒๔๔๑	เหรียญประพาศยุโรป
๑๐ พฤศจิกายน	๒๔๕๑	เหรียญรัชมังคลาภิเษก
๑ ธันวาคม	๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเษก (เงิน)
๑๘ มกราคม	๒๔๕๔	เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย
๑๑ เมษายน	๒๔๕๖	เข็มข้าหลวงเดิม
๒๓ เมษายน	๒๔๕๗	เบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๑๙ มีนาคม	๒๔๕๗	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๓๑ ธันวาคม	๒๔๕๙	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๖ ชั้นที่ ๔
๓๑ ธันวาคม	๒๔๖๑	เหรียญจักรมาลา

๓๑ ธันวาคม	๒๔๖๒	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๒ มกราคม	๒๔๖๓	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๖ ชั้นที่ ๓
๖ สิงหาคม	๒๔๖๔	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๑๑ พฤศจิกายน	๒๔๖๔	ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษและโต๊ะทอง กา-ทอง เครื่องยศ
๓๐ ธันวาคม	๒๔๖๖	ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๒๕ กุมภาพันธ์	๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเษก (เงิน)
๖ พฤศจิกายน	๒๔๗๐	ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
๘ พฤศจิกายน	๒๔๗๓	ทุติยจุลจอมเกล้า
๒๘ มีนาคม	๒๔๗๔	เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระมหานคร
๑๔ มิถุนายน	๒๔๗๖	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ (รัชกาลที่๗)
๑๓ กรกฎาคม	๒๔๙๗	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ (รัชกาลที่ ๙)

บุตรธิดา

น.ส.ดาพินี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา อาจารย์ใหญ่และเจ้าของ ร.ร. เขียน-นิวาศน์

ด.ช. ถึงแก่กรรม

นางอภิรดี ยิ่งเจริญ พยาบาลผดุงครรภ์ประกาศนียบัตร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานการสมรสกับนายจำรวย ยิ่งเจริญ

นายอธึก สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ถึงแก่กรรม

นายจุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา วศ.บ.M.S.E.

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานการสมรสกับ น.ส. วงศ์พรรณ สุทธิพงศ์ B.Sc.

ร.อ. อุทาร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา อาจารย์วิชายุทธวิธี โรงเรียนทหาร

ม้ายานเกราะ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงอุปสมบทวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมรสกับ น.ส.มาเรียม นานา

นายแพทย์เสนี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

นายนรงค์ฤทธิ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา น.บ. B.S.

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานการสมรสกับ ม.ล. สุดารัตน์ ชยางกูร

นางมณีรัตน์ มรรคดวงแก้ว M.A.

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานการสมรสกับนายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว B.M.E.

คติธรรม

พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ (ม.ล. เล็ก สนิทวงศ์) ได้รู้จักคุ้นเคยกับข้าพเจ้ามานานตั้งแต่ยังรับราชการอยู่ มีธุระมาติดต่ออยู่บ่อยครั้ง ด้วยเหตุนี้คุณหญิงของท่านจึงได้พลอยรู้จักคุ้นเคยกับข้าพเจ้าด้วย เมื่อเจ้าคุณถึงอนิจกรรมคุณหญิงก็ได้นำศพมาฝากบรรจุไว้ที่สุสานวัดมกุฏกษัตริยาราม เป็น เวลานานแรมปีและมาเยี่ยมศพเสมอ และเมื่อ ร.อ. อุทาร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา บุตรของท่านซึ่งเป็นนาคหลวง อุปสมบทที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็นศิษย์ของข้าพเจ้า จำพรรษาอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยารามด้วย เหตุการณ์เหล่านี้ เป็นเครื่องเตือนใจให้ข้าพเจ้าคิดถึงท่านเจ้าคุณผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นผู้มีคุณธรรมน่านับถือ คือท่านเป็นผู้ดำรงตนในธรรมสุจริตเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ เป็นสัมมาอาชีวะ มีความเที่ยงธรรมในหน้าที่ รักเกียรติของวงศ์ตระกูลและเกียรติของทหารรักษาไว้เป็นอันดี ไม่มีมัวหมอง เคารพวินัยเคร่งครัด มีความซื่อตรงจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์สม่ำเสมอ แม้ออกจากราชการแล้ว ก็ยังเข้าเฝ้าแหนในพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นปรกติ และเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยมั่นคงตลอดอายุขัย มีปรกติบำเพ็ญบุญกุศล บริจาคทาน รักษาศีล ฟังธรรมอบรมจิตใจอยู่เสมอ จึงเป็นผู้นำที่ดีของครอบครัว แม้ท่านล่วงลับไปแล้ว ก็ยังเหลือคุณธรรมอันน่าเคารพนับถือไว้ ให้เป็นเนตติแบบอย่างอันดีงามที่สมควรปฏิบัติตามแห่งอนุชนชั้นหลังสืบต่อไป ต้องตามนัยพุทธภาษิตที่ว่า

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

รูปคือร่างกายของนรชนทั้งหลายผู้มีอันจะต้องตายเป็นธรรมดา ย่อมย่อยยับทรุดโทรมไป แต่ชื่อและตระกูลของเขาหาย่อยยับทรุดโทรมไปไม่ (คือยังปรากฏเป็นที่ยกย่องเคารพนับถืออยู่ตลอดไป) ดังนี้ ฯ

คณะเจ้าภาพผู้เป็นภรรยาและบุตรธิดา ควรภูมิใจในข้อนี้ และควรดำรงรักษาคุณความดีอันเป็นเกียรติของท่าน และของวงศ์สกุลไว้มิให้เสื่อมสลาย เพื่อเป็นศรีสง่าของตนและของวงศ์สกุลสืบไปตลอดกาลนาน ฯ

ในที่สุดนี้ ขออุทิศส่วนกุศลทั้งมวลที่อาตมาได้บำเพ็ญมาในพระพุทธศาสนา แด่เจ้าคุณ พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ เพื่อสำเร็จหิตสุขแก่ท่าน โดยควรแก่ฐานะในสัมปรายภพทุกประการ ฯ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช

วัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร
29 ธ.ค. 08

กถามุข

คุณหญิงพโยมเสนีณรงค์ฤทธิ์ พร้อมด้วยกัลยาณมิตรได้มาปรึกษากับข้าพเจ้าถึงเรื่องการจัดทำเรียบเรียงพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎกทั้งบาลีและพากย์ไทย ซึ่งบุตรธิดาประสงค์เป็นปิตุพลี ในงานกำหนดการขอรับพระบรมราชานุญาตพระราชทานเพลิงศพ **พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์** ข้าพเจ้าทราบวัตถุประสงค์แล้วจึงเต็มใจรับทำสนองตามอัชฌาสัย เพื่อเป็นพุทธบูชาและเป็นการเผยแพร่พระพุทธพจน์ของสมเด็จพระบรมศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้า แก่นัก ศึกษาและนักปฏิบัติธรรมทั่วไป เพราะเป็นความต้องการของท่านผู้ล่วงลับซึ่งตั้งมั่นอยู่ในสุขรสแห่งพระสัทธรรมด้วยความไม่ประมาท เสริมสร้างหลักฐานเกื้อกูลแก่กุลบุตรธิดาภรรยาตลอดมา จนทายาทได้รับพระมหากรุณาธิคุณคุณูประการ เป็นพยานแห่งบารมีอานุภาพธรรมะอันผู้ปฏิบัติดีแล้วย่อมได้รับความไพบูลย์พูนผล เป็นศรีสง่าแก่ตนและครอบครัว

ข้าพเจ้าเคยมีโอกาสวิสาสะกับคุณจุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา บุตรชายใหญ่ สังเกตได้ว่าสมเป็นพุทธมามกะชน มีความรอบรู้ ปฏิภาณดี สมควรที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราช อิสสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าอันสูงศักดิ์สืบสกุลตามขนบธรรมเนียมประเพณี หากท่านเจ้าคุณพึงทราบด้วยญาณวิถีอันใดคงปีติปราโมทย์ในภาระธรรมสมบัติเปรื่องปราชญ์ของท่าน ที่ได้ถนอมกล่อมเกลาแนะนำส่งเสริมสายโลหิตทั้งโดยทางตรงและปริยายให้สถิตสถาพร

จำเดิมพระพุทธศาสนานี้แพร่หลายแต่ในชมพูทวีปเท่านั้น ครั้นลุถึงสมัยแผ่นดินพระเจ้าอโศกมหาราช องค์เอกอัครศาสนูปถัมภ์ พระพุทธศาสนาได้ขยายตัวจากชมพูทวีปไปยังเกาะลังกาบ้าง สายหนึ่งได้พุ่งตรงสู่สุวรรณภูมิ ประมาณศตวรรษที่สาม นับแต่กาลบัดนั้นมา พระพุทธศาสนาก็ประดิษฐานมาตราบเท่าปัจจุบันกาล กระจายไปตลอดแหลมอินโดจีน โดยเริ่มต้น ณ จังหวัดนครปฐมทางใต้ขดนครศรีธรรมราช บทความบางตอนทางประวัติศาสตร์ว่า พระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จมารับพระบรมธาตุที่จังหวัดนครศรีธรรมราชด้วยพระองค์เอง ทรงพระดำเนินประคอง ผอบบรรจุพระธาตุ ประดิษฐาน บนหลังช้างจน ถึงสุโขทัย ด้วยพระวิริยะอุตสาหะคุณ

เมื่อกรุงศรีอยุธยาวิบัติพ่ายแพ้แก่พม่าข้าศึกสิ่งของสูงค่าสูญสลาย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้า ฯ ให้พิจารณาขอยืมพระไตรปิฎก อรรถกถา ฉบับสมบูรณ์จารึกใหม่ ณ กรุงธนบุรี โดยมิมีผู้ใดขัดขวางคัดค้าน เสร็จแล้วส่งฉบับเดิมกลับคืนไปมิให้เสียหายกระจัดกระจาย นับเป็นหิตานุหิตประโยชน์ ได้ปลดเปลื้องความเศร้าหมองขจัดอาสวกิเลสเหล่าเดียรถีย์อธรรมให้เบาบางสืบมา

ครั้ง พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ พรั่งพร้อมด้วยญาติมิตร ศิษยานุศิษย์ไปบำเพ็ญกุศลนมัสการพระบรมธาตุ ณ จังหวัดนครศรีธรรมราชกับคุณหญิงซึ่งสืบเชื้อสาย ณ นคร ก็ได้บริจาคทรัพย์เพื่อการศึกษาประไตรปิฎก พระอภิธรรม ปฏิสังขรณ์บูรณปูชนียสถานบางแห่งซึ่งชำรุดทรุดโทรมรุงรังให้มั่นคงถาวร

กอปร์กับคุณหญิงพโยม เสนีณรงค์ฤทธิ์ เป็นผู้สนใจพระธรรมถึงกับสละเวลามาศึกษา พระอภิธรรม กับข้าพเจ้า และคณะ ร่วมกับ พระภิกษุ และสาธุชน ทั้งยังเสียสละเพื่อการกุศลอีกเป็นอันมากโดยตลอดมา จึงสังเกตได้ว่าสามีของท่านก็คงเป็นผู้มีอุปนิสัยสนใจในพระธรรมอันเป็นสาระด้วย มิฉะนั้นแล้วจะอยู่ร่วมกันมาโดยตลอดอย่างผาสุกได้อย่างไร การจัดทำหนังสือ "พุทโธวาท" นี้ คงเป็นที่ยินดีและอนุโมทนาของผู้ล่วงลับ การจัดทำครั้งนี้อาจขาดตกบกพร่องไปบ้าง หวังว่ามวลปราชญ์ทั้งหลายคงเมตตาอภัยในความรู้น้อยของข้าพเจ้า

มาตรว่าความดีจะพึงมีอยู่ในหนังสือเล่มนี้ อันเป็นคู่มือการศึกษาหลักธรรมแบบสั้น ๆ และเป็นคู่มือการค้นคว้าแล้ว ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลแก่พลตรีพระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ ผู้ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติศาสนามาโดยเอนกตลอดอายุไขยแลสรรพสัตว์ทั้งหลาย เมื่อทราบแล้วจงอนุโมทนาอันเป็นบุญญกิริยาให้สำเร็จได้ตามประสงค์ และจงช่วยคุ้มครองรักษาครอบครัววงศ์สกุลให้ได้รับความเจริญผาสุก ตลอดไปชั่วกาลนาน

กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ

(กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ)

คณะ ๒๕ วัดมหาธาตุ พระนคร
๑๗ มกราคม ๐๙

ไว้อาลัย

ข้าพเจ้าและบุตรธิดา สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ เนื่องจากการรับพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธ (ม.ล. เล็ก สนิทวงศ์) ซึ่งกราบถวายบังคมลาถึงแก่อนิจกรรมด้วยโรคหัวใจวายโดยอาการสงบ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า เวลา ๑๑.๐๐ น. พุธที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๖ นับจากวันเกิดพฤหัสบดีที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๘ อายุประมาณ ๗๘ ปี ขณะป่วยหนัก สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ญาติสนิทของท่านเจ้าคุณอัญเชิญพระราชเสาวนีย์ทรงเยี่ยม และทรงเสียพระราชหฤทัยในกาลต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานน้ำอาบศพเครื่องประกอบเกียรติยศเยี่ยงอย่างพระยาพานทอง สมฐานันดรศักดิ์แห่งเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ความดีความชอบทุกรัชสมัยทั้งทางราชการแลส่วนพระองค์ วันบำเพ็ญกุศลสัตตมวารบรรจุศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่เจ็ด ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพวงมาลาดอกไม้สด ทรงสลดอาลัยขุนนางเก่าผู้จงรักภักดี สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มวลญาติมิตรทรงแสดงน้ำพระทัยน้ำใจไมตรีธรรม ขอกราบนมัสการ ขอบพระทัย ขอบพระคุณอย่างสูง วิญญาณท่านผู้ล่วงลับย่อมร่วมถวายพระพรแลอวยชัย ทั้งขอประทานอภัยมิได้นำคำคารวะสดุดีลง ด้วยเหตุจำเป็นบางประการ

เจ้าคุณเสนีณรงค์ฤทธิ์ มีอุดมคติสัมมาปฏิบัติในอริยสัจจธรรมหนักแน่นมั่นคง กอปร์กรณียสาธารณะประโยชน์สุขแก่ประเทศชาติประชาชน บำรุงพระบวรพุทธศาสนา เชิดชูบูชาพระมหากษัตราธิราช กตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษบุพการี

ห่วงใยอนาคตของเพื่อนมนุษย์เยาวชน จึงพิมพ์หนังสือพุทโธวาทที่ท่านชอบเป็นธรรมบรรณาการอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ วันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๙ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม นับแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ทรงประกอบพิธีสมรสพระราชทานระหว่างเรา ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๔๗๐ มีบุตรธิดา ๖ คน ท่านประพฤติตนพร้อมจริยาวัตรมงคลกิจนิจศีล เอาใจใส่เคารพรักท่านมารดาด้วยอัธยาศรัยสัมมาคารวะบิยวาจาน่าชื่นใจยากหาสามัญชนเทียบเท่าอุปการะอบรมบุตรธิดาบริวารเสียสละอภัยเพื่อเจริญรอยสกุลวงศ์ มารยาทสุภาพอ่อนน้อมโอบอ้อมอารีพี่น้องหมู่คณะสมานสามัคคี นิสัยซื่อสัตย์สุจริตยุติธรรมรักษาระเบียบวินัยทหารเคร่งครัด บากบั่นหมั่นเพียรเข้มแข็งอดทนมุ่งมั่นหน้าที่การงานวิจารณญาณสุขุมรอบคอบละเอียดหลักแหลมปราศจากเล่ห์เหลี่ยมอคติอกุศลสติปัญญาปรีชาสามารถทัศนะประสพการณ์ไกลเข้าถึงจิตใจผู้คุ้นเคยเสวนาสมาคมบุคคลิกลักษณะองอาจกล้าหาญสง่างามสุขภาพสมบูรณ์ แต่งกายประณีตเรียบร้อยสวยเด่นรื่นเริงแจ่มใสเป็นกันเอง ชอบสันโดษสนใจงานอดิเรกนานาชนิด รสนิยมสูงจูงใจคนนับถือยำเกรงสมเกียรติศักดิ์นายทหารม้าตั้งแต่แรกรับราชการ พ.ศ. ๒๔๔๖ กระทั่งเลื่อนย้ายสังกัดเป็นนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์รุ่นอาวุโส ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทควรแก่การไว้วางพระราชหฤทัย สมเด็จพระบิยมหาราชเจ้าทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ร่วมโต๊ะเสวยครั้งแรกมียศเพียงนายร้อยโท พระราชทานพระบรมราชวโรกาสเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในงานมหาสมาคมแลส่วนพระองค์ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์เลิศล้ำแก่ครอบครัวตลอดมาทุกรัชกาล รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์ตามลำดับชั้นดำรงตำแหน่งสำคัญภาคต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่อายุไม่ทันย่างมัชฌิมวัย เช่น เสนาธิการกองพลทหารบกผู้บัญชาทหารบก จเรทหารบก เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก ราชองครักษ์เวรเป็นจเรอีกเหตุหาตัวแทนยาก เป็นผู้บัญชาการทหารบก กองพลที่ ๔ จังหวัดนคร

สวรรค์ พ.ศ. ๒๔๗๕ เปลี่ยนการปกครองออกจากประจำการ ๒๔๙๐ เป็นสมาชิกวุฒิสภา ๒๔๙๓ เป็นราชองครักษ์พิเศษ ฯลฯ เกียรติชีวประวัติงดงามเชี่ยวชาญกว้างขวางทางวิชาการทหาร นโยบายการปกครอง การสังคมสงเคราะห์ การพัฒนาปรับปรุงสถานะการณ์ทุกด้านทุกแขนงก้าวหน้าเทียมทันอารยประเทศ ซึ่งทางราชการบันทึกชมเชยยกย่องยอดเยี่ยมรับรองปฏิบัติสืบต่อตราบเท่าทุกวันนี้ อาทิ สมัย พ.ศ. ๒๔๗๒ ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก ได้ดำริเริ่มจัดพิธีพระราชทานกระบี่และยศนายทหารสัญญาบัตรแก่นักเรียนทำการนายร้อย ท่านอธิบายว่า นักเรียนนายร้อยรุ่นใหญ่ซึ่งสำเร็จการศึกษาวิชาทหารครบตามหลักสูตรด้วยอุตสาหวิริยภาพ ออกมาเป็นนายทหารบริหารราชการแผ่นดินสนองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณรักษาสิทธิ์อิสระเอกราชเสรีภาพ ป้องกันพระราชอาณาจักรพลีชีวิตอุทิศเพื่อปิตุมาตุภูมิให้พ้นภัยจากอริราชศัตรู เป็นบุคคลเพียบพร้อมวุฒิธรรมคุณสมบัติสมรรถภาพเกียรติยศสูงสุด สมควรจะกำหนดพิธีมโหฬารเหมาะสมแก่เกียรติศักดิ์อันน่าภาคภูมิใจนั้น และเพื่อเพิ่มพูลปลูกฝังศรัทธาปสาทในวงราชการทหารจากมหาชนนิรันดร

ครั้นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทรงอนุมัติ ท่านจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระบรมราชินี อัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานกระบี่ และยศ นายทหารสัญญาบัตรแก่นักเรียนทำการนายร้อยซึ่งสำเร็จการศึกษาทั่วหน้า พระราชทานพระบรมราโชวาท ประทับทอดพระเนตรนักเรียนนายร้อยหลายเหล่าแสดงการพลศึกษาการกีฬาถวาย ฯ ท่ามกลางความชื่นชมนิยมยินดีของแขกผู้มีเกียรติฝ่ายทหารพลเรือน ผู้ปกครองนักเรียนทั้งชาวต่างประเทศ ตอนค่ำเสด็จ ฯ ทอดพระเนตรละครเรื่องทหารแสดงโดยนายทหาร บุตรภรรยา กับนักเรียนนายร้อยบางท่าน พระราชทานเครื่องแต่งกายละครและเสด็จ ฯ วันซ้อมใหญ่ฐานะเคยทรงเป็นนักเรียนนายร้อยพิเศษและผู้บังคับการ

ปรากฏผลมหาศาล กุลบุตรประชาชาวไทยเลื่อมใสสมัครเข้าเรียนในโรงเรียนนายร้อยเกินจำนวนจนต้องเปิดการสอบคัดเลือกใหม่ปีต่อไป ประเทศไทยได้นายทหารเสมอเพชรน้ำเอกเป็นรัฐบุรุษคนสำคัญ ช่วยจรรโลงชาติบ้านเมืองรุ่งเรืองวิวัฒนาการตราบกาลปาวสาน

บัดนี้ถึงวาระอายุขัยย่อมเสื่อมดับไปตามกฎธรรมชาติสภาพแห่งเวไนยสัตว์ แต่เกียรติคุณความเคารพรักใคร่ซาบซึ้งยังยืนยงทรงจำ ข้าพเจ้าบุตรธิดาญาติมิตรร่วมสำรวมจิตอธิษฐาน ขอวิญญาณบริสุทธิ์ประเสริฐของ "พ่อ" ยอดกัลยาณมิตรยิ่งพระคุณของเรา โปรดรับทราบกุศลเจตนา ไม่ว่า "พ่อ" จะอยู่ในรูปขันธ์ใดภพใดก็ตาม จงมีส่วนอนุโมทนาในมหากุศลบุญราศีที่บำเพ็ญสนอง อเนกอนันต์ส่งผลให้ "พ่อ" สำเร็จสู่สุคติวิสัย ย่นสังสารวัฏชัดสั้นพ้นจากวิบากชนกกรรม ลุล่วงถึงขั้นมรรค—ผล—นิพพาน โดยเร็วที่สุดสมปรารถนา

เฟียม เสนีวงศ์ ฯ

๙๘ ปฏิพัทธ์ อ. ดุสิต พระนคร

พุทโธวาท

เรียบเรียง

โดย

กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ

กรรมการผู้จัดการ
มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ พระนคร

อาคตสถาน

พระไตรปิฎก บาลี สยามรัฐ

อรรถกถา

พระไตรปิฎก กรมการศาสนา

สารบัญ

หน้า

การแสวงหาของคนในโลกสองอย่าง	๓
ทรงแสวงหาทางอันประเสริฐมาช้านาน	๕
พระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก	๙
พระโพธิสัตว์ทอดกายเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าเสด็จ	๑๐
ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระทีปังกรพุทธเจ้า	๑๒
พระโพธิสัตว์ได้รับการบูชา	๑๓
บำเพ็ญพุทธการกธรรม ๑๐ ประการ	๑๖
มหาปฐพีหวั่นไหวเพราะแรงอธิษฐาน	๒๑
ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมเหล่านั้นตราบเท่าได้เสวยพระชาติเป็นเวสสันดร	๒๒
ชาติที่บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ	๒๓
ภาคดุสิตพิภพ	๒๘
มหาวิโลกนะ ๕ ประการ	๓๐
ทรงรับคำอาราธนาของเทพยดา	๓๒
เสด็จลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์	๓๒
พระมารดาทรงสุบินนิมิตร	๓๒
พราหมณ์ทำนายพระสุบิน	๓๓
ธรรมดาของพระโพธิสัตว์	๓๔
พระมารดาเสด็จนครเทวทหะ	๓๔
พระโพธิสัตว์ประสูติ	๓๕
พระโพธิสัตว์เสด็จกลับนครกบิลพัสดุ์ กาลเทวิลดาบสเข้าเฝ้า	๓๗
วันที่ห้าเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ ทำพิธีขนานพระนาม	๓๙
เสด็จพิธีแรกนาขวัญ	๔๒

หน้า

ทรงแสดงศิลปวิทยาแก่หมู่พระญาติและอภิเษกสมรส ๔๓
ทรงเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ๔๔
เสด็จออกมหาภิเนษกรม ๔๗
อุปมา ๓ ข้อเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ ๕๐
ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ๕๑
ทรงสุบินนิมิตร ๕ ประการ ๕๓
ทรงทำนายพระสุบิน ๕๔
ทรงผจญมาร ๕๗
ปฏิจสมุปบาทปฏิโลม ๖๐
อนัตตลักขณะสูตร ๗๓
ความปรารถนา ๔ อย่างของพระเจ้าพิมพิสารสำเร็จ ๗๙
ทรงแสดงอริยสัจ ๘๒
ทรงตรัสแก้คำกล่าวหาว่าพระองค์เป็นอกิริยาวาท ๘๒
ผู้ทำหน้าที่ทูตจะต้องประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ ๘๗
ทรงตรัสถึงโทษอสัทธรรมที่ครอบงำจิตพระเทวทัต ๓ ประการ ๘๘
โทษของผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ๘๙
เรื่องความเคารพ ๙๑
วิธีข่มใจเมื่อกระทบต่ออนิฏฐารมณ์ ๙๓
จุดประสงค์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ๙๖
ความหมายของคำว่าพราหมณ์ ๙๗
ผลแห่งกรรม ๑๐๓
สรรเสริญผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ๑๑๐
ในธรรมวินัยนี้มีความอัศจรรย์ ๘ ประการ ๑๑๒
อาสวะเป็นมูลรากของอวิชชา ๑๒๐

	หน้า
สภาพของพระนิพพาน	๑๒๑
เหตุที่ได้มาซึ่งฤทธิ์ ๓ ประการ	๑๒๔
ธรรมสองประการเป็นเหตุให้เกิดทุกข์	๑๒๖
พรหมจรรย์นี้เพื่อใคร	๑๒๗
เทศนาโดยปริยาย ๒ อย่าง	๑๒๙
ธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก ๒ อย่าง	๑๓๐
นิพพานธาตุ ๒ อย่าง	๑๓๑
การแสวงหา ๓ อย่าง	๑๓๓
บุตร ๓ จำพวก	๑๓๔
ทางเสื่อมแห่งพระโพธิญาณ	๑๓๖
บุคคล ๓ จำพวกอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลอนุเคราะห์โลก	๑๓๗
ธรรมเครื่องกำจัดนิวรณ์	๑๓๙
พระผู้เป็นดวงตาของโลก	๑๔๕
ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผล ๕ อย่าง	๑๕๑
อธิปไตย ๓	๑๕๕
ความเมา ๓ อย่าง	๑๕๘
คนชราควรทำบุญ	๑๖๐
ปาฏิหารย์ ๓ อย่าง	๑๖๒
โลกมีทั้งคุณมีทั้งโทษ	๑๖๔
สิ่งไม่รู้จักอิ่ม ๓ อย่าง	๑๖๖
เหตุเกิดกรรม ๓ อย่าง	๑๖๗
ความสะอาด ๓ อย่าง	๑๖๘
ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้เป็นพาล	๑๗๑
ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้เป็นบัณฑิต	๑๗๒

หน้า

บุคคล ๔ จำพวกที่ปรากฏอยู่ในโลก	๑๗๔
บุคคลผู้ยังหมู่ให้งาม ๔ จำพวก	๑๗๗
ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์โลก ๔ ประการ	๑๗๙
สิ่งไกลกัน ๔ อย่าง	๑๘๒
ความเลื่อมใส ๔ อย่าง	๑๘๔
สิ่งที่ไม่ควรคิด ๔ อย่าง	๑๘๗
การนอนมี ๔ อย่าง	๑๘๙
อานิสงส์การเดินจงกรมมี ๕ ประการ	๑๙๗
สุภาพสตรีคนใดปรารถนาเกิดเป็นเทวดาเหล่ามนายิกาพึงประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ	๒๐๑
อานิสงส์แห่งทาน ๕ ประการ	๒๐๓
วิธีใช้ทรัพย์ ๕ ประการ	๒๐๕
ห้วงบุญ	๒๐๘
ความเจริญ ๕ ประการเป็นสิ่งประเสริฐ	๒๑๕
ลักษณะคำพูดที่เป็นสุภาษิต	๒๒๑
ธรรมะสำหรับภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส	๒๒๑
อนุสติ ๕ ประการ	๒๒๓
อนุตตริยะมี ๖ ประการ	๒๒๕
ความจนเป็นทุกข์ของผู้บริโภคกาม	๒๒๘
ของที่หาได้ยากในโลก ๖ อย่าง	๒๓๑
โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร	๒๕๗
อานิสงส์ของเมตตามี ๘ ประการ	๒๖๐
โลกธรรม ๘	๒๖๔
ขณะที่ควรประพฤติพรหมจรรย์	๒๖๗

หน้า

โทษของการละเมิดศีล ๕	๒๗๒
คุรุธรรม ๘ ประการ	๒๗๔
ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน	๒๗๖
ทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์	๒๗๘
แสงสว่างในโลก ๔ อย่าง	๒๘๗
โทษของผู้กีดขวางและห้ามผู้อื่นทำบุญ	๒๙๓
โลกมีช่องอยู่ ๖ ช่อง	๒๙๙
ไม่ควรหมิ่นในสิ่งเล็ก ๔ สิ่ง	๓๐๒
พึงสำรวมไว้เป็นการดี	๓๐๕
สัตว์ผู้มักมากในกามคุณย่อมไม่รู้สึกในการทำบาป	๓๐๕
เครื่องพันธนาการที่ปลดได้ยาก	๓๐๖
คนส่วนมากงามแต่ภายนอกแต่ภายในสกปรก	๓๐๖
ธรรมที่ทำให้แก่ช้า	๓๐๗
ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมเป็นทุกข์	๓๐๗
ความหมุนเวียนแห่งกรรม	๓๐๘
สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ	๓๐๘
บัณฑิตย่อมยังประโยชน์ทั้งสองไว้ได้	๓๐๙
บุคคลในโลกนี้มี ๔ จำพวก	๓๑๒
เมื่อมีแล้วย่อมเศร้าโศก	๓๑๓
ตถาคตเป็นมหาบุรุษ	๓๑๓
ตถาคตย่อมไม่ยินดียินร้าย	๓๑๓
มารและเสนามารย่อมไม่พบอริยสาวกที่เบื่อหน่ายแล้ว	๓๑๔
สาวกของพระพุทธเจ้าก้าวล่วงโลกามิสแล้ว	๓๑๔
ถึงแม้จะเสกภูเขาให้เป็นทองคำล้วนก็ยังไม่เป็นที่พอใจของบุคคลหนึ่งได้	๓๑๔

กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ ๓๑๔
ทรงปฏิญาณตนว่าเป็นชาวนา ๓๑๕
พึงให้ทานแก่ใครจึงมีผลมาก ๓๑๖
คำอันเป็นสุภาษิตพึงได้ด้วยจิตที่ผ่องใส ๓๑๖
บัณฑิตย่อมสรรเสริญผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา ๓๑๗
ความเป็นภิกษุมิได้อยู่ที่การขออย่างเดียว ๓๑๗
ลำดับกายของรูปที่เกิดขึ้นในครรภ์ ๓๑๗
คนมีสติก็ยังไม่หลุดพ้นจากเวร ๓๑๘
ผู้ใดมีเมตตาผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ ๓๑๘
ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐ ๓๑๘
ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ ๓๑๙
ความสัตย์เป็นรสอันเลิศกว่ารสทั้งหลาย ๓๑๙
ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐสุด ๓๑๙
บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ๓๑๙
บุคคลล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร ๓๑๙
คนเราจะได้ปัญญามาอย่างไร ๓๑๙
เมื่อระลึกถึงพระรัตนตรัยแล้วย่อมขจัดความหวาดสะดุ้ง ๓๒๐
พระอรหันต์อยู่ในที่ใดที่นั้นเป็นภูมิสถานอันรื่นรมย์ ๓๒๐
ขันธ์ ๕ เป็นภาระ ๓๒๑
ขันธ์ ๕ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๓๒๑
สิ่งใดไม่เที่ยงควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๓๒๑
สิ่งใดเป็นทุกข์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๓๒๒
สิ่งใดเป็นอนัตตาควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๓๒๒
ที่สุดสองอย่างนี้ส่วนมากมีในโลก ๓๒๓
พระตถาคตย่อมแสดงธรรมสายกลาง ๓๒๓

หน้า

ความเห็นสุดโต่งอีกสองสาย	๓๒๓
ความต่างกันระหว่างบัณฑิตกับพาล	๓๒๓
ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์	๓๒๔
มูลเหตุแห่งทุกข์	๓๒๔
ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ได้	๓๒๔
เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป	๓๒๕
เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา	๓๒๕
เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา	๓๒๕
เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร	๓๒๕
เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ	๓๒๕
ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา	๓๒๖
ภิกษุชื่อว่าเป็นธรรมกถึกนั้นด้วยเหตุเพียงเท่าไร	๓๒๖
ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์	๓๒๖
ธรรมเป็นที่ตั้งของอุปาทาน	๓๒๗
ปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการมนังการ	๓๒๗
ที่เรียกว่ามารนั้นเป็นไฉน	๓๒๗
อาหารมี ๔ อย่าง	๓๒๘
จะพิจารณากวฬีการาหารอย่างไร	๓๒๘
จะพิจารณาผัสสาหารอย่างไร	๓๒๙
จะพิจารณามโนสัญเจตนาหารอย่างไร	๓๓๐
จะพิจารณาวิญญาณาหารอย่างไร	๓๓๐
ถ้าความยินดีความเพลิดเพลินความทะยานอยากมีอยู่ในอาหารนั้น ความทุกข์ก็ย่อมมี	๓๓๑

หน้า

เมื่ออวิชชาไม่เกิดชราและมรณะก็ไม่เกิด ๓๓๒
สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้าสมาคมกันโดยธาตุ ๓๓๒
สงสารนี้กำหนดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ ๓๓๓
สงสารนี้มารดาของเราก็กำหนดไม่ได้ ๓๓๓
น้ำตาของสัตว์มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ๓๓๓
น้ำนมของมารดาที่เราดื่มกินมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ๓๓๔
กองกระดูกของสัตว์แต่ละคนใหญ่ปานภูเขาเวปุลละ ๓๓๕
ภิกษุชนิดใดสมควรเข้าไปสู่สกุล ๓๓๖
ธรรมเทศนาชนิดใดที่ไม่บริสุทธิ์และบริสุทธิ์ ๓๓๖
อะไรเป็นเหตุเมื่อก่อนสิกขาบทมีน้อย แต่ภิกษุตั้งอยู่ในอรหันต์มีมาก
สิกขาบทมีมากแต่ภิกษุตั้งอยู่ในอรหันตตผลมีน้อย ๓๓๗
ใคร ๆ ก็ทำให้พระสัทธรรมเลือนหายไปไม่ได้นอกจากพุทธบริษัท ๓๓๗
เหตุฝ่ายต่ำ ๕ ประการของพุทธบริษัทที่ทำให้สัทธรรมเสื่อม ๓๓๘
ลาภสักการะเป็นของทารุณเผ็ดร้อน ๓๓๘
ลาภสักการะเหมือนพรานเบ็ด ๓๓๘
อุปมาข้อที่ ๒ ๓๓๙
ลาภสักการะเหมือนขวานฟ้า ๓๔๐
ผู้ถูกลาภสักการชื่อเสียงครอบงำย่ำยีจิตย่อมถึงอบาย ๓๔๐
ผู้ไม่หวั่นไหวในสักการะบัณฑิตเรียกว่าสัปบุรุษ ๓๔๑
ความกตัญญูบางอย่างมีในสุนัขจิ้งจอก แต่ไม่มีในภิกษุบางรูป ๓๔๑
คนเราถ้าไม่พูดก็ไม่ทราบว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต ๓๔๑
กุลบุตรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ต้องอดทน ๓๔๒
บุคคลประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำจัดความโกรธ ๓๔๒
ทรงสรรเสริญบุคคลผู้อยู่คนเดียว ๓๔๒

	หน้า
พระพุทธเจ้าย่อมรุ่งเรืองด้วยเดชานุภาพตลอดวันตลอดคืน	๓๔๓
ทรงสตรัสสอนราหุล	๓๔๓
ทรงมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม	๓๔๖
มรรคมีองค์ ๘ เป็นพรหมญาณธรรมญาณ	๓๔๖
ธรรมที่ควรละด้วยปัญญา	๓๔๖
ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา	๓๔๗
ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญา	๓๔๗
การหลีกออกมี ๒ วิธี	๓๔๗
สติสัมโภชฌงค์ย่อมเกิดตามลำดับดังนี้	๓๔๗
อานิสงส์โภชฌงค์มี ๗ ประการ	๓๔๙
โภชฌงค์ ๗ รักษาโรคได้	๓๕๐
พระมหากัสสปหายจากอาพาธเมื่อฟังโพชฌงค์จบลง	๓๕๑
คนที่ไปถึงมีจำนวนน้อย นอกนั้นย่อมเราะไปตามฝั่ง	๓๕๑
ทางสายเอก	๓๕๒
สติปัฏฐาน ๔	๓๕๓
ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม	๓๕๓
เวทนา ๓ ภิษุแทงตลอดแล้วย่อมเป็นผู้หายหิวปรินิพพาน	๓๕๓
เวทนาทั้งหลายเป็นทุกข์	๓๕๔
พึงละอนุสัย ๓ ในเวทนา ๓	๓๕๔
เพราะไม่รู้เวทนา ๓ จึงเกิดอนุสัย	๓๕๕
ผู้ใดอดกลั้นต่อทุกขเวทนาไว้ได้ผู้นั้นย่อมปรากฏในบาดาล	๓๕๕
เห็นเวทนา ๓ อย่างไร จึงเรียกว่าเห็นชอบ	๓๕๖
ความสงบระงับ ๖ อย่าง	๓๕๗
มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่เป็นที่พอใจของบุรุษ	๓๕๗

หน้า

มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่พอใจของบุรุษ ๓๕๘
บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่เป็นที่พอใจของมาตุคาม ๓๕๘
บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่ชอบใจของมาตุคาม ๓๕๘
ความทุกข์ของมาตุคาม ๕ อย่าง ๓๕๙
มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการย่อมตกนรก ๓๕๙
มาตุคามประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ย่อมไปสวรรค์ ๓๖๐
มาตุคามประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการนี้จึงบังคับสามีได้ ๓๖๐
ฐานะ ๕ อย่างที่มาตุคามผู้มิได้ทำบุญไว้ยากที่จะได้ ๓๖๑
อุปมาโทษของกามมี ๑๐ ประการ ๓๖๑
โสตาปัตติยังคะธรรม ๓๖๓
สัญญา ๑๐ ประการเมื่อกำหนดดีแล้วย่อมระงับอาพาธได้ ๓๖๔
ภิกษุใดด่าบริภาษเพื่อนพรหมจรรย์ต้องประสบต่อความฉิบหาย ๑๑ อย่าง ๓๖๙
ทางแห่งความเจริญและความเสื่อมของคน ๓๗๐
คำสุภาษิตเป็นคำสูงสุด ๓๗๓
ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในเวทนาบัณฑิตกล่าวว่าผู้นั้นล่วงเวทนาทั้งหมด ๓๗๔
ผู้ใดรู้นามรูป ผู้นั้นชื่อว่าผู้รู้ตาม ๓๗๔
บุคคลที่ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรและเป็นนักปราชญ์ ๓๗๔
บุคคลที่ชื่อว่าเป็นอาฌาไนย ๓๗๕
ผู้พิจารณาอริยสัจ ๔ อยู่เนือง ๆ แล้วย่อมถึงซึ่งเจโตวิมุติและปัญญาวิมุติ ๓๗๕
ทุกข์เป็นอันมากในโลกเกิดขึ้นเพราะอุปธิเป็นเหตุ ๓๗๖
สัตว์ทั้งหลายไปสู่ภพใหม่เพราะอวิชชา ๓๗๖
สังขารเป็นปัจจัยแห่งทุกข์ทั้งมวล ๓๗๗
ทุกข์อย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ๓๗๗
ผัสสะเป็นเหตุแห่งทุกข์ ๓๗๘

	หน้า
เวทนาเป็นเหตุแห่งทุกข์	๓๗๘
ตัณหาเป็นเหตุแห่งทุกข์	๓๗๙
อุปาทานเป็นเหตุแห่งทุกข์	๓๗๙
ความริเริ่มเป็นเหตุแห่งทุกข์	๓๗๙
อาหารเป็นเหตุแห่งทุกข์	๓๘๐
ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัย	๓๘๑
ผู้ใดอันตัณหาทิฏฐิและมานะไม่อาศัยแล้วย่อมไม่ดิ้นรน	๓๘๑
สัตว์เหล่าใดเข้าถึงอรูปภพสัตว์เหล่านั้นยังไม่รู้ชัดซึ่งนิพพาน	๓๘๒
นามรูปเป็นของเท็จนิพพานเป็นของจริง	๓๘๒
พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ไม่มีอาสวะเพราะรู้ชอบ	๓๘๓
ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่มีใจเป็นหัวหน้า	๓๘๔
เวรย่อมไม่สงบระงับด้วยการจองเวร	๓๘๔
คุณของความไม่ประมาทและโทษของความประมาท	๓๘๕
บัณฑิตย่อมไม่ประมาท	๓๘๕
ยศย่อมเจริญแก่ผู้ที่มีความหมั่น	๓๘๖
ความไม่ประมาทเหมือนทรัพย์อันประเสริฐ	๓๘๖
ผู้ใดตั้งอยู่ในความไม่ประมาทชื่อว่าใกล้ต่อพระนิพพาน	๓๘๖
นักปราชญ์ย่อมตามรักษาจิต	๓๘๗
จิตที่ฝึกดีแล้วนำสุขมาให้	๓๘๗
ผู้ใดสำรวมจิตผู้นั้นย่อมพ้นจากบ่วงมาร	๓๘๗
ปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์แก่ผู้มีจิตไม่มั่นคง	๓๘๘
กายนี้เปรียบเหมือนหม้อ	๓๘๘
กายนี้ไม่นานก็ถมแผ่นดิน	๓๘๘
พระเสขเท่านั้นที่รู้แจ้งแผ่นดินนี้	๓๘๘

หน้า

มุนีพึงเที่ยวไปในบ้านเหมือนแมลงภู่	๓๘๙
คนโง่รู้ตัวว่าโง่ยังเป็นบัณฑิตได้บ้าง	๓๘๙
คนพาลถึงนั่งใกล้บัณฑิตก็ไม่รู้ธรรม	๓๘๙
วิญญูชนเมื่อนั่งใกล้บัณฑิตย่อมรู้ธรรม	๓๙๐
ธรรม ๗ ประการนี้มีในท่านผู้ใดผู้นั้นชื่อว่าไม่ขัดสน	๓๙๐
บุคคลทำกรรมใดแล้วเดือดร้อนภายหลัง กรรมนั้นไม่ควรทำ	๓๙๐
กรรมใดทำแล้วไม่เดือดร้อนกรรมนั้นควรทำ	๓๙๐
พึงเห็นคนชี้โทษเหมือนชี้ขุมทรัพย์ให้	๓๙๑
คติของพระอริยะรู้ได้ยาก	๓๙๑
จงรีบทำความดี	๓๙๑
พึงสละสุขอันน้อยเพื่อความสุขใหญ่	๓๙๒
ปัจฉิมกาล	๓๙๒
วัชชีธรรม ๗ ประการ	๓๙๒
ตรัสอปริหานิยธรรมแก่สงฆ์	๓๙๔
อปริหานิยธรรม ๗ หมวดที่ ๒	๓๙๕
อปริหานิยธรรม หมวดที่ ๓	๓๙๕
อปริหานิยธรรม หมวดที่ ๔	๓๙๖
อปริหานิยธรรม หมวดที่ ๕	๓๙๖
ทรงแสดงอปริหานิยธรรม ๖	๓๙๗
เสด็จไปยังอัมพลัฏฐิกา	๓๙๘
เสด็จนาลันทาคาม	๓๙๙
เสด็จปาฏลิคาม	๔๐๑
ทรงแสดงโทษแห่งศีลวิบัติด้วยบัณฑิตของคนทุศีล ๕ ประการ	๔๐๑
อานิสงส์แห่งศีลสมบัติ ๕ ประการ	๔๐๒

หน้า

สุนีธะและวัสสการพราหมณ์อำมาตย์ผู้ใหญ่เข้าเฝ้า ๔๐๓
ทรงพยากรณ์ปาฏลิคาม ๔๐๓
ทรงตรัสให้สุนีธะและวัสสการพราหมณ์บูชาเทวดาเจ้าของที่นั้น ๔๐๔
ทรงเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาด้วยอภิญญา ๔๐๖
เสด็จโกฏิคามและแสดงอริยสัจ ๔ ๔๐๖
ทรงตรัสถึงคติของชาวนาทิกคาม ๔๐๗
ทรงแสดงธรรมชื่อว่าธรรมาทาส ๔๐๘
เสด็จเมืองเวสาลี ๔๐๙
เสด็จไปยังบ้านเวฬุวคามแล้วทรงประชวร ๔๑๐
ทรงระงับทุกข์เวทนาด้วยเจโตสมาธิ ๔๑๐
ทรงตรัสว่าพระองค์อยู่ในวัยชราเหมือนเกวียนเก่าที่ซ่อมด้วยไม้ไผ่ ๔๑๑
พระสงฆ์จงมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง ๔๑๑
เสด็จปาวาลเจดีย์แสดงอานิสงส์ของการเจริญอิทธิบาท ๔๑๒
มารทูลเชิญให้พระองค์ทรงปรินิพพาน ๔๑๓
ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ๔๑๓
แผ่นดินไหวเพราะเหตุ ๘ ประการ ๔๑๔
ทรงแสดงมหาประเทศ ๔ อันเป็นหลักตัดสินธรรมวินัย ๔๑๖
ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง ๔๑๘
ตราบใดการปฏิบัติตามพระธรรมยังมีอยู่ โลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ๔๑๙
ทรงมอบพระธรรมวินัยเป็นศาสดา ๔๒๐
ปัจฉิมพุทโอวาท ๔๒๐

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ
ขอนอบน้อมแด่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อารัมภกถา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระอรหันต์ห่างไกลจากข้าศึกคือกิเลส เป็นผู้ตรัสรู้อริยสัจจธรรมด้วยพระองค์เองโดยชอบ เป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยวิชชาและจรณะ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม อันพระองค์ทรงกระทำให้แจ้งด้วยพระปัญญาอันยิ่งเอง แล้วทรงพระมหากรุณาสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม

พระองค์ทรงแสดงธรรม ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

ข้าพระพุทธเจ้าขอบูชาพระพุทธองค์โดยยิ่ง ขอนอบน้อมต่อพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นด้วยเศียรเกล้า

พระธรรมอันใด ที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้นั้น ได้ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันบุคคลพึงเห็นได้เอง ให้ผลไม่มีกาลเวลา เป็น "**อกาลิกธรรม**" ทนต่อการพิสูจน์ เป็นธรรมอันบุคคลทั้งหลายพึงน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นธรรมอันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน

ข้าพระพุทธเจ้าขอบูชาโดยยิ่งซึ่งพระธรรมนั้น ขอนอบน้อมบูชาพระธรรมนั้นด้วยเศียรเกล้า

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ปฏิบัติตรงแล้ว ปฏิบัติถูกแล้ว ปฏิบัติชอบแล้ว คือ พระอริยบุคคล ๘ พวกนั้น ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ควรสักการะที่เขานำมาบูชา เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ เป็นผู้ควรทักษิณาทาน เป็นผู้ควรอัญชลีกรรม เป็นเนื้อนาบุญของโลก ไม่มีนาอื่นยิ่งกว่า

ข้าพระพุทธเจ้าขอบูชาพระอริยสงฆ์เหล่านั้นโดยยิ่ง ขอนอบน้อมบูชาพระสงฆ์เหล่านั้นด้วยเศียรเกล้า

ด้วยอานุภาพแห่งการกระทำบูชานอบน้อมในพระรัตนตรัย ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กระทำแล้วนี้ จงขจัดปัดเป่า คุ้มครองป้องกันอันตรายต่าง ๆ อันจะพึงบังเกิดขึ้นแก่ข้าพระพุทธเจ้าในระหว่างแต่งปกรณ์ รวบรวมพระพุทโธวาทในพระไตรปิฎกนี้ และด้วยอำนาจแห่งคุณของพระรัตนตรัย คุณของมารดาบิดา ครู อาจารย์ ตลอดจนบารมีธรรมทั้งหลายอันข้าพระพุทธเจ้าได้อบรมมาแล้วโดยอเนกนี้ จงช่วยส่งเสริมเพิ่มพูล กำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา ให้ได้รวบรวมปกรณ์อันเป็นที่บรรจุพระพุทโธวาทได้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่เวไนยนิกรทุกถ้วนหน้า เพื่อประกาศสัจจธรรมอันเป็นอมตะนี้อย่างกว้างขวางออกไป ขอปกรณ์นี้จงยั่งยืนสืบต่อพระพุทธศาสนาตลอดไปชั่วกาลพุทธันดรเทอญ

การแสวงหาของคนในโลกสองอย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหามีสองอย่าง คือ การแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐอย่างหนึ่ง การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐอย่างหนึ่ง

การแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐนั้นเป็นไฉน ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ โดยที่ตนเองเป็นผู้มีชาติคือความเกิดเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีชาติคือความเกิดเป็นธรรมดาอยู่นั่นแหละ ตนเองเป็นผู้มีความชราเป็นธรรมดา แต่ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความชราเป็นธรรมดาอยู่นั่นแหละ ตนเองเป็นผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา แต่ก็ยังแสวงหาความเจ็บอันเป็นของธรรมดาอยู่นั่นแหละ ตนเองเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา แต่ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาอยู่นั่นแหละ ตนเองเป็นผู้มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา แต่ก็ยังแสวงหาความเศร้าโศกเป็นธรรมดาอยู่นั่นแหละ ตนเองเป็นผู้มีสังกิเลสเป็นธรรมดา แต่ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีสังกิเลสเป็นธรรมดาอยู่นั่นแหละ

ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าที่เรียกว่าสิ่งที่มีชาติคือความเกิดเป็นธรรมดา บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน นี้แหละ เรียกว่า สิ่งที่มีชาติเป็นธรรมดา

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่มีชาติเป็นธรรมดาเหล่านั้น เป็นอุปธิ ผู้ใดที่เกี่ยวข้อง ผูกพัน ลุ่มหลงอยู่ในสิ่งที่มีชาติเป็นธรรมดาเหล่านั้น ชื่อว่าตนเองก็มีชาติเป็นธรรมดาแล้วยังแสวงหาสิ่งที่มีชาติเป็นธรรมดาอยู่นั่นแหละ

ภิกษุทั้งหลายก็อะไรเล่าที่เรียกว่า เป็นสิ่งที่มีความชราเป็นธรรมดา... ความเจ็บเป็นธรรมดา...ความตายเป็นธรรมดา......ความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ...... สังกิเลสเป็นธรรมดา

ภิกษุทั้งหลาย บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน นี้แหละ เรียกว่า สิ่งที่มีความชรา ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก สังกิเลสเป็นธรรมดา

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งมีชรา พยาธิ มรณะ โสกะ สังกิเลสเหล่านั้น เป็นอุปธิ ผู้ใดที่เกี่ยวข้อง ผูกพัน ลุ่มหลง อยู่ในสิ่งเหล่านั้นแหละ ชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา มีความเจ็บเป็นธรรมดา มีความตายเป็นธรรมดา มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา มีสังกิเลสเป็นธรรมดา แล้วยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ความเจ็บเป็นธรรมดา ความตายเป็นธรรมดา ความเศร้าโศกเป็นธรรมดาสังกิเลสเป็นธรรมดา อยู่นั่นแหละ

ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาอย่างนี้ เป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐเลย

การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐ

ภิกษุทั้งหลาย ก็การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐเป็นไฉน ฯ

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ โดยที่ตนเองมีชาติเป็นธรรมดา มีชราเป็นธรรมดา......มีพยาธิเป็นธรรมดา......มีมรณะเป็นธรรมดา...... มีโศกะเป็นธรรมดา...มีสังกิเลสเป็นธรรมดา...ก็ทราบชัดในโทษของสิ่งที่มีชาติเป็นธรรมดา มีชราเป็นธรรมดา มีพยาธิเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นธรรมดา มีโศกะเป็นธรรมดา มีสังกิเลสเป็นธรรมดา ก็ย่อมแสวงหาพระนิพพาน อันมีความไม่เกิด หาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ เกษมจากโยคะ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาอย่างนี้แลคือการแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐ ฯ

ทรงแสวงหาทางอันประเสริฐมาช้านาน

ได้ยินว่า ในที่สุดแห่ง ๔ อสงไขยแสนกัปป์นับแต่ภัททกัปป์นี้ไป มีนครแห่งหนึ่งชื่อว่า "**อมรวดี**" ในพระนครนั้น มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อว่า "**สุเมธ**" อาศัยอยู่ เขาเป็นผู้มีกำเนิดดีทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีมาตุคัพโภทรอันบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ อันใคร ๆ จะดูหมิ่นตเตียนโดยชาติหาได้ไม่ เป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยรูปสมบัติเป็นเยี่ยม ท่านสุเมธนี้ไม่ทำการงานอย่างอื่น เรียนแต่ศิลปของพราหมณ์อย่างเดียวเท่านั้น อยู่ต่อมามารดาบิดาของท่านถึงแก่กรรมลงตั้งแต่อายุของท่านยังเยาว์อยู่ ครั้นต่อมาเมื่อบรรลุนิติภาวะแล้ว อำมาตย์ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานคลังของท่าน ได้นำเอาบัญชีทรัพย์สมบัติมา แล้วเปิดห้องอันเต็มไปด้วยรัตนะมีทอง เงิน แก้วมณี แก้วมุกดาเป็นต้น ได้ชี้แจงเรื่องทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ให้ท่านตลอดชั่วเจ็ดบรรพบุรุษว่า

ดูก่อนกุมาร สมบัติที่เป็นส่วนแห่งมารดาและบิดาของท่านมีประมาณเท่านี้ เป็นส่วนแห่งปู่และทวดของท่านมีประมาณเท่านี้ เชิญท่านปกครองทรัพย์สมบัติเหล่านี้เถิด

ท่านสุเมธบัณฑิตเห็นเช่นนั้นก็ดำริว่า **บรรพบุรุษของเรามีปู่ทวดเป็นต้น ได้รวบรวมทรัพย์สมบัติเหล่านี้ไว้ เมื่อไปสู่ปรโลกแล้วเขาเหล่านั้นจะได้นำเอาติดตัวไปแม้แต่เพียงหนึ่งกหาปณะก็ไม่มีเลย ส่วนเราจะหาอุบายนำเอาทรัพย์เหล่านี้ไปให้จงได้** เมื่อดำริฉะนี้แล้ว จึงได้ไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ แล้วให้คนตีกลองเที่ยวประกาศทั่วพระนคร นำทรัพย์เหล่านั้นบริจาคเป็นทานให้แก่มหาชนจนหมด แล้วท่านก็ออกบวชเป็นดาบส

ก่อนออกบวชเป็นดาบสนั้น ท่านสถิตอยู่ในที่อันรโหฐานในประสาทอันประเสริฐชั้นบนนั่งขัดสมาธิดำริว่า อันการถือปฏิสนธิคือการเกิดต่อไปเป็นทุกข์ การที่สรีระแตกทำลายในฐานะที่เกิดแล้วก็เหมือนกัน อันตัวเรามีชาติ ชรา พยาธิ และมรณะเป็นธรรมดา เมื่อเราเป็นอยู่อย่างนี้ ควรแสวงหาอมตะมหานฤพานอัน

หาความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความทุกข์มิได้ เป็นธรรมชาติสงบเย็น หนทางอันใดอันหนึ่งซึ่งจะให้เราดำเนินไปสู่พระนิพพานนั้นต้องมีแน่ ฯ

พระพุทธองค์ตรัสเป็นคาถาว่า

"เราอยู่ในที่รโหฐาน เวลานั้นนั่งดำริอยู่อย่างนี้ว่า อันความเกิดต่อไปเป็นทุกข์ สรีระต้องแตกทำลายไปเช่นเดียวกัน และเราก็เป็นคนมีชาติ ชราพยาธิมรณะเป็นธรรมดาอยู่แล้ว จะแสวงหาพระนิพพาน ที่ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นธรรมชาติปลอดภัย เอาละเราพึงทิ้งร่างกายเปื่อยเน่าอันนี้เสีย ซึ่งเต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ นี้แล้ว ไม่อาลัยใยดีไปเสีย ทางนั้นมีอยู่ ทางนั้นจักมี ทางนั้นใครไม่พึงอาจเพื่อไม่ให้มี เราจักแสวงหาทางนั้น เพื่อปลดตนให้พ้นจากภพดังนี้" ๑

ท่านสุเมธบัณฑิตดำริต่อไปอีกว่า "อันความสุขที่เป็นปฏิปักษ์ต่อทุกข์ในโลกนี้มีอยู่ฉันใด เมื่อภพมีอยู่ แม้สภาพที่ปราศจากภพอันเป็นปฏิปักษ์ต่อภพนั้นต้องมีอยู่ฉันนั้น อนึ่งแม้ความร้อนมีอยู่ แม้ความเย็นอันเป็นเครื่องดับความร้อนนั้นต้องมีฉันใด แม้พระนิพพานอันเป็นที่ดับแห่งไฟมีราคะเป็นต้น ก็ต้องมีเหมือนกันฉันนั้น ธรรมที่เป็นกุศลอันงามหาโทษมิได้ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมที่เป็นบาปลามกมีอยู่ฉันใด เมื่อชาติคือความเกิดอันลามกมีอยู่ แม้พระนิพพานคือสภาพที่หาชาติมิได้ เพราะสิ้นไปแห่งชาติทั้งมวลต้องมีเหมือนกันฉันนั้น"

ท่านสุเมธบัณฑิตดำริต่อไปอีกว่า "ธรรมดาคนที่จมอยู่ในกองคูถ เมื่อเห็นสระใหญ่อันดารดาษไปด้วยปทุมชาติเบญจพรรณแต่ไกล ก็ควรจะคิดหาทางเข้าหาสระนั้นว่า เราจะพึงไปถึงสระนั้นได้โดยทางไหนหนอ การที่ผู้นั้นไม่เข้าหาสระนั้นไม่ใช่เป็นความผิดของสระ เป็นความผิดของผู้นั้นเองฉันใด

เมื่อสระใหญ่คืออมตมหานฤพาน อันเป็นที่ชำระล้างมลทินคือกิเลสมีอยู่ การไม่แสวงหาสระใหญ่คืออมตมหานฤพานนั้น ก็ไม่ใช่ความผิดของสระ

---

๑ รโหคโต นิสีทิตฺวา เอวํ จินฺเตสหนฺตทา ทุกฺโข ปุนพฺภโว นาม สรีรสฺส ปเภทนํ ชาติธมฺโม ชราธมฺโม พฺยาธิธมฺโม จหํ ตทา อชรํ อมรํ เขมํ ปริเยสิสฺสามิ นิพฺพุตึ ยนฺนูนิมํ ปูติกายํ นานากุณปปูริตํ ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺเฉยฺยํ อนเปกฺโข อนตฺถิโก อตฺถิ เหหิติ โส มคฺโค นโส สกฺกาน เหตุเย ปริเยสิสฺสามิ ตํ มคฺคํ ภควโต ปริมุตฺติยาติ (ชาตฏฺฐกถายปฐโม ภาโค นิทานกถา ๑/๕)

ใหญ่คือพระอมตมหานฤพาน แต่เป็นความผิดของคนนั้นเองเหมือนกันฉันนั้น คนที่ถูกโจรล้อมไว้ เมื่อหนทางที่จะหนีมีอยู่ ถ้าผู้นั้นไม่หนี ก็ไม่ใช่เป็นความผิดของหนทาง เป็นความผิดของคนนั้นเองฉันใด อันคนที่ถูกกิเลสห่อหุ้มไว้ เมื่อทางซึ่งปลอดภัยอันจะดำเนินไปยังนิพพานมีอยู่ การไม่แสวงหาทาง ไม่ใช่ความผิดของทาง แต่เป็นความผิดของคนนั้นเองเหมือนกันฉันนั้น

อนึ่ง คนที่ถูกพยาธิบีบคั้น เมื่อหมอผู้รักษาพยาธิมีอยู่ แต่ไม่หาหมอนั้นให้รักษาพยาธินั้น ไม่ใช่เป็นความผิดของหมอ เป็นความผิดของคนนั้นเองฉันใด คนใดถูกพยาธิคือกิเลสบีบคั้น แต่ไม่แสวงหาอาจารย์ผู้สามารถทำกิเลสให้สงบ ซึ่งมีอยู่อย่างแท้จริง นั้นก็เป็นความผิดของคนนั้นเอง ไม่ใช่เป็นความผิดของอาจารย์ผู้สามารถปราบกิเลสให้พินาศได้ เหมือนกันฉันนั้น"

ท่านสุเมธบัณฑิตดำริต่อไปอีกว่า "คนที่แต่งตัวสะอาดหมดจดดีแล้ว สลัดทิ้งซากศพอันติดอยู่ที่คอได้แล้ว ย่อมเดินเป็นสุขฉันใด แม้เราก็ควรทิ้งกายอันเปื่อยเน่านี้เสีย เป็นผู้ไม่อาลัยเข้าสู่ประตูอมตมหานฤพานฉันนั้น อนึ่ง ประชาชนทั้งหลายทั้งชายหญิง ถ่ายอุจจาระปัสสาวะในกองขยะมูลฝอยแล้ว ย่อมไม่นำเอาอุจจาระปัสสาวะนั้นใส่พกไป หรือห่อชายพกไป ย่อมสะอิดสะเอียนถ่ายแล้วก็ไปฉันใด แม้เราก็ควรเป็นผู้ไม่อาลัย ทิ้งกายอันเปื่อยเน่านี้เสียแล้ว ไปสู่นครคืออมตะมหานฤพานฉันนั้น อนึ่ง ชาวเรือเป็นผู้ไม่ใยดีเรือที่เก่าคร่ำคร่า ย่อมทิ้งไปฉันใด แม้เราก็จักทิ้งกายอันคายอสุจิทางปากแผลทั้งเก้าแห่งนี้เสีย เป็นผู้ไม่อาลัยเข้าสู่เมืองคือนิพพานฉันนั้น อนึ่งคนที่ขนเอารัตนะต่าง ๆ เดินทางร่วมไปกับโจร ย่อมทิ้งพวกโจรเหล่านั้นเสียแล้วหาทางที่ปลอดภัย เพราะกลัวรัตนะของตนจะพินาศฉันใด แม้กรัชกายนี้ก็เหมือนกับโจรที่ปล้นรัตนะ ถ้าเรามัวติดอยู่ในกรัชกายนี้ รัตนะคือกุศลธรรมได้แก่อริยมรรคก็จักพินาศเป็นแน่ เพราะฉะนั้นเราควรจะทิ้งกายซึ่งเทียบกันได้กับโจรนี้เสียเข้าสู่นครคือนิพพานฉะนี้แล"

เมื่อท่านสุเมธบัณฑิต คิดถึงประโยชน์เกี่ยวกับเนกขัมมะนี้ด้วยอุปมามีประการต่าง ๆ อย่างนี้แล้วสละโภคสมบัติอันจะนับประมาณมิได้ในนิเวศน์ของตนเป็นมหาทานแก่มหาชนแล้ว อันมีคนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น ละวัตถุกามและกิเลสกามแล้วออกจากอมรนครแต่ผู้เดียว ไปทำอาศรมอาศัยธรรมมิกบรรพตอยู่ในป่าหิมพานต์ สร้างบรรณศาลาและที่จงกรมในที่นั้นด้วยกำลังบุญของตน เพื่อละเว้นจากโทษคือนิวรณ์ทั้งห้า [๑] นำมาซึ่งกำลังคืออภิญญาอันประกอบด้วยองค์คุณแปดประการ [๒]

ละผ้าสาฎกอันประกอบด้วยโทษ ๙ ประการ (คือ ๑ ผ้าที่มีราคามาก ๒ เกิดขึ้นเพราะเนื่องด้วยคนอื่น ๓ ผ้าที่เศร้าหมองเร็วเพราะการใช้สรอย ๔ ผ้าที่เศร้าหมองแล้วต้องสุต้องย้อม ๕ เมื่อผ้าเก่าต้องชุนต้องปะจะต้องลำบากในการแสวงหาใหม่ ๖ ผ้าที่ไม่เหมาะสมแก่เพศดาบส ๗ ผ้าที่เป็นสาธารณะแก่พวกโจร ๘ ผ้าอย่างดีเกินไป จะต้องคอยรักษามิให้โจรเอาไป ๙ ผ้าที่หนักกายหนักใจแก่ผู้ครองเที่ยวไป) นุ่งผ้าปออันประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๒ ประการ (คือ ๑ ผ้าปอราคาน้อยเป็นกัปปิยอย่างงาม ๒ ผ้าที่อาจทำขึ้นได้ด้วยฝีมือของตน ๓ ผ้าที่ค่อย ๆ เศร้าหมองเพราะใช้สรอยแม้ต้องสุก็ไม่ป่วยการนัก ๔ แม้เก่าก็ไม่ต้องเย็บ ๕ เมื่อเปลี่ยนใหม่ก็ทำได้สะดวก ๖ เหมาะสมกับเพศดาบส ๗ ไม่เป็นที่ต้องการของโจร ๘ ไม่ทำให้ผู้ใช้สรอยโอ่โถง ๙ เป็นของเบาสำหรับผู้ครอง ๑๐ เป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในจีวร ๑๑ เป็นธรรมและหาโทษมิได้เพราะเกิดแต่ปอ ๑๒ ถึงหายก็ไม่เสียดาย) บวชเป็นฤษีอยู่ในอาศรมนั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ ได้ละบรรณศาลานั้นอันอาเกียรด้วยโทษ ๘ ประการ (คือ ๑ ศาลาที่จะต้องแสวงหาทัพพสัมภาระรวบรวมกันทำขึ้น ๒ ต้องซ่อมเป็นนิตย์ ๓ เสนาสนะที่ต้องย้ายในกาลอันควร ๔ เสนาสนะที่ทำ

---

๑ วิวรณ์ คือเครื่องกั้นจิตมิให้บรรลุถึงความดีเบื้องสูง มีกามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกาม พยาบาท ความคิดร้าย ถีนมิทธะ ความหดหู่ท้อถอยจากอารมณ์ อุทธัจจะกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย

๒ คำว่านำมาซึ่งกำลังอภิญญานั้น อธิบายว่า เมื่อเราอยู่ในอาศรมนั้นภายหลังได้กระทำบริกรรมในกสิณแล้วปรารภวิปัสสนา โดยอนิจจลักษะและทุกขลักษณะ เพื่อต้องการให้อภิญญาและสมาบัติเกิดขึ้น ชื่อว่านำมาซึ่งกำลังคือวิปัสสนาซึ่งจัดว่าเป็นกำลังใหญ่

ให้ร่างกายอ่อนแอเพราะการกระทบกับความหนาวความร้อน ๕ เป็นที่ปกปิดซึ่ง คร หา ๖ เป็นเหตุให้เกิดความหวงแหน ๗ ระคนด้วยผู้คนที่อยู่ด้วยกัน ๘ เป็นของ สาธารณะแก่สัตว์มากมาย มีเร็น เรือด และตุ๊กแกเป็นต้น) ละธัญญวิกัติ (คือธัญญาหารที่เขาหว่านเขาปลูกโดยหาส่วนเหลือมิได้) บริโภคธัญญาหารที่หล่น เป็นอาหาร เริ่มตั้งความเพียรโดยการนั่งการยืนและเดินจงกรมในอาศรมนั้น ได้ สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ภายใน ๗ วันนั้นแล

พระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก

เมื่อเราถึงความสำเร็จ เป็นผู้มีความชำนาญในศาสนาอย่างนี้แล้ว พระชินเจ้าพระนามว่า "ทีปังกร" ผู้เป็นนายกแห่งโลก ได้เสด็จอุบัติขึ้น เมื่อพระ-องค์ทรงปฏิสนธิ ประสูติ ตรัสรู้ ทรงแสดงธรรม เรามัวอิ่มเอิบอยู่ในฌาน จึงมิได้เห็นนิมิตทั้ง ๔ คราว

ในกาลนั้น พระทศพลพระนามว่า "**ทีปังกร**" พร้อมด้วยพระขีณาสพสี่แสนแวดล้อมอยู่เสด็จจาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึงรัมมนครประทับ ณ สุทัสสนมหาวิหาร ชาวรัมมนครได้สดับว่า พระจอมสมณะพระนามว่าทีปังกร ได้ทรงบรรลุพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว เสด็จมาตามลำดับถึงรัมมนคร ประทับอยู่ ณ สุทัสสนมหาวิหารดังนี้ ต่างก็ถือเภสัชชบริขารและผ้านุ่งห่ม เครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น พากันหลั่งไหลไปยังที่ประทับอยู่ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อเข้าเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้ว บูชาด้วยสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้นเหล่านั้น นั่งอยู่ ณ ที่ควรแก่ตนเพื่อฟังพระธรรมเทศนา แล้วทูลอาราธนาเพื่อภัตกิจในวันรุ่งขึ้น แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป

เมื่อถึงวันรุ่งขึ้น ได้ตระเตรียมมหาทาน แต่งเมือง แต่งทางที่พระทศพลจะเสด็จมา ถมดินในที่เป็นหล่ม ทำภาคพื้นให้สม่ำเสมอ เกลี่ยทรายที่มีวรรณะเหมือนเงิน โปรยข้าวตอกดอกไม้ ยกธงชายและธงปฏากด้วยผ้าสีต่าง ๆ

ทั้งต้นกล้วยและระเบียบแห่งหม้อดอกไม้ เวลานั้น พระสุเมธดาบส เหาะมาจากอาศรมของตน เหาะไปในท้องฟ้า ในกาลนั้นได้เห็นคนเหล่านั้นร่าเริงบันเทิงใจ ดำริว่าเรื่องอะไรกัน จึงลงมาจากอากาศยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ถามเขาว่า คนเป็นอันมากปรีดาปราโมทย์ชื่นบาน แต่งทางอันเป็นมรคาเพื่อใคร

เขาตอบว่า ท่านสุเมธ ท่านยังไม่รู้หรือ พระทศพลพระนามว่า ทีปังกร ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว ได้เสด็จจาริกมาถึงเมืองเรา เวลานี้ประทับอยู่ ณ พระสุทัสสนมหาวิหาร พวกเราได้เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงพร้อมกันแต่งหนทางเป็นที่เสด็จพระดำเนิน

พระโพธิสัตว์ทอดกายเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าเสด็จ

เมื่อเราถามคนเหล่านั้นแล้ว เขาแจ้งว่า พระพุทธชินเจ้าผู้ยอดเยี่ยมพระนามว่า ทีปังกร เป็นนายกแห่งโลก ได้เสด็จอุบัติเกิดขึ้นในโลกแล้ว มรคาอันเป็นที่เสด็จพุทธดำเนินนี้ เขาตบแต่งเพื่อพระชินเจ้าพระองค์นั้น เพราะได้ยินเสียงว่า "พุทโธ" พระพุทธเจ้า ความชื่นใจโสมนัสได้เกิดขึ้นแก่เราในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง เราได้ยืนอยู่ในที่นั้น ได้ความชื่นใจและความสลดใจ จึงคิดว่า เราจักปลูกพืชในพระศาสนานี้ กาลเวลาอย่าได้ล่วงเลยไปเสีย จึงแจ้งกะเขาว่า ถ้าพวกท่านแต่งทางเพื่อพระพุทธเจ้า จงแบ่งให้เราสักส่วนหนึ่งเถิด เราจะตบแต่งมรคาอันเป็นทางเสด็จพุทธดำเนินด้วย เขาได้ให้โอกาสแก่เราเพื่อตบแต่งทางในเวลานั้น เรากำลังนึกอยู่ว่า พุทโธ พุทโธ พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ดังนี้อยู่ตบแต่งทางอยู่ในเวลานั้น เมื่อส่วนของเรายังไม่ทันเสร็จ พระชินเจ้าพระนามว่าทีปังกรผู้เป็นมหามุนี พร้อมด้วยพระขีณาสพประมาณสี่แสน ล้วนปราศจากมลทิน ทรงอภิญญาหก เป็นผู้คงที่ เสด็จพุทธดำเนินไปทางนั้น การต้อนรับกำลังเป็นไปอย่างโกลาหล กลองก็บันลือลั่นทั่วไป ทั้งมนุษย์ทั้งเทวดาต่างก็มีจิตหรรษาแซ่ซ้องสาธุการ พวกเทวดาก็เห็นมนุษย์แม้พวกมนุษย์ก็เห็นเทวดา ทั้ง

สองพวกนั้น ต่างก็ประนมมือตามเสด็จพระตถาคตเจ้า พวกเทวดาก็ประโคมด้วยดนตรีทิพย์ พวกมนุษย์ก็ประโคมด้วยดนตรีมนุษย์ ประโคมตามเสด็จพระตถาคตเจ้าทั้งสองพวก

พวกเทวดาเหาะไปในอากาศโปรยดอกมณฑารพ ดอกปทุม ดอกปาริฉัตตกะอันเป็นทิพย์ลงมาทั่วทิศ พวกมนุษย์ที่เดินไปบนพื้นดิน ก็โปรยดอกจำปาดอกสน ดอกจิก ดอกกากทิง ดอกบุนนาคและดอกการเกตุขึ้นทั่วทิศ เราได้สยายผมลาดผ้าปอและหนังเสือนอนคว่ำอยู่ในที่นั้น ตั้งใจว่า ขอพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวก จงทรงเหยียบหลังเราดำเนินไปเถิด อย่าได้ทรงเหยียบเบือกตมเลย นี้จักเป็นประโยชน์แก่เรา

ท่านสุเมธบัณฑิตนั้น นอนอยู่บนเบือกตมเหลือบตาขึ้นดูพระพุทธสรีระของพระทีปังกรทศพล แล้วดำริอย่างนี้ว่า วันนี้เมื่อเราปรารถนาก็จักสามารถเผากิเลสให้ประลัยหมดไปได้ แต่การกระทำธรรมให้แจ้งด้วยเพศที่คนเขาไม่รู้จักในที่นี้ จะมีประโยชน์อันใดแก่เราเล่า ถ้ากระไรเราจักพึงบรรลุพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณเหมือนอย่างพระทศพลทีปังกรพุทธเจ้า ยกมหาชนขึ้นสู่ธรรมนาวา ให้ข้ามจากสงสารสาครแล้วจึงปรินิพพานในภายหลัง นี้เป็นการสมควรแก่เรา ลำดับนั้นได้หมอบตั้งธรรมสโมธาน ๘ ประการ บำเพ็ญอภินิหารเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าอยู่

ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าต้องประกอบด้วยสโมธาน ๘ คือ

๑. ต้องเป็นมนุษย์ จึงตั้งความปรารถนาสำเร็จ เป็นนาค เป็นเทวดา ย่อมไม่สำเร็จได้

๒. ต้องมีความสมบูรณ์แห่งเพศ คือ จะต้องเป็นเพศชายจึงปรารถนาสำเร็จ เป็นหญิงกะเทยไม่สำเร็จ

๓. ต้องสมบูรณ์แห่งเหตุ คือ สามารถที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์แม้ในชาตินั้น จึงจะสำเร็จ

๔. ต้องได้พบพระพุทธเจ้า เพราะต้องตั้งความปรารถนาในสำนักพระพุทธเจ้าที่ยังทรงพระชนม์

๕. ต้องได้บรรพชา คือ ต้องอยู่ในเพศบรรพชิตจึงจะปรารถนาสำเร็จ

๖. ต้องสมบูรณ์ด้วยคุณ คือ ต้องได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘

๗. ต้องบริจาคอันยิ่ง มีการบริจาคชีวิตของตนแก่พระพุทธเจ้าเป็นต้น

๘. ต้องมีความตั้งใจจริง คือ ต้องมีความพอใจอุตสาหะพยายามแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่พุทธการกธรรม จึงจะสำเร็จ

สุเมธดาบสได้นอนหมอบตั้งธรรมสโมธาน ๘ ประการเหล่านี้ บำเพ็ญอภินิหารเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า

ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระทีปังกรพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคพระนามว่าทีปังกร ได้เสด็จพุทธดำเนินประทับยืน ณ ภาคศีรษะแห่งท่านสุเมธดาบส ทรงเหลือบพระเนตรอันสมบูรณ์ด้วยประสาทมีวรรณะ ๕ ดุจเผยช่องสีหบัญชรอันล้วนแล้วด้วยแก้วมณี ทอดพระเนตรดูท่านสุเมธดาบสผู้นอนอยู่บนเปือกตม ทรงส่องอนาคตังสญาณดูว่า ดาบสนี้นอนหมอบบำเพ็ญอภินิหารเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนาของเธอจักสำเร็จหรือไม่ ก็ทรงทราบชัดว่า ล่วง ๔ อสงไขยแสนกัปป์แต่ภัททกัปป์นี้ไป เธอจักเป็น

พระพุทธนามว่า "โคตมะ" ประทับยืนท่ามกลางบริษัทแล้วตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดูดาบสผู้มีเดชสูงซึ่งนอนอยู่บนเบือกตมนี้

เมื่อพุทธบริษัทเหล่านั้นทูลรับพระบัญชาแล้ว จึงทรงพยากรณ์ว่าดาบสผู้นี้นอนบำเพ็ญอภินิหารเพื่อเป็นพระพุทธ ความปรารถนาของเธอจักสำเร็จในที่สุดแห่ง ๔ อสงไขยแสนกัปป์แต่กัปป์นี้ไป เธอจักเป็นพระพุทธนามว่า "**โคตมะ**" ในอัตภาพนั้น พระนครกบิลพัสดุ์จักเป็นนิวาสสถานของเธอ พระมหามายาเทวีจักเป็นพระมารดา พระเจ้าสุทโธทนะราชาแห่งนครนั้นจักเป็นพระบิดา พระอุปติสสเถระ จักเป็นอัครสาวก พระโกลิตเถระ จักเป็นอัครสาวกที่สอง พระอานนทเถระ จักเป็นพระพุทธอุปฐาก พระเขมาเถรีจักเป็นอัครสาวิกา พระอุบลวัณณาเถรีจักเป็นอัครสาวิกาที่สอง เธอมีญาณแก่รอบแล้ว จักออกมหาภิเนษกรม บำเพ็ญความเพียรอย่างใหญ่ รับข้าวปายาส ณ โคนต้นนิโครธ (ต้นไทร) เสวย ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ขึ้นสู่บัลลังก์เป็นที่ผ่องใสแห่งโพธิญาณ ได้ตรัสรู้อภิสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้อัสสัตถะดังนี้

พระโพธิสัตว์ได้รับการบูชา

ท่านสุเมธดาบสได้เกิดโสมนัสว่า ความปรารถนาของเราจักสำเร็จ มหาชนเมื่อได้สดับพระพุทธพจน์ของพระทศพลแล้ว ต่างก็พากันร่าเริงบันเทิงใจว่า ท่านสุเมธดาบสเป็นพุทธางกูรหน่อพระพุทธเจ้าดังนี้ แล้วพากันตั้งความปรารถนาว่า "ธรรมดาบุรุษเมื่อจะข้ามแม่น้ำ ไม่อาจที่จะข้ามโดยท่าที่ตรงได้ต้องข้ามโดยท่าที่ต่ำลงไปฉันใด แม้พวกข้าพเจ้าก็ฉันนั้น เมื่อไม่ได้บรรลุมรรคผลในศาสนาของพระทีปังกรทศพลแล้ว ท่านสุเมธดาบส จักเป็น พระพุทธเจ้าในอนาคต ก็ขอให้ข้าพเจ้าสามารถทำให้แจ้งมรรคผลในที่เฉพาะพระพักตร์แห่งท่านในกาลนั้นเถิด

ส่วนพระทีปังกรทศพล เมื่อทรงสรรเสริญพระโพธิสัตว์แล้ว ทรงบูชาด้วยดอกไม้ ๘ กำมือ ทรงทำปทักษิณแล้วเสด็จเลยไป แม้พระขีณาสพสี่แสน

เหล่านั้น ก็พากันบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยของหอมและดอกไม้ ทำปทักษิณแล้วเดินเลยไป แม้พวกเทวดาและมนุษย์ก็พากันบูชาเหมือนกัน แล้วเดินเลยไป

เมื่อคนเดินไปหมดแล้ว พระโพธิสัตว์ลุกจากที่นอนนั่งขัดบัลลังก์บนกองดอกไม้ ตั้งใจเลือกคัดพระบารมี เมื่อพระโพธิสัตว์นั่งด้วยอาการอย่างนั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้น ได้พากันเปล่งสาธุการแล้วชมเชยพระโพธิสัตว์โดยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า "ข้าแต่ท่านสุเมธดาบส ในกาลที่พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายในกาลก่อน ๆ นั่งขัดบัลลังก์ด้วยตั้งใจว่าจะคัดเลือกพระบารมี เหตุที่น่าอัศจรรย์ที่ชื่อว่า "บุพพนิมิตร" เหล่าใดได้ปรากฏนิมิตรเหล่านั้นทั้งหมดได้ปรากฏในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยแน่นอน พวกข้าพเจ้าทราบอยู่ว่า นิมิตรเหล่านี้ปรากฏแก่ผู้ใด ผู้นั้นจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ขอท่านจงประคองความเพียรของตนให้มั่นคงเถิด

นิมิตรที่ปรากฏแก่ผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว

๑. ความหนาวย่อมไม่ปรากฏ และความร้อนย่อมสงบในเวลานั้น (คือเวลาที่พระโพธิสัตว์นั่งขัดบัลลังก์ตั้งใจคัดเลือกบารมี)

๒. หมื่นโลกธาตุย่อมเงียบสงัดไม่อลหม่าน

๓. มหาวาตะย่อมไม่พัด แม่น้ำทั้งหลายย่อมไม่ไหล

๔. ดอกไม้ที่เกิดบนบกและในน้ำ ย่อมบานทั่วกันหมดในเวลานั้น

๕. เถาวัลย์และต้นไม้ได้ทรงผลในเวลานั้น

๖. รัตนะทั้งหลายย่อมส่องแสงสว่างทั้งในอากาศและแผ่นดินในเวลานั้น

๗. ดนตรีทั้งที่เป็นของมนุษย์และของเทวดา ย่อมส่งเสียงในเวลานั้น

๘. ดอกไม้ที่มีสีอันงาม ย่อมตกลงมาจากอากาศในเวลานั้น

๙. มหาสมุทรย่อมกะฉอกฉ่อน หมื่นโลกธาตุย่อมหวั่นไหวในเวลานั้น

๑๐. ไฟในนรกทั้งหมื่นโลกธาตุก็ดับหมดในเวลานั้น

๑๑. ดวงตะวันย่อมปราศจากมลทิน ดวงดาวทุกดวงย่อมปรากฏแจ่มจ้า

๑๒. น้ำย่อมพุ่งขึ้นจากแผ่นดินโดยที่ฝนมิได้ตกในเวลานั้น

๑๓. ดวงดารา วิสาขนักษัตรประกอบด้วยดวงจันทร์ ย่อมไพโรจน์ในท้องฟ้า

๑๔. ฝูงสัตว์ที่อาศัยอยู่ในโพรงอยู่ในซอก ย่อมออกจากที่อยู่ของตน

๑๕. สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่มีความเดียดฉันท์กัน ย่อมมีไมตรีจิตสนิทสนมในเวลานั้น

๑๖. โรคภัยย่อมสงบหมด แม้ความหิวก็ไม่มีในเวลานั้น

๑๗. ราคะ โทสะ โมหะ ย่อมเบาบางในขณะนั้น

๑๘. สิ่งที่น่ากลัวย่อมไม่มีในเวลานั้น

๑๙. ธุลีย่อมไม่พุ้งขึ้นในเวลานั้น

๒๐. กลิ่นที่ไม่ชอบใจย่อมหายหมดไปในเวลานั้น กลิ่นทิพย์ย่อมพุ้งตลบขึ้นแทนที่

๒๑. พวกเทวดาทั้งหมด ยกเว้นอรูปพรหมย่อมปรากฏในเวลานั้น (ที่เว้นอรูปพรหมก็เพราะอรูปพรหมนั้นไม่มีรูปขันธ์ มีแต่นามขันธ์ ๔ คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเท่านั้น รูปจึงไม่ปรากฏ)

๒๒. นรกทั้งหมดย่อมปรากฏในขณะนั้น

๒๓. ฝาเรือนก็ดี บานประตูก็ดี ภูเขาก็ดี ย่อมไม่เป็นเครื่องบังสายตาในเวลานั้น สัมภาระเหล่านั้นย่อมเปิดโล่ง

๒๔. จุติและปฏิสนธิย่อมไม่มีในเวลานั้น

(นิมิตรทั้งหลายเหล่านี้ย่อมปรากฏเกิดขึ้นแก่ประชาสัตว์ในหมื่นจักรวาล เมื่อพระโพธิสัตว์นั่งขัดบัลลังก์นึกคิดพระบารมีที่พระองค์จะบำเพ็ญ เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า)

พระโพธิสัตว์ได้ สดับถ้อยคำ ของพระทีปังกร สัมมา สัมพุทธเจ้าและทวย-

เทพในหมื่นจักรวาลแล้ว ยิ่งเกิดความอุตสาหะทวีขึ้น แล้วดำริในเวลานั้นอย่างนี้ว่า

พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีถ้อยคำไม่เป็นสอง พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีถ้อยคำไม่เปล่าประโยชน์ ถ้อยคำที่ไม่จริงย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เราต้องเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ก้อนดินที่โยนไปในอากาศ ต้องตกลงในภาคพื้นเป็นแน่ฉันใด ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าอันประเสริฐสุด ต้องเป็นคำแน่นอนเหมือนกันฉันนั้น มรณะต้องเป็นการแน่นอนของสรรพสัตว์ฉันใด ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดต้องเป็นคำแน่นอนเหมือนกันฉันนั้น เมื่อราตรีสิ้นไป ดวงตะวันต้องขึ้นเป็นแน่นอนฉันใด ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดต้องเป็นถ้อยคำแน่นอนฉันนั้น สีหะเมื่อออกจากที่นอนแล้วต้องบรรลือสีหนาทเป็นแน่นอนฉันใด ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดต้องเป็นคำแน่นอนเหมือนกันฉันนั้น หญิงที่มีครรภ์หนักต้องปลงภาระเป็นแน่นอนฉันใด ถ้อยคำของพระพุทธเจ้า ผู้สูงสุดต้องเป็นคำ แน่นอนเหมือนกันฉันนั้น

บำเพ็ญพุทธการกธรรม ๑๐ ประการ

๑. บำเพ็ญทานบารมี

พระโพธิสัตว์ทำความตกลงใจว่า เราจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนอย่างนี้แล้ว ประสงค์จะใคร่ครวญถึงธรรมอันจะกระทำซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้า จึงพิจารณาว่า "ธรรมทั้งหลายอันกระทำซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ที่ไหนหนอ อยู่ในเบื้องบนหรือเบื้องต่ำ ในทิศใหญ่หรือทิศน้อย เมื่อเลือกเฟ้นธรรมธาตุตามลำดับฉะนี้แล้ว ได้พบทานบารมีซึ่งเป็นมหาวิถีอันพระโพธิสัตว์องค์ก่อน ๆ บำเพ็ญกันมา เป็นพุทธการกธรรมข้อที่หนึ่ง จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้เธอพึงบำเพ็ญทานบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อต้นนี้ หม้อน้ำที่เขาคว่ำไว้ย่อมคายน้ำจนไม่เหลือ ย่อมไม่นำกลับมาอีกฉันใด แม้เธอก็จงเป็นเหมือนอย่างนั้น เธอจักต้องไม่ใยดีในทรัพย์สมบัติ ยศ

ลูกเมียหรืออังคาพยพ ให้ของรักแก่พวกยาจกที่มาถึงแล้วตามความปรารถนาจนไม่เหลือ ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ จงสมาทานไว้ให้มั่น จักได้นั่ง ณ ควงไม้โพธิ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า"

๒. บำเพ็ญศีลบารมี

ลำดับนั้น ท่านสุเมธบัณฑิตดำริว่า อันพุทธการกธรรมนั้น มิใช่จะมีแต่เพียงเท่านี้ จึงใคร่ครวญต่อไปอีก ก็ได้พบศีลบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่สอง จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปเธอพึงบำเพ็ญศีลบารมี มฤคชนิดหนึ่งชื่อว่า "จามรี" ย่อมเป็นสัตว์ที่ไม่ใยดีแม้แต่ชีวิต เพื่อรักษาขนหางของตนเท่านั้นฉันใด แม้เธอก็จักต้องเป็นอย่างนั้น ตั้งแต่นี้ไปต้องไม่ใยดีแม้แต่ชีวิต รักษาแต่ศีลเท่านั้น อันจามรีเมื่อขนหางของมันติดอยู่ในที่ไหน ๆ ย่อมยอมตายในที่นั้น ๆ ไม่ยอมเสียหางฉันใด จงรักษาศีลให้มั่นทุกเมื่อ จักได้เป็นพระพุทธเจ้า"

๓. บำเพ็ญเนกขัมมบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีแต่เพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบเนกขัมมบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่สาม จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป เธอพึงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คนที่ได้รับความลำบากอยู่ในเรือนจำ ย่อมไม่ใยดีในเรือนจำนั้น ระอิดระอาไม่อยากอยู่เลยฉันใด แม้เธอก็จงเป็นเหมือนอย่างนั้น จงเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ เป็นผู้ระอิดระอาใคร่ที่จะพ้นไปจากภพ มุ่งต่อเนกขัมมะอย่างเดียว ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ จงสมาทานเนกขัมมบารมีไว้ให้มั่น จักได้เป็นพระพุทธเจ้า"

๔. บำเพ็ญปัญญาบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีเพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบปัญญาบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่สี่ จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป เธอพึงบำเพ็ญปัญญาบารมี พึงเข้าไปถามปัญหากะท่านที่เป็นบัณฑิต จะเป็นคนชั้นต่ำ ชั้นกลางหรือชั้นสูง ไม่เว้นใครทั้งหมด เหมือนอย่างภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ย่อมเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับ ไม่เว้นตระกูลทั้งตระกูลสูง ตระกูลกลาง ตระกูลต่ำ ย่อมได้อาหารพอเลี้ยงชีวิตได้เร็วฉันใด แม้เธอก็จงเป็นเหมือนอย่างนั้น จงหมั่นเข้าไปถามพวกบัณฑิต จงสมาทานบำเพ็ญปัญญาบารมีไว้ให้มั่น จักได้เป็นพระพุทธเจ้า"

๕. บำเพ็ญวิริยบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีเพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบวิริยบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่ห้า จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปเธอพึงบำเพ็ญวิริยบารมี ราชสีห์ย่อมมีความเพียรมั่นทุกอิริยาบถฉันใด แม้เธอก็จงเป็นเหมือนอย่างนั้น จงประคองความเพียรให้มั่น ไม่ท้อถอย ทุกอิริยาบถ ทุกภพจักได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า"

๖. บำเพ็ญขันติบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีเพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบขันติบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่หก จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปเธอพึงบำเพ็ญขันติบารมี พึงเป็นผู้อดทนทั้งในการนับถือ ทั้งในการดูหมิ่นเหมือนอย่างแผ่นดิน อันธรรมดาแผ่นดินนั้นย่อมไม่ยินดียินร้าย อดทนต่อสิ่งที่สะอาดและไม่สะอาดทุกชนิด ที่เขาทิ้งลงไปฉันใด แม้เธอก็เหมือนกัน ต้องเป็นผู้อดทนต่อความนับถือและความดูหมิ่นของคนทุกคน เมื่อบำเพ็ญขันติบารมีแล้ว จักได้เป็นพระพุทธเจ้า"

๗. บำเพ็ญสัจจบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีเพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบสัจจบารมีอันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่เจ็ด จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปเธอพึงบำเพ็ญสัจจบารมี แม้จะถูกอสนีตกลงบนกระหม่อม ก็อย่าได้ทำการพูดเท็จด้วยอำนาจของความรักมีทรัพย์เป็นต้นเหมือนอย่างดาวประจำรุ่ง ย่อมไม่ละทางเดินของตน ไม่เดินในวิถีอื่น ย่อมเดินในวิถีของตนทุกฤดูหรือทุกปีฉันใด แม้เธอก็เหมือนกัน อย่าเดินละลงจากวิถีในความสัตย์ เมื่อไม่ละความสัตย์ ไม่กระทำมุสาวาทได้จริง จักได้เป็นพระพุทธเจ้า"

๘. บำเพ็ญอธิษฐานบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีเพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบอธิษฐานบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่แปด จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปเธอพึงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี เมื่ออธิษฐานอย่างใด พึงเป็นผู้คงที่ในอธิษฐานนั้น เหมือนอย่างภูเขาศิลาล้วน เมื่อลมพัดอยู่ทุกทิศย่อมไม่หวั่นไหว ดำรงอยู่ในฐานของตนเทียวฉันใด แม้เธอก็จงเป็นอย่างนั้น เมื่อเป็นผู้คงที่ในความอธิษฐานของตน จักได้เป็นพระพุทธเจ้า"

๙. บำเพ็ญเมตตาบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีเพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบเมตตาบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่เก้า จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปเธอพึงบำเพ็ญเมตตาบารมี ชื่อว่าน้ำย่อมแผ่ความเย็น ย่อมล้างมลทินคือธุลีในทั้งคนดีและคนชั่วสม่ำเสมอกันฉันใด แม้เธอก็เหมือนกัน จงเจริญเมตตาสม่ำเสมอในคนทั้งที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลฉันนั้น เธอเจริญเมตตาบารมีสำเร็จแล้ว จักเป็นพระพุทธเจ้า

๑๐. บำเพ็ญอุเบกขาบารมี

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริต่อไปว่า อันพุทธการกธรรมมิใช่จะมีเพียงเท่านี้ เมื่อใคร่ครวญสูงขึ้นไปอีก ก็ได้พบอุเบกขาบารมี อันเป็นพุทธการกธรรมข้อที่สิบ จึงสอนตนอย่างนี้ว่า

"ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปเธอพึงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี พึงเป็นผู้มัธยัสถ์ทั้งในสุขและทุกข์ ชื่อว่าแผ่นดินย่อมมัธยัสถ์ในบุคคลทั้งที่ทิ้งของสะอาดและไม่สะอาดฉันใด แม้เธอก็เหมือนกัน พึงเป็นผู้มัธยัสถ์ในสุขและทุกข์ทุกเมื่อจักได้เป็นพระพุทธเจ้า"

พระโพธิสัตว์ดำริว่า พุทธการกธรรมอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณที่พระโพธิสัตว์ทั้งปวงพึงบำเพ็ญในโลกนี้ มีจำนวนเท่านี้ นอกจากบารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้แล้ว บารมีธรรมอย่างอื่นก็ไม่มี บารมีทั้งสิบประการนี้ ย่อมไม่มีแม้ในเบื้องบน แม้ในอากาศ แม้ในภายใต้แห่งแผ่นดิน แม้ในทิศมีทิศปราจีน เป็นต้น ย่อมตั้งอยู่ในระหว่างแห่งมังสะคือหทัยของเรานี้เอง ครั้นเห็นความที่บารมี ๑๐ เหล่านั้นตั้งอยู่ในระหว่างมังสะคือหทัยอย่างนี้แล้ว จึงอธิษฐานบารมีเหล่านั้นทั้งหมดให้มั่น เมื่อพิจารณาไป ๆ มา ๆ โดยอนุโลมปฏิโลม จับเบื้องปลายให้ถึงเบื้องต้น จับเบื้องต้นหยุดไว้ในเบื้องปลาย และทำส่วนเบื้องกลางให้สิ้นสุดทั้งสองจับในที่สุดทั้งสองให้สุดลงส่วนเบื้องกลาง จึงเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐

การบริจาคภัณฑะภายนอก ชื่อว่าทานบารมี การบริจาคอวัยวะชื่อว่าทานอุปบารมี การบริจาคชีวิตชื่อว่าทานปรมัตถบารมี

มหาปฐพีหวั่นไหวเพราะแรงอธิษฐาน

เมื่อพระโพธิสัตว์เลือกเฟ้นบารมีธรรม ๑๐ ประการ ด้วยเดชแห่งธรรมพสุธาได้ไหวไปทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ เสียงแผ่นดินที่หวั่นไหวดุจเครื่องยนต์หีบอ้อยที่ถูกบีบฉะนั้น ทั้งหมุนดุจเครื่องจักรทำหม้อ หรือเครื่องจักรยนต์ที่ทำน้ำมันฉะนั้น

ได้รับความชมเชยจากเทวดาและมนุษย์

พวกเทวดาและมนุษย์ ได้โปรยบุปผชาติทั้งเป็นทิพย์และเป็นของมนุษย์ เทวดาและมนุษย์ต่างแสดงความยินดีให้พระโพธิสัตว์ทราบว่า

"ขอความปรารถนาที่ท่านตั้งไว้เป็นประการใหญ่ ท่านจงได้พระโพธิญาณนั้นตามความปรารถนา ขอเสนียดทั้งปวงจงพินาศ ขอสรรพโรคาพาธจงเสื่อมสูญขออันตรายจงอย่ามีแก่ท่าน ขอท่านจงตรัสรู้พระโพธิญาณอันสูงสุดฉับพลันเถิด

ต้นไม้ดอกย่อมผลิดอกในเมื่อถึงฤดูกาลฉันใด ข้าแต่มหาวีระบุรุษ ขอท่านจงบานด้วยพุทธญาณเหมือนกันฉะนั้นเถิด

พระสัมมาสัมพุทธทุกพระองค์ ได้บำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการฉันใด ข้าแต่มหาวีระบุรุษ ขอท่านจงบำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการเหมือนกันฉะนั้นเถิด

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกองค์ ได้ตรัสรู้ ณ ควงไม้อันเป็นที่ผ่องใสแห่งพระโพธิญาณฉันใด ข้าแต่มหาวีระบุรุษ ขอท่านจงได้ตรัสรู้พระโพธิญาณของพระชินะเหมือนกันฉันนั้น

พระสัมมาสัมพุทธทุกพระองค์ ทรงประกาศพระธรรมจักรฉันใด ข้าแต่มหาวีรบุรุษ ขอท่านจงประกาศพระธรรมจักรเหมือนกันฉันนั้น

ดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ย่อมบริสุทธิ์ไพโรจน์ฉันใด ขอท่านจงมีใจเต็มเปี่ยมไพโรจน์ในหมื่นโลกธาตุเหมือนกันฉันนั้น

พระสุริยะพ้นจากราหูแล้ว ย่อมเปล่งปลั่งด้วยเดชฉันใด ขอท่านจงเปลื้องโลกให้ไพโรจน์ด้วยสิริเหมือนกันฉันนั้น

แม่น้ำทุกประเภท ย่อมไหลลงสู่มหาสมุทรฉันใด ขอโลกกับทั้งเทวดาจงรวมอยู่ ณ สำนักของท่านเหมือนกันฉันนั้น

สุเมธบัณฑิตดาบส ได้รับความชมเชยสรรเสริญจากเทวดาและมนุษย์เหล่านั้นแล้ว เพื่อจะบำเพ็ญบารมีธรรมทั้ง ๑๐ ประการนั้นให้ครบทั้งสิบทิศเต็มบริบูรณ์ จึงกลับไปยังป่าหิมพานต์ในกาลนั้น

ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมเหล่านั้นตราบเท่าได้เสวยพระชาติเป็นเวสสันดร ไม่ไปสู่อภัพพฐาน ๑๘

นรชนผู้สมบูรณ์ด้วยองค์คุณเห็นปานฉะนี้ ก็เที่ยงแท้ในการที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า (เรียกว่านิยตโพธิสัตว์คือเที่ยงที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า) ขณะที่ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏฏ์อันยืดยาวนาน สิ้นกาลหลายร้อยโกฏกัปป์ก็ไม่ไปเกิดในอภัพพฐานดังนี้ คือ

๑. ไม่เกิดในอเวจีมหานรก
๒. ไม่เกิดในโลกันตนรก
๓. ไม่เกิดเป็นนิชฌามตัณหิกเปรต
๔. ไม่เกิดเป็นขุปปีปาสิกเปรต
๕. ไม่เกิดเป็นกาลกัญชิกาสูร
๖. ไม่เกิดเป็นสัตว์ที่ตัวเล็กเกินไป ปานกลางไม่ใหญ่กว่าช้างไม่เล็กกว่านกกระจาบ
๗. ไม่เกิดในทุคติ
๘. เมื่อเกิดในมนุษย์ก็ไม่เป็นคนบอดมาแต่กำเนิด
๙. ไม่เป็นคนหูหนวก
๑๐. ไม่เป็นคนใบ้
๑๑. ไม่เป็นคนง่อย

๑๒. ไม่เกิดเป็นสตรีเพศ
๑๓. ไม่เกิดเป็นอุภโตพยัญชนก
๑๔. ไม่เป็นบัณเฑาะก์
๑๕. พ้นจากอนันตริยกรรม มีโคจรอันบริสุทธิ์ในที่ทั้งปวง
๑๖. ไม่เสพมิจฉาทิฏฐิ เห็นกรรมกิริยา
๑๗. ไม่เกิดในอสัญญีภพ เหตุที่จะให้เกิดในสุทธาวาสมหาพรหมก็ไม่มี
๑๘. ไม่เกิดในอรูปภพ

เป็นผู้มีใจน้อมไปในเนกขัมมะ (คือการออกบวช) ไม่ติดอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่โลก บำเพ็ญบารมีธรรมทั้งปวงอยู่อย่างนี้

ชาติที่บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ

๑. พระโพธิสัตว์ทรงบรรลุอานิสงส์เหล่านั้นมาแล้ว เมื่อครั้งพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมอยู่ ได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีอันหาประมาณมิได้ ดังเช่นในเวลาที่เสวยพระชาติเป็นอกิตติพราหมณ์ สังขพราหมณ์ พระเจ้าธนญชัยราช พระเจ้ามหาสุทัสสนะ มหาโควินทะ พระเจ้านิมิมหาราช จันทกุมาร วิสัยหเศรษฐี พระเจ้าสีวิราช พระเจ้าเวสสันดร เป็นต้น แต่โดยเฉพาะเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นยสบัณฑิต ทรงกระทำการบริจาคชีวิตให้เป็นทาน ตามที่ปรากฏในปฏิญญาณบุรพจรรยาอย่างนี้ว่า

ภิกฺขาย อุปคตํ ทิสฺวา สกตฺตานํ ปริจฺจชํ[๑]
ทาเนน เม สโม นตฺถิ เอสา เม ทานปารมี

เราเห็นยาจกเข้ามาขอแล้ว ได้สละตนของตนให้เป็นทาน
ผู้ที่จะเสมอเราด้วยทานไม่มี นี้เป็นทานบารมีของเรา

เมื่อกระทำการบริจาคชีวิตเป็นทานอย่างนี้ ทานบารมีในครั้งนั้นจัดเป็นปรมัตถบารมี

๒. เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญศีลบารมี ดังเช่นในเวลาที่เสวยพระชาติเป็นสีลวนาคราช จัมเปยยนาคราช ภูริทัตตนาคราช พญาช้างฉัททันต์ ราชบุตร

---

๑. อรรถกถาชาดา ปฐมภาค

ของพระเจ้าชัยทิสราช อลีนสัตตุกุมาร เป็นต้น แต่โดยเฉพาะ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นสังขปาลนาคราชได้ทรงทำการบริจาคชีวิตตน ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาอย่างนี้ว่า

สูเลหิปิ วิชฺฌยนฺโต โกฏฺฏยนฺโตปิ สตฺติหิ[๑]
โภชปุตฺเต น กุปฺปามิ เอสา เม สีลปารมี

เราแม้จะถูกแทงด้วยหลาว ถูกพุ่งด้วยหอก ก็ไม่ยอมโกรธบุตรของนายพราน นี้เป็นศีลบารมีของเรา

เมื่อกระทำการบริจาคชีวิตอย่างนี้ ศีลบารมีที่บำเพ็ญในครั้งนั้น จัดเป็นปรมัตถบารมี

๓. เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะบารมี ได้ทรงสละราชสมบัติออกบวช ดังเช่นในเวลาที่เสวยพระชาติเป็นโสมนัสกุมาร หัตถิปาลกุมาร อโยฆรบัณฑิต เป็นต้น ก็นับชาติประมาณไม่ได้เหมือนกันโดยเฉพาะ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นจุฬสุตโสม ได้ทรงสละราชสมบัติออกบวชโดยไม่มีความเกี่ยวข้องเยื่อใยในราชสมบัติ ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาว่า

มหารชฺชํ หตฺถคตํ เขฬปิณฺฑํว ฉฑฺฑยึ[๒]
จชโต น โหติ ลคฺคนํ เอสา เม เนกฺขมฺมปารมี

เราได้สละราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ที่อยู่ในเงื้อมหัตถ์ ดังหนึ่งก้อนเขฬะ เมื่อได้สละแล้ว ก็ไม่มีความเกี่ยวข้อง นี้เป็นเนกขัมมบารมีของเรา

เมื่อทรงสละราชสมบัติแล้วออกผนวชไม่เกี่ยวข้องอย่างนี้ เนกขัมมะบารมีที่ทรงบำเพ็ญในครั้งนั้น จัดเป็นปรมัตถบารมี

๔. เมื่อพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี ดังเช่นในเวลาที่เสวยพระชาติเป็นวิธูรบัณฑิต มหาโควินทบัณฑิต กุททาลบัณฑิต อรกบัณฑิต โพธิปริพาชกมโหสถบัณฑิต เป็นต้น ก็นับพระชาติประมาณไม่ได้เหมือนกัน แต่โดยเฉพาะเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเสนกบัณฑิตในสัตตุภัสตชาดก ในคราวที่เกิดเรื่องกระทอข้าวสัตตุ ได้ทรงแสดงงูที่อยู่ในกระทอ ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาว่า

๑–๒ อรรถกถาชาดก ปฐมภาค

ปญฺญาย ปวิจินนฺโต พฺราหฺมณํ โมจยึ ทุขา
ปญฺญาย เม สโม นตฺถิ เอสา เม ปญฺญปารมี

เราใคร่ครวญด้วยปัญญาเปลื้องพราหมณ์ให้พ้นจากทุกข์ได้
ผู้ที่จะเสมอเราด้วยปัญญาไม่มี นี้เป็นปัญญาบารมีของเรา

เมื่อแสดงงูที่อยู่ในกระทอ ปัญญาบารมีที่ทรงบำเพ็ญในครั้งนั้น จัดเป็นปรมัตถบารมี

๕. เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี ก็ได้ทรงบำเพ็ญมาโดยนับชาติไม่ได้เหมือนกัน แต่โดยเฉพาะ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมหาชนกทรงว่ายข้ามมหาสมุทร ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาว่า

อตีรทสฺสึ ชลมชฺเฌ หตา สพฺเพว มานุสา
จิตฺตสฺส อญฺญถา นตฺถิ เอสา เม วิริยปารมี

เมื่อเราว่ายน้ำอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร ไม่เห็นฝั่ง พวกมนุษย์ก็พากันตายหมด
จิตของเราก็มิได้แปรเป็นอื่น นี้เป็นวิริยบารมีของเรา

เมื่อว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรอยู่ วิริยบารมีที่บำเพ็ญในครั้งนั้น จัดเป็นปรมัตถบารมี

๖. เมื่อครั้งพระองค์ทรงบำเพ็ญขันติบารมี ครั้งที่เสวยพระชาติเป็นขันติวาทีดาบส พระโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงอดกลั้นต่อความทุกข์อันใหญ่ เหมือนกับไม่มีจิตใจ ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาว่า

อเจตนํว โกฏฺเฏนฺเต ติณฺเหน ผรสุนา มมํ
กาสิกราเช น กุปฺปามิ เอสา เม ขนฺติปารมี

เมื่อพระเจ้ากาสีประหารเราซึ่งหาเจตนามิได้ ด้วยขวานอันคมกล้า
เราก็มิได้โกรธแค้นพระเจ้ากาสีเลย นี้เป็นขันติบารมีของเรา

เมื่อทรงอดกลั้นทุกข์ใหญ่ เหมือนกับไม่มีจิตใจ ขันติบารมีที่ทรงบำเพ็ญในครั้งนั้น จัดเป็นปรมัตถบารมี

๗. เมื่อครั้งพระองค์ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี โดยเฉพาะในครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพระมหาสุตโสม พระโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงสละชีวิตเพื่อรักษาสัจจวาจาไว้ตามที่ได้ทรงปฏิญญาไว้อย่างนี้ว่า

สจฺจวาจํ อนุรกฺขนฺโต จชิตฺวา มม ชีวิตํ
โมเจสึ เอกสตํ ขตฺติเย เอสา เม สจฺจปารมิ

เราได้ยอมสละชีวิตของเราเพื่อรักษาสัจจวาจาไว้ ได้ปลดปล่อยกษัตริย์ร้อยเอ็ดพระองค์ให้พ้นจากทุกข์ นี้เป็นสัจจบารมีของเรา

เมื่อสละชีวิตรักษาสัจจวาจาไว้ สัจจบารมีที่ได้บำเพ็ญครั้งนั้น จึงจัดเป็นปรมัตถบารมี

๘. เมื่อครั้งพระองค์ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี โดยเฉพาะเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นมูคปักขบัณฑิต พระโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงสละชีวิตเพื่อรักษาพรตไว้ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาว่า

มาตาปิตา น เม เทสฺสา นปิ เทสฺสํ มหายสํ
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ ตสฺมา วตมธิฏฺฐหิ

เราจะเกลียดมารดาบิดาก็หามิได้ ทั้งเราจะเกลียดยศใหญ่ก็หามิได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้นเราจึงอธิษฐานพรต

เมื่อยอมสละชีวิตอธิษฐานพรตอยู่ อธิษฐานบารมีที่บำเพ็ญในครั้งนั้นจึงเป็นปรมัตถบารมี

๙. เมื่อครั้งบำเพ็ญเมตตาบารมี โดยในครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเอกราช พระโพธิสัตว์เจ้ามิได้ใยดีแม้แต่ชีวิต แผ่เมตตาจิตไป ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาว่า

น มํ โกจิ อุตฺตสติ นปิหํ ภายามิ กสฺสจิ
เมตฺตาพเลนุปตฺถทฺโธ รมามิ ปวเน ตทา

ใคร ๆ ก็ไม่หวาดกลัวเรา ทั้งเราก็ไม่หวาดกลัวใคร เรา

อันกำลังแห่งเมตตาค้ำจุนแล้ว ยินดีอยู่ในป่าตลอดกาล

เมื่อไม่ใยดีในชีวิตแผ่เมตตาอยู่ เมตตาบารมีที่ทรงบำเพ็ญในครั้งนั้น จึงเป็นปรมัตถบารมี

๑๐. เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี โดยเฉพาะเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นโลมหังสกุมาร แม้เมื่อพวกเด็กชาวบ้านรบกวนด้วยการถ่มน้ำลายรดเป็นต้น และด้วยการนำเอาดอกไม้ของหอมเป็นต้นมาให้ก็วางเฉย ตามที่ปรากฏในปฏิญญาบุรพจรรยาว่า

สุสาเน เสยฺยํ กปฺเปมิ ฉวฏฺฐิกํ อุปธายหํ

โคมณฺฑลา อุปตฺติฺวาน รูปํ ทสฺเสนฺตินปฺปก

เราอยู่ในป่าช้า หนุนกระดูกซากศพ พวกเด็กล้อมวงกัน

แสดงอาการน่าเกลียดต่าง ๆ

เมื่อเสวยสุขทุกข์เพราะเด็กชาวบ้านรบกวน และเพราะนำดอกไม้เครื่องหอมมาให้ก็วางเฉย อุเบกขาบารมีที่ทรงบำเพ็ญในครั้งนั้น จึงเป็นปรมัตถบารมี

นี้เป็นความย่อในอรรถกถาชาดกนี้ แต่ควรศึกษาอย่างพิสดารในคัมภีร์จริยาปิฎก

พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมอย่างนี้แล้ว เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้ทรงบำเพ็ญกุศลเป็นอันมาก อันเป็นเหตุทำให้มหาปฐพีหวั่นไหว ตามที่ปรากฏในพระคาถาอย่างนี้ว่า

อเจตนายํ ปฐวี อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ

สาปิ ทานวสา มยฺหํ สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถ

ปฐพีไม่มีจิตใจ ไม่รับรู้ความสุขความทุกข์ ได้หวั่นไหวแล้วถึง ๗ ครั้ง ด้วยอำนาจทานบารมีของเรา

ครั้งนี้เมื่อสิ้นชีพจุติจากโลกนี้แล้ว ได้เสด็จอุบัติในดุสิตพิภพ

เรื่องราวจำเดิมแต่ได้รับลัทธยาเทศพยากรณ์แทบบาทมูลของพระทีปังกรพุทธเจ้า ตราบเท่าถึงเสด็จอุบัติในดุสิตพิภพเพียงเท่านี้

ภาคดุสิตพิภพ

โกลาหล ๓ ประการ

เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จอุบัติขึ้นบนชั้นดุสิตนั้น ได้บังเกิดพุทธโกลาหลขึ้นในโลก คือในโลกเรานี้มีโกลาหลเกิดขึ้น ๓ ประการ[๑]

ประการที่ ๑ **เรียกว่ากัปป์โกลาหล**

,, ๒ **เรียกว่าพุทธโกลาหล**

,, ๓ **จักกวัตติโกลาหล**

ที่เรียกว่า "**กัปป์โกลาหล**" นั้น ท่านอธิบายว่า เมื่อกาลเวลาในโลกเราล่วงไปได้ประมาณหนึ่งแสนปี การตั้งกัปป์ใหม่จักมีขึ้น เทพยดาเหล่ากามาวจรที่ร่วมกับชนชาวโลก จะพากันปล่อยเศียรสยายผมร้องไห้ เช็ดน้ำตา นุ่งผ้าแดงแปรงรูปให้ผิดไป แล้วเที่ยวไปตามถิ่นมนุษย์เป่าประกาศไปอย่างนี้ว่า

"ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ตั้งแต่นี้ไปประมาณแสนปี จักตั้งกัปป์ขึ้น โลกนี้ก็จักพินาศ มหาปฐพีก็จักพินาศ พญาเขาสิเนรุราชก็จักโอนเอนระเนนพินาศตลอดถึงพรหมโลกก็จักพินาศ ดูกรท่านนิรทุกข์ ท่านจงพร้อมใจกันเจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาเถิด จงบำรุงมารดา บิดา จงเคารพยำเกรงผู้ที่เป็นหัวหน้าสกุล ในกาลนี้เรียกว่า กัปป์โกลาหล"

ที่เรียกว่า "**พุทธโกลาหล**" นั้น ท่านอธิบายว่า เมื่อกาลเวลาล่วงไปอีกหนึ่งพันปี พระสัพพัญญูพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พวกเทวดาเหล่าโลกบาลจะเที่ยวไปประกาศแก่ชาวโลกว่า

"ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ตั้งแต่นี้ไปอีกหนึ่งพันปี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก กาลนี้เรียกว่าพุทธโกลาหล"

---

๑ ในปฐมสมโพธิ์แสดงไว้ ๕ โดยเพิ่ม มังคลโกลาหลและโมไนยโกลาหล ในที่นี้แสดงตามอรรถกถาชาดกบาลีว่า "โลกสฺมึ หิ ตีณิ โกลาหลานิ อุปฺปชฺชนฺติ กปฺปโกลาหลํ พุทฺธโกลาหลํ จกฺกวตฺติโกลาหลนฺติ"

ที่เรียกว่า "**จักกวัตติโกลาหล**" นั้น ท่านอธิบายว่า เมื่อกาลเวลาล่วงไปหนึ่งร้อยปี พระเจ้าจักพรรดิจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พวกเทวดาจักพากันเที่ยวเป่าประกาศแก่ชาวโลกว่า

"ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ตั้งแต่นี้ต่อไปอีกร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก นี้เรียกว่า จักกรวัตติโกลาหล"

โกลาหลทั้งสามนี้เป็นโกลาหลใหญ่ ในกาลนั้นเทวดาในหมื่นสกลจักรวาลได้ฟังเสียงว่าจะเกิดพุทธโกลาหล จึงพากันมาประชุมในที่แห่งเดียวกัน เมื่อทราบว่าใครจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จึงพากันไปเฝ้าพระโพธิสัตว์พร้อมกันเพื่ออาราธนา เมื่ออาราธนา บุพพนิมิตรก็ปรากฏ[๑] ในครั้งนั้นเทวดาทั้งหมดพร้อมทั้งท้าวจาตุมมหาราช ท้าวสักกะ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ท้าวนิมมานรดี[๒] ท้าวปรนิมมิตวสวัตดี และท้าวมหาพรหมในแต่ละจักรวาลมาประชุมร่วมกันในจักรวาลเดียวกัน

เมื่อเสร็จจากการประชุมกันแล้ว ก็พากันไปเฝ้าพระบรมโพธิสัตว์ ณ ดุสิตพิภพ กราบทูลอาราธนาว่า "ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมทั้ง ๑๐ ประการ ไม่ได้บำเพ็ญเพื่อปรารถนาสักกสมบัติ มารสมบัติ จักกวัตติสมบัติ พรหมสมบัติ แต่ทรงบำเพ็ญเพื่อปรารถนาความเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เพื่อขนสัตว์รื้อสัตว์ให้พ้นไปจากโลกอันเป็นทุกข์ ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์

---

๑ นิมิตรที่ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ที่จะจุติมาปฏิสนธิ มี ๕ ประการคือ ๑ ทิพยบุบผาที่ประดับพระกายเหี่ยวแห้ง ๒ ทิพยพัสตรภูษามีสีเศร้าหมอง ๓ พระเสโทบังเกิดไหลออกจากพระกัจฉประเทศ ๔ พระสรีรกายมีอาการชราปรากฏ ๕ มีพระทัยกระสันเป็นทุกข์เบื่อหน่ายจากเทวโลก ไม่มีความยินดีที่จะสถิตในทิพยอาสน์นั้น เมื่อเทพยดาพากันไปอาราธนา นิมิตรทั้ง ๕ นี้ก็ปรากฏ เทพยดาจึงทราบว่า ผู้นี้เป็นพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒ ในชาตกัฏฐกถา ปฐมภาค ฉบับฉัฏฐสังคายนา หน้า ๕๗ ต่างจากฉบับไทยว่า จตุมหาราชสกฺกสุยาม สนฺตุสิต สนิมมิต วสวตฺติมหาพฺรเหฺมหิ สทฺธึ แปลว่า พร้อมทั้งท้าวมหาราชทั้งสี่ ท้าวสักกะ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ท้าวสุนิมมิต ท้าววสวัตดี และท้าวมหาพรหม มีชื่อต่างออกไป ๒ ตน คือ เจ้าแห่งเทพชั้นนิมมานรดี ของไทยเรียกเป็นชื่อสวรรค์ว่า ท้าวนิมมานรดี แต่ของเขาว่าท้าวสุนิมมิต หรือจะใช้ว่า ท้าวสุนฤมิตก็ได้ เจ้าแห่งเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ของไทยก็เรียกตามชื่อสวรรค์ชั้นนี้ว่า ท้าวปรนิมมิตวสวัตดี แต่ของเขาเรียกว่า ท้าววสวัตดี ชื่อนี้ก็เป็นชื่อเดียวหรือองค์เดียวกับพญามาราธิราชที่ผจญพระพุทธองค์ทีเดียว

บัดนี้เป็นเวลาที่ควรจะตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ บัดนี้เป็นสมัยที่ควรจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว

มหาวิโลกนะ ๕ ประการ

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้รับอาราธนาจากเทพยดาทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว แต่ก็ยังไม่รับอาราธนาทันที ทรงพิจารณามหาวิโลกนะทั้ง ๕ ประการเสียก่อน

มหาวิโลกนะ ๕ ประการนั้น มีดังนี้คือ กาล, ทวีป, ประเทศ, สกุล, และอายุพระมารดา,

ในกาล ๕ ประการนี้ พระองค์ทรงพิจารณา "กาล" ก่อน ว่าเป็น "กาลหรืออกาล" ในกาลทั้งสองนี้ ท่านกล่าวว่า ในกาลใดอายุของสัตว์เกินกว่าแสนปีก็ไม่จัดเป็นกาล เป็นอกาล ที่เป็นอกาลเพราะเหตุใด

"เพราะในกาลเช่นนั้น ชาติคือความเกิด ชราคือความแก่ มรณะคือความตาย ย่อมไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย (เพราะอายุสัตว์ทั้งหลายยืนมาก) อนึ่งพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พ้นจากไตรลักษณ์ก็ไม่มี ฉะนั้นเมื่อพระองค์ทรงแสดงถึงเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สัตว์ทั้งหลายที่ฟังก็ไม่เข้าใจว่า พระองค์แสดงเรื่องอะไรกัน แล้วก็ย่อมจะไม่เชื่อฟัง เมื่อไม่เชื่อฟัง ไม่ปฏิบัติตาม การบรรลุถึงมรรคผลก็ไม่มี เมื่อไม่มีผู้รู้ตาม คำสอนของพระพุทธองค์ก็ไม่เกิดประโยชน์ ฉะนั้นกาลนี้จึงจัดเป็น "อกาล" แม้อายุของสัตว์ทั้งหลายน้อยกว่าร้อยปี ก็เป็นอกาลเหมือนกัน เพราะอะไร ?

เพราะในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายมีกิเลสหนาแน่น คนที่มีกิเลสหนาแน่นถึงจะสั่งสอนสักเท่าใด ก็ไม่ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนได้ คำสั่งสอนของพระองค์ก็จักสูญหายไปอย่างรวดเร็วเหมือนรอยขีดในน้ำฉะนั้น เพราะฉะนั้น กาลนั้นจึงจัดเป็นอกาล"

"ในกาลใดอายุของสัตว์ทั้งหลายต่ำกว่าแสนปีลงมาถึงร้อยปีเป็นอย่างต่ำจัดเป็นกาล"

ในเวลานั้นอายุของสัตว์มีกำหนดหนึ่งร้อยปีเป็นอายุขัย พระโพธิสัตว์จึงเห็นว่าเป็นกาลที่ควรจะเสด็จลงมาเกิดในมนุษย์โลกได้แล้ว

ต่อไปจึงพิจารณาทวีปที่จะเกิดต่อไป ได้พิจารณาทวีปทั้ง ๔ (คือชมพูทวีป อมรโคยานทวีป อุตรกุรุทวีป) เห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่เกิดในทวีปทั้งสาม (คืออมรโคยานทวีป อุตรกุรุทวีป บุพวิเทหทวีป) เสด็จอุบัติแต่ในชมพูทวีปเท่านั้น

ต่อไปจึงพิจารณาดูโอกาสว่า ชมพูทวีปนั้นกว้างใหญ่ไพศาล พระพุทธ-เจ้าเสด็จอุบัติในบริเวณไหนของชมพูทวีป ก็พบมัชฌิมประเทศ[๑] มัชฌิมประเทศนั้นอาณาเขตด้านยาวประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ด้านกว้าง ๒๕๐ โยชน์ โดยรอบ ๙๐๐ โยชน์ ในประเทศที่กำหนดนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวกพระเจ้าจักพรรดิ กษัตริยพราหมณ์คหบดีมหาศาลที่มีศักดิ์ใหญ่ย่อมบังเกิดขึ้น จึงได้ตกลงพระทัยว่า เราจักบังเกิดในนครกบิลพัสดุ์

ต่อจากนั้นจึงได้พิจารณาดูสกุล ทรงเห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่เกิดในสกุลแพศย์ ในสกุลศูทร พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมบังเกิดในสกุลทั้งสองเท่านั้นคือ สกุลกษัตริย์หรือสกุลพราหมณ์ที่โลกสมมุติ บัดนี้ชาวโลกยอมรับนับถือสกุลกษัตริย์ เราจักเกิดในสกุลกษัตริย์ พระเจ้าสุทโธทนมหาราชจักเป็นบิดาของเรา

ต่อจากนั้นจึงพิจารณาดูพระพุทธมารดา ทรงเห็นว่า ธรรมดาผู้ที่จะเป็นพระพุทธมารดานั้น จะต้องเป็นหญิงที่ไม่เหลาะแหละในชาย ต้องไม่เป็นนักเลงสุรา ต้องได้บำเพ็ญมารมีมาตั้งแสนกัปป์ ตั้งแต่เกิดก็ต้องรักษาศีลห้าบริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อย พระมหามายาราชเทวีพระองค์นี้เป็นหญิงเช่นกัน พระมหามายาราชเทวีจักเป็นมารดาของเรา แต่พระชนมายุของพระนางได้เท่าไร ทรงเห็นว่าพระนางจะมีอายุเกินกว่าสิบเดือนไปเจ็ดวัน

---

[๑] มัชฌิมประเทศนั้นในคัมภีร์พระวินัยกำหนดไว้ดังนี้ ในทิศบูรพา กชังคลนิคม ภายในแต่มหาสาลนครเข้ามาเป็นมัชฌิมชนบท ภายนอกจากนั้นเป็นปัจจันตชนบท ในทิศอาคเนย์ภายในแต่แม่น้ำสัลลวดีเข้ามา ในทิศทักษิณภายในแต่เสตกัณณนิคมเข้ามา ในทิศปัจจิมภายในแต่ถูนพราหมณ์คามเข้ามา ในทิศอุดรภายในแต่ภูเขาอุสีรธชะเข้ามาบริเวณที่กำหนดนี้เรียกว่า มัชฌิมชนบท นอกออกไปจากที่กำหนดนี้ เรียกว่า ปัจจันตชนบท

ทรงรับคำอาราธนาของเทพยดา

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาดูมหาวิโลกนะทั้งห้าแล้ว จึงตอบแก่เทพยดาว่า

"ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ กาละนี้เป็นกาละที่สมควรจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แล้ว เพื่อจะสงเคราะห์พวกเทวดาจึงให้ปฏิญญา แล้วตรัสว่า ขอท่านทั้งหลายจงกลับไปเถิด เมื่อส่งเทวดากลับแล้ว พระองค์พร้อมด้วยเทวดาเหล่าชั้นดุสิตก็เสด็จเข้าไปยังนันทวันในดุสิตบุรี (สวนนันทวันนี้มีอยู่ในเทวโลกทุกชั้น) เทวดาในนันทวันกล่าวกันว่า "ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ท่านจงจุติจากที่นี้ไปเกิดในสุคติภพเถิด ต่างพากันระลึกถึงกุศลกรรมอย่างนี้แล้วเที่ยวไปในที่นั้น ๆ แล้วจุติไปถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมหามายาราชเทวี"

เสด็จลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์

ในกาลครั้งนั้น พระนครกบิลพัสดุ์กำลังมีงานพิธีเดือนแปด มหาชนพากันเล่นนักษัตร ตั้งแต่วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะไปเจ็ดวัน พระมหามายาราชเทวีก็ทรงลงเล่นนักษัตรที่ปราศจากสุรา แต่สมบูรณ์ด้วยเครื่องประดับมีดอกไม้และของหอม ในวันที่เจ็ดตั้งแต่เช้าก็สรงน้ำหอม พระราชทานทรัพย์เป็นมหาทานถึงสี่แสน ประดับพระองค์ด้วยสรรพาภรณ์วิภูสิต เสวยโภชนาหารสุทธารส ทรงอธิษฐานองค์อุโบสถประทับ ณ ห้องสิริไสยาศอันประดับและตกแต่งแล้วประทับ ณ แท่นสิริไสยาศเสด็จสู่พระบรรมทม

พระมารดาทรงสุบินนิมิตร

เมื่อพระนางมหามายาราชเทวีบรรทมหลับแล้ว ได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุบินนิมิตรว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ยกพระองค์พร้อมกับพระแท่นบรรทมเข้าไปยังป่าหิมพานต์แล้ววางไว้บนพื้นศิลาประมาณ ๖๐ โยชน์ ภายใต้ต้นสาละมีปริมณ-

ฑลประมาณ ๗ โยชน์แล้วยืนเฝ้าอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง จากนั้นก็มีพระนางเทพีของท้าวมหาราชเหล่านั้นได้นำพระนางไปยังสระอโนดาด ช่วยกันสรงเพื่อชำระมลทินมนุษย์ให้หมดจด แล้วให้ทรงภูษาทิพย์ ลูบไล้ด้วยทิพยคันธชาติ ประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ จากที่นั้นไม่ไกลนัก มีวิมานทองตั้งอยู่ที่ภูเขาเงินทางด้านปราจีนลาดด้วยทิพยไสยาศสูงหน่อยหนึ่ง แล้วให้นอนในที่นั้น ในขณะนั้นพระโพธิสัตว์เป็นพระยาช้างเศวตกุญชร เที่ยวอยู่ที่ภูเขาทองซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลนัก ลงจากภูเขาทองมาแล้วขึ้นเขาเงินทางด้านอุตตรทิศ ถือดอกปทุมเงินด้วยงวงมีสีเหมือนพวงเงินบรรลือโกญจนาทแล้วเข้ายังวิมานทอง ทำปทักษิณสามครั้ง ณ มาตุไสยาศ เหมือนกับทำลายพระปรัศเบื้องขวาเข้าอยู่ในพระกุจฉิประเทศ พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ ณ วันนักษัตร เดือนอุตตราษาฑ[๑]

พราหมณ์ทำนายพระสุบิน

พอรุ่งขึ้นเช้า พระเทวีตื่นจากบรรทมแล้ว กราบทูลพระสุบินนั้นแก่พระเจ้าสุทโธทนมหาราช

โปรดให้เชิญพราหมณ์ปาโมกข์ประมาณ ๖๔ คนมาแล้ว รับสั่งให้จัดอาสนะอันควรค่าบนภาคพื้นอันฉาบทาโคมัยสด กระทำมงคลสักการะด้วยข้าวตอกเป็นต้น ให้จัดภาชนะทองภาชนะเงินใส่ข้าวปายาสที่ปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดจนเต็ม ปิดฝาทองฝาเงินไว้เรียบร้อย พระราชทานเลี้ยงพราหมณ์ที่เชิญมานั่งอยู่นั้น เมื่ออังคาสพราหมณ์จนอิ่มหนำแล้ว จึงทรงแจ้งสุบินนิมิตรแก่พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น แล้วตรัสถามว่า จักเป็นอย่างไรบ้าง

พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตรอย่าได้ทรงดำริอย่างไรเลย พระราชเทวีทรงพระครรภ์ เป็นชายมิใช่สตรี มหา

---

๑ ในญาโณทัยแสดงว่า พระสิทธัตถะโคดมพุทธเจ้า เสด็จลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์ ปีระกา วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ (เดือน ๘) ตรงกับวันพฤหัสบดี ลัคนาสถิตราศีพฤษ

บพิตรจะได้พระราชโอรส พระราชโอรสนี้ ถ้าอยู่ครองฆราวาสจักเป็นพระเจ้าจักพรรดิ ถ้าเสด็จออกผนวชจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก

ธรรมดาของพระโพธิสัตว์

เมื่อพระโพธิสัตว์, ปฏิสนธิแล้ว ตั้งแต่วันถือปฏิสนธิก็มีเทพบุตร ๔ องค์ ถือพระขรรค์มาทำการรักษาพระโพธิสัตว์และพระมารดา เพื่อคุ้มกันมิให้มีอันตราย มารดาพระโพธิสัตว์ก็มิได้มีจิตกำหนัดในบุรุษอื่น พระมารดาพระโพธิสัตว์สมบูรณ์ด้วยลาภยศเนืองนอง ทรงพระสำราญไม่ลำบากพระกายและทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ เหมือนมองเห็นเส้นด้ายทอที่เขาร้อยไว้ในแก้วมณีอันใสสะอาด เพราะพระครรภ์ที่พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิเป็นเหมือนห้องในเจดีย์ ไม่สมควรที่สัตว์อื่นจะอยู่ร่วมหรือเกิดร่วม ฉะนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้เจ็ดวัน พระมารดาก็จักเสด็จทิวงคตไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต หญิงอื่น ๆ บางทีคลอดบุตรยังไม่ถึงสิบเดือนบ้าง เลยสิบเดือนบ้าง นั่งคลอดบ้าง นอนคลอดบ้างฉันใด แต่มารดาของพระโพธิสัตว์นั้นไม่เหมือนอย่างนั้น

พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ทรงพระครรภ์ได้สิบเดือนจึงประสูติ นี้เป็นธรรมดาของพระมารดาของพระโพธิสัตว์ พระมหามายาราชเทวี ทรงพระครรภ์พระโพธิสัตว์ครบถ้วนสิบเดือนเหมือนน้ำมันในบาตร

พระมารดาเสด็จนครเทวทหะ

เมื่อพระนางพระครรภ์แก่ก็ปรารถนาจะเสด็จไปยังเรือนพระญาติ จึงทูลลาพระเจ้าสุทโธทนมหาราชว่า ขอเดชะ หม่อมฉันปรารถนาจะไปยังเทวทหนคร ซึ่งเป็นฝ่ายสกุลของหม่อมฉัน พระราชาก็ทรงโปรดประทานอนุญาต เมื่อมีพระบรมราชานุญาตแล้ว โปรดให้เตรียมทางเสด็จตั้งแต่นครกบิลพัสดุ์ ถึงนครเทวทหะ ให้ประดับตกแต่งทั้งสองฟากทางที่เสด็จผ่านด้วยต้นกล้วย แล้วตั้งหม้อน้ำ ประดับ

ธงชัยและธงผ้า โปรดให้พระเทวีประทับบนพระวอทอง มีอำมาตย์พันคนแห่หาม ตามเสด็จเป็นขบวนใหญ่ ในระหว่างนครกบิลพัสดุ์และนครเทวทหะนั้น มีมงคลสาลวันนามว่าลุมพินีตั้งอยู่ในระหว่างนครทั้งสอง

ในสมัยนั้น ดอกสาละกำลังบานไสวเป็นอันเดียวกันตั้งแต่กกถึงปลายกิ่ง ในระหว่างกิ่งและระหว่างดอก หมู่ภมรต่างพรรณห้าอย่าง หมู่วิหคนานาชนิดบินคู้ด้วยสำเนียงอันไพเราะ บริเวณทั่วไปในสวนลุมพินีเสมือนดังสวนจิตรลดาบนสรวงสวรรค์ เป็นเสมือนภาคพื้นที่เขาจัดไว้เพื่อพระราชาที่มีอานุภาพใหญ่ พระเทวีทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นแล้ว ก็ประสงค์จะทรงกีฬาในสาลวันนั้น อำมาตย์ทั้งหลายจึงเชิญพระเทวีเสด็จลงเข้าประทับยังสวนนั้น พระนางเธอเสด็จเข้าประทับ ณ ควงไม้สาลมงคล ทรงประสงค์เหนี่ยวกิ่งสาละ กิ่งสาละก็น้อมลงมาเหมือนยอดหวายอันต้องเพลิงถึงพระหัตถ์พระนางเธอ พระนางเธอก็เหยียดพระหัตถ จับกิ่งสาละนั้นไว้

พระโพธิสัตว์ประสูติ

ทันใดนั้นพระนางเธอก็ประชวรพระครรภ์จะประสูติ มหาชนก็พากันถอยออกมาจัดการกั้นม่านถวายพระนางเธอ พระนางเธอทรงจับกิ่งสาละประสูติพระโอรสในขณะนั้น ขณะนั้นท้าวมหาพรหมทั้งสี่ผู้มีจิตบริสุทธิ์ ทรงถือข่ายทองมารองรับพระโพธิสัตว์ วางไว้ตรงพระพักตร์พระมารดา ทรงปลอบพระนางว่า "ขอพระเทวีจงทรงดีพระทัยเถิด พระโอรสผู้มีศักดาใหญ่ประสูติแล้ว อันธรรมดาสัตว์ทั้งเหล่าอื่น เมื่อคลอดจากครรภ์มารดาแล้ว ย่อมเปรอะเปื้อนด้วยครรภ์มลทินอันไม่สะอาด แต่พระโพธิสัตว์มิได้เป็นอย่างนั้น พระบรมโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ เหมือนพระธรรมกถึกลงจากธรรมาสน์ เหมือนบุรุษลงจากพะองทรงเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองประทับยืนอยู่ เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากครรภ์มล

ทิน เสด็จออกจากพระครรภ์รุ่งเรืองสว่างไสว เหมือนแก้วมณีที่วางไว้บนผ้ากาสิกพัสตร์[๑]

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติแล้วอย่างนั้น ขณะนั้นมีท่ออุทกธารไหลมาจากอากาศ ๒ ท่อ เพื่อโสรจสรงพระโพธิสัตว์และพระมารดาให้ความอบอุ่น แก่พระ-โพธิสัตว์และพระมารดาอย่างดี[๒] ครั้นแล้วท้าวมหาราชทั้งสี่พระองค์ก็ทรงรับจากพระหัตถ์ท้าวมหาพรหมซึ่งยืนรับอยู่ด้วยข่ายทอง ด้วยหนังชมดอันอ่อนนุ่มไม่ระคายพระวรกาย ต่อจากนั้นมนุษย์ก็รับจากมือของท้าวมหาราชด้วยผ้าละเอียด

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ออกจากมือพวกมนุษย์แล้ว ก็ประทับยืน ณ ภาคพื้นดินผินพระพักตร์สู่เบื้องบูรพาทิศ หมื่นจักรวาลมีพื้นเนื่องเป็นอันเดียวกัน พวกเทวดาและมนุษย์พากันมาบูชาพระโพธิสัตว์เจ้าด้วยของหอมและดอกไม้ ต่างก็พากันกล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์ว่า "ข้าแต่มหาบุรุษ ไม่มีใครอื่นในหมื่นโลกธาตุนี้จะเสมอด้วยพระองค์ หาผู้อื่นยิ่งกว่ามิได้แล้ว"

---

๑ นี้เป็นธรรมดาของผู้เป็นพระโพธิสัตว์ ย่อมไม่เหมือนกับสามัญญสัตว์ ความตอนนี้พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ธมฺมตา เอสา ภิกฺขเว ยทา โพธิสตฺโต มาตุ กุจฺฉิสฺมา นิกฺขมติ วิสโท ว นิกฺขมติ อมกฺขิโต อุทฺเทน อมกฺขิโต เสเมฺหน อมกฺขิโต รุหิเรน อมกฺขิโต เกนจิ อสุจินา สุทฺโธ วิสุทฺโธ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระครรภ์ของพระมารดา เสด็จออกอย่างง่ายดายทีเดียว ไม่เปรอะเปื้อนด้วยน้ำ ไม่เปรอะเปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปรอะเปื้อนด้วยโลหิต ไม่เปรอะเปื้อนด้วยอสุจิ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว มณิรตนํ กาสิเก วตฺเถ นิกฺขิตฺตํ เนว มณิรตนํ กาสิกํ วตฺถํ มกฺเขติ นปิ กาสิกํ วตฺถํ มณิรตนํ มกฺเขติ ตํ กิสฺส เหตุ อุภินฺนํ สุทฺธตฺตา เอวเมว โข ภิกฺขเว ยทา โพธิสตฺโต มาตุ กุจฺฉิสฺมา นิกฺขมติ อมกฺขิโต อุทฺเทน อมกฺขิโต เสมฺหน อมกฺขิโต รุหิเรน อมกฺขิโต เกนจิ อสุจินา สุทฺโธ วิสุทฺโธ ฯ อยเมตฺถ มมฺมตา ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย แก้วมณีอันบุคคลวางลงไว้ในผ้ากาสิกพัสตร แก้วมณีย่อมไม่ทำผ้ากาสิกพัสตรให้เปรอะเปื้อนเลย แม้ผ้ากาสิกพัสตรก็ไม่ทำแก้วมณีให้เปรอะเปื้อน เพราะเหตุใดจึงเป็นอย่างนั้น เพราะสิ่งทั้งสองเป็นของบริสุทธิ์ แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระครรภ์พระมารดา เสด็จออกอย่างง่ายดายทีเดียว ไม่เปรอะเปื้อนด้วยน้ำ ไม่เปรอะเปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปรอะเปื้อนด้วยโลหิต ไม่เปรอะเปื้อนด้วยอสุจิ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้บริสทธิ์ผุดผ่อง ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้

๒ ธมฺมตา เอสา ภิกฺขเว ยทา โพธิสตฺโต มาตุ กุจฺฉิสฺมา นิกฺขมติ เทฺว อุทกสฺส ธารา อนฺตลิกฺขา ปาตุภวนฺติ เอกา สีตสฺส เอกา อุณฺหสฺส เยน โพธิสตฺโตสฺส อุทกกิจฺจํ กโรนฺติ มาตุ จ ฯ อยมะตฺถ ธมฺมตา ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระครรภ์พระมารดา ธารน้ำย่อมปรากฏจากอากาศสองธาร เย็นธารหนึ่ง ร้อนธารหนึ่ง สำหรับกระทำอุทกกิจแก่พระโพธิสัตว์และพระมารดา ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้

ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูทิศทั้งสิบ ไม่พานพบผู้เสมอเหมือนแล้ว กำหนดว่านี่เป็นทิศอุดรแล้ว เสด็จย่างพระบาทไปเจ็ดก้าว ท้าวมหาพรหมถือฉัตรกั้นตามเสด็จ ท้าวสุยามถือพัดวาลวิชนีตามเสด็จ ทวยเทพนอกนั้นพากันถือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่เหลือก็ตามเสด็จไปยังประเทศนั้น ๆ แล้วหยุดในก้าวที่เจ็ดทรงบรรลือสีหนาทเปล่งอาภิสวาจาว่า

"เราเป็นยอดของโลก เราเป็นใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก ความเกิดของเราครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้าย บัดนี้ความเกิดอีกมิได้มี ดังนี้

พระโพธิสัตว์เสด็จกลับนครกบิลพัสดุ์ กาลเทวิลดาบสเข้าเฝ้า

เมื่อทางพระนครทั้งสองทราบข่าวพระนางเธอประสูติพระโอรส จึงพร้อมใจกันไปเชิญเสด็จพระบรมโพธิสัตว์กลับเข้าไปยังนครกบิลพัสดุ์ ในวันนั้นทวยเทพต่างพากันโจษกันว่า พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์ประสูติแล้ว พระกุมารพระองค์นี้จักได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ควงไม้มหาโพธิ ต่างจึงมีความร่าเริงอยู่ในชั้นดาวดึงส์ พากันยกธงชัยและธงแผ่นผ้าประกอบกีฬานักษัตรทั่วถึงกัน

ในสมัยนั้นกาลเทวิลดาบส ผู้ได้สมาบัติแปดเป็นกุลุปกะ (คือพระประจำตระกูล) ของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช เห็นเทพยดาพากันร่าเริงกันมาก จึงถามว่า ทำไมท่านจึงร่าเริงกันนัก มีเหตุอะไรหรือจงบอกให้เราทราบบ้าง

---

๑ อคฺโคหมสฺสมิ โลกสฺส เชฏฺโฐหมสฺสมิ โลกสฺส เสฏฺโฐหมสฺสมิ โลกสฺส อยมนฺติมา เม ชาติ นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว ฯ

การที่พระโพธิสัตว์สามารถพูดได้ในขณะที่ประสูติใหม่ๆนั้น เป็นเรื่องที่คนในยุคปัจจุบันเชื่อยาก ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า ในปัจจุบันเรามักจะเอาตัวเราหรือคนทั่วๆไป ไปเปรียบกับมหาบุรษเสมอ ความจริงแล้ว พระโพธิสัตว์นั้นย่อมแตกต่างกว่าสามัญญสัตว์มาก ในอรรถกถาท่านอธิบายว่า พระโพธิสัตว์สามารถพูดได้เมื่อตอนประสูตินั้น มีอยู่สามชาติด้วยกัน คือในชาติที่เกิดเป็นพระมโหสถ ในชาติที่เป็นพระเวสสันดรและในชาติสุดท้ายที่เป็นพระพุทธเจ้านี้

ในชาติที่เป็นพระมโหสถนั้น พอออกจากครรภ์ของมารดา ท้าวสักกะเทวราชก็เอาแก่นจันทน์มาวางไว้บนมือ มโหสถก็กำแก่นจันทน์ไว้ในมือคลอดออกมา มารดาเห็นเช่นนั้นจึงถามว่า ลูกกำอะไรมาด้วย พระโพธิสัตว์ก็ตอบว่า แท่งยาคุณแม่ และเพราะเหตุที่กำแท่งยาออกมาจากครรภ์ของมารดา คนทั้งหลายจึงตั้งชื่อให้ว่า มโหสถ

ในชาติที่เป็นพระเวสสันดร เมื่อประสูติออกจากครรภ์ของพระมารดาแล้ว ก็เหยียดแขนเบื้องขวาออกกราบทูลพระมารดาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า มีทรัพย์ สิ่งหนึ่งสิ่งใดบ้างหรือ ข้าพระพุทธเจ้าจะให้ทาน พระมารดาจึงตอบว่า มีอยู่มากมูลไม่บกพร่อง

เทพยดาเหล่านั้น ตอบว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะประสูติ พระกุมารนั้นจักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกาศพระธรรมจักรด้วย เราจักได้เห็นพระพุทธลีลาศอันหาที่สุดมิได้ เราทั้งหลายจักได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ท่าน เพราะเหตุนี้แลเราทั้งหลายจึงมีความร่าเริงบันเทิงใจกัน"

กาลเทวิลดาบสได้ฟังเช่นนั้น จึงรีบเดินทางเข้าไปยังพระราชนิเวศน์นั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายแล้วถวายพระพรว่า

"ถวายพระพร ได้ทราบว่าพระราชโอรสของมหาบพิตรประสูติแล้ว อาตมภาพขอเฝ้าพระกุมารนั้น"

พระราชาจึงให้นำพระกุมารผู้ประดับแล้วมาให้นมัสการพระดาบส แต่พระบาททั้งคู่แห่งพระบรมโพธิสัตว์ กลับไปประดิษฐาน อยู่ เบื้อง บนชฎาพระดาบส ทั้งนี้เพราะบุคคลอื่นที่พระบรมโพธิสัตว์จะควรไหว้โดยอัตภาพนั้นมิได้มี ถ้าผู้ไม่รู้ก็อาจจะวางพระกุมารหันพระเศียรไว้แทบเท้าพระดาบส ถ้าทำเช่นนั้นศีรษะพระดาบสจะต้องแตกออกเป็นเจ็ดภาค พระดาบสคิดว่า เราไม่ควรทำให้ตัวเราพินาศ จึงลุกจากอาสนะไปประคองอัญชลีต่อพระโพธิสัตว์ พระราชาเห็นอัศจรรย์ดังนั้น จึงบังคมพระโอรสของพระองค์

พระดาบสผู้นี้ระลึกชาติได้ถึงแปดสิบกัปป์ ระลึกชาติในอดีตได้สี่สิบกัปป์ อนาคตสี่สิบกัปป์ เมื่อเห็นพระลักษณะของพระบรมโพธิสัตว์ จึงใคร่ครวญดูว่า พระกุมารนี้จักได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่หนอ ก็ทราบด้วยอนาคตังสญาณว่า จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนโดยไม่ต้องสงสัย จึงแย้มสรวลให้รู้ว่า พระกุมารนี้เป็นอัจฉริยะบุรุษแท้ แล้วใคร่ครวญต่อไปว่า เราจะอยู่ทันเห็นพระกุมารนี้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ ก็ทราบว่า เราจักไม่ได้เห็นเสียแล้วจะต้องตายเสียก่อนในระหว่าง ถึงพระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้อีกตั้งร้อยองค์พันองค์ก็ไม่อาจจะโปรดอาตมะได้[๑] เพราะเราตายไปจากนี้ต้องไปเกิดในอรูปภพ เรา

๑. เพราะอานิสงส์ของอรูปฌานนั้น ต้องไปเกิดในอรูปภพมีอายุยืนถึง ๘ หมื่น ๔ พันมหากัปป์จึงได้จุติลงมา

จักไม่ได้เห็นอัจฉริยบุรุษเห็นปานนี้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นี้จักเป็นความเสื่อมอย่างใหญ่หลวงของเรา ดำริเช่นนี้แล้วก็ร้องไห้

คนทั้งหลายเห็นเช่นนั้นจึงถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของเราหัวเราะอยู่เมื่อตะกี้นี้เอง แล้วกลับร้องไห้ พระผู้เป็นเจ้าเห็นอันตรายใด ๆ จักมีแก่พระลูกเจ้านี้หรือ

พระดาบสตอบว่า ไม่มีอันตรายใด ๆ แก่พระลูกเจ้าดอก พระลูกเจ้าจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่โดยไม่ต้องสงสัย

จึงถามต่อไปว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมท่านจึงร้องไห้เล่า

พระดาบสตอบว่า เราคิดเห็นว่าเราจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ทันเห็นพระมหาบุรุษเห็นปานนี้ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า นี้เป็นความเสื่อมอย่างใหญ่หลวงของเรา เราเศร้าโศกถึงตนเอง เราจึงร้องไห้

ต่อจากนั้นพระดาบสจึงใคร่ครวญดูว่า ในหมู่ญาติของท่านมีใครบ้างจะได้เห็นพระกุมารนี้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็เห็นมีแต่หลานชายซึ่งเป็นบุตรของน้องสาวชื่อ "นาลกะ" จึงรีบไปบ้านน้องสาว แล้วสั่งแก่นาลกะว่า ต่อจากนี้ไปอีก ๓๕ ปี พระเจ้าลูกเธอในพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชซึ่งประสูติแล้ว พระเจ้าลูกเธอพระองค์นั้น เป็นหน่อพุทธางกูร จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ปรากฏว่าอยู่ต่อมาอีก ๓๕ ปี นาลกะก็ออกบวชและได้ฟังธรรมจากพระตถาคตเจ้า พระพุทธองค์ได้แสดงนาลกะปฏิปทาให้ฟัง แล้วท่านก็เข้าป่าหิมพานต์บำเพ็ญสมณธรรมอย่างอุกฤษฏ์ จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เมื่อบรรลุธรรมแล้วมีชีวิตอยู่ได้ ๗ เดือน ยืนพิงภูเขาทองแห่งหนึ่งนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

วันที่ห้าเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ ทำพิธีขนานพระนาม

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติแล้วได้เจ็ดวัน หมู่พระญาติจึงจัดการทำพิธีสนานพระเศียรพระโพธิสัตว์เพื่อการขนานพระนามตามพิธีพราหมณ์ จึงจัดการตกแต่งพระราชฐานด้วยจตุคันธชาติสี่ชนิด เกลี่ยดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ห้า หุง

ข้าวปายาสล้วน ๆ แล้วเชิญพราหมณ์ผู้เรียนจบไตรเพทประมาณ ๑๐๘ คนมายังพระราชฐาน ครั้นเลี้ยงพราหมณ์เหล่านั้นแล้วถวายไทยทานต่างชนิดตามสมควร จึงโปรดให้ทำนายพระลักษณะว่าพระกุมารนี้จักเป็นอย่างไร

พราหมณ์ทั้ง ๑๐๘ คนนั้น ได้เลือกพราหมณ์ไว้แปดคน ดังมีรายนามต่อไปนี้ รามพราหมณ์, ธชพราหมณ์, ลักขณพราหมณ์, สุชาติมันตีพราหมณ์, โภชพราหมณ์, สุยามพราหมณ์, โกญฑัญญพราหมณ์, สุทัตตพราหมณ์,

พราหมณ์ทั้งแปดคนนี้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ทำนายพระลักษณะ ในพราหมณ์ทั้งแปดคนนั้น พราหมณ์เจ็ดคนชูนิ้วมือแล้วพยากรณ์คติเป็นสองว่า "คนที่ประกอบด้วยพระลักษณะเช่นนี้ ถ้าอยู่ครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจักได้เป็นพระพุทธเจ้า จึงพรรณนาสิริสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหมด แต่ในหมู่พราหมณ์ทั้งแปดคนนั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งหนุ่มกว่าเขาทั้งหมด ชื่อว่า "โกญฑัญญะ" ได้ตรวจดูพระลักษณะของพระโพธิสัตว์อย่างละเอียดละออแล้วทราบว่า เหตุที่จะให้มหาบุรุษนี้ครองเรือนได้มิได้มี พระมหาบุรุษนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยส่วนเดียวเท่านั้น จึงยกนิ้วมือขึ้นนิ้วเดียวแล้วพยากรณ์ลงเป็นหนึ่ง เพราะว่าโกญฑัญญะพราหมณ์ผู้นี้ มีกฤษฎาภินิหาร เป็นปัจฉิมภวิกสัตว์[๑] จึงครอบงำพราหมณ์ทั้งเจ็ดด้วยปัญญา พิจารณาเห็นลงเป็นหนึ่งแน่ว่า เหตุที่จะให้ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะเช่นนี้อยู่ครองเรือนมิได้มี คนเช่นนี้ต้องเป็นพระพุทธเจ้าแน่อย่างไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้นจึงยกนิ้วแล้วพยากรณ์ลงเป็นหนึ่ง

---

๑. โกญฑัญญพราหมณ์เป็นคนไม่มีโรคหนุ่มกว่าพราหมณ์ทั้งเจ็ดนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเจริญวัยโดยลำดับและเสด็จออกมหาภิเนษกรมแล้ว เสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำหนดว่าภูมิภาคนี้เป็นรัมณียสถาน ควรแก่การบำเพ็ญเพียร จึงประทับในสถานที่นั้น อัญญาโกญฑัญญพราหมณ์ทราบว่า พระมหาบุรุษเสด็จออกมหาภิเนษกรมแล้ว จึงไปตามหาบุตรพราหมณ์ทั้งเจ็ดที่เข้าพิธีพยากรณ์ชวนให้ออกบวช แต่ปรากฏว่าบุตรพราหมณ์ทั้งเจ็ดนั้น ไม่ยอมบวชเสีย ๓ คน ออกบวช ๔ คน แล้วยกให้อัญญาโกญฑัญญะเป็นหัวหน้า ต่อมาคนทั้งห้านี้แหละได้นามว่า "ปัญจวัคคียเถระ"

เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นกลับไปยังเรือนของตนแล้ว จึงเรียกลูกมาสั่งว่า ลูกรักของพ่อ พ่อแก่แล้ว พ่อจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ทันเห็นพระราชกุมารอันเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ เมื่อพระกุมารนั้นบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว พวกเจ้าจงออกมาบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเถิด อยู่ต่อมาพราหมณ์ทั้งเจ็ดคนนั้นก็ดับขันธ์ไปตามยถากรรม

ครั้งนั้นพระราชาจึงตรัสถามว่า "ลูกของเราเห็นอะไร จึงจะออกบวช"

พราหมณ์ตอบว่า "เห็นบุพพนิมิตรทั้งสี่จึงออกบวช"

ตรัสถามว่า "อะไรบ้าง"

ตอบว่า **"คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช"**

พระราชาจึงรับสั่งว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป ห้ามมิให้ใครที่มีรูปร่างลักษณะเช่นนั้นเข้ามาหาลูกเราเป็นอันขาด เราไม่มีความต้องการให้ลูกเราเป็นพระพุทธ-เจ้า เราต้องการจะเห็นลูกเราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเสวยราชสมบัติเป็นอิสราธิบดีแห่งมหาทวีปทั้ง ๔ อันมีทวีปน้อย ๒๐๐๐ เป็นบริวาร แวดล้อมด้วยราชบริษัทปริมณฑล ๓๖ โยชน์เที่ยวไปในพื้นคคนัมพร

เมื่อตรัสดังนี้แล้ว จึงโปรดให้ตั้งอารักขาไว้ในทิศทั้งสี่ เพื่อป้องกันมิให้คนที่มีรูปร่างลักษณะทั้งสี่นั้นเข้ามาสู่ทัศนวิสัยของพระกุมารได้

ในวันนั้นพระประยูรญาติทั้งสองฝ่ายมาประชุมกันในมงคลสถาน ทุกคนที่มาในที่นั้น ต่างก็ทูลเกล้าถวายโอรสองค์ละองค์ทรงปฏิญญาว่า หรือจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เราทั้งหลายจะถวายราชบุตรคนละคน ถ้าพระกุมารนี้ได้เป็นพระพุทธเจ้า ก็จะมีขัตติยสมณะตามเสด็จไป ถ้าพระกุมารนี้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ก็จะได้มีขัตติยกุมารแวดล้อมตามเสด็จไป

พระราชาก็โปรดให้เลือกนางนมที่ทรงอุดมรูป ปราศโทษโดยประการทั้งปวงบำรุงเลี้ยงพระโพธิสัตว์ พระบรมโพธิสัตว์ทรงพระเจริญวัยด้วยศิริโสภาคย์อันใหญ่ยิ่ง มีบริวารเป็นอันมาก

เสด็จพิธีแรกนาขวัญ

จำเนียรกาลผ่านไป พระโพธิสัตว์มีพระชนม์ได้ ๗ พรรษา อยู่มาวันหนึ่ง เป็นวันวัปปมงคลพระราชพิธีแรกนาขวัญ วันนั้นชาวเมืองต่างพากันประดับเมืองกบิลพัสดุ์ทั่วไปดุจเทพวิมาน คนทั้งหลายรวมทั้งทาสและกรรมกรทั้งหมดพากันแต่งกายอย่างสวยงามด้วยผ้าใหม่ ประดับกายด้วยของหอมและดอกไม้ พากันไปประชุมยังราชสกุล พระราชาทรงนำคนทั้งหลายให้ไถนาจำนวนพัน

ในวันนั้นไถร้อยเจ็ดคันอันพร้อมด้วยเชือกร่วมโคหุ้มด้วยเงิน ส่วนคันไถที่พระราชาทรงนั้นหุ้มด้วยทองสีสุก เขาโค เชือก ปฏัก หุ้มด้วยทอง พระราชาพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่เสด็จออกจากเมือง โปรดให้เชิญพระราชโอรสตามเสด็จด้วย

ในที่ประกอบพระราชพิธีนั้น มีต้นหว้าใหญ่ต้นหนึ่งมีใบหนาเงาทึบ พระราชาโปรดให้จัดที่สิริไสยาสน์แห่งพระกุมารภายใต้ต้นหว้าใหญ่นั้น เบื้องบนโปรดให้คาดเพดานประดับดาวทองแวดวงด้วยม่านตั้งการอารักขา เมื่อท้าวเธอประดับพระองค์เสร็จแล้ว จึงเสด็จไปยังที่ประกอบพิธีพร้อมด้วยหมู่อำมาตย์

ในการพระราชพิธีนั้น พระราชาทรงจับไถทอง พวกอำมาตย์จับไถเงินร้อยเจ็ดไถ ฝ่ายชาวนาจับไถที่เหลือนอกนั้น คนทั้งหลายก็พากันจับไถ แล้วไถไปไถมาทางโน้นทางนี้ พระราชาทรงไถจากด้านในไปหาด้านนอก จากด้านนอกไปหาด้านใน ในที่นั้นเกิดเป็นสมบัติใหญ่ขึ้น พวกนางนมที่อยู่เวรเฝ้าพระบรมโพธิสัตว์ต่างก็พากันออกมานอกม่าน ด้วยปรารถนาว่าจะดูสมบัติพระราชา

ทรงบำเพ็ญสมาธิจนได้ปฐมฌาน

ขณะนั้นพรมบรมโพธิสัตว์มองดูข้างโน้นข้างนี้แล้ว ไม่เห็นใครอยู่ในที่นั้นเลย จึงรีบลุกขึ้นนั่งขัดบัลลังก์เจริญอานาปานสติคือกำหนดลมหายใจออก ลมหายใจเข้า ยังปฐมฌานให้บังเกิดขึ้นในขณะนั้น

นางนมต่างก็ไปมัวเพลินอยู่กับ ของกิน ของใช้เสีย จึงกลับ ช้าไป เล็กน้อย เงาของต้นไม้ที่เหลือนอกจากต้นหว้านั้นก็บ่ายไปตามแสงตะวัน แต่เงาของต้นหว้านั้นปรากฏเป็นปริมณฑลตรงอยู่ นางนมระลึกได้ว่า พระลูกเจ้าประทับอยู่พระองค์เดียว จึงรีบแหวกม่านเข้าไปภายใน เห็นพระบรมโพธิสัตว์นั่งคู้บัลลังก์บนพระแท่นไสยาสน์และปาฏิหาริย์นั้น จึงพากันไปกราบทูลให้พระบิดาทรงทราบว่า

ขอเดชะ พระกุมารประทับนั่งอย่างนี้ เงาของต้นไม้อื่นคล้อยไปตามดวงตะวัน แต่เงาของต้นหว้าใหญ่เป็นปริมณฑลตรงอยู่

พระราชาจึงรีบเสด็จมา ได้ทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์นั้น แล้วทรงบังคมพระราชโอรสของพระองค์ ทรงรับสั่งว่า "ลูกรักของพ่อ นี้พ่อไหว้เจ้าเป็นครั้งที่สองแล้ว"

ทรงแสดงศิลปวิทยาแก่หมู่พระญาติและอภิเษกสมรส

จำเนียรกาลผ่านไป พระบรมโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชบิดาโปรดให้สร้างปราสาทสามหลังอันควรแก่ฤดูทั้ง ๓ หลังหนึ่งมีพื้นเก้าชั้น หลังหนึ่งมีพื้นเจ็ดชั้น หลังหนึ่งมีพื้นห้าชั้น แล้วโปรดให้นางสนมอยู่เฝ้าบำรุง พระบรมโพธิสัตว์อยู่ท่ามกลางความแวดล้อมของนางพ้อนอันสวยงาม ดุจเทพบุตรอยู่ท่ามกลางความแวดล้อมของนางเทพอัปษรฉะนั้น ถูกบำเรอด้วยดนตรีอันมีสตรีล้วน ๆ ไม่มีบุรุษเลย พระโพธิสัตว์ ได้ประทับอยู่ ณ ปราสาททั้งสามฤดูนี้โดยมีพระนางยโสธรามารดาพระราหุลเป็นอัครมเหสี

เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยสมบัติอันยิ่งใหญ่เช่นนั้น วันหนึ่งในหมู่พระญาติต่างพูดกันว่า พระสิทธัตถราชกุมาร มัวแต่เล่นกีฬาอยู่เท่านั้น ไม่ทรงศึกษาศิลปอะไร เมื่อสงครามปรากฏเกิดขึ้นจะทำอย่างไรกัน

พระราชาจึงโปรดให้พระบรมโพธิสัตว์เข้าเฝ้า แล้วรับสั่งว่า "ลูกรักของพ่อ พวกพระญาติต่างพากันพูดว่า สิทธัตถไม่เล่าเรียนอะไร ได้แต่เล่นกีฬาเท่านั้นพ่อจงสำคัญกาลที่ควรเถิด"

พระบรมโพธิสัตว์จึงกราบทูลว่า "ขอเดชะ ไม่มีศิลปะอะไรที่ข้าพระบาทจะต้องศึกษาอีกแล้ว ขอพระองค์ได้โปรดให้ประกาศให้ชาวพระนครมาชมข้าพระบาทแสดงศิลปะเถิด ตั้งแต่นี้ต่อไปอีกเจ็ดวัน ข้าพระบาทจักแสดงศิลปแก่หมู่พระญาติ

พระราชาก็ทำตามประสงค์ พระบรมโพธิสัตว์โปรดเชิญนายขมังธนูทั้งสี่ที่มีชื่อ คือ **อักขณเวธี** ผู้ยิงธนูไวดุจฟ้าแลบ, **วาลเวธี** ผู้ยิงธนูแม่นแม้ขนทรายก็ไม่ผิด, **สรเวธี** ผู้สามารถยิงสวนลูกธนูที่ยิงมาได้, **สัททเวธี** ผู้ยิงธนูตามเสียงที่ได้ยิน มาประชุมพร้อมกัน แล้วทรงแสดงธนูศิลป ๑๒ ประการให้หมู่พระญาติได้ทัศนา ตั้งแต่นั้นหมู่พระญาติก็คลายความสงสัยในพระบรมโพธิสัตว์

ทรงเสด็จประพาสพระราชอุทยาน

อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะประพาสพระราชอุทยาน จึงรับสั่งให้หานายสารถีเข้าเฝ้าแล้วโปรดให้จัดรถถวาย นายสารถีรับบัญชาแล้วก็รีบจัดแจงรถอันงามมีค่ามาก ด้วยเครื่องสรรพาลังการ เทียมด้วยมงคลสินธพทั้งสี่มีสีเหมือนดอกโกมุทแล้วรับเสด็จพระบรมโพธิสัตว์ เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ประทับราชรถดังหนึ่งทิพยวิมานแล้ว ก็บ่ายพระพักตร์ไปยังพระราชอุทยาน

พบเทวทูตทั้งสี่

เทวดาทั้งหลายคิดว่า เวลานี้เป็นเวลาใกล้ที่พระสิทธัตถราชกุมารจะตรัสรู้ เราจักร่วมกันแสดงบุพนิมิตร เทวบุตรตนหนึ่งจึงแสดงเป็นคนแก่เฒ่าหลังโกง ฟันหัก ผมหงอก ตัวโค้ง ถือไม้เท้าเดินงก ๆ เงิ่น ๆ อีกตนหนึ่งแสดงเป็นเจ็บหนัก นอนจมอยู่ในกองมูตรและกรีสของตน คนอื่นต้องคอยช่วยพยุงกายให้ลุก ให้กิน ให้นอน อีกตนหนึ่งแสดงเป็นคนตาย อีกตนหนึ่งแสดงเป็นสมณะ

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น จึงทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงดำริว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดแล้ว เป็นของที่น่ารังเกียจ เพราะ

เมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จึงปรากฏ ความเจ็บจึงปรากฏ ความตายจึงปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว และทรงพอพระทัยในเพศแห่งบรรพชิต เพราะบรรพชิต "เป็นผู้ประพฤติธรรมการประพฤติธรรมเป็นความดี การประพฤติกุศลเป็นความดี การกระทำบุญเป็นความดี การไม่เบียดเบียนกันเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์เป็นความดี"

พระบรมโพธิสัตว์ทรงน้อมพระทัยในการบรรพชา พระบรมโพธิสัตว์ได้ทรงกีฬาตลอดทั้งวันในพระราชอุทยานนั้น ทรงสรงในมงคลโบกขรณี เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ประทับพระแท่นมงคลศิลาปรารถนาจะทรงแต่งพระองค์ ในลำดับนั้นนางบำเรอของพระบรมโพธิสัตว์ ถือเอาภูษาทรงต่างสีชนิดเครื่องทรงต่าง ๆ และเครื่องหอม เครื่องลูบไล้ ยืนเฝ้าอยู่รอบพระองค์

สมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงทราบว่า มารดาพระราหุลประสูติพระโอรส จึงให้ส่งข่าวไปว่า "ขอพระลูกของเราจงยินดีเถิด พระบรมโพธิสัตว์ทรงทราบข่าวนั้นแล้ว ตรัสว่า "**ห่วงเกิดแล้ว เครื่องพันธนาการได้เกิดขึ้นแล้ว**" (**ราหุลํ ชาตํ พนฺธนํ ชาตํ**)

พระเจ้าสุทโธทนทรงตรัสถามผู้นำข่าวไปทูลว่า โอรสของเราตรัสอย่างไรบ้าง เมื่อทราบแล้ว จึงโปรดเกล้าว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป พระนัดดาของเราจงมีนามว่า "**ราหุล**" ดังนี้

พระบรมโพธิสัตว์ จึง ประทับรถ พระที่นั่ง กลับ เข้า พระนคร ด้วยยศใหญ่และด้วยพระสิริโสภาคย์น่ารื่นรมย์ใจอย่างยิ่ง ในขณะนั้น ขัตติยกัญญานามว่า "**กิสาโคตมี**" พระมาตุจฉาประทับอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน ทอดพระเนตรเห็นพระรูปสิริแห่งพระบรมโพธิสัตว์ทำประทักษิณพระนคร ทรงปีติโสมนัสมาก จึงทรงเปล่งอุทานว่า

"พระกุมารนี้ เป็นโอรสของพระมารดาใด พระมารดานั้นก็ดับเย็น เป็นโอรสของพระบิดาใด พระบิดานั้นก็ดับเย็น พระกุมารนี้เป็นพระสามีของนารีใด นารีนั้นก็ดับเย็น ดังนี้"

พระโพธิสัตว์เจ้าได้สดับเช่นนั้นแล้ว จึงทรงดำริว่า พระนางเธอทรงรับสั่งอย่างนี้ เมื่อพระมารดาได้เห็นอัตภาพของเราเช่นนี้พระทัยก็ดับเย็น พระทัยพระชนกก็ดับเย็น พระทัยประชาบดีก็ดับเย็น ก็เมื่ออะไรเล่าดับ พระทัยจึงจะได้ชื่อว่าดับเย็น

เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระหฤทัยหน่ายในกิเลส จึงทรงปริวิตกว่า เมื่อไฟคือราคะดับจึงจะได้ชื่อว่าดับเย็น เมื่อไฟคือโทสะดับ จึงจะได้ชื่อว่าดับเย็น เมื่อไฟคือโมหะดับ จึงจะได้ชื่อว่าดับเย็น เมื่อกิเลสทั้งปวงอันมีมานะและทิฏฐิเป็นต้น พร้อมทั้งความกระวนกระวายดับแล้ว จึงจะได้ชื่อว่าดับเย็น พระนางเธอได้ทรงประกาศคำเช่นนี้แก่เรา และเราก็ท่องเที่ยวแสวงหาความดับ (นิพพาน) อยู่ ฉะนั้นวันนี้เราควรสละฆราวาสออกบวชแสวงหาพระนิพพานต่อไป จึงทรงเปลื้องมุกดาหารราคาประมาณแสนกษาปน์จากพระศอ ถวายพระนางกิสาโคตมี และมีพระดำรัสว่า นี้จงเป็นส่วนของอาจารย์สำหรับพระนาง พระนางเธอทรงปีติโสมนัสอย่างยิ่ง

พระบรมโพธิสัตว์เจ้าได้ เสด็จไป ยังปราสาท ของ พระองค์ ด้วย พระศิริโสภาคย์อันยิ่งใหญ่ แล้วเสด็จเข้าบรรทมในที่ศิริไสยาศ

ในขณะนั้นเหล่านางสนมกำนัลทั้งหลาย ต่างพากันประดับประดาร่างกายด้วยสรรพาภรณ์ครบถ้วน ต่างก็พากันมาขับร้อง ประโคมดนตรีอย่างไพเราะ แต่พระโพธิสัตว์เจ้ามิได้ทรงเพลิดเพลินในการฟ้อนรำนั้น เพราะทรงมีพระทัยหน่ายในกิเลส จึงเสด็จเข้าสู่นิทรารมย์อยู่ครู่หนึ่ง เหล่าหญิงสนมกำนัลทั้งหลายต่างคิดกันว่า พระองค์ทรงบรรทมหลับแล้ว เราจะมาขับร้องบรรเลงกันให้ลำบากทำไม จึงต่างคนก็วางดนตรีแล้วหลับไปด้วยความเหนื่อยอ่อน

ขณะนั้นดวงประทีปที่เติมไว้ด้วยน้ำมันหอมยังโพลงอยู่ พระโพธิสัตว์ตื่นบรรทมนั่งคู้บัลลังก์บนพระแท่นที่ไสยาศ ทอดพระเนตรเห็นหญิงสาวสนมกำนัลทั้งหลายเหล่านั้นกำลังนอนหลับทับเครื่องดนตรีอยู่ บางนางก็นอนน้ำลายไหล ตัวเนื้อก็เปรอะเปื้อนไปด้วยน้ำลาย บางนางก็นอนกัดฟัน บางนางก็นอน

กรนเสียงดังดุจกา บางนางก็นอนละเมอ บางนางก็นอนอ้าปาก บางนางก็นอนผ้าหลุดลุ่ยสำแดงอวัยวะลับให้ปรากฏ

พระบรมโพธิสัตว์ทอดพระเนตรอาการอันน่ารังเกียจเช่นนี้แล้ว ก็ยิ่งเกิดความเบื่อหน่ายในกามคุณยิ่งขึ้น ภาคพื้นซึ่งใหญ่กว้างประดับประดาสวยงามราวกับที่ประทับของท้าวสักกะเทวราช กลับปรากฏแก่พระบรมโพธิสัตว์เหมือนป่าช้าผีดิบที่เขานำเอาซากศพมาทิ้งไว้เกลื่อนกลาดฉะนั้น ภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพปรากฏดุจเรือนที่ถูกไฟไหม้ ยามนั้นทรงเปล่งอุทานว่า ที่นี่วุ่นวายจริง ที่นี่ขัดข้องจริง ทรงน้อมพระทัยไปในการบรรพชายิ่งขึ้น ทรงดำริว่าวันนี้เราต้องออกมหาภิเนษกรมให้จงได้

เสด็จออกมหาภิเนษกรม

พระโพธิสัตว์ทรงเสด็จลุกจากที่บรรทมเสด็จไปข้างประตู สั่งนายฉันนะสารถีผู้ซื่อสัตย์ให้จัดม้าพร้อมทั้งเครื่องม้า แล้วเสด็จไปยังห้องบรรทมของพระนางพิมพา ทรงเปิดพระทวารเข้าไปภายใน ขณะนั้นไฟในห้องบรรทมสว่าง พระกุมารราหุลบรรทมหลับอย่างสนิท พระนางวางพระหัตถ์เหนือพระเศียรพระโอรส พระบรมโพธิสัตว์ประทับยืนที่พระธรณีประตูทอดพระเนตรแล้ว ดำริว่า ถ้าเราจักผลักพระหัตถ์พระเทวีออกแล้วอุ้มโอรสของเราไซร้ พระเทวีก็จะตื่นบรรทม การไปของเราก็จะเกิดอุปสรรคขึ้น ต่อเมื่อใดเราได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เราจึงกลับมาเยี่ยมโอรสของเรา

พระบรมโพธิสัตว์เสด็จลงจากปราสาทประทับนั่งบนหลังอัศวราชกัณถกะมุ่งออกจากพระนครพร้อมด้วยนายฉันนะ

ครั้งนั้นมารผู้มีใจบาป กล่าวทัดทานว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านอย่าออกไปเลย จากวันนี้ไปอีกเจ็ดวัน จักรรัตนจักปรากฏแก่ท่าน ท่านจักได้เสวยราชเป็นจักรพรรดิครองทวีปใหญ่ทั้งสี่ และยังมีทวีปน้อยอีกนับถึงสองพันเป็นบริวาร ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ท่านจงกลับพระนครเถิด

พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า **"ดูกรมาร เราก็รู้ว่าจักรรัตนจักเกิดแก่เรา แต่เราไม่ต้องการราชสมบัติ เราจักให้หมื่นโลกธาตุบรรลือลั่น เราจักเป็นพระพุทธเจ้า**

พระบรมโพธิสัตว์ **มิได้อาลัยทรงสละจักรพรรดิสมบัติอันจะถึงเงื้อมหัตถ์ ดุจบ้วนก้อนเขฬะจากปลายพระชิวหา** เสด็จออกจากเมืองบ่ายหน้าไปทางทิศทางที่ควรไป ท่ามกลางราตรีนั้น ท้องนภากาศดาดาดด้วยนักขัตดารา

พระบรมโพธิสัตว์เสด็จไปด้วยสิริโสภาคย์นี้ ผ่านแดนอาณาจักรทั้งสาม[๑] โดยคืนเดียวเท่านั้นก็บรรลุถึงริมฝั่ง**อโนมานที** เห็นเป็นสถานที่ควรแก่การบรรพชา จึงตรัสเรียกนายฉันนะเข้าเฝ้า แล้วตรัสว่า **"ฉันนะ เธอจงนำเครื่องอาภรณ์ของเราและม้ากัณฐกะกลับไป เราจักบวชที่ตรงนี้"**

เมื่อฉันนะนำเครื่องอาภรณ์และม้ากลับไปแล้ว พระบรมโพธิสัตว์ก็ทรงอธิษฐานบรรพชา ณ ริมฝั่งอโนมานทีนั้น จากนั้นก็เสด็จจาริกแสวงหาโมกขธรรมไปตามลำดับ จนกระทั่งบรรลุถึงสวนอนุปิยอัมพวัน เสด็จจากสวนอนุปิยอัมพวันก็บรรลุถึงกรุงราชคฤห์ ตอนเช้าได้เสด็จออกบิณฑบาตไปตามคามนิคมนั้น ชาวนครราชคฤห์เห็นพระรูปโฉมอันงามสง่า ต่างก็พากันศรัทธาโจษขานกันไปต่าง ๆ นานา เมื่อเสด็จออกบิณฑบาตได้อาหารมาแล้ว ก็ทรงบริโภค ครั้งแรกก็ทรงอึดอัดด้วยอาหารอันเป็นปฏิกูลนั้น เพราะตลอดพระชนมายุ ๒๙ พระพรรษา พระองค์ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นอาหารเช่นนี้มาก่อนเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงประทานโอวาทแก่พระองค์เองว่า **"ดูกรสิทธัตถะ ท่านเกิดในสกุลที่มีอาหารมาก**สมบูรณ์หาได้ง่าย สถานที่บริโภคก็ดีมีอาหารอันเลิศรสต่าง ๆ ข้าวสาลีก็มีกลิ่นหอมอบไว้ถึงสามปี ต่อมาได้เห็นสมณผู้ทรงศีลถือบังสุกุลเป็นวัตรรูปหนึ่ง จึงคิดว่า เมื่อไรหนอเราจึงจักได้บวชเช่นนี้บ้าง **เราจักเที่ยวบิณฑบาตฉัน** เมื่อคิดดังนี้แล้วจึงออกบวช บัดนี้เราจะทำอย่างไรกับอาหารที่ได้มานี้" ครั้นพระองค์ประทานโอวาทแก่พระองค์เองแล้ว จึงหมดความรังเกียจบริโภคอาหารนั้นจนได้

---

๑ คือ เมืองกบิลพัสดุ์ สาวัตถี เวสาลี

ครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งแคว้นมคธ ทรงทราบการโจษขานของชาวนครเช่นนั้น จึงเสด็จมายังที่พำนักของพระบรมโพธิสัตว์ ทรงเลื่อมใสในอิริยาบถยิ่งนัก ทรงถวายอิสริยสมบัติแก่พระบรมโพธิสัตว์ แต่พระบรมโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธ โดยถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตรพระราชสมภาร อาตมภาพไม่ต้องการวัตถุกามและกิเลสกาม อาตมภาพออกบวชก็เพื่อปรารถนาพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ"

แม้พระราชาจะทรงอ้อนวอนเพียงใด ก็ไม่สามารถยังพระหฤทัยของพระบรมโพธิสัตว์ให้ยินดีได้ จึงกราบทูลว่า "พระองค์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่ หากได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขอเสด็จมายังแคว้นของหม่อมฉันก่อน"

พระบรมโพธิสัตว์ได้ถวายพระปฏิญญาต่อพระราชาแล้ว เสด็จจาริกไปตามลำดับ ได้เข้าไปศึกษายังสำนักของท่านอาฬารดาบสกาลามโคตรและอุทกดาบสรามบุตร[๑] ยังสมาบัติให้เกิดขึ้น ทรงดำริว่าไม่ใช่ทางแห่งความตรัสรู้ จึงไม่พอใจในสมาบัติภาวนานั้น ปรารถนาจะตั้งมหาปธานความเพียรใหญ่ เพื่อแสดงเรี่ยวแรงและความเพียรของพระองค์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก จึงเสด็จดำเนินแสวงหาพระโพธิญาณต่อไป

เสด็จถึงอุรุเวลาประเทศ ดำริว่า ภูมิภาคนี้น่ารื่นรมย์จริงหนอ แล้วเสด็จเข้าพำนักในสถานที่นั้น ทรงตั้งมหาปธานความเพียรใหญ่

ฝ่ายบรรพชิตอีกห้ารูปมีท่านอัญญโกณฑัญญะเป็นหัวหน้า ได้เที่ยวจาริกไปในคามนิคมชนบทน้อยใหญ่ ได้ประสพพระบรมโพธิสัตว์ในสถานที่นั้น บรรพชิตทั้งห้าจึงพากันไปอยู่ในสำนักแห่งพระโพธิสัตว์ โดยคิดว่า บัดนี้สิทธัตถะจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่ จึงพากันบำรุงรับใช้พระบรมโพธิสัตว์

---

๑ ท่านอาฬารดาบส สอนถึงอากิญจัญญายตนฌาน อุทกดาบสสอนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

อุปมา ๓ ข้อเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์

๑ สมณะพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีกายยังไม่ปลีกออกจากกาม ยังมีความพอใจในกาม ยังเสน่หาในกาม ยังหลงในกาม ยังกระหายในกาม ยังมีความเร่าร้อนเพราะกาม ยังไม่สามารถสงบระงับละกามนั้นได้ด้วยดี สมณะพราหมณ์เหล่านั้นแม้จะได้เสวยทุกข์เวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน เพราะความเพียรนั้นก็ดี หรือมิได้เสวยเลยก็ดี ก็ไม่ควรเพื่อจะรู้ เพื่อจะเห็น เพื่อยังปัญญาเครื่องตรัสรู้อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าเกิดขึ้นได้ เปรียบเหมือนไม้ที่หุ้มด้วยยาง ทั้งยังแช่อยู่ในน้ำ บุรุษจะพึงนำมาสีกันเข้าก็ไม่อาจสามารถให้เกิดไฟขึ้นได้ บุรุษนั้นก็จะถึงซึ่งความเหน็ดเหนื่อยลำบากกายเปล่า

๒ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดมีกายปลีกออกจากกาม แต่ยังมีความพอใจในกาม ยังเสน่หาในกาม ยังหลงอยู่ในกาม มีความกระหายในกาม มีความเร่าร้อนเพราะกาม ไม่สามารถ ยังกามให้สงบระงับได้ ด้วยดี ในภายใน สมณะพราหมณ์เหล่านั้นถึงแม้จะเสวยทุกข์เวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน อันเกิดจากความเพียรนั้น ถึงแม้จะมิได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรเพื่อที่จะรู้ เพื่อที่จะเห็น เพื่อยังปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าให้เกิดขึ้นได้ เปรียบเหมือนไม้สดที่หุ้มด้วยยาง ถึงแม้จะตั้งอยู่บนบกไกลน้ำ ก็ไม่สามารถอาจสีให้เกิดไฟได้ ซ้ำร้ายก็จะพึงเหน็ดเหนื่อยลำบากกายเปล่า

๓ สมณะพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีกายและใจ ปลีกอยกจากกาม ไม่มีความพอใจในกาม ไม่เสน่หาในกาม ไม่หลงอยู่ในกาม ไม่กระหายในกาม ไม่เร่าร้อนเพราะกาม ยังกามให้สงบระงับได้ด้วยดีภายใน สมณะพราหมณ์เหล่านั้นแม้จะได้เสวยทุกข์เวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน เพราะความเพียรก็ตาม หรือไม่ได้เสวยก็ตาม ก็ควรเพื่อที่จะรู้ เพื่อที่จะเห็น เพื่อที่จะยังปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าให้เกิดขึ้นได้ อุปมาเหมือนไม้ที่แห้งเกราะ ทั้งยังวางอยู่บนบกไกลน้ำ ย่อมอาจสีให้เกิดไฟตามความต้องการได้

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา

จากนั้นพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างแรงกล้า ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ (กัดฟันด้วยฟัน) กดพระตาลุด้วยพระชิวหา (กดเพดานด้วยลิ้น) ทรงข่มจิตด้วยใจ บีบให้แน่น ร้อนจัด เหงื่อไหลออกจากรักแร้ จนกระทั่งได้รับทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส ก็ไม่สามารถตรัสรู้ได้

จากนั้นพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญความเพียรอันแรงกล้าขึ้นไปอีก ด้วยการกลั้นลมหายใจออก ลมหายใจเข้า ทั้งทางปาก ทางจมูก จนกระทั่งลมดันออกทางช่องหูทั้งสอง ก็ยังไม่สามารถตรัสรู้ได้ จึงกลั้นลมให้สูงขึ้นไปอีก คือกลั้นลมอัสสาสปัสสาสะ ทั้งทางปาก ทางจมูก และทางช่องหู จนกระทั่งลมเสียดแทงขึ้นบนศีรษะ ได้รับทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้า ดุจศีรษะถูกเชือดด้วยมีดโกนอันคมกริบฉะนั้น ครั้นกลั้นลมอัสสาสปัสสาสะเช่นนั้นไปอีก ลมอันกล้าเหล่านั้นก็เสียดแทงท้องให้เกิดทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้า ก็ไม่สามารถเป็นทางแห่งความตรัสรู้ได้ พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทุกขกิริยาให้กล้าแข็งขึ้นไปอีก โดยทรงยับยั้งด้วยพระกระยาหาร มีข้าวสารประมาณเมล็ดงาเดียวเป็นต้น ในที่สุดทรงอดพระกระยาหารโดยเด็ดขาด พวกเทวดาต้องช่วยกันใส่โอชาแทรกเข้าทางขุมขน ถึงกระนั้นพระวรกายของพระบรมโพธิสัตว์ก็ถึงความซูบผอมลงยิ่งนัก เพราะอดพระกระยาหาร ผิวพรรณที่เคยเปล่งปลั่งดังทองก็กลายเป็นผิวดำคล้ำ มหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ ก็หายหมด ถูกเวทนาครอบงำจนถึงวิสัญญีภาพล้มสลบลง ณ ที่นั้น

อวัยวะน้อยใหญ่ของพระโพธิสัตว์เหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมาก ตะโพกปรากฏเหมือนเท้าอูฐ กระดูกสันหลังผุดเกิดขึ้นเหมือนเถาวัฏฏนาวฬี ซี่โครงนูนขึ้นเป็นร่อง ๆ ดุจดังกลอนศาลาเก่าที่เครื่องมุงหล่นโซมอยู่ฉะนั้น ดวงตาลุ่มลึกเข้าไปในเบ้าตา ประหนึ่งดวงดาวปรากฏในบ่อน้ำอันลุ่มลึกฉะนั้น ผิวบนศีรษะเหี่ยวแห้งดุจผลน้ำเต้าที่ถูกแดดแผดเผาฉะนั้น ผิวหนังท้องแห้งติดกระดูกสันหลัง เมื่อลุกขึ้นถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ก็ซวนเซล้มลงในที่นั้น เมื่อเอาฝ่ามือลูบตัวขน

ทั้งหลายที่มีรากเน่าก็หล่นออกจากพระวรกายของพระองค์ ก็ยังไม่สามารถจะตรัสรู้ได้

พระบรมโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกขกิริยาอยู่อย่างนี้ถึง ๖ ปี ก็ไม่สามารถตรัสรู้ได้ จึงทรงเปลี่ยนพระทัยเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อได้อาหารมาเสวย ครั้นเสวยพระกระยาหารตามปกติ มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการก็ปรากฏตามเดิม พระวรกายก็กลับมีพระฉวีวรรณเช่นเดิม

ฝ่ายภิกษุเบญจวัคคีย์เห็นเช่นนั้นก็ดำริกันว่า พระมหาสัตว์นี้ แม้ทรงบำเพ็ญทุกขกิริยาตั้ง ๖ ปีก็ยังไม่อาจตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณได้ บัดนี้ได้เสด็จเที่ยวบิณฑบาตตามคามนิคมเป็นต้น นำอาหารมาเสวยเช่นเดิม จะอาจตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณได้อย่างไร บัดนี้ พระมหาสัตว์ได้คลายความเพียร เวียนเข้าหาความมักมาก กิริยาที่พวกเรานึกถึงคุณพิเศษจากสำนักท่านผู้นี้ก็เหมือนคนที่ต้องการสนานศีรษะ นึกถึงหยาดน้ำค้างฉะนั้น พวกเราจะได้ประโยชน์อะไรในท่านผู้นี้ เมื่อดำริเช่นนี้แล้วก็พากันละมหาบุรุษนั้นไปเสีย มุ่งหน้าเดินทางไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ครั้งนั้นยังมีนางทาริกาคนหนึ่งชื่อสุชาดา นางเกิดในเรือนของเสนะ-กุฎมพีในเสนานิคมอุรุเวลาประเทศ ได้เจริญเติบโตรุ่นสาว นางทำความปรารถนาไว้ที่ต้นไทรแห่งหนึ่งว่าถ้าข้าพเจ้าได้สามีที่มีชาติสกุลสมกันแล้ว ขอให้ได้ลูกชายเป็นคนหัวปี จะสละทรัพย์ประมาณแสนหนึ่งทำพลีกรรมแก่ท่านทุก ๆ ปี ความปรารถนาของนางก็ถึงซึ่งความสำเร็จ นางจึงกระทำพลีกรรมในวันเพ็ญเดือน ๖ อันเป็นวันครบ ๖ ปีที่พระมหาสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกขกิริยา นางได้กวนข้าวมธุปายาสเพื่อกระทำพลีกรรมแก่เทวดานั้น

ทรงสุบินนิมิตร ๕ ประการ

ในราตรีนั้นพระบรมโพธิสัตว์ทรงบรรทมแล้วเกิดพระสุบินนิมิตรปรากฏ ๕ ประการ[๑] คือ

๑. อยํ มหาปฐวี มหาสยํ อโหสิ พระองค์เสด็จบรรทมเหนือมหาปฐพีเป็นแท่นที่พระบวรสิริมหาไสยาสน์

หิมวา ปพฺพตราชา พิมฺโพหนํ อโหสิ พระยาเขาหิมพานต์เป็นพระเขนย (บ่ายพระเศียรไปทางทิศอุดร)

ปุรตฺถิเม สมุทฺเท วาโม หตฺโถ โอหิโต อโหสิ พระหัตถ์ซ้ายเหยียดพาดไปหย่อนลงในมหาสมุทร ด้านปุริมทิศ (ทิศตะวันออก)

ปจฺฉิเม สมุทฺเท ทกฺขิโณ หตฺโถ โอหิโต อโหสิ พระหัตถ์ขวาเหยียดพาดหย่อนไปในมหาสมุทรด้านทิศปั่จจิม (ทิศตะวันตก)

ทกฺขิเณ สมุทฺเท อุโภ ปาทา โอหิตา อเหสุํ พระบาททั้งสองเหยียดพาดหย่อนลงไปในมหาสมุทรด้านทิศทักษิณ (ทิศใต้)

๒. ติณชาติ นาภิยา อุคฺคนฺตฺวา นภํ อาหจฺจ ฐิตา อโหสิ หญ้าคางอกขึ้นมาแต่พระนาภีแล้ว สูงขึ้นจนจดนภากาศ

๓. เสตา กิมี กณฺหสีสา ปาเทหิ อุสฺสกฺกิตฺวา ยาว ชานุมณฺฑลา ปฏิจฺฉาเทสุํ กิมิชาติหมู่หนอนทั้งหลาย ตัวสีขาว ศีรษะดำ ไต่ขึ้นมาแต่พระบาททั้งสอง (ปกปิดพระบาทและพระชงค์) ตลอดจนถึงพระชาณุมณฑล (เข่า)

๔. จตฺตาโร สกุณา นานาวณฺณา จตูหิ ทิสาหิ อาคนฺตฺวา ปาทมูเล นิปติตฺวา สพฺพเสตา สมฺปชฺชึสุ นกทั้งหลายสี่จำพวก มีสีต่าง ๆ กัน (เป็นสี่สี) บินมาจากทิศทั้งสี่ แล้วมาหมอบอยู่ใกล้พระบาทแห่งพระองค์แล้วก็กลับกลายสรีระกายเป็นสีขาวเหมือนกันหมดทั้งสี่จำพวก

---

๑ ทรงตรัสเล่าด้วยพระองค์เอง สุบินสุตร อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาต

๕. สมาโน มหโต มิฬฺหปพฺพตสฺส อุปรูปริ จงฺกมติ อลิปฺปมาโน มิฬฺเหน พระองค์ทรงเสด็จจงกรมไปมาในเบื้องบนแห่งภูเขาใหญ่อันเต็มไปด้วยคูถ แต่พระบาทจะได้แปดเปื้อนด้วยคูถ แม้แต่น้อยหนึ่ง ก็หามิได้

ทรงทำนายพระสุบิน

พระสุบินนิมิตรข้อที่หนึ่งนั้นพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ว่า ข้อที่พระองค์เสด็จบรรทมเหนือแผ่นมหาปฐพีนั้น มีขุนเขาหิมพานต์เป็นเขนย มือซ้ายหย่อนลงในมหาสมุทรด้านทิศตะวันออก พระหัตถ์ขวาเหยียดพาดหย่อนลงในมหาสมุทรด้านทิศตะวันตก พระบาททั้งสองเหยียดพาดลงในมหาสมุทรด้านทิศใต้นั้น สุบินนิมิตรข้อนี้ปรากฏเพื่อเป็นนิมิตรให้ทราบว่า พระโพธิสัตว์เจ้าจักได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณโดยเที่ยงแท้แน่นอน

พระสุบินข้อที่สอง หญ้าคาได้ขึ้นจากพระนาภีสูงจดท้องฟ้านั้น ปรากฏเพื่อเป็นนิมิตรให้ทราบว่า พระองค์จักได้ตรัสรู้พระอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดประการ แล้วประกาศด้วยดี ให้ปรากฏแจ่มแจ้งในสันดานแห่งเทวดาและมนุษย์ อินทร พรหมทั้งปวง

พระสุบินข้อที่สาม หมู่หนอนมีสีขาว ศีรษะดำ ได้ไต่ขึ้นมาแต่พระบาททั้งสอง ปกปิดถึงพระชาณุมณฑล ปรากฏเพื่อเป็นนิมิตรให้ทราบว่า คฤหัสถ์ผู้นุ่งห่มผ้าขาวเป็นจำนวนมาก ได้ถึงตถาคตเป็นสรณะตลอดชีวิต

พระสุบินข้อที่สี่ นกสี่เหล่ามีสีต่าง ๆ กัน บินมาจากทิศทั้งสี่ แล้วหมอบลงใกล้พระบาททั้งสอง แล้วกลับกลายเป็นสีขาวทุกตัวนั้น ปรากฏเพื่อเป็นนิมิตรให้ทราบว่า วรรณทั้งสี่เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สูทร ออกบวชในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ทำให้แจ้งซึ่งวิมุติอันยอดเยี่ยม

พระสุบินข้อที่ห้า เสด็จจงกรมไปมาในเบื้องบนแห่งภูเขาใหญ่อันเต็มไปด้วยคูถ แต่ไม่แปดเปื้อนพระบาทแม้แต่น้อย ปรากฏเพื่อเป็นนิมิตรให้ทราบว่า ตถาคตได้จตุปัจจัยลาภ มีจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชบริขาร

แต่ก็ไม่ลุ่มหลง ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญา เปลื้องตนออกบริโภค

เมื่อรุ่งสว่างแล้ว พระบรมโพธิสัตว์ทรงทำการปฏิบัติ ในสรีระกิจแล้ว เมื่อกำลังรอเวลาภิกขาจาร ได้เสด็จมานั่งยังควงไม้แต่เช้าตรู่ ยังควงไม้ทั่วบริเวณนั้นสว่างไสวด้วยพระรัศมีของพระองค์

นางปุณณทาสีมาเห็นพระบรมโพธิสัตว์ประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้ เห็นต้นไม้ รอบบริเวณนั้น มีสีเป็นทองไปหมด ด้วยพระรัศมี ที่สร้านออกจาก พระวรกายของพระบรมโพธิสัตว์ นางจึงเกิดความคิดว่า วันนี้เทวดาของพวกเราเห็นจะลงมาจากต้นไม้เพื่อคอยพลีกรรมด้วยมือของตนเอง จึงรีบนำความนั้นไปแจ้งแก่นางสุชาดา นางสุชาดาได้ฟังดังนั้นก็ดีใจยิ่งนัก รีบจัดถาดทองใส่ข้าวมธุปายาสจนเต็มแล้วปิดด้วยถาดทองห่อด้วยผ้าขาว ทูลถาดไว้บนศีรษะเดินทางไปยังควงไม้ไทรใหญ่นั้น ครั้นเห็นพระบรมโพธิสัตว์ก็เกิดความโสมนัสเป็นกำลัง รีบย่อกายเข้าไปตั้งแต่เห็น ด้วยสำคัญว่าเป็นรุกขเทวดา นางลดถาดลงจากศีรษะเปิดถาดแล้วถือถาดน้ำที่อบด้วยของหอมอย่างดี ด้วยคณโฑทองแล้วน้อมเข้าไปถวายพระบรม-โพธิสัตว์

นาง สุชาดาวาง ถาด ทอง ที่รอง ข้าวปายาสที่พระหัตถ์ของ พระมหาบุรุษ และพระมหาบุรุษแลดูนางสุชาดา นางกำหนดอาการนั้นไหว้แล้วพูดว่า ท่านเจ้าขา ขอท่านจงรับข้าวปายาสพร้อมกับถาดที่ดิฉันได้เสียเพื่อท่านแล้วจงไปตามชอบใจเถิด แล้วกล่าวว่า ความปรารถนาของดิฉันสำเร็จแล้วอย่างใด ขอจงสำเร็จแก่ท่านเหมือนฉะนั้นเถิด นางมิได้อาลัยถาดทองราคาประมาณแสนหนึ่ง ประหนึ่งภาชนะดินเก่าฉะนั้น แล้วอำลาหลีกไป

จากนั้นพระบรมโพธิสัตว์เจ้าเสด็จลุกจากที่ประทับแล้วกระทำทักษิณต้นไม้ ทรงถือถาดไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา วางถาดลง ณ ฝั่งท่าที่พระบรมโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์เจ้าหลายแสนหยั่งลงสรงสนานในวันตรัสรู้ ซึ่งประดิษฐานไว้ดีแล้วลงสู่ท่าน้ำ ทรงนุ่งห่มผ้าอันเป็นธงไชยของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นเครื่องทรง

ของพระพุทธเจ้าหลายแสนองค์ ประทับนั่งผินพระพักตร์ทางด้านบูรพาทิศ ทรงปั้นข้าวปายาสประมาณเท่าเม็ดตาลสุกรวม ๔๙ ปั้น แล้วทรงเสวย

พระบรมโพธิสัตว์เจ้าเสวยข้าวปายาสนั้นแล้ว ทรงถือถาดอธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าจักอาจเป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ ขอถาดทองของข้าพเจ้านี้จงลอยทวนกระแสน้ำ ถ้าข้าพเจ้าจักไม่อาจเป็นพระพุทธเจ้า ขอถาดใบนี้จงลอยไปตามน้ำ เมื่ออธิษฐานดังนี้แล้วทรงลอยถาดลงในน้ำ ถาดใบนั้นได้ตัดกระแสน้ำลอยไปกลางแม่น้ำแล้วลอยทวนกระแสน้ำ จมลงที่น้ำวนแห่งหนึ่งไปยังพิภพกาละนาคราช

พระโพธิสัตว์เจ้าทรง ประทับพักผ่อน กลางวันที่สารวัณอันประดิษฐ์ดอกบานสพรั่งริมฝั่งแม่น้ำ เวลาที่ดอกไม้ทั้งหลายหล่นจากขั้วในยามเย็น จึงเสด็จบ่ายพระพักตร์ตรงไปยังโพธิพฤกษ์ ในระหว่างทางนั้นโสตถิยะพราหมณ์ถือหญ้าเดินสวนทางมา รู้อาการของมหาบุรุษแล้ว ได้ถวายหญ้า ๘ กำมือแก่มหาบุรุษ พระมหาบุรุษทรงรับหญ้าคาเสด็จยังโพธิมณฑลประทับยืนผินพระพักตร์ทางทิศอุดรด้านใต้โพธิพฤกษ์นั้น พระบรมโพธิสัตว์ทรงดำริว่า สถานที่นี้เห็นจะไม่ใช่ที่ซึ่งจะบรรลุพระโพธิญาณ จึงทรงทำประทักษิณเสด็จไปยังทิศภาคเบื้องปัจฉิมทิศ ประทับยืนบ่าย พระพักตร์ ทางด้าน บูรพาทิศแล้วทรง ดำริว่าสถานที่ นี้เห็นจะไม่ใช่ ที่ซึ่งจะบรรลุพระโพธิญาน จึงทรงกระทำประทักษิณเสด็จไปยังทิศาภาคเบื้องทิศอุดรประทับยืนผินพระพักตร์ทางด้านทิศทักษิณ แล้วทรงดำริว่าสถานที่นี้เห็นจะไม่ใช่ที่ซึ่งจะบรรลุพระสัมโพธิญาณ จึงทรงกระทำประทักษิณเสด็จไปยังทิศาภาคเบื้องบูรพาทิศประทับยืนผินพระพักตร์ทางด้านทิศประจิม พระบรมโพธิสัตว์ทรงทราบว่าสถานที่นี้เป็นอจลสถานที่มั่นคง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ได้ทรงละเว้น เป็นสถานที่ทำลายกรงคือกิเลสดังนี้แล้ว จึงทรงจับหญ้าคาเหล่านั้นแล้วปูลาดลง

พระบรมโพธิสัตว์หันพระปฤษฎางค์ทางลำต้นโพธิ ผินพระพักตร์ทางด้านทิศบูรพา ตั้งพระทัยมั่นคงทรงอธิษฐานความเพียรว่า

กามํ ตโจ นหารู จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ
สพฺพํปี หิทํ สรีเร มํสโลหิตํ อุปสุสฺสตุ

จะเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในร่างกายนี้จง เหือดแห้งไปให้หมดเถิด ตราบใดเรายังไม่ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จักไม่ทำบัลลังก์นี้เป็นอันขาด เสด็จประทับนั่งคู้อปราชิตะบัลลังก์ ซึ่งแม้สายฟ้าตั้งร้อยครั้งรวมกันฟาดลงมาก็ไม่อาจทำให้แยกออกได้

ทรงผจญมาร

ครั้งนั้นเทวบุตรมาร ดำริว่าพระสิทธัตถะกุมาร ประสงค์จะล่วงพ้นอำนาจของเรา เราจะไม่ยอมให้เธอพ้นไปได้ จึงไปยังสำนักของพลมารแจ้งความนี้ให้ทราบ ประกาศก้องร้องเรียกประชุมพลมาร แล้วพาพรรคพวกพลมารเหล่านั้นออกไปหมายที่จะทำลายสมาธิบัลลังก์แห่งพระโพธิสัตว์เจ้า

ครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เจ้าทรงตั้งพระหฤทัยแน่วแน่ อธิษฐานถึงบารมีธรรมที่ได้ทรงบำเพ็ญมาถึง ๔ อสงไขยแสนกัปครบทั้ง ๓๐ ทัศ คือทานบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถ์บารมี ๑๐ ได้บำเพ็ญมหาบริจาคทั้ง ๕ ทรงบำเพ็ญญาตัตถะจริยา โลกัตถะจริยา มาโดยตลอด จนกระทั่งพระยามารและเสนามารพ่ายแพ้กลับไป

ครั้งนั้นพระบรมโพธิสัตว์เจ้าทรงดำริถึงอดีตว่าครั้งหนึ่งงานวัปมงคลแรกนาขวัญของท้าวศากย ผู้พระบิดา เราได้นั่งอยู่ที่โคนร่มไม้หว้าอันเยือกเย็นสงัดจากกาม สงัดจากอกุศล บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข เกิดแต่วิเวก ทางนี้แหละหนอที่จะเป็นทางแห่งความตรัสรู้ พระโพธิสัตว์เจ้าจึงสำรวมพระหฤทัยยังจิตให้ดิ่งลงสู่สมาธิธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร ปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุถึงทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ละวิตกวิจารเสียได้ เพราะวิตกวิจารสงบไป จึงมีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ จนกระทั่งบรรลุถึงตติยฌาน มีสุข เอกัคตาเป็นอารมณ์อยู่ จนกระทั่งบรรลุถึงจตุถฌาน มีอุเบกขา เอกัคตาเป็นอารมณ์

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ จึงโน้มน้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ สามารถระลึกชาติถึงชาติก่อนได้เป็นอันมากพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ พระองค์ได้ทรงบรรลุวิชชาที่ ๑ ในปฐมยามแห่งราตรีนั้น ทรงกำจัดอวิชชาให้หมดไปด้วยวิชชา ดุจขจัดความมืดด้วยแสงสว่าง

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ก็โน้มน้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ รู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย พระองค์ย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลวและประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม วิชชาที่ ๒ นี้ พระองค์ได้ทรงบรรลุแล้วในมัชฌิมยามแห่งราตรีนั้น

เมื่อจิตเป็นสมาธิผ่องแผ้วไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ จึงโน้มน้อมจิตใจเพื่ออาสวักขยญาณ พระองค์ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์นี้ความดับทุกข์ นี้เป็นปฏิปทาเพื่อไปสู่ความดับทุกข์ นี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้คือความดับอาสวะ นี้คือข้อปฏิบัติเพื่อไปสู่ความดับอาสวะ

เมื่อพระองค์ทรงรู้ชัดอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ทรงรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี วิชชาที่ ๓ นี้ พระองค์ได้ทรงบรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี อวิชชาได้ถูกกำจัดให้หมดไปด้วยวิชชา ดุจความมืดที่ถูกขจัดไปด้วยแสงสว่างฉะนั้น

เมื่อพระองค์ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณดังนี้ จึงทรงเปล่งพระอุทานด้วยความเบิกบานพระทัยเป็นปฐมพุทธวัจนะว่า

(๑) อเนกชาติสํสารํ สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ
คหการํ คเวสนฺโต ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํ ฯ

คหการก ทิฏฺโฐสิ ปุน เคหํ น กาหสิ
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา คหกูฏํ วิสงฺขฺตํ
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา ฯ

เราแสวงหาช่างผู้ทำเรือน คืออัตภาพอยู่ เมื่อไม่พบ เราได้ท่องเที่ยวไปแล้ว สิ้นสงสารนับชาติมิใช่น้อย ความเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์ ดูก่อนนายช่างผู้ทำเรือน คืออัตภาพ เราพบท่านแล้ว ท่านจักทำเรือนคืออัตภาพของเราไม่ได้อีกต่อไป โครงบ้านทั้งหลายทั้งปวงของท่าน เราทำลายแล้ว ยอดแห่งเรือนคืออวิชชา เรารื้อแล้ว จิตของเราถึงพระนิพพานแล้ว ประกอบกับเราได้บรรลุอรหัตผลอันเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลายแล้ว

เสวยวิมุติสุข

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงเปล่งอุทานพระคาถาแล้ว ได้ประทับเสวยวิมุติสุข ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราในกุรุเวลาประเทศ ตลอด ๗ วัน ในระหว่างเสวยวิมุติสุขนั้น ทรงมนสิการปฏิจสมุปบาทเป็นอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมญาณแห่งราตรีนั้นดังนี้ว่า

ปฏิจสมุปบาทอนุโลม

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา	เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	จึงมีสังขาร
สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ	เพราะสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาณ
วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ	เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	จึงมีนามรูป
นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมีสฬายตนะ
สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส	เพราะสฬารยตนะเป็นปัจจัย	จึงมีผัสสะ
ผสฺสปจฺจยา เวทนา	เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมีเวทนา
เวทนาปจฺจยา ตณฺหา	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมีตัณหา
ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ	เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	จึงมีอุปาทาน

อุปาทานปจฺจยา ภโว　　เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย　จึงมีภพ
ภวปจฺจยา ชาติ　　เพราะภพเป็นปัจจัย　จึงมีชาติ
ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ
เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ
เพราะชาติเป็นปัจจัย　จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลย่อมเกิดด้วยอาการอย่างนี้

ปฏิจสมุปบาทปฏิโลม

อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นแหละดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค คือวิราคะ สังขารจึงดับ

สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ　เพราะสังขารดับ　วิญญาณจึงดับ
วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ　เพราะวิญญาณดับ　นามรูปจึงดับ
นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ　เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ　เพราะสฬายตนดับ　ผัสสะจึงดับ
ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ　เพราะผัสสะดับ　เวทนาจึงดับ
เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ　เพราะเวทนาดับ　ตัณหาจึงดับ
ตณฺหานิโรโธ อุปาทานนิโรโธ　เพราะตัณหาดับ　อุปาทานจึงดับ
อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ　เพราะอุปาทานดับ　ภพจึงดับ
ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ　เพราะภพดับ　ชาติจึงดับ
ชาติโรธา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสปายาสา นิรุชฌนฺติ
เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกขนกฺขธสฺส นิโรโธ โหติฯ เพราะชาติดับ
ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส ปายาส จึงดับ
เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมดับด้วยประการฉะนี้

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

(๒) ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา[๑]
อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส
อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา
ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ ฯ

เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรม พร้อมทั้งเหตุ

เมื่อเข้าถึงซึ่งปัจฉิมยามแห่งราตรีนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาทเป็นอนุโลมปฏิโลมอีกครั้งหนึ่ง แล้วทรงเปล่งอุทานว่า

(๓) ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา[๒]
อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส
อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา
ยโต ขย ปจฺจยานํ อเวทิ ฯ

เมื่อใดแลธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงมนสิการปฏิจสมุบปาทเป็นอนุโลมปฏิโลมอีกครั้งหนึ่งในปัจฉิมยามแห่งราตรีนั้น แล้วทรงอุทานว่า

(๔) ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา[๓]
อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส
วิธูปยํ ติฏฺฐติ มารเสนํ
สุริโยว โอภาสยมนฺตลิกฺขนํ ฯ

---

๑ อุทานในยามต้น เกิดขึ้นด้วยอำนาจความพิจารณาปัจจยาการ
๒ อุทานในยามที่สอง เกิดขึ้นด้วยอำนาจความพิจารณาพระนิพพาน (ในสมันตปาสาทิกา)
๓ อุทานในยามสุดท้าย เกิดขึ้นด้วยอำนาจความพิจารณามรรค

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้น ย่อมกำจัดมาร และเสนามารเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยทำอากาศให้สว่างฉะนั้น

ครั้นล่วง ๗ วันไปแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น เสด็จจากควงไม้โพธิพฤกษ์ ๑ เข้าไปยังต้นไม้อชปาลนิโครธ แล้วประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุติสุขตลอด ๗ วัน

ครั้งนั้น พราหมณ์หุหุกชาติคนหนึ่งได้เข้าไปในพุทธสำนัก ทูลถามว่าท่านพระโคดม บุคคลที่มีชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ และธรรมเหล่าไหนยังบุคคลให้เป็นพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า

(๕) โย พฺราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺโม
นีหุํหุโก นิกฺกาสาโว ยตตฺโต
เวทนฺคู วูสิตพฺรหฺมจริโย
ธมฺเมน โส พฺรหฺมวาทํ วเทยฺย
ยสฺสุสฺสทา นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเกฯ

พราหมณ์ใดมีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่ตะหวาดผู้อื่นว่าหึ ๆ ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด มีตนสำรวมแล้ว ถึงที่สุดแห่งเวทย์ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว พราหมณ์นั้นไม่มีกิเลส เครื่องฟูขึ้น ในอารมณ์ไหน ๆ ในโลกควรกล่าวถ้อยคำว่าตนเป็นพราหมณ์โดยธรรม

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงออกจากสมาธินั้น เสด็จจากควงไม้อชปาละนิโครธเข้าไปยังต้นไม้มุจลินท ประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุติสุขตลอด ๗ วัน

ครั้งนั้นเมฆใหญ่มิใช่ฤดูกาลตั้งขึ้น ฝนตกพรำ เจือด้วยลมหนาวตลอด ๗ วัน ครั้งนั้นมุจลินทนาคราชออกจากที่อยู่ของตน ได้แวดวงพระ-

---

๑ ในสมันตปาสาทิกา แสดงว่า พระองค์เสด็จไปยังอชปาลนิโครธในสัปดาห์ที่ ๕ คือเมื่อเสด็จออกจากใต้ร่มโพธิพฤกษ์แล้วเสด็จทอดพระเนตรต้นโพธิโดยมิได้กระพริบตลอด๗วัน สถานที่นั้นเรียกว่าอนิมิสเจดีย์ จากนั้นก็เสด็จจงกรมใกล้บริเวณนั้นอีก ๗ วัน สถานที่นั้นเรียกว่า "รัตนจงกรมเจดีย์" จากนั้นเทวดาได้นิรมิตรเรือนแก้วให้พระองค์ทรงประทับพิจารณาอภิธรรมปิฎก ๗ ปกรณ์ สถานที่นั้นเรียกว่า "รัตนะฆรเจดีย์" จากนั้นจึงเสด็จไปยังอชปาลนิโครธ

กายพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยขนด ๗ รอบ แล้วแผ่พังพานใหญ่เหนือพระเศียรสถิตย์อยู่ด้วยหวังใจว่าความหนาวความร้อนอย่าเบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสแห่งเหลือบยุงลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว อากาศปลอดโปร่งปราศจากฝน มุจลินทนาคราชจึงคลายขนดจากพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า จำแลงรูปของตนเป็นเพศมาณพ ยืนประคองอัญชลีถวายนมัสการพระผู้มีพระภาคทางเบื้องพระพักตร์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

(๖) สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต
อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก ปาณภูเตสุ สญฺญโม
สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม
อสฺมิมานสฺส โย วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ ฯ

ความสงัดเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ มีธรรมปรากฏแล้ว เห็นอยู่ ความไม่พยาบาทคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความปราศจากกำหนัดยินดี คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้เป็นสุขในโลก การกำจัดอัสมิมานะเสียได้นั่นแล เป็นสุขอย่างยิ่ง

ครั้นประทับ ณ ควงไม้มุจลินทล่วง ๗ วันแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น เสด็จเข้าไปยังต้นไม้ราชายตนะ แล้วประทับนั่งบัลลังก์เดียว เสวยวิมุติสุขตลอด ๗ วัน

สมัยนั้นพ่อค้าพาณิชย์ ๒ คน ชื่อตปุสสะ และพัลลิกะ เดินทางไกลจากอุกรชนบท ลุถึงตำบลนั้น ครั้งนั้นเทพยดาผู้เป็นญาติสาโลหิตของพ่อค้าทั้งสองได้กล่าวคำนี้ขึ้นว่า ท่านผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ตรัสรู้เป็นครั้งแรกประทับอยู่ ณ ควงไม้ราชายตนะ ท่านทั้งสองจงไปบูชาพระผู้มีพระภาคนั้นด้วยสัตตุผงสัตตุก้อน การบูชาของท่านทั้งสองนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน

ครั้งนั้นพ่อค้าทั้งสองได้ถือสัตตุผงสัตตุก้อน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายสัตตุผงสัตตุก้อน ครั้งนั้นพ่อค้าตปุสสะและพัลลิกะได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคและพระธรรมว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองว่าเป็นอุบาสกผู้มอบชีวิตถึงสรณะ จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป

นายพาณิชย์ทั้งสองคนนี้ได้เป็นอุบาสกกล่าวอ้าง ถึงรัตนทั้งสอง คือ พุทธรัตน ธรรมรัตน เป็นชุดแรกในโลก

ครั้นล่วง ๗ วันไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงออกจากสมาธิ เสด็จจากควงไม้ราชายตนะ เข้าไปประทับยังต้นไม้อชปาลนิโครธอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระองค์ทรงประทับอยู่ ณ ที่นั้น ได้มีพระปริวิตกทางจิตเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า

"ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นคุณอันลึก ถึงได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมที่สงบ ประณีต ไม่อยู่ในวิสัยแห่งความสุข ละเอียด เป็นวิสัยที่บัณฑิตจะพึงรู้แจ้ง ส่วนหมู่สัตว์นี้ได้รื่นรมย์ด้วยอาลัย[๑] ยินดีในอาลัย ชื่นชมในอาลัย ฐานะคือความที่อวิชชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารเป็นต้นนี้ เป็นสภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้นนี้ อันหมู่สัตว์ผู้เริงรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย ชื่นชมในอาลัย เห็นได้ยาก แม้แต่ฐานะคือธรรมอันเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สิ้นกำหนัด เป็นที่ดับสนิท หากิเลสเครื่องร้อยรัดมิได้นี้ ก็แสนยากที่สัตว์เหล่านั้นจะเห็นได้ ถ้าเราจะพึงแสดงธรรมสัตว์เหล่าอื่น ก็ไม่สามารถจะรู้ทั่วถึงธรรมของเรา ข้อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยแก่เราเปล่า จะพึงเป็นความลำบากแก่เราเปล่า"

ทรงเวียนไปเพื่อความมักน้อย ไม่แสดงธรรม

ครั้งนั้น เมื่อพระองค์ทรงดำริเช่นนี้แล้ว อนัจฉริยคาถาที่ไม่เคยได้สดับในกาลก่อนปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า

---

๑. สมันตปาสาทิกา อธิบายว่า เพราะสัตว์ทั้งหลายย่อมพัวพันในกามคุณ ๕ เพราะฉะนั้นกามคุณห้านั้นท่านจึงเรียกว่าอาลัย คำว่า รื่นรมย์ในอาลัย ก็คือรื่นรมย์ในกามคุณนั่นเอง

(๗) กิจฺเฉน เม อธิคตํ　　หลนฺทานิ ปกาสิตุํ ฯ
ราคโทสปเรเตหิ　　นายํ ธมฺโม สุสมฺพุโธ ฯ
ปฏิโสตคามึ นิปุณํ　　คมฺภีรํ ทุทฺทสํ อณุํ
ราครตฺตา น ทกฺขนฺติ　　ตโมกฺขนฺเธน อาวุฏา ฯ

บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุแล้วโดยยาก เพราะธรรมนี้อันสัตว์ผู้ถูกราคะและโทษะครอบงำแล้วไม่อาจตรัสรู้ได้ง่าย สัตว์ผู้อันราคะย้อมแล้ว ถูกกองอวิชชาห่อหุ้มแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันละเอียดลึกซึ้ง ยากที่จะเห็น ละเอียดยิ่งอันจะยังสัตว์ให้ถึงธรรมที่ทวนกระแส คือพระนิพพาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ มีพระทัยน้อมไปเพื่อความขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อทรงแสดงธรรม

ท้าวสหัมบดีพรหมทูลอาราธนาให้แสดงธรรม

ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบปริวิตกแห่งจิตของพระผู้มีพระภาคด้วยใจของตนแล้ว เกิดความปริวิตกว่าชาวเราผู้เจริญ โลกจักฉิบหายหนอ โลกจักวินาศหนอ เพราะพระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความขวนขวายน้อย ไม่ทรงน้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม

ลำดับนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมจึงยังกายให้หายไปในพรหมโลก มาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์ ของพระผู้มีพระภาคประนมอันชลีไปทางพระผู้มีพระภาค แล้วทูลขึ้นว่า

พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดจงแสดงธรรม ขอพระสุคตได้โปรดทรงแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลีในจักขุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีแล้วกราบทูลเป็นประพันธ์คาถาว่า

---

๑ วินัยปิฎกมหาวรรค ๔/๙

เมื่อก่อนธรรมไม่บริสุทธิ์ อันคนมีมลทินทั้งหลาย เกิดแล้วได้ปรากฏในมคธชนบท ขอพระองค์ได้โปรดทรงเปิดประตูแห่งอมตธรรมนี้ ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้หมดมลทินตรัสรู้แล้วตามลำดับ เปรียบเหมือนบุรุษมีจักษุยืนอยู่บนยอดภูเขา ซึ่งล้วนแล้วด้วยศิลา ย่อมเห็นชุมชนได้โดยรอบฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีเมธาดี มีพระปัญญาจักษุรอบคอบ ขอพระองค์ผู้ปราศจากความโศกจงเสด็จขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม แล้วทรงพิจารณาชุมชนผู้เกลื่อนกล่นด้วยความโศก ผู้ถูกชาติและชราครอบงำแล้ว มีอุปมัยฉันนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ทรงชนะสงครามผู้นำหมู่ หาหนี้มิได้ ขอพระองค์จงทรงอุตสาหะ เที่ยวไปในโลกเถิด ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี[๑]

ทรงพิจารณาสัตว์เหมือนดอกบัว ๔ [๒]เหล่า

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำทูลอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม และทรงอาศัยความกรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยทิพยจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายที่มีธุลี คือกิเลสในจักษุน้อยก็มี ที่มีธุลีคือกิเลสในจักษุมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี ที่มีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยอยู่ก็มี

---

๑ วินัยมหาวรรค ๔/๑๑

๒ ๑. คือดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำ จักบานเวลารุ่งอรุณ ๒. ดอกบัวที่เสมอน้ำ จักบานในวันรุ่งขึ้น ๓. ดอกบัวที่อยู่ในน้ำจักบานในวันต่อไป ๔. ดอกบัวที่อยู่ลึกมากไม่มีโอกาสบานเลย จักเป็นภักษาของเต่าและปลา

อุปมาเหมือนดอกอุบลในกออุบล ดอกปทุมในกอปทุม หรือดอกปุณฑริกในกอปุณฑริกที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ งอกงามแล้วในน้ำ บางเหล่าก็จมอยู่ในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้ บางเหล่าก็ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่พ้นน้ำ อันน้ำไม่ติดแล้ว

พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย บางพวกมีธุลีคือกิเลสในจักษุน้อย บางพวกมีธุลีคือกิเลสในจักษุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการทราม บางพวกก็สอนให้รู้ได้ง่าย บางพวกก็สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยอยู่ ฉันนั้นเหมือนกัน ครั้นแล้วได้ตรัสคาถาตอบท้าวสหัมบดีพรหมว่า

(๘) อปารุตา เต อมตสฺส ทฺวารา
เย โสตวนฺโต ปมุญฺจนฺตุ สทฺธํ
วิหึสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ
ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรหฺเม[๑]

เราเปิดประตูอมตแก่ท่านแล้ว สัตว์เหล่าใดจะฟัง
จงปล่อยศรัทธามาเถิด ดูก่อนพรหม เพราะเรา
มีความสำคัญในความลำบาก จึงไม่แสดงธรรม
ที่เราคล่องแคล่วประณีต ในหมู่มนุษย์

เริ่มเสด็จออกแสดงธรรม

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตัดสินพระทัยประกาศสัจจธรรมที่ทรงตรัสรู้แล้ว จึงดำริว่าจักแสดงธรรมแก่ใครก่อน ทรงดำริถึงอุทกดาบสรามบุตร แต่ท่านผู้นี้ได้สิ้นชีพไปเสียก่อนแล้ว จึงทรงดำริต่อไป เห็นว่าภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่พระองค์มาก ทรงทราบว่าปัญจวัคคีย์อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตพระนครพาราณสี จึงเสด็จออกจากอุรุเวลาประเทศจาริกไปยังพระนครพาราณสี

๑. วินัยมหาวรรค ๔/๑๑

ระหว่างที่เสด็จไปตามทางนั้นได้พบกับอุปกาชีวก อุปกาชีวกเห็นพระสิริโฉมอันงามสง่าเช่นนั้น จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "อาวุโส" อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง อาวุโส ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านพอใจในธรรมของใคร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

"เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้ธรรมทั้งปวง อันตัณหาและทิฏฐิไม่ฉาบทาแล้วในธรรมทั้งปวง เราละธรรมอันเป็นไปในภูมิสามได้หมด พ้นแล้ว เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา เราตรัสรู้ธรรมอันยิ่งด้วยตนเองแล้ว จะพึงอ้างใครเล่า อาจารย์ของเราไม่มี คนเช่นเราก็ไม่มี บุคคลที่เสมอเหมือนกับเราก็ไม่มีในโลก พร้อมทั้งเทวโลก เพราะเราเป็นพระอรหันต์ในโลก เราเป็นศาสดาหาศาสดาอื่นยิ่งกว่าไม่ได้ เราผู้เดียวที่เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ เราเป็นผู้เย็นใจ เพราะดับกิเลสได้แล้ว เราจะไปยังเมืองในแคว้นกาสี เพื่อประกาศธรรมจักรให้เป็นไป เราจะบรรลืออมตเภรีในโลกอันมืด เพื่อให้สัตว์ได้ธรรมจักษุ[๑]

อุปกาชีวกถามว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านปฏิญาณว่า ท่านเป็นพระอรหันต์ผู้ชนะไม่มีที่สุดฉะนั้นหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ชนทั้งหลายผู้ถึงธรรมที่สิ้นตัณหา เช่นเรานี้แหละ ชื่อว่าเป็นผู้ชนะ บาปธรรมทั้งหลายอันเราชนะแล้ว เหตุนี้แหละอุปกะ เราจึงชื่อว่าผู้ชนะ

อุปกาชีวกไม่เชื่อสั่นศีรษะเดินหลีกไป พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จดำเนินต่อไป จนกระทั่งบรรลุถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันในเย็นวันนั้น ครั้งแรกปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อว่า พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว เพราะเห็นว่าละการบำเพ็ญทุกกรกิริยา เวียน

---

๑. วินัยมหาวรรค ๔/๑๔

มาเพื่อเป็นคนมักมาก จะตรัสรู้ได้อย่างไร จึงไม่ยินดีในการต้อนรับเท่าใดนัก แต่ด้วยพระเมตตาที่แผ่ไปยังปัญจวัคคีย์ แล้วตรัสถามว่า "พวกเธอจำได้หรือไม่ว่าถ้อยคำเช่นนี้ เราได้เคยพูดมาในกาลก่อนหรือ"

ปัญจวัคคีย์กราบทูลว่า คำพูดเช่นนี้ไม่เคยได้ฟังเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เอง พวกเธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว เราจะสั่งสอน จักแสดงธรรม เธอทั้งหลายปฏิบัติอยู่ตามที่เราสั่งสอนแล้ว ไม่ช้าก็จักกระทำให้แจ้งซึ่งคุณอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้วโดยชอบต้องการ

เมื่อปัญจวัคคีย์ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาค เงี่ยโสตสดับ ตั้งจิตเพื่อรู้ยิ่ง พระผู้มีพระภาคจึงเริ่มตรัสพระธรรมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ว่า

ปฐมเทศนา
ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร

ภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือ

การประกอบตนให้พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เพราะเป็นธรรมอันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนที่มีกิเลสหนา ไม่ใช่ไปจากข้าศึกคือกิเลส ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง

การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตน ให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ ไม่ใช่ไปจากข้าศึก คือกิเลส ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง

ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอันเป็นกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อปฏิบัติอันเป็นกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น เป็นไฉน

ข้อปฏิบัติอันเป็นกลางนั้นได้แก่อริยมรรคมีองค์แปดนี้ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ เจรจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีพชอบ ๑ พยายามชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งจิตชอบ ๑

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือข้อปฏิบัติอันเป็นกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์อย่างแท้จริง คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่นย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แล เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นอย่างแท้จริง คือ ความทะยานอยากนี้ทำให้มีภพอีก เป็นไปกับความกำหนัด ประกอบด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ กล่าวคือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นความดับทุกข์อย่างแท้จริง คือ ความดับโดยสิ้นกำหนัดโดยไม่เหลือแห่งตัณหานั้น ความสละตัณหานั้น ความปล่อยวางตัณหานั้น ความไม่พัวพันแห่งตัณหานั้น

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์อย่างแท้จริง คือ ทางอันมีองค์แปดเป็นเครื่องไปจากข้าศึกคือกิเลส กล่าวคือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ฯลฯ เป็นต้น

ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาได้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว วิทยาได้เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ฯลฯ นี้ เป็นทุกข์อริยสัจ

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจนี้แล ควรกำหนดรู้—ภิกษุทั้งหลาย ทุกข-อริยสัจนี้แลเราได้กำหนดรู้แล้ว

ภิกษุทั้งหลาย จักษุนี้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว วิทยาได้เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่านี้ทุกข์สมุทัยอริยสัจ

ภิกษุทั้งหลาย ทุกข สมุหทัย อริยสัจนี้แล ควรละเสีย—ภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขสมุทัยอริยสัจนี้เราได้ละแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย จักษุได้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว วิทยาได้เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธอริยสัจนี้แล ควรทำให้แจ้ง ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธอริยสัจนี้เราทำให้แจ้งแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย จักษุได้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้แลควรให้เจริญ ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ เราได้เจริญแล้ว

ญาณทัสสนอันมีรอบ ๓ อาการ ๑๒

ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้เห็นตามความจริงของเราในอริยสัจ ๔ นี้ ซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ยังไม่หมดจดเพียงใดแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เรายังยืนยันไม่ได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดา และมนุษย์เพียงนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแล ปัญญาอันรู้เห็นความเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ นี้มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ หมดจดดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้นเราจึงกล้ายืนยันได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์

อนึ่ง ปัญญาอันรู้เห็นตามความเป็นจริงได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความพ้นวิเศษของเราไม่จักกำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุดแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีต่อไปแล้ว

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้อยู่ ดวงตาเห็นธรรมปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะว่า

ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว เหล่าภุมมะเทวดาได้บรรลือเสียงว่า นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงประกาศให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตพระนครพาราณสี อันสมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะปฏิวัติไม่ได้

เทวดาชั้นจาตุมหาราช ได้ยินเสียงภุมมะเทวดาแล้วก็บรรลือเสียงต่อไปเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้ยินเสียงของเทวดาชั้นจาตุมหาราช แล้วก็บรรลือเสียงต่อไปเทวดาชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานนรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ก็บรรลือเสียงต่อไป เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมได้ยินเสียงของพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้วก็บรรลือเสียงต่อไปว่า นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงประกาศให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเขตพระนครพาราณสี อันสมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกจักปฏิวัติไม่ได้

ชั่วระยะกาลครู่เดียวเท่านั้น เสียงกระฉ่อนก็ขึ้นไปจนถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้

ทั้งหมื่นโลกธาตุได้หวั่นไหวสะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่างอันยิ่งใหญ่หาประมาณมิได้ ได้ปรากฏแล้วในโลกร่วมเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า ท่านผู้เจริญ อัญญาโกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอท่านผู้เจริญ โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ เพราะเหตุนั้นคำ

ว่าอัญญาโกณฑัญญะนี้ จึงได้เป็นชื่อของท่านพระอัญญาโกณฑัญญะด้วยประการฉะนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ จนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ปัญจวัคคีย์ได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

อยู่ต่อมาจึงได้ทรงตรัสเทศนาอนัตตลักขณะสูตร โปรดปัญจวัคคีย์อีกครั้งหนึ่ง

อนัตตลักขณะสูตร

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสถามปัญจวัคคีย์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักได้เป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ

อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายพึงได้ในรูปตามใจหวังว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตาฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่ารูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย

เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ จักได้เป็นอัตตาแล้วไซร้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็พึงหวังได้ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด จงอย่าเป็นอย่างนั้นเลย ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้นจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย

พระผู้มีพระภาคตรัสถามปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจักสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

พระปัญจวัคคีย์ทูลว่าไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า

ภ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

ป เป็นทุกข์พระพุทธเจ้าข้า

ภ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตนของเรา

ป ข้อนั้นไม่ควรเลยพระพุทธเจ้าข้า

ภ เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง......สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง......สังขารเที่ยงหรือไม่เที่ยง.....วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ป ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า

ภ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

ป เป็นทุกข์พระพุทธเจ้าข้า

ภ ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตาของเรา

ป ข้อนั้นไม่ควรเลยพระพุทธเจ้าข้า

ให้พิจารณาโดยยถาภูตญาณทัสสนะ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีตไกลหรือใกล้ ทั้งหมดก็เป็นแต่สักว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เธอทั้งหลายพึงเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตนของเรา

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกที่ได้ฟังแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้รูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมสิ้นกำหนัด เพราะสิ้นกำหนัด จิตก็พ้น เมื่อจิต

พ้นแล้ว ก็รู้ว่าพ้นแล้ว อริยสาวกนั้นทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตรนี้จบลงแล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดีเพลิดเพลินภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้อยู่ จิตของพระปัญจวัคคีย์ก็พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

โปรดยสกุลบุตร

ครั้นปัจจุสมัยแห่งราตรีหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตื่นบรรทมแล้วเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้ง ทอดพระเนตรเห็นยสกุลบุตรเดินมาแต่ไกล จึงเสด็จลงจากที่จงกรม ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้

ขณะนั้นยสกุลบุตร เปล่งอุทานในที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาคว่า ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับยสกุลบุตรว่า ยส ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง มาเกิดโดยดี จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ ยสกุลบุตรได้ยินว่าที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง ก็ร่าเริงบรรเทิงใจแล้วถอดรองเท้าทองทิ้งไว้ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถวายบังคม แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อยสกุลบุตรนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคได้แสดงอนุปุพพิกถา คือทรงประกาศทานกถา สีลกถา สัคคะกถา โทษของกาม ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และอานิสงส์ความออกจากกามเมื่อพระองค์ทรงทราบว่ายสกุลบุตรมีจิตสงบ มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรมีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือทุกข์ สมุหทัย นิโรธ มรรคดวงตาเห็นธรรมปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ยสกุลบุตร ดุจผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควรได้รับน้ำเป็นอย่างดีฉะนั้น

จากนั้นจึงได้โปรดบิดา มารดาของยสกุลบุตร ให้ได้บรรลุธรรม แล้วโปรดยสให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ โปรดภรรยาเก่าของยสให้ได้ธรรมจักษุ

สหายของยสอีก ๕๔ คน ทราบข่าวก็เกิดศรัทธาออกบวช ต่อมาได้บรรลุอรหัตมรรคทั้งหมด

สมัยนั้นจึงมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖๑ องค์

ทรงวางรากฐานการประกาศพระศาสนา

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

[๑] มุตฺตาหํ ภิกฺขเว สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสา ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์

ตุเมฺหปิ ภิกฺขเว มุตฺตา สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย เจ มานุสา แม้พวกเธอทั้งหลายก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์

จรถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

มา เอ เกน เทฺว อคมิตฺถ เทเสถ ภิกฺขเว ธมฺมํ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโย สานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺพยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสถ สนฺติ สตฺตา อปฺปรชกฺขชาติกา อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ ภวิสฺสนฺติ ธมฺมสฺส อญฺญาตาโร พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกัน ๒ องค์จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ครบบริบูรณ์ บริสุทธิ์ สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลีคือกิเลสในจักษุน้อยมีอยู่ แต่เพราะไม่ได้ฟังธรรม จึงเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี

อหมฺปิ ภิกฺขเว เยน อุรุเวลา เสนานิคโม เตนุปสงฺกมิสฺสามิ ธมฺมเทสนาฯ ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม

---

๑ วินัยมหาวรรค ๔/๓๙

ระหว่างที่พระองค์ทรงเสด็จจาริกมาสู่ตำบลอุรุเวลา เสนานิคมนั้น สหายภัททวัคคีย์จำนวน ๓๐ คนพร้อมด้วยปชาบดีและหญิงแพศยา ได้พากันมาบำเรอกันอยู่ ณ ไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง เมื่อพวกสหายเหล่านั้นเผลอตัวมัวบำเรอกันอยู่ หญิงแพศยาจึงลักเครื่องประดับหนีไป ภัททวัคคีย์เหล่านั้นจึงช่วยกันตามหาหญิงแพศยานั้น เมื่อไปพึงไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง ก็เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่โคนต้นไม้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคเห็นหญิงบ้างไหมเจ้าข้า

พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า พวกเธอทั้งหลายต้องการหญิงนั้นเพราะอะไร ภัททวัคคีย์จึงกราบทูลให้ทรงทราบ ว่าหญิงแพศยานั้นได้ลักเครื่องประดับหนีไป

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า การที่พวกเธอแสวงหาหญิงกับการแสวงหาตนนั้น อย่างไหนเป็นความดีของพวกเธอเล่า

ภัทท. พวกข้าพระองค์แสวงหาตนนั่นแหละ เป็นความดีของพวกข้าพระองค์พระเจ้าข้า

พ. ถ้าอย่างนั้นพวกเธอจงนั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรม พระผู้มีพระภาคจึงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจนภัททวัคคีย์ ๓๐ คน ได้ดวงตาเห็นธรรมขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า

โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนลุถึงตำบลอุรุเวลาแล้ว ได้เข้าไปยังสำนักของชฎิล ๓ พี่น้อง คืออุรุเวลกัสสป นทีกัสสป คยากัสสป ทรงแสดงปาฏิหาริย์ข่มขี่ทิฏฐิของชฎิลทั้ง ๓ ให้พ่ายแพ้ไป จนชฎิลทั้ง ๓ พร้อมทั้งบริวาร ๑,๐๐๐ เกิดศรัทธา ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระองค์

ครั้นโปรดชฎิล ๓ พี่น้องแล้ว จึงเสด็จจาริกต่อไปยังตำบลคยาสีสะ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๑,๐๐๐ รูป ล้วนเป็นปุราณชฎิล

ทรงแสดงอาทิตย์ปริยายสูตร

ณ สถานที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าที่ชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ภิกษุทั้งหลาย จักษุเป็นของร้อน รูปทั้งหลายเป็นของร้อน วิญญาณอาศัยจักษุเป็นของร้อน สัมผัสอาศัยจักษุเป็นของร้อน ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้นั้นก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่าร้อนเพราะไฟ คือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ และความตาย ร้อนเพราะความเศร้าโศก เพราะความบ่นเพ้อรำพัน เพราะทุกข์กาย เพราะทุกข์ใจ เพราะความคับแค้น

โสตะเป็นของร้อน ฆานะเป็นของร้อน ชิวหาเป็นของร้อน กายเป็นของร้อน มนะเป็นของร้อน ธรรมทั้งหลายเป็นของร้อน

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเมื่อได้ฟังแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มนะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกามทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณอาศัยมนะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย

เมื่อเบื่อหน่ายย่อมสิ้นกำหนัด เมื่อสิ้นกำหนัด จิตก็หลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าพ้นแล้ว อริยสาวกนั้นทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้อยู่ จิตของภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนั้น ก็พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

เสด็จโปรดพระเจ้าพิมพิสาร

จากนั้นพระผู้มีพระภาคก็เสด็จจาริกไปตามลำดับ เพื่อเข้าไปสู่พระนครราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๑,๐๐๐ รูป เมื่อเสด็จถึงนครราชคฤห์แล้ว

พระองค์ ทรงประทับ อยู่ใต้ต้นไทร ชื่อ สุขประดิษฐ์เจดีย์ในสวนตาลหนุ่ม เขตพระนครราชคฤห์

พระเจ้าพิมพิสารได้ทราบข่าวว่าพระสมณโคดมสากยบุตร ทรงผนวชจากสากยตระกูล เสด็จถึงนครราชคฤห์ แล้วประทับอยู่ใต้ต้นไทรในสุขประดิษฐ์เจดีย์สวนตาลหนุ่ม ด้วยพระกิตติศัพท์อันงามของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าพิมพิสารจึงได้เสด็จเข้าเฝ้าพร้อมทั้งพราหมณ์ คหบดี ชาวมคธ ถึง ๑๒[๑]นหุต ได้หลั่งไหลไปฟังธรรมครั้งนั้นด้วย พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุบุพพิกถาพร้อมทั้งอริยสัจจบลง พราหมณ์ คหบดี ชาวมคธ ๑๑ ลหุต ซึ่งมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม พราหมณ์คหบดีอีก ๑ นหุต เกิดศรัทธาแสดงตนเป็นอุบาสก

ความปรารถนา ๕ อย่างของพระเจ้าพิมพิสารสำเร็จ

พระเจ้าพิมพิสารได้ทูลวาจาต่อพระผู้มีพระภาคว่า ครั้งก่อนเมื่อหม่อมฉันยังเป็นราชกุมารได้มีความปรารถนา ๕ อย่าง บัดนี้ความปรารถนา ๕ อย่างนั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว

๑. ครั้งก่อนเมื่อหม่อมฉันยังเป็นราชกุมาร ได้มีความปรารถนาว่าไฉนหนอชนทั้งหลายพึงอภิเษกเราในราชสมบัติดังนี้ นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่หนึ่ง บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้วพระพุทธเจ้าข้า

๒. ขอพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พึงเสด็จมาสู่แว่นแคว้นของหม่อมฉัน นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉัน ประการที่ ๒ และบัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า

๓. ขอหม่อมฉันพึงได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น นี้เป็นความ

---

๑ นหุตเป็นมาตราจำนวน หนึ่งนหุตเท่ากับหนึ่งหมื่น

ปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๓ บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า

๔. ขอพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น พึงแสดงธรรมแก่หม่อมฉัน นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๔ และบัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า

๕. ขอหม่อมฉันพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๕ และบัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้วพระพุทธเจ้าข้า[๑]

บัดนี้ ความปรารถนา ๕ อย่างนั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาษิตของพระองค์ไพเราะนัก พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยเอนกปริยายอย่างนี้ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่าคนมีจักษุจักเห็นรูปดังนี้ หม่อมฉันนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์ทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสก ผู้มอบชีวิตถึงสรณะจำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป และขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์จงทรงรับภัตตาหารของหม่อมฉันในวันพรุ่งนี้

พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยดุษณียภาพ พระเจ้าพิมพิสาร จอมเสนาแห่งแคว้นมคธราช จึงทรงทูลลากลับ

จากนั้น ก็ได้ทรงโปรดโมคคัลลา สารีบุตร ให้ได้บวชในพระพุทธศาสนาและเป็นอัครสาวก

ทรงโปรดวัสสการพราหมณ์และสุนีธพราหมณ์

ครั้งนั้นวัสสการะและสุนีธะมหาอำมาตย์แห่งมคธรัฐ ได้ถวายภัตตาหารแด่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยพระสงฆ์ พระพุทธองค์ทรงตรัสอนุโมทนาว่า

---

๑ วินัยมหาวรรค ๔/๖๙

(๙) ยสฺมึ ปเทเส กปฺเปติ วาสํ ปณฺฑิตชาติโย
สีลวนฺเตตฺถ โภเชตฺวา สญฺญเต พฺรหฺมจาริโน
ยา ตตฺถ เทวตา อาสุ ตาสํ ทกฺขิณมาทิเส ฯ
ตา ปูชิตา ปูชยนฺติ มานิตา มานยนฺติ นํ
ตโต นํ อนุกมฺปนฺติ มาตา ปุตฺตํว โอรสํ ฯ
เทวตานุกมฺปิโต โปโส สทา ภทฺรานิ ปสฺสติ[๑] ฯ

บัณฑิตชาติอยู่ในประเทศใด เลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวม ประพฤติพรหมจรรย์ในประเทศนั้น และได้อุทิศทักษิณาทานแก่เหล่าเทพดาผู้สถิตในสถานที่นั้น เทพดาเหล่านั้นอันบัณฑิตชาติบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบ อันบัณฑิตชาตินับถือแล้วย่อมนับถือตอบ ซึ่งบัณฑิตชาตินั้น แต่นั้นก็ย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตชาตินั้นดุจมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อุทรฉะนั้น คนที่เทพดาอนุ-เคราะห์แล้วย่อมพบเห็นแต่สิ่งที่เจริญทุกเมื่อ

เมื่อพระองค์ทรงตรัสอนุโมทนาแล้ว ทรงเสด็จไปท่าน้ำริมฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วเสด็จข้ามฟากไปยังอีกฝั่งหนึ่งด้วยอำนาจพุทธานุภาพ ทรงทอดพระเนตรเห็นคนทั้งหลายที่จะข้ามฟากต่างก็หาเรือหาแพผูกกันเข้าเพื่อจะข้ามไปยังฝั่งโน้น จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า

(๑๐) เย ตรนฺติ อณฺณวํ สรํ
เสตุํ กตฺวาน วิสชฺช ปลฺลลานิ
กุลฺลํ หิ ชโน ปพนฺธติ
ติณฺณา เมธาวิโน ชนา[๒] ฯ

ชนเหล่าใดจะข้ามแม่น้ำอันมีห้วงลึก ชนเหล่านั้นต้องสร้างสะพานแล้วสละสระน้อยเสีย จึงข้ามสถานอันลุ่มลึกเต็มไปด้วยน้ำได้ ส่วนคนที่จะข้ามแม่น้ำน้อยนี้ต้องผูกแพจึงข้ามไปได้ ส่วนคนที่มีปัญญาเว้นจากแพเสียก็ข้ามได้

๑. วินัยมหาวรรค ๕/๙๒
๒. วินัยมหาวรรค ๕/๙๓

ทรงแสดงอริยสัจ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ตำบลบ้านโกฏิ ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราและพวกเธอต้องเร่ร่อนท่องเที่ยวไปตลอดกาลนานอย่างนี้ เพราะไม่ได้ตรัสรู้ ไม่ได้แทงตลอดอริยสัจ ๔ ก็อริยสัจ ๔ มีอะไรบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราและพวกเธอต้องเร่ร่อนท่องเที่ยวไปตลอดกาลนานอย่างนี้ เพราะไม่ได้ตรัสรู้ ไม่ได้แทงตลอดทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ นี้ อันเราและพวกเธอได้ตรัสรู้แล้ว ได้แทงตลอดแล้ว ตัดตัณหาในภพได้ขาดแล้ว ตัณหาที่จะนำไปเกิดก็สิ้นแล้ว บัดนี้ไม่มีการเกิดอีกต่อไป แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

(๑๑) **จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา**
สํสริตํ ทีฆมทฺธานํ ตาสุ ตาเสฺวว ชาติสุ ฯ
ตานิ เอตานิ ทิฏฺฐานิ ภวเนตฺติ สมูหตา
อุจฺฉินฺนํ มูลํ ทุกฺขสฺส นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว[๑]ฯ

เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง จึงต้องท่องเที่ยวไปในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลนาน อริยสัจ ๔ เหล่านั้นนั่น เราและพวกเธอได้เห็นแล้ว ตัณหาที่จะนำไปเกิดเราและพวกเธอได้ถอนขึ้นแล้ว รากเง่าแห่งทุกข์ เราและพวกเธอได้ตัดขาดแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก

ทรงตรัสแก้คำกล่าวหาว่าพระองค์เป็นอกิริยวาท

[๒] ดูก่อน สีหะ เหตุที่ (นิครนถ์นาฏบุตร) กล่าวหาเราว่าพระสมณโคดมกล่าวการไม่กระทำแสดงธรรมเพื่อการไม่กระทำ และแนะนำสาวกตามแนวทางนั้นดังนี้ ชื่อว่ากล่าวถูกนั้น เป็นอย่างไร ดูก่อนสีหะ เพราะเรากล่าวการไม่กระทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เรากล่าวการไม่กระทำสิ่งที่เป็นบาป อกุศล

๑. วินัยมหาวรรค ๕/๙๔
๒. วินัยมหาวรรค ๕/๑๐๑

หลายอย่างนี้แล ฉะนั้นเหตุที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณโคดมกล่าวการไม่กระทำ แสดงธรรมเพื่อการไม่กระทำ แนะนำสาวกตามแนวทางนั้นดังนี้ จึงชื่อว่ากล่าวถูก

ดูก่อน สีหะ เพราะเรากล่าวการกระทำกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เรากล่าวการกระทำที่เป็นกุศลหลายอย่าง ดังนี้แล ฉะนั้น เหตุที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณโคดมกล่าวการทำ แสดงธรรมเพื่อการกระทำ และแนะนำสาวกตามแนวนั้นดังนี้จึงชื่อว่ากล่าวถูก

ดูก่อน สีหะ เพราะเรากล่าวความขาดสูญแห่งราคะ โทสะ โมหะ เรากล่าวความขาดสูญแห่งสถานะที่เป็นบาป อกุศล หลายอย่างนี้แล ฉะนั้นเหตุที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณโคดมกล่าวความขาดสูญ แสดงธรรมเพื่อความขาดสูญแล้วแนะนำสาวกตามแนวนั้น ดังนี้ ชื่อว่ากล่าวถูก

ดูก่อน สีหะ เพราะเราเกลียดกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เรารังเกียจความถึงพร้อมแห่งสถานะที่เป็นบาป อกุศลหลายอย่างนี้แล ฉะนั้นเหตุที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณโคดมท่านรังเกียจ แสดงธรรมเพื่อความรังเกียจและแนะนำสาวกตามแนวทางนั้นดังนี้ ชื่อว่าเขากล่าวถูก

ดูก่อน สีหะ เพราะเราแสดงธรรมเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ แสดงธรรมเพื่อกำจัดสถานะที่เป็นบาป อกุศลหลายอย่าง ดังนี้แล ฉะนั้นที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณโคดมช่างกำจัดแสดงธรรมเพื่อความกำจัด และแนะนำสาวกตามแนวทางนั้น จึงชื่อว่าเขากล่าวถูก

ดูก่อน สีหะ เพราะเรากล่าวธรรมที่เป็นบาป อกุศล คือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่าเป็นธรรมที่ควรเผาผลาญให้หมดไป ธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่ควรเผาผลาญเหล่านี้ ผู้ใดละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้วทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน มิให้มีในภายหลัง มิให้เกิดใหม่ต่อไปอีกเป็นธรรมดา เรากล่าวผู้นั้นว่าเขาเป็นคนช่างเผาผลาญ ดูก่อนสีหะ กรรมทั้งหลายที่เป็นบาป อกุศล ที่ควรเผาผลาญ ตถาคตละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ประหนึ่งเหมือนตาลยอดด้วนมิให้มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดใหม่ต่อไปอีกเป็นธรรมดา ดังนี้แล ฉะนั้นที่เขากล่าว

หาเราว่าพระสมณโคดมช่างเผาผลาญ แสดงธรรมเพื่อเผาผลาญ แล้วแนะนำสาวกไปตามนั้น ดังนี้ ชื่อว่าเขากล่าวถูก

ดูก่อน สีหะ เพราะการนอนในครรภ์ต่อไป การเกิดในภพใหม่ ถ้าผู้ใดละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้วทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ไม่ให้มีในภายหลัง ไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นคนไม่ผุดไม่เกิด ดูก่อนสีหะ การนอนในครรภ์ต่อไป การเกิดในภพใหม่ตถาคตละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ไม่ให้มีในภายหลัง ไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา ดังนี้แล ฉะนั้นที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณโคดมไม่ผุดไม่เกิด แสดงธรรมเพื่อความไม่ผุดไม่เกิด แล้วแนะนำสาวกตามแนวนั้น จึงชื่อว่าเขากล่าวถูก

ดูก่อน สีหะ เพราะเราเบาใจ ด้วยธรรมที่ให้เกิดความโล่งใจอย่างสูง และเพื่อความเบาใจ และแนะนำสาวกตามแนวทางนั้นดังนี้แล ฉะนั้นที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณโคดมเป็นผู้เบาใจ แสดงธรรมเพื่อความเบาใจ แล้วแนะนำสาวกไปตามแนวนั้น จึงชื่อว่ากล่าวถูก

ทรงตรัสแก่พระภัททิยะ ซึ่งเป็นผู้ไปสู่ป่า สู่โคนต้นไม้ สู่เรือนว่างลำพังผู้เดียวก็ไม่หวาดหวั่น ไม่สะดุ้ง เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ยินดีแต่ปัจจัย ๔ ที่ผู้อื่นให้ มีใจดุจมฤคอยู่ เปล่งอุทานว่า สุขหนอ สุขหนอ พระผู้มีพระภาคทรงทราบดังนี้ จึงทรงตรัสว่า

(๑๒) ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา[๑]
อิติภวาภวตญฺจ วีติวตฺโต
ตํ วิคตภยํ สุขํ อโสกํ
เทวา นานุภวนฺติ ทสฺสนาย ฯ

บุคคลใดไม่มีความโกรธภายในจิต ก้าวล่วงภพน้อยภพใหญ่ มีประการเป็นอันมากเสียได้ ย่อมเป็นผู้ปลอดภัย มีสุข ไม่มีโศก เทวดาทั้งหลายไม่อาจเล็งเห็นวาระจิตของบุคคลนั้น

---

๑ วินัย จุลวรรค ๗/๑๖๓

ครั้งนั้น พระเทวทัตยินดีในลาภสักการะและความสรรเสริญ พระ-พุทธองค์ทรงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตน เพื่อความวอดวาย แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

(๑๓) ผลํ เว กทลึ หนฺติ ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬํ[๑]
สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ คพฺโภ อสฺสตรึ ยถาฯ

ผลกล้วยย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ ย่อมฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อ ย่อมฆ่าต้นอ้อ สักการะ ย่อมฆ่าคนชั่ว เหมือนม้าอัสดรซึ่งเกิดในครรภ์ ย่อมฆ่าแม้ม้าอัสดรฉะนั้น

ต่อมา พระเทวทัตได้ปล่อยช้างนาฬาคีรีเพื่อปลงพระชนม์พระพุทธองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเอาชนะด้วยการแผ่เมตตาจิตไปสู่ช้างนาฬาคีรี เมื่อมีจิตของช้างนาฬาคีรี ได้สัมผัสกับเมตตาจิตที่พระองค์ทรงแผ่ไป ก็สิ้นพยศลดงวงลง ยืนตรงพระพักตร์พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงยกหัตถ์ขวาลูบกระพองช้างนาฬาคีรี แล้วตรัสสอนว่า

(๑๔) มากุญฺชร นาคมาสโท[๒]
ทุกฺขํ หิ กุญฺชร นาคมาสโทฯ
น หิ นาคหตสฺส กุญฺชร
สุคติ โหติ อิโต ปรํ ยโตฯ
มา จ มโท มา จ ปมาโท
น หิ ปมตฺตา สุคตึ วชนฺติ เตฯ
ตวญฺเญว ตถา กริสฺสสิ
เยน ตฺวํ สุคตึ คมิสฺสสิฯ

ดูก่อน กุญชร เจ้าอย่าเข้าไปหาพระพุทธนาค เพราะการเข้าไปหาพระพุทธนาคด้วยวธกะจิตเป็นเหตุแห่งทุกข์ ผู้ฆ่าพระพุทธนาคจากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้า

---

๑ วินัย จุลวรรค ๗/๑๗๒
๒ วินัย จุลวรรค ๗/๑๘๙

ไม่มีสุขคติเลย เจ้าอย่าเมา และอย่าประมาทเพราะคนเหล่านั้นเป็นผู้ประมาทแล้วจะไปสู่สุขคติไม่ได้ เจ้านี่แหละ จักทำโดยประการที่ไปสู่สุขคติได้

อยู่ต่อมา พระเทวทัตได้แยกพระสงฆ์หมู่หนึ่งออกไปเป็นพวกของตน ทำสังฆเภท พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

(๑๕) สุกรํ สาธุนา สาธุ สาธุ ปาเปน ทุกฺกรํ ฯ [๑]
ปาปํ ปาเปน สุกรํ ปาปมริเยหิ ทุกฺกรํ ฯ

ความดีคนดีทำง่าย ความดีคนชั่วทำยาก ความชั่วคนชั่วทำง่าย แต่อารยะชนทำความชั่วได้ยาก

เมื่อพระเทวทัตทำสังฆเภทแล้ว ก็ตั้งตนเป็นศาสดา ประพฤติปฏิบัติตาม เลียนแบบพระผู้มีพระภาคทุกประการ พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีสระใหญ่อยู่ในป่า ช้างทั้งหลายอาศัยสระนั้นอยู่ และพวกมันก็พากันลงที่สระนั้น เอางวงถอนรากเง่าและรากบัว ล้างให้สะอาดจนไม่มีตม แล้วเคี้ยวกิน เง่าบัวและรากบัวนั้นย่อมบำรุงวรรณะและกำลังของช้างนั้น ช้างนั้นก็ไม่ถึงซึ่งความตาย หรือความทุกข์ปางตาย เพราะการกระทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ส่วนลูกช้างตัวเล็ก ๆ เอางวงถอนเง่าและรากบัวแล้วก็ไม่ล้างให้สะอาด เคี้ยวกลืนกินทั้งที่มีตม เง่าและรากบัวนั้นย่อมไม่บำรุงวรรณและกำลังของลูกช้างเหล่านี้เลย ทั้งพวกมันย่อมเข้าถึงความตายหรือความทุกข์ปางตาย เพราะการกระทำอย่างนั้นเป็นเหตุ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเทวทัตเลียนแบบเรา จักตายอย่างคนกำพร้าเช่นนั้นเหมือนกัน แล้วตรัสว่า

(๑๖) มหาวราหสฺส มหึ วิกุพฺพโต [๒]
ภึสํ ฆสานสฺส นทีสุ ชคฺคโต
ภิงฺโกว ปงฺกํ อภิภกฺขยิตฺวา
มมานุกุพฺพํ กปโณ มริสฺสติ ฯ

---

๑ วินัย จุลวรรค ๗/๑๙๕
๒ วินัย จุลวรรค ๗/๒๐๑

เมื่อช้างใหญ่คุมฝูงขุดดินกินเง่าบัวอยู่ในสระใหญ่ ลูกช้างกินเง่าบัวทั้งที่มีตมแล้วตายฉันใด เทวทัตเลียนแบบเราแล้ว ก็จักตายอย่างคนกำพร้าฉันนั้น

ครั้งนั้นพระสารีบุตร ได้เป็นทูต นำภิกษุผู้เป็นนวกไม่รู้พระธรรมวินัย หลงใหลในตัวพระเทวทัตกลับคืนมายังสำนักได้ เพื่อมิให้วิบัติจากสัทธรรม พระพุทธองค์จึงตรัสสรรเสริญสารีบุตรว่าควรเป็นทูต

ผู้ทำหน้าที่ทูตจะต้องประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรประกอบด้วยองค์ ๘ ควรทำหน้าที่ทูต องค์ ๘ ประการเป็นไฉน คือ

๑. สารีบุตร เป็นผู้รับฟัง[๒] (โสตา)
๒. ให้ผู้อื่นฟัง (สาเวตา)
๓. กำหนด (อุคฺคาหตา)
๔. ทรงจำ (ธาเรตา)
๕. เข้าใจความ (วิญฺญาตา)
๖. ให้ผู้อื่นเข้าใจความ (วิญฺญาเปตา)
๗. ฉลาดต่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ (กุสโล จ สหิตาสหิตสฺส)
๘. ไม่ก่อความทะเลาะ (โน จ กลหการโก)

แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

(๑๗) โย เว พฺยาธติ ปตฺวา ปริสํ อุคฺควาทินึ
น จ หาเปติ วจนํ น จ ฉาเทติ สาสนํ
อสนฺทิทฺโธ จ อกฺขาติ ทู เตยฺยํ คนฺตุมรหติ ฯ
สเว ตาทิสโก ภิกฺขุ ทูเตยฺยํ คนฺตุมรหติ ฯ

---

๒ วินัย จุลวรรค ๗/๒๐๑

ภิกษุใด เข้าไปสู่บริษัทที่พูดคำหยาบก็ไม่สะทกสะท้าน ไม่ยังคำพูดให้เสีย ไม่ปกปิดข่าวสาร พูดจนหมดความสงสัย และเมื่อถูกถามก็ไม่โกรธ ภิกษุผู้เป็นเช่นนั้นแล ย่อมควรทำหน้าที่ทูต

ทรงตรัสถึงโทษอสัทธรรมที่ครอบงำจิตพระเทวทัต ๓ ประการ

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมีจิตอสัทธรรม ๓ ประการครอบงำ ย่ำยีจักเกิดในอบาย ตกนรกตั้งอยู่ตลอดกัปป์ เยียวยาไม่ไหว อสัทธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ[๑]

๑. ความปรารถนาลามก

๒. ความมีมิตรชั่ว

๓. พอบรรลุคุณวิเศษเพียงขั้นต่ำก็เลิกเสียในระหว่าง

แล้วตรัสอีกว่า

(๑๘) มา ชาตุ โกจิ โลกสฺมึ ปาปิจฺโฉ อุปปชฺชถ[๒]
ตทมินาปิ ชานาถ ปาปิจฺฉานํ ยถา คติ ฯ
ปณฺฑิโตติ สมญฺญาโต ภาวิตตฺโตติ สมฺมโต
ชลํ ว ยสสา อฏฺฐา เทวทตฺโตติ เม สุตํ ฯ
โส ปมาทํ อนุจิณฺโณ อาสชฺช นํ ตถาคตํ
อวีจินิรยํ ปตฺโต จตุทฺวารํ ภยานกํ ฯ
อทุฏฺฐสฺส หิ โย ทุพฺเภ ปาปกมฺมํ อกุพฺพโต
ตเมว ปาปํ ผุสติ ทุฏฺฐจิตฺตํ อนาทรํ ฯ
สมุทฺทํ วิสกุมฺเภน โย มญฺเญยฺย ปทูสิตุํ
น โส เตน ปทูเสยฺย เภสฺมา หิ อุทธิ มหา
เอวเมว ตถาคตํ โย วาเทนูปหึสติ
สมคตํ สนฺตจิตฺตํ วาโท ตมฺหิ น รูหติ ฯ
ตาทิสํ มิตฺตํ กุพฺเพถ ตญฺจ เสเวยฺย ปณฺฑิโต
ยสฺส มคฺคานุโค ภิกฺขุ ขยํ ทุกฺขสฺส ปาปุเณ ฯ

๑-๒ วินัยจุลวรรค ๗/๒๐๓-๒๐๔

ใคร ๆ จงอย่าเกิดเป็นคนปรารถนาลามกในโลก ท่านทั้งหลายจงรู้จักเทวทัตนั้นตามเหตุแม้นี้ว่า มีคติเหมือนคติของคนปรารถนาลามก เทวทัตปรากฏว่าเป็นบัณฑิต รู้กันว่าเป็นผู้อบรมตนดีแล้ว เราก็ได้ทราบว่าเทวทัตตั้งอยู่ดุจผู้รุ่งเรืองด้วยยศ แต่เธอสั่งสมความประมาท เบียดเบียนตถาคตนั้น จึงตกนรกอเวจีมีประตูถึง ๔ ประตู อันน่ากลัว ก็ผู้ใดประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้าย ผู้ไม่ทำบาปกรรม บาปย่อมถูกต้องเฉพาะผู้นั้น ผู้มีจิตประทุษร้าย ไม่เอื้อเฟื้อ ผู้ใดตั้งใจประทุษร้ายมหาสมุทรด้วยยาพิษเป็นหม้อ ๆ ผู้นั้นไม่ควรประทุษร้ายด้วยยาพิษนั้น เพราะมหาสมุทรเป็นสิ่งที่น่ากลัวฉันใด ผู้ใดเบียดเบียนตถาคตผู้เสด็จไปดีแล้ว มีพระทัยสงบ ด้วยกล่าวติเตียน การกล่าวติเตียนในตถาคตนั้น พึงไม่ขึ้น ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุผู้ดำเนินตามมรรคาของพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพึงถึงความสิ้นทุกข์ บัณฑิตพึงกระทำพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เช่นนั้นให้เป็นมิตร แล้วพึงคบหาท่าน

โทษของผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

(๑๙) อาปายิโก เนรยิโก กปฺปฏฺโฐ สงฺฆเภทโก
วคฺครโต อธมฺมฏฺโฐ โยคกฺเขมา ปธํสติ ฯ
สงฺฆํ สมคฺคํ ภินฺทิตฺวา กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจติ ฯ[๑]

ภิกษุทำลายสงฆ์ต้องเกิดในอบาย ตกนรกชั่วกัป ภิกษุผู้ยินดีในการแตกพวก ไม่ตั้งอยู่ในธรรมย่อมเสื่อมจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ภิกษุทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมหมกไหม้ในนรกตลอดกัป

สามัคคีเป็นเหตุแห่งความสุข

พระพุทธองค์ทรงตรัสต่อไปว่า

(๒๐) สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี สมคฺคานญฺจนุคฺคโห[๒]
สมคฺครโต ธมฺมฏฺโฐ โยคกฺเขมา น ธํสติ ฯ
สงฺฆํ สมคฺคํ กตฺวาน กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทติ ฯ

๑–๒ วินัย จุลวรรค ๗/๒๐๘

ความพร้อมเพรียงของหมู่ เป็นเหตุแห่งความสุข และการสนับสนุนผู้พร้อมเพรียงกันก็เป็นเหตุแห่งความสุข ภิกษุผู้ยินดีในความพร้อมเพรียง ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่เสื่อมจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ภิกษุสมานสงฆ์ให้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมบันเทิงในสรวงสวรรค์ตลอดกัป

ภิกษุโจทก์ผู้ใดพึงตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการ

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสแก่พระอุบาลีว่า ดูก่อน อุบาลี ภิกษุผู้โจทก์ปรารถนาจะโจทก์ผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการนี้ไว้ในตน แล้วจึงโจทก์ คือ

๑. เราจักกล่าวโดยการอันควร จักไม่กล่าวโดยการอันไม่ควร

๒. จักกล่าวด้วยคำจริง จักไม่กล่าวด้วยคำอันไม่จริง

๓. จักกล่าวด้วยคำสุภาพ จักไม่กล่าวด้วยคำหยาบ

๔. จักกล่าวด้วยคำอันประกอบด้วยประโยชน์ จักไม่กล่าวด้วยคำที่ไร้ประโยชน์

๕. จักมีเมตตาจิตกล่าว จักไม่มุ่งร้ายกล่าว [๑]

ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้แล้วโจทก์ผู้อื่น ย่อมไม่เดือดร้อน

โปรดอนาถบิณฑิกะ

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อนาถบิณฑิกะเศรษฐีว่า

(๒๑) สพฺพทา เว สุขํ เสติ พฺราหฺมโณ ปรินิพฺพุโต [๒]
โย น ลิมฺปติ กาเมสุ สีติภูโต นิรูปธิ ฯ
สพฺพา อาสตฺติโย เฉตฺวา วิเนยฺย หทเย ทรํ
อุปสนฺโต สุขํ เสติ สนฺตึ ปปฺปุยฺย เจตโส ฯ

พราหมณ์ ผู้ดับทุกข์ได้แล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขแท้ทุกเวลา ผู้ใดไม่ติดในกาม มีใจเย็น ไม่มีอุปธิ ตัดความเกี่ยวข้องทุกอย่างได้แล้ว บรรเทาความกระวนกระวายในใจ ถึงความสงบแห่งจิต เป็นผู้สงบระงับแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข

---

๑ วินัย จุลวรรค ๗/๓๑๓

๒ วินัย จุลวรรค ๗/๑๐๖

เรื่องความเคารพ

ครั้งหนึ่ง พระภิกษุสงฆ์ไม่มีความเคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน พระภิกษุผู้อ่อนพรรษาไม่เคารพภิกษุผู้แก่พรรษา และมีคุณวุฒิสูงกว่า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(๒๒) เย วุฑฺฒมปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา[๑]
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาสํสา สมฺปราโย จ สุคฺคติฯ

ชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในธรรม ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ ย่อมเป็นผู้อันมหาชนสรรเสริญในปัจจุบันนี้ ทั้งในสัมปรายภพของคนเหล่านั้น ย่อมมีสุคติแล

ทรงอุปมานิวรณ์ ๕ ที่ละไม่ได้ในตนเหมือนหนี้ โรค เรือนจำ ทาส ทางไกลกันดาร

มหาบพิตร[๒] เปรียบเหมือนบุรุษที่กู้หนี้ไปประกอบการงาน การงานของเขาได้บรรลุผลสำเร็จเขาได้ใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมหมดสิ้นแล้ว และทรัพย์ที่เป็นผลกำไรของเขาก็มีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงดูภริยา เขาย่อมเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราได้กู้ไปประกอบการงาน บัดนี้การงานของเราได้บรรลุผลสำเร็จแล้ว และทรัพย์ที่เป็นผลกำไรของเราก็ยังมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภริยาดังนี้ เขาย่อมได้รับความปราโมทย์ ได้รับความโสมนัสเพราะความไม่เป็นหนี้นั้นเป็นเหตุ

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษกำลังได้ถึงซึ่งความอาพาธ มีความลำบาก เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้ และไม่มีกำลังกาย ครั้นอยู่ต่อมา เขาได้หายจากอาพาธนั้น บริโภคอาหารได้และมีกำลังกาย เขาย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นผู้อาพาธ ถึงความลำบากเจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้

---

๑. วินัย จุลวรรค ๗/๑๑๗

๒. นิวรณ์ ก็คือเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี มี ๕ กามฉันทะ, พยาบาท, ถีนมิทธ, อุจธัจจกุกกุกจะ, วิจิกิจฉา, ฑีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร

และไม่มีกำลังกาย บัดนี้เราหายจากอาพาธนั้นแล้ว บริโภคอาหารได้และมีกำลังกายเป็นปกติดังนี้ เขาย่อมได้รับความปราโมทย์ ได้รับความโสมนัสเพราะมีความไม่มีโรคนั้นเป็นเหตุ

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษที่ถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ สมัยต่อมาเขาได้พ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดีไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์ใด ๆ เลย เขาย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ บัดนี้เราพ้นจากเรือนจำนั้นแล้วโดยสวัสดีไม่มีภัยแล้ว และไม่ต้องเสียทรัพย์ใด ๆ เลยดังนี้ เขาย่อมได้รับความปราโมทย์ ได้รับความโสมนัส เพราะการพ้นจากเรือนจำนั้นเป็นเหตุ

มหาบพิตรเปรียบเหมือนบุรุษที่ตกเป็นทาส ไม่ได้พึ่งตัวเอง ต้องพึ่งผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ สมัยต่อมาเขาได้พ้นจากความเป็นทาสนั้นพึ่งตัวเอง ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัว ไปไหนได้ตามความพอใจ เขาย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นทาสพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ บัดนี้ เราได้พ้นจากความเป็นทาสนั้นแล้ว พึ่งตัวเองไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัว ไปไหนได้ตามความพอใจ ดังนี้ เขาย่อมได้รับความปราโมทย์ ได้รับความโสมนัส เพราะมีความเป็นไทแก่ตัวนั้นเป็นเหตุ

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีทรัพย์ มีโภคสมบัติ เมื่อเดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยเฉพาะหน้า สมัยต่อมาเขาได้ข้ามหนทางกันดารนั้นได้ บรรลุถึงหมู่บ้านอันเกษม ปลอดภัยโดยสวัสดี เขาย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรามีทรัพย์ มีโภคทรัพย์ เดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยเฉพาะหน้า บัดนี้ เราข้ามหนทางกันดารนั้น บรรลุถึงหมู่บ้านอันเกษม ปลอดภัยโดยสวัสดีแล้ว ดังนี้ เขาย่อมได้รับความปราโมทย์ ได้รับความโสมนัส เพราะภูมิสถานอันเกษมนั้นเป็นเหตุ

มหาบพิตร ภิกษุพิจารณาเห็นนิวร ๕[๑] ประการเหล่านี้ ที่ยังละไม่ได้ในตนเหมือนหนี้ เหมือนโรค เหมือนเรือนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลกันดาร เมื่อเธอพิจารณาเห็นนิวร ๕ ประการที่ละได้แล้วในตน เหมือนความไม่มีหนี้ เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรือนจำ เหมือนความเป็นไทแก่ตน เหมือนภูมิสถานอันเกษม ฉะนั้นแล

วิธีข่มใจเมื่อกระทบต่ออนิฏฐารมณ์

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ทางแห่งถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะพึงกล่าวกับท่านมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. กล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควร
๒. กล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง
๓. กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือคำหยาบคาย
๔. กล่าวถ้อยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์
๕. มีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในกล่าว

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลอื่นจะกล่าวโดยการอันสมควรหรือไม่สมควรก็ตาม จะกล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม จะมีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายในก็ตาม

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนั้นพวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจะไม่แปรปรวน เราจะไม่เปล่งวาจาลามก เราจะอนุเคราะห์เขาด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ เราจักมีจิตเมตตา ไม่มีโทสะในภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคล

---

๑. กามฉันทะ คือ ความพอใจในกาม เหมือนความเป็นหน ๒. พยาบาท คือความผูกโกรธเหมือนโรค ๓. ถีนมิทธะ คือ ความง่วงเหงาท้อถอยต่ออารมณ์เหมือนเรือนจำ ๔. อุทธัจจะกุกกุจจะ คือ ความฟุ้งซ่านเหมือนความเป็นทาส ๕. วิจิกิจฉา คือ ความสงสัยเหมือนทางไกลกันดาร

นั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูลใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทไปตลอดโลก ทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้นดังนี้ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาด้วยอาการดังกล่าวมาฉะนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษถือจอบและตระกร้ามาแล้ว กล่าวขึ้นอย่างนี้ว่า เราจักกระทำแผ่นดินอันใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน ดังนี้ แล้วเขาก็ขุดลงตรงที่นั้น ๆ โกยขี้ดินทิ้งในที่นั้น ๆ บ้วนน้ำลายลงในที่นั้น ๆ แล้ว กล่าวสำทับว่าเจ้าอย่าเป็นแผ่นดิน เจ้าอย่าเป็นแผ่นดิน อยู่ดังนี้ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจักทำแผ่นดินอันใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดินได้หรือไม่

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้พระเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่าแผ่นดินอันใหญ่นี้ลึกหาประมาณมิได้ เขาย่อมกระทำแผ่นดินอันใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน ไม่ได้ง่ายเลย ทั้งบุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบาก โดยเปล่าประโยชน์เป็นแน่แท้ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษถือเอาคลั่งก็ตาม สีเหลือง สีเขียว หรือสีเหลืองแก่ก็ตามมาแล้ว กล่าวขึ้นอย่างนี้ว่า เราจะเขียนรูปต่าง ๆ ในอากาศนี้ กระทำให้เป็นรูปเด่นชัดดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายพวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะเขียนรูปต่าง ๆ ในอากาศนี้ กระทำให้เป็นรูปเด่นชัดได้หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่ได้พระเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะธรรมดาอากาศนี้ย่อมเป็นของไม่มีรูปร่างชี้ให้เห็นไม่ได้ เขาจะเขียนรูปในอากาศนั้นทำให้เป็นรูปเด่นชัดไม่ได้ง่ายเลย ทั้งบุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากโดยเปล่าประโยชน์เป็นแน่แท้ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษถือเอาคบหญ้าที่จุดไฟมาแล้ว ได้กล่าวขึ้นอย่างนี้ว่า เราจักทำแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด ให้เดือดเป็นควันพลุ่งด้วยคบหญ้าที่จุดไฟแล้วนี้ อย่างนี้ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้น

เป็นไฉน บุรุษนั้นจักทำแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด ให้เดือดเป็นควันพลุ่ง ด้วยคบหญ้าที่จุดไฟแล้วได้หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่ได้พระเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำลึกสุดที่จะประมาณ เขาจะทำแม่น้ำคงคานั้นให้ร้อนจัด ให้เดือดเป็นควันพลุ่งขึ้น ด้วยคบหญ้าที่จุดไฟแล้วไม่ได้ง่ายเลย ทั้งบุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเสียเปล่าเป็นแน่แท้ ดังนี้

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนกระสอบหนังแมว ที่นายช่างหนังฟอกไว้ดีเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลี เป็นกระสอบที่ตีได้ไม่ดังก้อง ถ้ามีบุรุษถือเอาไม้หรือกระเบื้องมาพูดขึ้นอย่างนี้ว่า เราจักทำกระสอบหนังแมวที่เขาฟอกไว้ดีเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลีที่ตีได้ไม่ดังก้องนี้ ให้เป็นของมีเสียงดังก้องด้วยไม้หรือกระเบื้องดังนี้ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษจะกระทำกระสอบหนังแมวที่เขาฟอกไว้ดีเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลีที่ตีได้ไม่ดังก้องนี้ ให้กลับมีเสียงดังก้องขึ้นด้วยไม้หรือกระเบื้องได้หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่ได้พระเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุใดเพราะเหตุว่ากระสอบหนังแมวนี้เขาฟอกดีเรียบร้อยแล้วอ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลี ซึ่งเป็นของที่ตีได้ไม่ดังก้อง แม้เขาจะกระทำกระสอบหนังแมวนั้นให้กลับเป็นของมีเสียงดังก้องขึ้นด้วยไม้ หรือกระเบื้องไม่ได้ง่ายเลย บุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากโดยเปล่าประโยชน์เป็นแน่แท้ ดังนี้

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย หากจะมีโจรด้อมมองเอาเลื่อยที่มีที่จับทั้งสองข้างมาเลื่อยอวัยวะใหญ่น้อยของพวกเธอ แม้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ถ้าภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งมีจิตคิดร้ายต่อโจรนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นไม่ชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุที่อดกลั้นต่อสิ่งเหล่านั้นไม่ได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในข้อนี้เธอทั้งหลายจงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจะไม่แปรปรวน เราจะไม่เปล่งวาจาลามก เราจะอนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ เราจะมีเมตตาจิต

ไม่มีความโกรธเกิดขึ้นภายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลผู้นั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ใหญ่ยิ่งหาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทไปตลอดโลกทุกทิศทุกทางซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้นดังนี้ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาด้วยอาการดังกล่าวมานี้

จุดประสงค์ของการประพฤติพรหมจรรย์

(๒๓) อิติ โข พฺราหฺมณ นยิทํ พฺรหฺมจริยํ ลาภสกฺการสิโลกานิสํสํ
น สีลสมฺปทานิสํสํ น สมาธิสมฺปทานิสํสํ น ญาณทสฺสนานิสํสํ
ยา จ โข อยํ พฺราหฺมณ อกุปฺปา เจโตวิมุตฺติ เอตทตฺถมิทํ
พฺราหฺมณ พฺรหฺมจริยํ เอตํ สารํ เอตํ ปริโยสานํฯ

ดูก่อนพราหมณ์ พรหมจรรย์นี้มิใช่มีลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอานิสงส์ มิใช่มีญาณทรรศนะเป็นอานิสงส์ แต่พรหมจรรย์นี้มีเจโตวิมุติอันไม่กำเริบ เป็นประโยชน์ เป็นแก่น เป็นที่สุดดังพรรณนามาฉะนี้

ทรงฉลาดในโลกนี้และโลกหน้า

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงประทับที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองอุกะเวลาแคว้นวัชชี ครั้งนั้นได้ทรงเห็นนายโคบาลแห่งชาวมคธรัฐ นำโคข้ามฟากจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

(๒๔) อยํ โลโก ปรโลโก ชานตา สุปฺปกาสิโต
ยญฺจ มาเรน สมฺปตฺตํ อปฺปตฺตํ ยญฺจ มจฺจุนา
สพฺพํ โลกํ อภิญฺญาย สมฺพุทฺเธน ปชานตา
วิวฏํ อมตทฺวารํ เขมํ นิพฺพานปตฺติยา
ฉินฺนํ ปาปิมโต โสตํ วิทฺธสฺตํ วินฬีกตํ
ปามุชฺชพหุลา โหถ เขมํ ปตฺเถถ ภิกฺขโวฯ

โลกนี้และโลกหน้าเราผู้รู้อยู่ประกาศดีแล้ว เราเป็นผู้ตรัสรู้เอง ทราบชัดซึ่งสัตว์โลก ทั้งที่เป็นโลกอันมารถึงได้ ทั้งที่เป็นโลกอันมัจจุถึงไม่ได้ด้วยความรู้ยิ่ง จึงได้เปิดอริยมรรคอันเป็นประตูแห่งอมต เพื่อให้ถึงนิพพานอันเป็นแดนเกษมกระแสแห่งมารอันลามก เราได้ตรัสแล้ว กำจัดแล้ว ทำให้ปราศจากความเหิมแล้ว ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจึงมีความปราโมทย์มาก ปรารถนาถึงธรรมอันเป็นแดนเกษมเถิด ดังนี้

ความหมายของคำว่าพราหมณ์

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงประทับอยู่ที่เชตวัต ใกล้พระนครสาวัตถีทรงตรัสธรรมะที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์แก่พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะว่า

(๒๕) พาหิตฺวา ปาปเก ธมฺเม เย จรนฺติ สทา สตา[๑]
ขีณสญฺโญชนา พุทฺธา เต เว โลกสฺมิ พฺราหฺมณา ฯ

ชนเหล่าใดลอยบาปทั้งหลายได้แล้ว มีสติอยู่ทุกเมื่อ มีสังโยชน์สิ้นแล้วตรัสรู้แล้ว ชนเหล่านั้นแลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ในโลก

ความสะอาดมิได้มีเพราะน้ำ

ทรงตรัสแก่ชฎิลที่คยาสรีสะ ใกล้บ้านคยาว่า

(๒๖) น อุทเกน สุจิ โหติ พเหฺวตฺถ นฺหายตี ชโน[๒]
ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ โส สุจี โส จ พฺราหฺมโณ ฯ

ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ (แต่) ชนเป็นอันมากยังอาบอยู่ในน้ำนี้ สัจจะและธรรมะมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นแลเป็นผู้สะอาดและเป็นพราหมณ์

ผู้บรรลุนิพพานแล้วย่อมพ้นจากคติทั้งปวง

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถีครั้งนั้นกุลบุตรพาหิยะทารุจีริยะ ได้ทูลขอร้องให้พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม

---

๑. ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๗๗
๒. ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๘๑

โปรด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดูก่อน พาหิยะท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อทราบก็สักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง ดูก่อน พาหิยะ ในการใดแล เมื่อท่านเห็นจงมีความรู้สึกสักว่าเห็น เมื่อได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน เมื่อได้ทราบ ก็สักแต่ว่าได้ทราบ เมื่อรู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง ในการนั้นท่านย่อมไม่มี ในการใดท่านไม่มี ในการนั้นท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสองนี้แล เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ลำดับนั้นจิตของพาหิยะทารุจีริยะ กุลบุตรก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้ว ไม่นาน แม่โคลูกอ่อนก็ขวิดพาหิยะ ทารุจีริยะ สิ้นชีวิตในที่นั้น

พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายได้กราบทูลถึงคติของพาหิยะ ทารุจีริยะนั้นเป็นอย่างไร ภพเบื้องหน้าเป็นอย่างไร พระผู้พระภาคเจ้าตรัสว่า

(๒๗) ยตฺถ อาโป จ ปฐวี เตโช วาโย น คาธติ[๑]
น ตตฺถ สุกฺกา โชตนฺติ อาทิจฺโจ นปฺปกาสติ
น ตตฺถ จนฺทิมา ภาติ ตโม ตตฺถ น วิชฺชติ ฯ
ยทา จ อตฺตนาเวทิ มุนิ โมเนน พฺราหฺมโณ
อถ รูปา อรูปา จ สุขทุกฺขา ปมุจฺจติ ฯ

ดินน้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ในนิพพานธาตุนั้น ดาวทั้งหลายย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง ความมืดย่อมไม่มี แต่เมื่อใด พราหมณ์ชื่อว่าเป็นมุนีเพราะรู้ (สัจจะ ๔) แล้วด้วยตน เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมหลุดพ้นจากรูป และนาม จากสุขและทุกข์

ความสิ้นตัณหาเป็นสุขในโลก

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงประทับอยู่ที่เชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ภิกษุทั้งหลายได้สนทนากันว่า บรรดาพระราชา ๒ พระองค์นี้คือพระเจ้าพิมพิสาร

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๘๕

ราชาแห่งแคว้นมคธ กับพระเจ้าปเสนทิโกศล องค์ไหนหนอมีพระราชทรัพย์มากกว่ากัน มีสมบัติมากกว่ากัน มีแว่นแคว้นมากกว่ากัน มีพาหนะมากกว่ากัน มีกำลังมากกว่ากัน มีอานุภาพมากกว่ากัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

(๒๘) ยญฺจ กามสุขํ โลเก ยญฺจิทํ ทิวิยํ สุขํ[๑]
ตณฺหกฺขยสุขสฺส เต กลํ นคฺฆนฺติ โสฬสิ ฯ

กามสุขในโลกและทิพยสุขก็ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ (ที่จำแนกออกเป็น๑๖) ผลแห่งความสุขคือความสิ้นตัณหา

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงประทับอยู่ที่เชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นเด็กเหล่านั้นเอาท่อนไม้ตีงูอยู่ จึงตรัสว่า

(๒๙) สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน วิหึสติ[๒]
อตฺตโน สุขเมสาโน เปจฺจ โส น ลภเต สุขํ ฯ
สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน น หึสติ
อตฺตโน สุขเมสาโน เปจฺจ โส ลภเต สุขํ ฯ

ผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อตน แต่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ต่อความสุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อมไม่ได้ความสุขในโลกหน้า ส่วนผู้ใดแสวงหาความสุขเพื่อตน แล้วไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ต่อความสุขด้วยท่อนไม้ ผู้นั้นย่อมได้ความสุขในโลกหน้า

ครั้งหนึ่ง พวกอัญญเดียรถีเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์ด้วยลาภสัก-การะ ไม่สามารถอดกลั้นเอาไว้ได้ เกิดความริษยาในพระผู้มีพระภาคและพระสงฆ์สาวก ด่า บริภาษ กริ้วกราด เบียดเบียนด้วยวาจาที่หยาบคายไม่ใช่ของสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(๓๐) คาเม อรญฺเญ สุขทุกฺขผุฏฺฐา[๓]
เนวตฺตโต โน ปรโต ทเหถ
ผุสนฺติ ผสฺสา อุปธึ ปฏิจฺจ
นิรูปธึ เกน ผุเสยฺยุ ผสฺสา ฯ

๑-๒-๓ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๙๗-๘๘-๘๙

ท่านทั้งหลาย อันสุขและทุกข์ถูกต้องแล้วในบ้าน ในป่า สุขและทุกข์นั้นมิได้ตั้งอยู่ในตน สุขและทุกข์นั้นมิได้ตั้งอยู่ในผู้อื่น แต่เพราะผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องเพราะอาศัยอุปธิ ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องนิพพานอันไม่มีอุปธิ

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงประทับที่วิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ได้ตรัสแก่อุบาสกชาวบ้านอิจฉานังคละ ผู้เข้าเฝ้าว่า

(๓๑) สุขํ วต ตสฺส น　　โหติ กิญฺจิ
สงฺขาตธมฺมสฺส　　พหุสฺสุตสฺส
สกิญฺจนํ ปสฺส　　วิหญฺมานํ
ชโน ชนมฺหิ　　ปฏิพนฺธรูโป ฯ

กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ท่านผู้ใด ความสุขย่อมมีแก่ท่านผู้นั้นหนอ ผู้มีธรรมอันนับได้แล้วเป็นพหูสูตร ท่านจงดูบุคคลผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่ ชนผู้ปฏิพัทธ์ในชนย่อมเดือดร้อนฉะนี้

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จออกบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นปริพพาชกได้รับทุกข์เวทนาอันกล้าเผ็ดร้อน ดิ้นไปดิ้นมา จึงตรัสว่า

(๓๒) สุขิโน วต เย　　อกิญฺจนา[๒]
เวทคุโน หิ ชนา　　อกิญฺจนา
สกิญฺจนํ ปสฺส　　วิหญฺญมานํ
ชโน ชนสฺมึ　　ปฏิพทฺธจิตฺโต ฯ

ชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีความสุขหนอ ชนผู้ถึงเวทย์ (คืออริยมรรคญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ท่านจงดูชนผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่ ชนผู้มีจิตปฏิพัทธ์ในชนย่อมเป็นผู้เดือดร้อนฉะนี้

---

๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๙๒

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงประทับที่วิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นอุบาสกผู้หนึ่งมีบุตรชายคนเดียว แต่ได้ถึงซึ่งกาลกิริยา อุบาสกมีความเศร้าโศกมาก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

(๓๓) ปิยรูปสฺสาทคทฺธิตา เส[๑]
เทวกายา ปุถุมานุสา จ
อฆาวิโน ปริชุนฺนา
มจฺจุราชสฺส วสํ คจฺฉนฺติ ฯ
เย เว ทิวา จ รตฺโต จ
อปฺปมตฺตา ชหนฺติ ปิยรูปํ
เต เว ขณนฺติ อฆมูลํ
มจฺจุโน อามิสํ ทุรติวตฺตํ ฯ

หมู่เทวดาและหมู่มนุษย์เป็นจำนวนมาก ยินดีแล้วด้วยความเพลิดเพลินในรูปอันเป็นที่รัก ถึงความทุกข์ เสื่อมหมดแล้ว (จากสมบัติ) ย่อมไปสู่อำนาจแห่งมัจจุราช พระอริยบุคคลเหล่าใดแลไม่ประมาทแล้ว ทั้งกลางวันและกลางคืน ย่อมละรูปอันเป็นที่รักเสียได้ พระอริยบุคคลนั้นย่อมขุดขึ้นได้ ซึ่งอามิสแห่งมัจจุราช อันเป็นมูลแห่งวัฏฏะทุกข์ที่ล่วงได้โดยยาก

ความทุกข์ย่อมครอบงำผู้ที่ตั้งอยู่ในความประมาท

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ากุณฑิฐานวัน ใกล้พระนครกุณฑิยา สมัยนั้นนางสุปะวาสาอันเป็นธิดาของพระเจ้าโกลิยะ นางตั้งครรภ์ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ ปี ได้รับความทุกข์เวทนากล้า นางได้อดกลั้นทุกขเวทนานั้นด้วยการตรึก ๓ ข้อ คือ ตรึกถึงพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบหนอ ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ พระสงฆ์สาวก

๑ ขุททกนิกาย ๒๕/๙๓

ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ปฏิบัติดีแล้วหนอ ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ พระนิพพานซึ่งเป็นที่ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้ เป็นสุขดีหนอ

ครั้งนั้นนางสุปะวาสาโกลิยะ ได้ให้สามีของนางเดินทางไปเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกแล้วได้ถวายบังคมกราบทูลถึงทุกขเวทนาที่นางได้รับจากการทรงครรภ์ถึง ๗ ปี มีครรภ์หลงอยู่ ๗ ปี ว่า เมื่อนางได้เกิดทุกข์เวทนาขึ้นครั้งใด นางก็ได้อาศัยการตรึกถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม พระสงฆ์ และพระนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์ เพื่อกลั้นทุกข์เวทนานั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ขอพระนางสุปะวาสาโกลิยะ ธิดา จงเป็นผู้มีความสุขหาโรคมิได้ คลอดบุตรหาโรคมิได้เถิด เมื่อพระองค์ทรงตรัสลงจบแล้ว จากนั้นนางสุปะวาสาโกลิยะ ก็คลอดบุตรโดยง่าย ไม่มีโรคอย่างน่าอัศจรรย์ อยู่มาวันหนึ่งนางจึงทูลอาราธนาพระผู้ มีพระภาคพร้อมด้วยพระสงฆ์ ไป ฉันภัตตาหาร ถึง ๗ วันเป็นการฉลอง

เมื่อพระผู้มีพระภาค พร้อม ด้วย พระสงฆ์สาวก อันมี พระสารีบุตร ผู้ เป็นธรรมเสนาบดี เมื่อได้รับการถวายภัตตาหารจากนางแล้ว บุตรชายของนางสุปะ-วาสาโกลิยะ ได้เข้าไปหาพระสารีบุตร พระสารีบุตรจึงถามว่า พ่อหนู เธอสบายดีหรือ พอเป็นไปดอกหรือ ไม่มีทุกข์อะไร ๆ เลยหรือ

ทารกนั้นตอบว่า ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ กระผมจักสบายอย่างไรได้ จะพอเป็นไปได้แต่ที่ไหนกระผมอยู่ในท้องเปื้อนด้วยโลหิตถึง ๗ ปี

ขณะนั้นพระนางสุปะวาสา โกลิยะ ธิดา ทรงมีพระทัยชื่นชมเบิกบานเกิดปีติโสมนัสว่าบุตรของเราได้สนทนากับพระธรรมเสนาบดี พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าพระนางสุปะวาสา โกลิยะ ธิดา ทรงมีพระทัยชื่นชมเบิกบานเกิดปีติโสมนัส จึงตรัสถามนางสุปะวาสาโกลิยะ ธิดาว่า ดูก่อน พระนาง พระนางปรารถนาพระโอรสเห็นปานนี้อีกหรือไม่

พระนางสุปะวาสากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ หม่อมฉันยังปรารถนาเห็นปานนี้อีก ๗ คนเจ้าค่ะ พระผู้มีพระภาคจึงทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

(๓๔) อสาตํ สาตรูเปน ปิยรูเปน อปฺปิยํ[๑]
ทุกฺขํ สุขสฺส รูเปน ปมตฺตมติวตฺตติ ฯ

ทุกข์อันไม่น่ายินดีย่อมครอบงำคนผู้ประมาท โดยความเป็นของน่ายินดี ทุกข์อันไม่น่ารักย่อมครอบงำคนผู้ประมาท โดยความเป็นของน่ารัก ทุกข์ย่อมครอบงำบุคคลผู้ประมาทโดยความสุขดังนี้

ประโยชน์ถ้าอยู่ในอำนาจของผู้อื่นนำทุกข์มาให้

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี ได้ตรัสแก่นางวิสาขาซึ่งเข้ามากราบทูลว่า ประโยชน์บางอย่างของนางเนื่องในพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ยังทรงประโยชน์นั้นให้สำเร็จตามความประสงค์ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(๓๕) สพฺพํ ปรวสํ ทุกฺขํ สพฺพํ อิสฺสริยํ สุขํ[๒]
สาธารเณ วิหญฺญนฺติ โยคา หิ ทุรติกฺกม ฯ

ประโยชน์ทั้งหมด ถ้าอยู่ในอำนาจของผู้อื่น นำทุกข์มาให้ ความเป็นใหญ่ทั้งหมดนำสุขมาให้ เมื่อมีสาธารณประโยชน์ที่จะทำให้สำเร็จ สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อนเพราะว่ากิเลสเครื่องประกอบสัตว์ทั้งหลายก้าวล่วงได้โดยยาก

ผลแห่งกรรม

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่วิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี สมัยนั้นภิกษุรูปหนึ่งนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง อยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค อดกลั้นทุกข์เวทนาอันกล้า เผ็ดร้อนซึ่งเกิดแต่ผลแห่งกรรมเก่า มีสติสัมปชัญญะไม่พรั่นพรึงอยู่ พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น จึงตรัสว่า

(๓๖) สพฺพกมฺมชหสฺส ภิกฺขุโน[๓]
ภูนมานสฺส ปุเรกฺขตํ รชํ
อมฺมสฺส ฐิตสฺส ตาทิโน
อตฺโถ นตฺถิ ชนํ ลเปตเว ฯ

๑–๒–๓ ขุททกนิกายอุทาน ๒๕/๙๗–๙๙–๑๐๒

ภิกษุละกรรมทั้งหมดได้แล้ว กำจัดกรรมเป็นดังธุลีที่ตนทำไว้แล้วในกาลก่อน ไม่มีการยึดถือว่าของเราดำรงมั่นคง ประโยชน์ที่จะกล่าวกับชน (ว่าท่านจงทำยาเพื่อเรา) ย่อมไม่มี

ถอนกามเสียได้เป็นสุข

ครั้งนั้นพระนันทะ พุทธะอนุชา เป็นโอรสของพระมาตุจฉา ได้ออกบวชโดยไม่เต็มใจ ครั้นบวชแล้วไม่สามารถจะถอนความรักความห่วงใยในชนบทกัลยาณีได้ แต่ครั้นอยู่ต่อมาพระองค์ทรงใช้ความพยายามอบรมจนพระนันทะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พ้นจากอาสวะกิเลสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัสว่า

(๓๗) ยสฺส ติณฺโณ กามปงฺโก มทฺทิโต กามกณฺฏโก[๑]
โมหกฺขยํ อนุปฺปตฺโต สุขทุกฺเขสุ น เวธติ สฺ ภิกฺขุ ฯ

ภิกษุใดข้ามเปือกตมคือกามได้แล้ว ย่ำยีหนามคือกามได้แล้ว ภิกษุนั้นบรรลุถึงความสิ้นโมหะ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์

ณ ที่นั้น เมื่อพระองค์ทรงเสด็จออกจากสมาธิ คืออาเนญชสมาธิแล้ว ตรัสแก่พระอานนท์ว่า

(๓๘) ยสฺส ชิโต กามกณฺฏโก[๒]
อกฺโกโส จ วโธ จ พนฺธนญฺจ
ปพฺพโต วิย โส ฐิโต อเนโช
สุขทุกฺเขสุ น เวธติ ส ภิกฺขุ ฯ

ภิกษุใดชนะหนามคือกาม ชนะการด่า การฆ่า แม้การจองจำได้แล้ว ภิกษุนั้นมั่นคงไม่หวั่นไหวในสุขและทุกข์

ครั้งหนึ่ง ณ สถานที่นั้น พระผู้มีพระภาคเห็นพระสารีบุตรนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เบื้องหน้า จึงเปล่งอุทานขึ้นว่า

๑–๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๐๗–๑๑๒

(๓๙) ยถาปิ ปพฺพโต เสโล อจโล สุปติฏฺฐิโต[๑]
เอวํ โมหกฺขยา ภิกฺขุ ปพฺพโตว น เวธติ ฯ

ภิกษุผู้ดุจภูเขาย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความสิ้นโมหะ เหมือนภูเขาหินไม่หวั่นไหวตั้งอยู่ด้วยดีฉะนั้น

ครั้งนั้นได้เห็นพระโมคคัลลานะ นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง มีกายคตาสติอันตั้งไว้ดีแล้วในภายใน จึงตรัสว่า

(๔๐) สติ กายคตา อุปฏฺฐิตา[๒]
ฉสุ ผสฺสายตเนสุ สํวุโต
สตตํ ภิกฺขุ สมาหิโต
ชญฺญา นิพฺพานมตฺตโน ฯ

ภิกษุเข้าไปตั้งกายคตาสติไว้แล้ว สำรวมแล้วในผัสสายตนะ มีจิตตั้งมั่นแล้วเนือง ๆ พึงรู้ความดับกิเลสของตน

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับที่พระวิหารเวฬุวัน ได้ตรัสแก่ท่านปิลินทวัจฉะ ผู้เกิดในสกุลพราหมณ์ ๕๐๐ ชาติไม่เจือปนเลยว่า

(๔๑) ยมฺหิ น มายา วตฺตติ น มาโน[๓]
โย วีตโลโภ อมโม นิราโส
ปนุณฺณโกโธ อภินิพฺพุตตฺโต
โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขุ ฯ

มายา มานะ ย่อมไม่เป็นไปในผู้ใด ผู้ใดมีความโลภสิ้นแล้ว ไม่มีความยึดถือว่าเป็นของเรา ไม่มีความหวัง บรรเทาความโกรธได้แล้ว มีจิตเย็นแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นสมณะ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นภิกษุ ดังนี้

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๑๓–๑๑๔

ผู้ไม่อาศัยศิลปเลี้ยงชีพชื่อว่าภิกษุ

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับที่วิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี พระภิกษุสงฆ์ได้สนทนากันว่า ใครหนอย่อมรู้ศิลปะ และใครศึกษาศิลปอะไร ศิลปะอย่างไหน เป็นยอดแห่งศิลปะทั้งหลาย แล้วก็นั่งถกเถียงกันอยู่ บางท่านก็ว่าศิลปะในการฝึกช้างเป็นยอดแห่งศิลปะ บางท่านก็ว่าศิลปะในการฝึกม้าเป็นยอดแห่งศิลปะดังนี้เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเช่นนั้น จึงตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายเป็นกุลบุตร ออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา กล่าวกถาเห็นปานนี้ไม่สมควรเลย เธอทั้งหลายเมื่อประชุมกันแล้ว พึงกระทำอาการ ๒ อย่างคือ ธรรมีกถา หรือดุษณียภาพ อันเป็นอริยะ แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

(๔๒) อสิปฺปชีวี ลหุ อตฺถกาโม[๑]
ยตินฺทฺริโย สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต
อโนกสารี อมโม นิราโส
หนฺตฺวา มารํ เอกจโร ส ภิกฺขุ ฯ

ผู้ไม่อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ ผู้เบาปรารถนาประโยชน์ มีอินทรีย์สำรวมแล้ว พ้นวิเศษแล้วในธรรมทั้งปวง ไม่มีที่อยู่เที่ยวไป ไม่ยึดถือว่าของเรา ไม่มีความหวัง ผู้นั้นกำจัดมารได้แล้ว เป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียว ชื่อว่าภิกษุ

ทรงเห็นหมู่สัตว์กำลังเดือดร้อนอยู่

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่ควงไม้โพธิใกล้ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราเสวยวิมุตติสุขอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากสมาธินั้นแล้ว ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ที่เดือดร้อนอยู่เป็นอันมาก และถูกความเร่าร้อนเป็นอันมากที่เกิดจากราคะบ้าง เกิดจากโทสะบ้าง เกิดจากโมหะบ้าง เผาผลาญอยู่ จึงทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๒๑

โลกนี้เกิดความเดือดร้อนแล้ว ถูกผัสสะครอบงำแล้ว ย่อมกล่าวถึงโลกโดยความเป็นตัวตน ก็โลกย่อมสำคัญโดยประการใด ขันธปัญจกะ อันเป็นวัตถุแห่งความสำคัญนั้นย่อมเป็นอย่างอื่นจากประการที่ตนสำคัญนั้น โลกข้องแล้วในภพ มีความแปรปรวนเป็นอื่น ถูกภพครอบงำแล้วย่อมเพลิดเพลินในภพนั่นเอง (สัตว์) โลกย่อมเพลิดเพลินสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นภัย โลกกลัวสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นพุทธ ก็บุคคลอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อจะละภพนั้นแล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความหลุดพ้นจากภพด้วยภพ (สัสตทิฏฐิ) เรากล่าวว่า สมณะพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ไม่หลุดพ้นไปจากภพ

ก็สมณะพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งกล่าวความสลัดออกจากภพ ด้วยความไม่มีภพ (อุจเฉทิฏฐิ) เรากล่าวว่าสมณะพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดไม่สลัดออกไปจากทุกข์

ก็ทุกข์นี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอุปธิทั้งปวง ความเกิดแห่งทุกข์ย่อมไม่มี เพราะสิ้นอุปาทานทั้งปวง ท่านจงดูโลกนี้ สัตว์ทั้งหลายเป็นจำนวนมากถูกอวิชชาครอบงำหรือยินดีแล้ว ในขันธปัญจกะที่เกิดแล้วย่อมไม่พ้นไปจากภพ

ก็ภพเหล่าใดเหล่าหนึ่งในส่วนทั้งปวง (ในเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง) โดยส่วนทั้งปวง (สวรรค์ อบาย และมนุษย์) เป็นต้น ภพทั้งหมดนั้นไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา บุคคลผู้เป็นขันธปัญจกะ กล่าวคือภพตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้อยู่ ย่อมละภวตัณหาได้ ทั้งไม่เพลิดเพลินในวิภวะตัณหา ความดับด้วยอริยมรรค เป็นเครื่องสำรอกไม่มีส่วนเหลือเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลาย โดยประการทั้งปวงเป็นนิพพาน ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่ทุกข์สุขนั้น ผู้ดับแล้วเพราะไม่ถือมั่น ภิกษุนั้นครอบงำมาร ชนะสงคราม ล่วงภพได้ทั้งหมด เป็นผู้คงที่ฉะนี้แล[๑]

โทษของการตั้งจิตไว้ผิด

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท นายโคบาล

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๒๑–

คนหนึ่งเกิดความเลื่อมใสศรัทธาทูล อาราธนา พระผู้มี พระภาค พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์รับภัตตาหารของตน เมื่อพระองค์ทรงรับภัตตาหารแล้วเสด็จหลีกไป ไม่นานนายโคบาลผู้นั้นถูกบุรุษผู้หนึ่งลอบปลงชีวิต พระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้นจึงตรัสว่า

(๔๓) **ทิโส ทิสํ ยนฺตํ กยิรา เวรี วา ปน เวรินํ**[๑]
มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กเรฯ

โจรหัวโจกเห็นโจรหัวโจกแล้ว พึงทำความฉิบหาย หรือความทุกข์ให้ (ซึ่งกันและกัน) หรือคนมีเวรเห็นคนมีเวรแล้ว พึงทำความฉิบหายหรือความทุกข์ให้ (ซึ่งกันและกัน) แต่จิตที่ตั้งไว้ผิดย่อมทำให้เขาเลวกว่านั้น

จิตที่อบรมดีแล้วย่อมมีโทษน้อย

ครั้งหนึ่ง พระสารีบุตรและโมคคัลลานะ ปลงผมใหม่ ๆ นั่งเข้าสมาธิกลางแจ้ง มียักษ์ตนหนึ่งซึ่งเป็นมิจฉาทิฏฐิ ได้ประหารศีรษะพระสารีบุตร แต่ก็ไม่สามารถจะยังความหวั่นไหวในทุกข์เวทนาเกิดขึ้นแก่พระสารีบุตรได้ พระผู้มีพระภาคทรงทราบเช่นนั้น จึงเปล่งอุทานว่า

(๔๔) **ยสฺส เสลูปมํ จิตฺตํ ฐิตํ นานุปกมฺปติ**[๒]
วิรตฺตํ รชนีเยสุ โกปเนยฺเย น กุปฺปติ
ยสฺเสวํ ภาวิตํ จิตฺตํ กุโต ตํ ทุกฺขเมสฺสติฯ

จิตของผู้ใดเปรียบด้วยภูเขาหิน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ไม่กำหนัดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ไม่โกรธเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธเคือง จิตของผู้ใดอบรมแล้วอย่างนี้ ทุกข์จักถึงผู้นั้นแต่ที่ไหน

อีกครั้งหนึ่ง พระสารีบุตรผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารภความเพียร หมั่นประกอบในอธิจิตอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

(๔๕) อธิเจตโส อปฺปมชฺชโต มุนิโน โมนปเถสุ สิกฺขโต[๓]
โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน อุปสนฺตสฺส สติมโตฯ

๑–๒–๓ ขุททกนิกายอุทาน ๒๕/๑๓๑–๑๓๓–๑๓๗

ความโศกทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ผู้ที่มีจิตยิ่ง ไม่ประมาท เป็นมุนี ศึกษาอยู่ในครองแห่งมุนี เป็นผู้คงที่สงบ มีสติทุกเมื่อ

ทรงสอนให้อดทนต่อคำกล่าวร้าย

ครั้งหนึ่ง พวกอัญญะเดียรถี มีความริษยาในสมเด็จพระผู้มีพระภาค เพราะตนเองเสื่อมจากลาภสักการะ จึงจ้างนางสุนทรี ปริพาชิกา ให้ไปวัดเชตวันอยู่เนือง ๆ แล้วอัญญะเดียรถี ปริพพาชกเหล่านั้น ก็ลอบฆ่านางสุนทรีปริพพาชิกาเสีย แล้วนำไปหมกไว้ในคูรอบพระวิหารเชตวัน แล้วอัญญะเดียรถีเหล่านั้นได้ไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล กราบทูลว่านางสุนทรี ปริพพาชกของอาตมาภาพหายไป พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสถามว่าพระคุณเจ้าสงสัยว่านางหายไปที่ไหนเล่า

อัญญะเดียรถีบอกว่า หายไปในพระวิหารเชตวัน จากนั้นจึงได้พากันไปค้นวิหารเชตวัน ไปขุดศพนางสุนทรี ปริพพาชกที่ตนหมกไว้ข้างวิหาร แล้วกุข่าวร้ายขึ้นว่าสมณศากยบุตรเหล่านั้นเป็นผู้ฆ่านางสุนทรี ปริพพาชิกา ชาวนครสาวัตถีทั้งหลายที่ไม่ทราบถึงเล่ห์กลของพวกเดียรถี ก็พากันด่าบริภาษ ขึ้งเคียดเบียดเบียนพระสงฆ์ด้วยวาจาอันหยาบคาย พระสงฆ์ไม่สามารถที่จะอดกลั้นต่อคำกล่าวร้ายเช่นนั้นได้ จึงนำความนี้กราบทูลพระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เสียงเหล่านี้จักอยู่ได้ไม่นาน เลย ๗ วันไปแล้วก็จักหายไปเอง แล้วตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าอย่างนั้นจงพูดแก่มนุษย์ทั้งหลายที่ด่าบริภาษ ขึ้งเคียดเบียดเบียนด้วยวาจาอันหยาบคาย มิใช่วาจาของสัตบุรุษแก่เขาว่า[๑]

คนที่พูดไม่จริง กับคนที่กระทำบาปกรรมแล้ว พูดว่ามิได้ทำย่อมเข้าถึงนรก คนทั้งสองจำพวกนี้มีกรรมอันเลวทราม เมื่อละไปแล้วย่อมเป็นผู้เสมอกันในโลกหน้า แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๓๙

(๔๖) ตุทนฺติ วาจาย ชนา อสญฺญตา[๑]
ปเรหิ สงฺคามคตํว กุญฺชรํ
สุตฺวาน วากฺยํ ผรุสํ อุทีริตํ
อธิวาสเย ภิกฺขุ อทุฏฺฐจิตฺโต ฯ

ชนทั้งหลายผู้ไม่สำรวมแล้ว ย่อมทิ่มแทงชนเหล่าอื่นด้วยวาจา เหมือนเหล่าทหารที่เป็นข้าศึกทิ่มแทงกุญชรผู้เข้าสู่สงครามแล้วด้วยลูกศรฉะนั้น ภิกษุผู้มีจิตไม่ประทุษร้าย ฟังคำอันหยาบคายที่ชนทั้งหลายเปล่งขึ้นแล้ว พึงอดกลั้นไว้

สรรญเสริญผู้ประพฤติพรหมจรรย์

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เวฬุวันใกล้พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นอุปเสนวังคันตบุตรได้เกิดความปริวิตกในใจว่าเป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดาของเรา เราออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยอันมีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เรื่องพรหมจรรย์ของเรามีศีล มีธรรมมะอันดีงาม เราเป็นผู้กระทำบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่อันดี เราเป็นพระอรหันต์ขีณาศพ เราเป็นผู้มีฤทธิมาก มีอานุภาพมาก ชีวิตของเราเจริญ ความตายของเราเจริญ พระผู้มีพระภาคทรงทราบ จึงตรัสว่า

(๔๗) ยํ ชีวิตํ น ตปติ มรณนฺเต น โสจติ[๒]
สเจ ทิฏฺฐปโท ธีโร โสกมชฺเฌ น โสจติ
อุจฺฉินฺนภวตณฺหสฺส สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโว ฯ

ชีวิตย่อมไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกในที่สุดแห่งมรณะ ถ้าว่าผู้นั้นมีบทอันเห็นแล้วไซร้ เป็นนักปราชญ์ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่งสัตว์ผู้มีความโศก ภิกษุผู้มีภวตัณหาอันตัดขาดแล้ว มีจิตสงบ มีชาติสงสารสิ้นแล้ว ย่อมไม่มีภพใหม่

๑–๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๔๒

ความรักอื่นเสมอด้วยตนไม่มี

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่นางมัลลิกาเทวีว่า

(๔๘) สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา[๑]
เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจิ
เอวมฺปิ โส ปุถุ อตฺตา ปเรสํ
ตสฺมา น หึเส ปรํ อตฺตกาโม ฯ

ใคร ๆ ตรวจตราด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว หาได้พบผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหน ๆ ไม่เลย สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น

ผู้ฉลาดควรประพฤติพรหมจรรย์

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า

(๔๙) เย เกจิ ภูตา ภวิสฺสนฺติ เย จาปิ[๒]
สพฺเพ คมิสฺสนฺติ ปหาย เทหํ
ตํ สพฺพชานึ กุสโล วิทิตฺวา
อาตาปิโย พฺรหฺมจริยํ จเรยฺย ฯ

สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้เกิดแล้ว และแม้จักเกิด สัตว์ทั้งหมดนั้นจักต้องละร่างกายนี้ไป ท่านผู้ฉลาดเมื่อทราบความเสื่อมแห่งสัตว์ทั้งปวงนั้นแล้วจึงเป็นผู้มีความเพียร ประพฤติพรหมจรรย์

เมื่อเราเกลียดทุกข์ก็ไม่ควรก่อทุกข์แก่ผู้อื่น

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นเด็กรุ่นหนุ่มมากมายด้วยกันกำลังจับปลากันอยู่อย่างสนุกสนาน พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าไปหาเด็กรุ่นหนุ่มเหล่านั้นแล้วตรัสถามว่า พ่อหนูทั้งหลาย เธอทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ความทุกข์ไม่เป็นที่รักของเธอทั้งหลายมิใช่หรือ เด็กเหล่านั้นกราบทูลว่า อย่างนั้น

๑–๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๕๔

พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ไม่เป็นที่รักของข้าพระองค์ทั้งหลายเลย พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(๕๐) สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ[๑]
มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ อาวิ วา ยทิ วา รโห
สเจ จ ปาปกํ กมฺมํ กริสฺสถ กโรถ วา
น โว ทุกฺขา มุตฺยตฺถิ อุเปจฺจาปิ ปลายตํฯ

ถ้าท่านทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลายแล้วไซร้ ท่านทั้งหลายจงอย่าได้ทำบาปกรรม ทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย ถ้าท่านทั้งหลายจักทำหรือทำอยู่ที่บาปกรรมแล้วไซร้ ท่านทั้งหลายแม้ท่านจะเหาะหนีไป ก็ย่อมไม่พ้นไปจากความทุกข์ได้เลย

ในธรรมวินัยนี้มีความอัศจรรย์ ๘ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ก็มีธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ๘ ประการ ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้ว ย่อมพากันยินดีอยู่ในธรรมวินัย ธรรม๘ ประการ นั้นเป็นไฉน

๑. ดูก่อนภิษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง เปรียบเหมือนมหาสมุทรลาดลุ่มลึกไปตามลำดับ ไม่โกรกชันเหมือนเหวฉะนั้น ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง นี้เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีประการหนึ่ง ในธรรมวินัยนี้ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้วพากันยินดีอยู่ในธรรมวินัยนี้

๒. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราไม่ล่วงสิกขาบท ที่เราบัญญัติแล้ว แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เปรียบเหมือนมหาสมุทรเต็มเปี่ยมอยู่เสมอไม่ล้นฝั่ง ฉะนั้น ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่สาวกทั้งหลายของเราไม่ล่วงสิกขาบทที่เราบัญญัติแล้วนี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาประการที่ ๒

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๕๐

๓. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีล มีบาปธรรม มีความประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ ปกปิดกรรมชั่ว ไม่ใช่สมณะก็ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นคนเน่าในชุ่มด้วยราคะ เป็นดุจหยากเยื่อ สงฆ์ไม่ยอมอยู่ร่วมกับบุคคลนั้น ประชุมกันยกวัตรเธอเสียทันที แม้เขาจะนั่งอยู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แต่เขาก็ชื่อว่าห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็ห่างไกลจากเขา เปรียบเหมือนมหาสมุทรไม่เกลื่อนกล่นด้วยซากศพ และคลื่นย่อมซัดเอาซากศพในมหาสมุทรเข้าหาฝั่งให้ขึ้นบก ฉะนั้น ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อที่บุคคลผู้ทุศีล มีบาปธรรม.....นี้ก็เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาประการที่ ๓

๔. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย วรรณะ ๔ จำพวก คือกษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิม ถึงกาลนับว่าเป็นพระสมณะศากยบุตรทั้งนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่ๆ คือแม่น้ำคงคา ยมุนา อจิระวดี สรภู มหิ แม่น้ำใหญ่เหล่านั้น เมื่อไหลไปถึงมหาสมุทรแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิมถึงกาลนับว่าเป็นมหาสมุทรนั่นเอง ฉะนั้น นี้เป็นคำอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๔

๕. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุเป็นอันมากจักปรินิพพานด้วยอนุปาทิ เสสะนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็มิได้ปรากฏว่าบกพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสายในโลก ย่อมไหลไปรวมลงในมหาสมุทรและสายฝน ก็ตกลงในมหาสมุทร มหาสมุทรไม่ปรากฏว่าพร่องหรือเต็ม แม้ข้อนี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๕

๖. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือวิมุติรส เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือรสเค็ม ฉะนั้น นี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๖

๗. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้มีรัตนมากมายหลายชนิด ในธรรมวินัยนั้น มีรัตนเหล่านี้คือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์

๕ พละ ๕ โภชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรัตนมากมายหลายชนิดในมหาสมุทรนั้นมีรัตนเหล่านี้ คือแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ศิลาแก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วมรกต ฉะนั้น นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๗

๘. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้เป็นที่พำนักอาศัยสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ ในธรรมวินัยนั้นมีสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ เหล่านี้คือ พระโสดาบัน ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระโสดาบัน พระสกทาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามี พระอนาคามี ท่านปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอานาคามี พระอรหันต์ท่านปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์ เปรียบเหมือนมหาสมุทรย่อมเป็นที่พำนักอาศัยของสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ ในมหาสมุทรนั้นมีสิ่งที่มีชีวิตใหญ่ ๆ เหล่านี้ คือ ปลาติมิ ปลาติมิงคละ ปลาติมิติมิงคละ อสูรย์ นาค คนธรรพ์ [แม้มีร่างกายใหญ่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ฉะนั้น ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย นี้ก็เป็นธรรมอันอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีมาประการที่ ๘[๑]

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า

(๕๑) ฉนฺนมติวสฺสติ วิวฏํ นาติวสฺสติ[๒]
ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรถ เอวนฺตํ นาติวสฺสติ ฯ

ฝนคือกิเลส ย่อมรั่วรดสิ่งที่ปกปิด ย่อมไม่รั่วรดสิ่งที่เปิด เพราะฉะนั้นพึงเปิดสิ่งที่ปกปิดไว้เสีย ฝนคือกิเลสย่อมไม่รั่วรดสิ่งที่เปิดนั้นอย่างนี้

พระอริยเจ้าย่อมไม่ยินดีในบาป

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระโสณะว่า

(๕๒) ทิสฺวา อาทีนวํ โลเก ญตฺวา ธมฺมํ นิรูปธิ[๓]
อริโย น รมติ ปาเป ปาเป น รมตี สุจิ ฯ

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๕๕–๑๕๗–๑๖๖

พระอริยเจ้าย่อมไม่ยินดีในบาป ท่านผู้สะอาด ย่อมไม่ยินดีต่อบาป เพราะได้เห็นโทษในโลก เพราะได้รู้ธรรมอันไม่มีอุปธิ

ให้พิจารณากังขาวิตรณวิสุทธิ

ครั้งหนึ่ง พระกังขาเรวัตตะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง พิจารณากังขาวิตรณวิสุทธิของตนอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงทราบจึงตรัสว่า

(๕๓) ยา กาจิ กงฺขา อิธ หุรํ วา[๑]
สกเวทิยา วา ปรเวทิยา วา
ฌายิโน ตา ปชหนฺติ สพฺพา
อาตาปิโน พฺรหฺมจริยํ จรนฺตา ฯ

ความสงสัยอย่างใดอย่างหนึ่งในอัตภาพนี้ หรือในอัตภาพอื่น ในความรู้ของตนหรือในความรู้ของผู้อื่น บุคคลผู้เพ่งพินิจมีความเพียร พระพฤติพรหมจรรย์อยู่ ย่อมละความสงสัยเหล่านั้นได้ทั้งหมด

ผู้มีสติหลงลืมไม่พึงอวดอ้างว่าเป็นบัณฑิต

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท ได้ยินเสียงมาณพทั้งหลายเปล่งเสียงอื้ออึงในที่ไม่ไกล จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

(๕๔) ปริมุฏฺฐา ปณฺฑิตา ภาสา วาจาโคจรภาณิโน[๒]
ยาวิจฺฉนฺติ มุขายามํ เยน นีตา น ตํ วิทู ฯ

ชนทั้งหลายผู้มีสติหลงลืม อวดอ้างตนว่าเป็นบัณฑิต พูดตามอารมณ์ (พูดเท็จ) พูดยืดยาวตามความปรารถนา ย่อมไม่รู้สึกถึงเหตุที่ตนพูดชักนำผู้อื่นนั้น

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงตรัสแก่ท่านจูฬะปันถกะว่า

๑-๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๖๖,๑๖๘

(๕๕) ฐิเตน กาเยน ฐิเตน เจตสา[๑]
ติฏฺฐํ นิสินฺโน อุท วา สยาโน
เอตํ สตึ ภิกฺขุ อธิฏฺฐหาโน
ลเภถ ปุพฺพาปริยํ วิเสสํ
ลทฺธาน ปุพฺพาปริยํ วิสสํ
อทสฺสนํ มจฺจุราชสฺส คจฺเฉติ ฯ

ภิกษุมีกายตั้งมั่นแล้ว มีจิตตั้งมั่นแล้ว ยืนอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี ย่อมควบคุมสตินี้ไว้อยู่ เธอย่อมได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายครั้นได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นเบื้องปลายแล้ว ย่อมถึงสถานที่เป็นที่ไม่เห็นแห่งมัจจุราช

สิ่งที่จะเห็นได้ต้องอาศัยกาลเวลามี ๔ อย่าง

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

๑. มหาบพิตร ศีล พึงทราบได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน และศีลนั้นพึงทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย เมื่อมนสิการ จึงทราบได้ ถ้าไม่มนสิการก็ไม่ทราบ ผู้มีปัญญาย่อมทราบได้ ผู้ไม่มีปัญญาย่อมไม่ทราบ

๒. ความเป็นผู้สะอาด จะทราบได้ด้วยการปราศรัย และความสะอาดนั้นจะพึงทราบได้ด้วยกาลนานไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย

๓. กำลังใจจะทราบได้ก็ในยามประสบอันตราย และกำลังใจนั้นแลจะจะทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย

๔. ปัญญาจะทราบได้ด้วยการสนทนา ก็ปัญญานั้นจะทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย[๒]

บรรพชิตไม่ควรประพฤติธรรมเพื่อให้มีแผล

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

๑–๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๖๘, ๑๓๒

(๕๖) น วายาเมยฺย สพฺพตฺถ นาญฺญสฺส ปุริโส สิยา [๑]
นาญฺญํ นิสฺสาย ชีเวยฺย ธมฺเมน น วณี จเรฯ

บรรพชิตไม่ควรพยายามในบาปกรรมทั่วไป ไม่ควรเป็นคนรับใช้ของผู้อื่น ไม่ควรอาศัยสิ่งอื่นเป็นอยู่ ไม่ควรประพฤติธรรมให้มีแผล

ผู้เห็นผิดย่อมไม่ล่วงพ้นสงสาร

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วิหารเชตุวัน ครั้งนั้นอัญญะเดียรถีได้ถกเถียงกันด้วยทิฏฐิต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อัญญะเดียรถีปริพพาชกเป็นคนบอด ไม่มีจักษุ ไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหาย ไม่รู้จักธรรม ไม่รู้จักสภาพที่ไม่ใช่ธรรม ก็บาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน พูดจาทิ่มแทงซึ่งกันและกันด้วยหอกคือปาก ว่าธรรมต้องเป็นเช่นนี้ ธรรมย่อมไม่เป็นเช่นนั้นแล้วตรัสเป็นคาถาว่า

(๕๗) อหงฺการปสุตายํ ปชา ปรงฺการูปสญฺหิตา [๒]
เอตเทเก นาพฺภญฺญํสุ น นํ สลฺลนฺติ อทฺทสุ
เอตญฺจ สลฺลํ ปฏิคจฺจ ปสฺสโต
อหํ กโรมีติ น ตสฺส โหติฯ
มานุเปตา อยํ ปชา มานคนฺถา มานวินิพฺพทฺธา
ทิฏฺฐีสุ พฺยารพฺภกตา สํสารํ นาติวตฺตติฯ

หมู่สัตว์นี้ขวนขวายแล้วในทิฏฐิว่า ตนและโลกเราเป็นผู้สร้างสรรค์ ประกอบด้วยทิฏฐิว่าตนและโลกผู้อื่นสร้างสรรค์ สมณะพราหมณ์พวกหนึ่งไม่รู้จริงซึ่งทิฏฐินั้น ไม่ได้เห็นทิฏฐินั้นว่า เป็นลูกศร ก็เมื่อผู้พิจารณาเห็นอยู่ซึ่งความเห็นอันวิปริตนั้นว่าเป็นดุจลูกศร ความเห็นว่าเราสร้างสรรค์ก็ย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้

---

๑ หมายความว่าไม่พึงแสดงธรรมเพื่อทรัพย์เป็นต้น หรือไม่พึงทำจารกรรมเพื่อประโยชน์แก่ทรัพย์เป็นต้น หรือไม่ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์เพื่อปรารถนาในหมู่เทพชั้นใดชั้นหนึ่ง

๒ ขุททกนิกายอุทาน ๒๕/๑๙๒

นั้น ความเห็นว่าผู้อื่นสร้างสรรค์ก็ย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้นั้น หมู่สัตว์นี้ประกอบแล้วด้วยมานะ มีมานะเป็นเครื่องร้อยรัด ถูกมานะผูกพันไว้ กระทำความขวนขวายในเพราะทิฏฐิทั้งหลาย เขาย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารไปได้

เมื่อล่วงส่วนสุดทั้งสองเสียได้ย่อมพ้นทุกข์

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นได้มีนักเลงสองพวกในนครราชคฤห์ มีจิตปฏิพัทธในหญิงแพศยาคนเดียวกัน ผลสุดท้ายได้เกิดการทะเลาะวิวาทประหัตประหารซึ่งกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง นักเลงเหล่านั้นถึงความตายในที่นั้นก็มี ถึงความทุกข์ปางตายก็มี พระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้น จึงตรัสว่า

(๕๘) ยญฺจ ปตฺตํ ยญฺจ ปตฺตพฺพํ อุภยเมตํ รชานุกิณฺณํ[๑]

อาตุรสฺสานุสิกฺขโต

เย จ สิกฺขาสารา สีลพฺพตํ ชีวิตํ พฺรหฺมจริยํ อุปฏฺฐานสารา อยเมโก อนฺโต ฯ

เย จ เอวํวาทิโน นตฺถิ กาเมสุ โทโสติ อยํ ทุติโยอนฺโต ฯ

อิจฺเจเต อุโภ อนฺตา กฏสิวฑฺฒนา กฏสิโยทิฏฺฐึ วฑฺเฒนฺติ ฯ

เอเต เต อุโภ อนฺเต อนภิญฺญาย โอลียนฺตเอเกอติธาวนฺต เอเก ฯ

เย จ โข เต อภิญฺญาย ตตฺร จ นาเหสุํ เตน จ อมญฺญิสุ

วฏฺฏํ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนาย ฯ

เบ็ญจกามคุณ ที่บุคคลถึงแล้ว และที่บุคคลจะพึงถึง ทั้งสองนี้เกลื่อนกล่นไปด้วยธุลีคือราคะแก่บุคคลผู้เร่าร้อนสำเหนียกตามอยู่

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๙๔

การศึกษาอันเป็นสาระ ศีล พรต ชีวิต พรหมจรรย์ การอุปฐากอันเป็นสาระ นี้เป็นส่วนสุดที่หนึ่ง

อนึ่งการประกอบตนพัวพันด้วยความสุขในกาม ของบุคคลผู้กล่าวอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มีนี้เป็นส่วนสุดที่สอง

ส่วนสุดทั้งสองนี้เป็นที่เจริญแห่งตัณหาและอวิชชา ตัณหาและอวิชชาย่อมยังทิฏฐิให้เจริญ สมณพราหมณ์บางพวกไม่รู้ส่วนสุดทั้งนั้น ย่อมจมอยู่ (ในสงสารด้วยอำนาจการถือมั่นสัสสตทิฏฐิ) สมณพราหมณ์บางพวกย่อมแล่นไป (ด้วยอำนาจการถือมั่นอุจเฉททิฏฐิ)

ส่วนท่านผู้รู้ส่วนสุดทั้งสองอย่างนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปในส่วนสุดทั้งสองอย่างนั้น และได้ละส่วนสุดทั้งสองอย่างนั้น วัฏฏะของท่านผู้ที่ดับไม่มีเชื้อเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อจะบัญญัติ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงตรัสแก่พระสารีบุตร พระลกุณฐกภัททิยะว่า

(๕๙) อจฺฉิชฺชิ วฏฺฏํ พฺยาคา นิราสํ[๑]
วิสุกฺขา สริตา น สนฺทติ
ฉนฺนํ วฏฺฏํ น วตฺตติ
เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส

บุคคลตัดวัฏฏะได้แล้ว บรรลุถึงพระนิพพานอันไม่มีตัณหา ตัณหาที่บุคคลให้เหือดแห้งแล้วย่อมไม่แล่นไป วัฏฏะที่บุคคลตัดได้แล้ว ย่อมไม่เป็นไป นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์

ครั้งหนึ่งชาวนครสาวัตถี โดยมากเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในกาม พระองค์ทรงตรัสว่า

(๖๐) กาเมสุ สตฺตา กามสงฺคสตฺตา[๒]
สํโยชเน วชฺชมปสฺสมานา
น หิ ชาตุ สโยชนสงฺคสตฺตา
โอฆนฺตเรยฺยุํ วิปุลํ มหนฺตํ

๑–๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๑๙๙, ๑๙๙

สัตว์ทั้งหลายข้องแล้วในกาม ข้องแล้วด้วยกามและธรรมเป็นเครื่องข้อง ไม่เห็นโทษในสังโยชน์ ข้องแล้วด้วยธรรมอันเป็นเครื่องข้องคือสังโยชน์ ย่อมข้ามโอฆะอันกว้างใหญ่ไม่ได้เลย

ความมืดมนเกิดขึ้นเพราะกาม

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

(๖๑) กามนฺธา ชาลสนฺฉนฺนา ตณฺหาฉทนฉาทิตา[๑]

ปมตฺตพนฺธุนา พนฺธา มจฺฉาว กุมฺมินามุเข

สัตว์ทั้งหลายผู้มืดมนเพราะกาม ถูกตัณหาซึ่งเป็นจุดข่ายปกคลุมไว้แล้ว ถูกเครื่องมุงคือตัณหาปกปิดไว้แล้ว ถูกกิเลสมารและเทวปุตตมารผูกพันไว้แล้ว ย่อมไปสู่ชราและมรณะ เหมือนปลาที่ปากไซ เหมือนลูกโคที่ยังดื่มนมไปตามแม่โคฉะนั้น

อาสวะเป็นมูลรากของอวิชชา

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นพระอัญญาโกณฑัญญะ นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงพิจารณาถึงความหลุดพ้น คือความสิ้นไปแห่งตัณหา พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(๖๒) ยสฺส มูลํ ฉมา นตฺถิ ปณฺณา นตฺถิ กุโต ลตา[๒]
ตํ ธีรํ พนฺธนา มุตฺตํ โก ตํ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปิ นํ ปสฺสนฺติ พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโต ฯ

พระอริยบุคคลใดไม่มีอวิชชามาเป็นมูลราก ไม่มีแผ่นดินคืออาสวะนิวรและอโยนิโสและมนสิการไม่มีเถาวัลย์คือมานะอติมานะ เป็นต้น ใบคือความมัวเมา ความประมาท มายา และสาเถยยะเป็นต้น จะมีแต่ที่ไหน ใครเล่าจะควรนินทาพระอริยบุคคลนั้น ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก แม้เทวดา แม้พรหม ก็ย่อมสรรเสริญพระอริยบุคคลนั้น

๑-๒ ขุททนิกาย อุทาน ๒๕/๑๒๐,๒๐๑

ครั้งหนึ่งได้ทรงตรัสแก่พระมหากัจจายนะ ซึ่งกำลังนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง มีกายคตาสติตั้งมั่นดีแล้วเฉพาะหน้าว่า

(๖๓) **ยสฺส สิยา สพฺพทา สติ สตตํ กายคตา อุปฏฺฐิตา** [๑]
โน จสฺส โน เจ เม สิยา น ภวิสฺสติ น จ เมภวิสฺสติ
อนุปุพฺพวิหาริ ตตฺถ โสกาเลเนว ตเร วิสตฺติกํ ฯ

ผู้ใดเมื่อตั้งกายคตาสติไว้มั่นแล้วเนือง ๆ ในกาลทุกเมื่อว่า อะไร ๆ ที่จะพ้นจากขันธปัญจกนั้นไม่มี อะไร ๆ ที่ชื่อว่าเป็นของเราก็ไม่มี อะไร ๆ ที่ชื่อว่าตนจักพ้นจากขันธ์ก็ไม่มี และอะไร ๆ ที่เนื่องในตนจักไม่มีแก่เราผู้นั้นมีปกติอยู่ในสังขารนั้น พึงข้ามตัณหาได้โดยกาลเกิดขึ้นแห่งอริยมรรค

(๖๔) **ทุทฺทสํ อนตํ นาม น หิ สจฺจํ สุทสฺสนํ** [๒]
ปฏิวิทฺธา ตณฺหา ชานโต ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจนํ

ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยากชื่อว่านิพพาน อันไม่มีตัณหา นิพพานนั้นเป็นธรรมจริงแท้ ไม่ใช่เห็นได้โดยง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว กิเลสด้วยอนุปุพพวิหารตามเห็นอยู่เครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้อยู่เห็นอยู่

สภาพของพระนิพพาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซร้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้วเป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้วจะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้วเป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ

ที่ใดมีความรักที่นั่นมีความทุกข์

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นนางวิสาขามหาอุบาสิกา เข้าไปเฝ้าพระ ผู้มีพระภาค ด้วยอาการเศร้าโศรกถึง

๑–๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๒๐๒, ๒๐๗

หลานรักของนางที่ทำกาลลง

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า วิสาขา เธอปรารถนาบุตรและหลานเท่ากับจำนวนมนุษย์ในพระนครสาวัตถีนี้หรือ

วิสาขากราบทูลว่า หม่อมฉันปรารถนาบุตรและหลานเท่าจำนวนมนุษย์ในพระนครสาวัตถีเจ้าค่ะ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า วิสาขา มนุษย์ ในพระนครสาวัตถีนี้ตายวันละเท่าไร

วิสาขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มนุษย์ในพระนครสาวัตถีนี้ตายวันละ ๑๐ คนบ้าง ๙ คนบ้าง ๘ คนบ้าง ๗ คนบ้าง ๖ คนบ้าง ๕ คนบ้าง ๔ คนบ้าง ๓ คนบ้าง ๒ คนบ้าง ๑ คนบ้าง ที่จะว่างจากคนตายนั้นไม่มีเลย

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า วิสาขา ถ้าเช่นนั้น เธอมิต้องร้องไห้ผ้าเบียกตลอดทุกวันหรือ

วิสาขากราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้นเจ้าค่ะ หม่อมฉันพอเพียงแล้วกับบุตรหลาน

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า วิสาขา ผู้ใดมีความรักถึงร้อย ผู้นั้นก็ต้องมีความทุกข์ถึงร้อย ผู้ใดมีรักถึงเก้าสิบ ผู้นั้นก็ทุกข์ถึงเก้าสิบ ผู้ใดมีรักถึงแปดสิบ ผู้นั้นก็มีทุกข์ถึงแปดสิบ ผู้ใดมีรักถึงสี่สิบ ผู้นั้นก็มีทุกข์ถึงสี่สิบ ผู้ใดมีรักถึงยี่สิบ ผู้นั้นก็มีทุกข์ถึงยี่สิบ ผู้ใดมีรักถึงสิบ ผู้นั้นก็มีทุกข์ถึงสิบ ผู้ใดมีรักถึงห้า ผู้นั้นก็มีทุกข์ถึงห้า ผู้ใดมีรักถึงสี่ ผู้นั้นก็มีทุกข์ถึงสี่ ผู้ใดมีรักถึงสามก็มีทุกข์ถึงสาม ผู้ใดมีรักถึงสองก็มีทุกข์ถึงสอง ผู้ใดมีรักหนึ่ง ผู้นั้นก็มีทุกข์หนึ่ง ผู้ใดไม่มีสิ่งอันเป็นที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีความทุกข์ เรากล่าวว่าผู้นั้นไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากกิเลสดุจธุลี ไม่มีอุปายาส

แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

(๖๕) เยเกจิ โสกา ปริเทวตา วา[๑]

ทุกฺขา จ โลกสฺมึ อเนกรูปา

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๒๒๕

ปิยํา ปฏิจฺจ ภวนฺติ เอเต
ตสฺมา หิ เต สุขิโน วีตโสกา
เยสํ ปิยํ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก
ตสฺมา อโสกํ วิรชํ ปตฺถยาโน
ปิยํน กยิราถ กุหิญฺจิ โลเกติฯ

ความโศกก็ดี ความร่ำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี อันมากมายหลายอย่างนี้มีอยู่ในโลก ก็เพราะอาศัยสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก เมื่อไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก ความเศร้าโศก ความร่ำไร และความทุกข์เหล่านี้ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้นแล ผู้ใดไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้ใดปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสดุจธุลีแล้วไม่พึงทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รักในโลกไหน ๆ

คติของพระขีณาสพย่อมรู้ไม่ได้

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับ ณ เชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นพระทัพพมัลลบุตรได้เหาะขึ้นไปสู่เวหาส นั่งขัดสมาธิเข้าสมาบัติมีเตโชธาตุเป็นอารมณ์อยู่ในอากาศกลางหาว เมื่อออกจากสมาบัติแล้วปรินิพพาน สรีระก็ถูกไฟเผาไหม้ด้วยอำนาจเตโชธาตุ เขม่าก็ไม่ปรากฏเลย พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(๖๖) **อโยฆนหตสฺเสว** ชลโต ชาตเวทสฺส [๑]
อนุปุพฺพูปสนฺตสฺส ยถา น ญายเต คติ
เอวํ สมฺมาวิมุตฺตานํ กามพนฺโธฆตารินํ
ปญฺญาเปตุํ คติ นตฺถิ ปตฺตานํ อจลํ สุขํ

คติของพระขีณาสพทั้งหลาย ผู้หลุดพ้นแล้วโดยชอบ ข้ามเครื่องผูกคือกามและโอฆะได้แล้วถึงแล้วซึ่งความสุขอันหาความหวั่นไหวมิได้ ไม่มีเพื่อจะบัญญัติ เหมือนคติแห่งไฟลุกโพลงอยู่ที่ภาชนะสัมฤทธิ์เป็นต้น อันนายช่างเหล็กตีด้วยค้อนเหล็ก ดับสนิท ย่อมรู้ไม่ได้ ฉะนั้น

---

๑ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๒๒๗

บุญนำมาซึ่งความสุข

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าได้กลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อแห่งความสุข อันน่าปรารถนา อันน่าใคร่ น่ารัก น่ายินดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เรารู้ด้วยญาณอันวิเศษยิ่ง ซึ่งวิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่ายินดี ที่ตนเสวยแล้วสิ้นกาลนานแห่งบุญทั้งหลายที่ตนกระทำไว้สิ้นกาลนาน เราเจริญเมตตาตลอดเจ็ดปีแล้ว ไม่กลับมาสู่โลกนี้ตลอดเจ็ดสังวัฏฏกัป[๑]

เหตุที่ได้มาซึ่งฤทธิ์ ๓ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่าเมื่อกัปฉิบหายอยู่ เราเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสรา เมื่อกัปเจริญอยู่ เราย่อมเข้าถึงวิมานแห่งพรหมที่ว่าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่าเราเป็นพรหม เป็นมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ใครครอบงำไม่ได้ เป็นผู้สามารถเห็นอดีต เห็นอนาคต เป็นผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจ อยู่ในวิมานพรหมนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้เป็นท้าวสักกะจอมเทพ ๓๖ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ประกอบด้วยธรรม เป็นธรรมราชา มีมหาสมุทรสาครสี่เป็นขอบเขตเป็นผู้ชนะวิเศษแล้ว ถึงความเป็นผู้มั่นคงในชนบท ประกอบด้วยรัตนะเจ็ดประการ หลายร้อยครั้ง จะกล่าวไปใยถึงความเป็นพระเจ้าประเทศราชเล่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นดำริว่า บัดนี้เราเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะผลวิบากแห่งกรรมอะไรหนอ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นดำริว่า บัดนี้ ที่เรามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะผลวิบากแห่งกรรม ๓ ประการของเรา คือ ทาน ๑ ทมะ ๑ สัญญมะ ๑

แล้วตรัสว่า

(๖๗) ปุญฺญเมว โส สิกฺเขยฺย อายตคฺคํ สุขุทฺริยํ[๒]
ทานญฺจ สมจริยญฺจ เมตฺตจิตฺตญฺจ ภาวเย
เอเต ธมฺเม ภาวยิตฺวา ตโย สุขสมุทฺทเย
อพฺยาปชฺชํ สุขํ โลกํ ปณฺฑิโต อุปปชฺชติ ฯ

๑–๒ ขุททกนิกาย อุทาน ๒๕/๒๐๐, ๒๔๑

กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ พึงศึกษาบุญนั่นแลอันสูงสุดต่อไป ซึ่งมีสุขเป็นผลกำไร คือพึงเจริญทาน ๑ ความประพฤติสงบ ๑ เมตตาจิต ๑ บัณฑิตครั้นเจริญธรรม ๓ ประการนี้ อันเป็นเหตุเกิดแห่งความสุขเหล่านี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลก อันไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุข ฯ

ธรรมอย่างหนึ่งที่ยังประโยชน์ทั้งสองให้เกิดขึ้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

(๖๘) อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา[๑]
อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคฺคณฺหาติ ปณฺฑิโต
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ โย อตฺโถ โย จตฺโถ สมฺปรายิโก
อตฺถาภิสมยา ธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ ฯ

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ในบุญกิริยาทั้งหลาย บัณฑิตไม่ประมาทแล้วย่อมยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๑ ประโยชน์ในสัมปรายภพ ๑ นักปราชญ์กล่าวว่า ผู้ยังประโยชน์ทั้งสองให้เกิดขึ้นนั้นเป็นบัณฑิต

คนกล่าวเท็จจะไม่ทำบาปไม่มี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลล่วงธรรมอย่างหนึ่งแล้ว เรากล่าวว่า บาปกรรมใด ๆ ที่เขาจะไม่กระทำนั้นไม่มีเลย ธรรมอย่างหนึ่งคือ "สัมปชามุสาวาท" แล้วตรัสว่า

(๖๙) เอกธมฺมํ อตีตสฺส มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน[๒]
วิติณฺณปรโลกสฺส นตฺถิ ปาปํ อการิยํ ฯ

บาปกรรม ที่สัตว์ผู้เป็นคนมักพูดเท็จ ล่วงธรรมอย่างนี้แล้ว ถึงข้ามโลกหน้าเสียแล้ว จะไม่กระทำไม่มีเลย

๑–๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๔๒–๒๔๓

ธรรมสองประการเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรมสองประการย่อมอยู่เป็นทุกข์ มีความเดือดร้อน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อนในปัจจุบัน เมื่อตายไปพึงหวังได้ทุคติ ธรรมสองประการนั้นเป็นไฉน คือ ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองอินทรีย์ในทวารทั้งหลาย ๑ ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ๑ แล้วตรัสต่อไปว่า

(๗๐) จกฺขุโสตญฺจ ฆานญฺจ ชิวหา กาโย ตถา มโน[๑]
เอตานิ ยสฺสทฺ วารานิ อคุตฺตานิ จ ภิกฺขุโน
โภชนมฺหิ อมตฺตญฺญู อินฺทฺริเยสุ อสํวุโต
กายทุกฺขํ เจโตทุกฺขํ ทุกฺขํ โส อธิคจฺฉติ
ฑยฺหมาเนน กาเยน ฑยฺหมาเนน เจตสา
ทิวา วา ยทิ วา รตฺตึ ทุกฺขํ วิหรติ ตาทิโส

ภิกษุใดไม่คุ้มครองทวารเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ และไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้นถึงความทุกข์ คือ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ ภิกษุเช่นนั้นดุจมีกายถูกไฟ คือทุกข์แผดเผาอยู่ ดุจมีใจถูกไฟ คือความทุกข์แผดเผาอยู่ และย่อมอยู่เป็นทุกข์ทั้งกลางวันกลางคืน

(๗๑) จกฺขุโสตญฺจ ฆานญฺจ ชิวฺหา กาโย อโถ มโน[๒]
เอตานิ ยสฺส ทฺวารานิ สุคุตฺตานิ จ ภิกฺขุโน
โภชนมฺหิ จ มตฺตญฺญู อินฺทฺริเยสุ จ สํวุโต
กายสุขํ เจโตสุขํ สุขํ โส อธิคจฺฉติ
อฑยฺหมาเนน กาเยน อฑยฺหมาเนน เจตสา
ทิวา จ ยทิ วา รตฺตึ สุขํ วิหรติ ตาทิโส

ภิกษุใดคุ้มครองดีแล้วซึ่งทวารเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ รู้จักประมาณในโภชนะ และสำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมถึงความสุข

๑–๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๔๗,๒๔๘

คือ สุขกาย สุขใจ ภิกษุเหล่านั้นมีกายไม่ถูกไฟคือทุกข์แผดเผา มีใจไม่ถูกไฟคือความทุกข์แผดเผา ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งกลางวันและกลางคืน

พรหมจรรย์นี้เพื่อใคร

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้มิใช่ประพฤติเพื่อจะหลอกลวงคน มิใช่อยู่ที่ประพฤติเพื่อประชาชน ไม่ใช่อยู่ประพฤติเพื่ออานิสงส์คือลาภสักการะและความสรรเสริญ ไม่ใช่ประพฤติเพราะคิดว่าชนทั้งหลายจงรู้จักว่าเราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายที่แท้พรหมจรรย์นี้ ภิกษุย่อมอยู่เพื่อความสำรวม และเพื่อการละ แล้วตรัสว่า

(๗๒) สํวรตฺถํ ปหานตฺถํ พฺรหฺมจริยํ อนีติหํ[๑]
อเทสยิ โส ภควา นิพฺพาโนคธคามินํ
เอส มคฺโค มหตฺเตหิ อนุยาโต มเหสิภิ
เย เย ตํ ปฏิปชฺชนฺติ ยถา พุทฺเธน เทสิตํ
ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺติ สตฺถุ สาสนการิโน ฯ

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ได้ทรงแสดงพรหมจรรย์อันเป็นเครื่องกำจัดจัญไร อันเป็นเหตุให้ถึงฝั่งคือนิพพาน เพื่อการสำรวม เพื่อการละ ทางนี้พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีประโยชน์ใหญ่ ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ทรงดำเนินไปแล้ว ชนเหล่าใดเมื่อปฏิบัติพรหมจรรย์นั้น ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ชนเหล่านั้นเมื่อกระทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

วิตก ๒ ประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย วิตก ๒ ประการ คือ **เขมะวิตก ๑ วิเวกะวิตก ๑** ของพระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นไปเนือง ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตมีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดียินดีแล้วในความไม่เบียดเบียน วิตกนี้แลเป็นของพระตถาคตนั้น ผู้มีความไม่

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๕๑

เบียดเบียนเป็นที่มาแห่งความยินดี ยินดีแล้วในความไม่เบียดเบียนย่อมเป็นไปเนือง ๆ ว่าเราจะไม่เบียดเบียนใด ๆ ผู้สะดุ้งมั่นคงให้ลำบากด้วยการกระทำนี้

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตผู้มีความสงัดเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความสงัด ย่อมเป็นไปเนือง ๆ ว่า อกุศลเราละได้แล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความไม่เบียดเบียนอยู่เถิด ให้เป็นไปเนือง ๆ ว่าเราทั้งหลายจักไม่เบียดเบียนสัตว์อะไร ๆ ให้สะดุ้งหรือให้ผู้มั่นคงได้รับความลำบากด้วยการกระทำนี้ แล้วตรัสว่า

(๗๓) ตถาคตํ พุทฺธํ อสยฺหสาหินํ[๑]
เทฺว วิตกฺกา สมุทาจรนฺติ นํ
เขโม วิตกฺโก ปฐโม อุทีริโต
ตโต วิเวโก ทุติโย ปกาสิโต ฯ
ตโมนุทํ ปารคตํ มเหสึ
ตํ ปตฺติปตฺตํ วสิมํ อนาสวํ
วิสนฺตร ตณฺหกฺขเย วิมุตฺตํ
ตํ เว มุนึ อนฺติมเทหธารึ
มารชหํ พฺรูมิ ชราย ปารคุํ ฯ
สเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต
ยถาปิ ปสฺเส ชนตํ สมนฺตโต
ตถูปมํ ธมฺมมยํ สุเมโธ
ปาสาทมารุยฺห สมนฺตจกฺขุ
โสกาวติณฺณํ ชนตมฺมเปตโสโก
อเวกฺขติ ชาติชราภิภูตํ

วิตก ๒ ประการของพระตถาคตผู้ครอบงำมารอันผู้อื่นไม่พึงครอบงำได้ ย่อมเป็นไปเนือง ๆ พระตถาคตผู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แสดงเขมะวิตกข้อที่ ๑

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๕๔

ลำดับนั้นได้ประกาศวิเวกะวิตกข้อที่ ๒ เรากล่าวมุนีผู้บรรเทาความมืด ผู้ถึงฝั่ง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง ผู้ถึงคุณอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายพึงถึง ผู้มีความชำนาญ ผู้ไม่มีอาสวะ ผู้ข้ามวัฏฏทุกข์อันเป็นยาพิษ ผู้น้อมไปแล้วในธรรมอันเป็นที่สิ้นตัณหา ผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุดนั้นแลว่าผู้ละมาร ผู้ถึงฝั่งแห่งชรา พระผู้มีพระภาคผู้มีปัญญาดี มีพระจักษุรอบคอบ ผู้ปราศจากความโศกซึ่งสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม (ปัญญา) ย่อมพิจารณาเห็นหมู่ชนผู้ยังข้ามความโศกไม่ได้ ผู้ถูกชาติและชราครอบงำ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักษุยืนอยู่บนยอดภูเขาหิน พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบฉะนั้น

เทศนาโดยปริยาย ๒ อย่าง

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเทศนา ๒ ประการของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมมีโดยปริยาย ๒ ประการเป็นไฉน คือ ธรรมเทศนาประการที่ ๑ นี้ว่า เธอทั้งหลายจงเห็นบาปโดยความเป็นบาป ธรรมเทศนาประการที่ ๒ นี้ แม้ว่า เธอทั้งหลายครั้นเห็นบาปโดยความเป็นบาปแล้ว จงเบื่อหน่าย จงคลายกำหนัด จงปลดเปลื้องในบาปนั้น[๑]

อวิชชาเป็นหัวหน้าอกุศล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อวิชชาเป็นหัวหน้าแห่งการถึงพร้อมของอกุศลธรรม คืออหิริกะ อโนตตัปปะ ย่อมเป็นไปตาม

วิชชาเป็นหัวหน้าของกุศล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนวิชชานั้นเป็นหัวหน้าแห่งการถึงพร้อมของกุศลธรรม คือหิริและโอตตัปปะย่อมเป็นไปตาม

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๕๕

(๗๔) ยา กาจิมา ทุคฺคติโย　อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ[๑]
อวิชฺชามูลกา[๑] สพฺพา　อิจฺฉาโลภสมุสฺสยา
ยโต จ โหติ ปาปิจฺโฉ　อหิริโก อนาทโร
ตโต ปาปํ ปสวติ　อปายํ เตน คจฺฉติฯ
ตสฺมา ฉนฺทญฺจ โลภญฺจ　อวิชฺชญฺจ วิราชยํ
วิชฺชํ อุปฺปาทยํ ภิกฺขุ　สพฺพา ทุคฺคติโย ชเหฯ

ทุคติ อย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ และในโลกหน้าทั้งหมด มีอวิชชาเป็นมูล อันความปรารถนาและความโลภห่อหุ้มก็เพราะเหตุ ที่บุคคลเป็น ผู้มีความปรารถนาลามก ไม่มีหิริ ไม่เอื้อเฟื้อ ฉะนั้นจึงต้องประสบบาป ต้องไปสู่อบายภูมิเพราะบาปนั้น เพราะเหตุนั้นภิกษุใดสำรอกฉันทะ โลภะ และอวิชชาได้ ยังวิชชาให้บังเกิดขึ้นอยู่ ย่อมละทุคคติทั้งปวงได้

ธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก ๒ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขธรรม ๒ ประการนี้ย่อมรักษาโลก ๒ ประการเป็นไฉน คือหิริ ๑ โอตตัปปะ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าสุขธรรม ๒ ประการนี้จะไม่พึงรักษาโลกแล้วไซร้ โลกนี้ก็จะไม่ปรากฏว่าผู้นั้นเป็นมารดา น้า ป้าภรรยาของอาจารย์หรือภรรยาของครู โลกก็จะถึงซึ่งความปะปนกันไป เหมือนอย่างแพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัข สุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

(๗๕) เยสํ เจ หิริโอตฺตปฺปํ　สพฺพทา จ น วิชฺชติ[๒]
โวกฺกนฺตา สุกฺกมูลา เต　ชาติมรณคามิโนฯ
เยสญฺจ หิริโอตฺตปฺปํ　สทา สมฺมา อุปฏฺฐิตา
วิรูฬฺหพฺรหฺมจริยา　เต สนฺโต ขีณปุนพฺภวาติฯ

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๕๖–๒๕๗–๒๕๘

ถ้าสัตว์เหล่าใด ไม่มีหิริและโอตตัปปะในกาลทุกเมื่อไซร้ สัตว์เหล่านั้นไม่มีสุขธรรมอันเป็นมูลเสียแล้ว ย่อมเป็นผู้ถึงชาติและมรณะ ส่วนสัตว์เหล่าใดเข้าไปตั้งหิริและโอตตัปปะไว้โดยชอบโดยกาลทุกเมื่อ สัตว์เหล่านั้นมีพรหมจรรย์งอกงามเป็นผู้สงบ มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว

ธรรมชาติที่ควรละและควรเจริญ

(๗๖) ชาติ ภูตํ สมุปฺปนฺนํ   กตํ สงฺขตมทฺธุวํ[๑]
ชรามรณสงฺขตํ   โรคนิทฺธํ ปภงฺคณํ
อาหารเนตฺติปฺปภวํ   นาลํ ตทภินนฺทิตุํ
ตสฺส นิสฺสรณํ สนฺตํ   อตฺถกาวจรํ ธุวํ
อชาตํ อสมุปฺปนฺนํ   อโสกํ วิรชํ ปทํ
นิโรโธ ทุกฺขธมฺมานํ   สงฺขารูปสโม สุโขฯ

ธรรมชาติอันเกิดแล้วมีแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว อันปัจจัยทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว ไม่ยั่งยืน ระคนด้วยชราและมรณะ เป็นรังแห่งโรค ผุพัง มีอาหารและตัณหาเป็นแดนเกิด ไม่ควรเพื่อยินดีในธรรมชาตินั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาตินั้น เป็นบทอันระงับ ไม่ใช่อยู่ในวิสัยของการนึกคิด ยั่งยืน ไม่เกิด ไม่เกิดขึ้นพร้อม ไม่มีความโศก ปราศจากธุลี ความดับแห่งทุกขธรรมทั้งหลาย คือความที่สังขารสงบระงับ เป็นสุข

นิพพานธาตุ ๒ อย่าง

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้ ๒ ประการเป็นไฉน คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

๒. อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลง

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๕๙

ภาระลงได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของตนได้แล้ว ยังสังโยชน์ในภพให้ขาดไปโดยรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ ภิกษุนั้นยังเสวยอารมณ์ทั้งที่พอใจและไม่พอใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใด เป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั่นเทียว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ ของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ก็อนุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของตนได้แล้ว ยังสังโยชน์ ในภพให้สิ้นไปโดยรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้ชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตตภาพนี้แหละของภิกษุนั้น เป็นธรรมชาติอันกิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้นให้เพลิดเพลินมิได้แล้ว ดับเย็น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการฉะนี้แล

(๗๗) เทฺว อิมา จกฺขุมตา ปกาสิตา[๑]
นิพฺพานธาตู อนิสฺสิเตน ตาทินา
เอกา หิ ธาตุ อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา
สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา
อนุปาทิเสสา ปน สมฺปรายิกา
ยมฺหิ นิรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโสฯ
เย เอตทญฺญาย ปทํ อสงฺขตํ
วิมุตฺตจิตฺตา ภวเนตฺติสงฺขยา
เต ธมฺมสาราธิคมกฺขเย รตา
ปหํสุ เต สพฺพภวานิ ตาทิโนติฯ

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๕๙

นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้ พระตถาคตผู้มีจักษุ ผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว ผู้คงที่ประกาศไว้แล้ว อันนิพพานธาตุอย่างหนึ่งมีในปัจจุบันนี้ ชื่อว่าสอุปาทิเสส เพราะสิ้นตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ ส่วนนิพพานธาตุอีกอย่างหนึ่งเป็นที่ดับสนิทแห่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวงอันมีในเบื้องหน้า ชื่อว่าอนุ-ปาทิเสสนิพพาน ชนเหล่าใดรู้บทอันปัจจัยไม่ปรุงแต่งแล้ว มีจิตหลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นตัณหา เครื่องนำไปสู่ภพ ชนเหล่านั้นยินดีแล้ว ในนิพพานอันเป็นที่สิ้นกิเลส เพราะบรรลุธรรมอันเป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละภพได้ทั้งหมด

การแสวงหา ๓ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ ประการนี้เป็นไฉน คือ:—

๑. **กาเมสนา** การแสวงหากาม

๒. **ภเวสนา** การแสวงหาภพ

๓. **พฺรหฺมจริเยสนา** การแสวงหาพรหมจรรย์

(๓๘) สมาหิโต สมฺปชาโน สโต พุทฺธสฺโส สาวโก[๑]
เอสนา จ ปชานาติ เอสนานญฺจ สมฺภวํ
ยตฺถ เจตา นิรุชฺฌนฺติ มคฺคญฺจ ขยคามินํ
เอสนานํ ขยา ภิกฺขุ นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต ฯ

สาวกของพระพุทธเจ้าผู้มีจิตตั้งมั่น ผู้รู้ทั่ว มีสติ ย่อมรู้ชัดซึ่งการแสวงหาทั้งหลาย เหตุเกิดแห่งการแสวงหาทั้งหลาย ธรรมเป็นที่ดับแห่งการแสวงหาทั้งหลาย และมรรคอันให้ถึงความสิ้นไปแห่งการแสวงหาทั้งหลาย ภิกษุหายหิวแล้ว เพราะความสิ้นไปแห่งการแสวงหาทั้งหลาย

(๓๙) กาเมสนา ภเวสนา พฺรหฺมจริเยสนา สห[๒]
อิติ สจฺจปรามาโส ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมุสฺสยา
สพฺพราควิรตฺตสฺส ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโน
เอสนาปฏินิสฺสฏฺฐา ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมูหตา
เอสนานํ ขยา ภิกฺขุ นิราโส อกถงฺกถีติ ฯ

๑–๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๖๖,๒๖๗

การแสวงหากาม การแสวงหาภพ กับการแสวงหาพรหมจรรย์ การยึดมั่นว่าจริง ดังนี้ เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิที่เกิดขึ้น การแสวงหาทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ พระอรหันต์ผู้ไม่ยินดีแล้วในความยินดีทั้งปวง ผู้น้อมไปในธรรมอันเป็นที่สิ้นตัณหา สละคืนเสียแล้ว ถอนขึ้นได้แล้ว ภิกษุเป็นผู้ไม่มีความหวัง ไม่มีความสงสัย เพราะความสิ้นไปแห่งการแสวงหาทั้งหลาย

บุตร ๓ จำพวก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ :—

๑. **อติชาตบุตร** คือ บุตรที่เลิศกว่ามารดาบิดาหรือเผ่าพงศ์

๒. **อนุชาตบุตร** คือ บุตรที่เสมอกับมารดาบิดาหรือเผ่าพงศ์

๓. **อวชาตบุตร** คือ บุตรที่เลวกว่ามารดาบิดาหรือเผ่าพงศ์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อติชาติบุตรเป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก

ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้น เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีล มีธรรมอันดีงาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุตรอย่างนี้แลคืออติชาติบุตร

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อนุชาติบุตรเป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีล มีธรรมอันงาม

ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้น ก็ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุตรอย่างนี้แลคืออนุชาติบุตร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อวชาติบุตรเป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงาม

ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลคืออวชาติบุตร

(๘๐) อติชาตํ อนุชาตํ ปุตฺตมิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา[๑]
อวชาตํ น อิจฺฉนฺติ โย โหติ กุลคนฺธโน ฯ
เอเต โข ปุตฺตา โลกสฺมึ เย จ ภวนฺติ อุปาสกา
สทฺธาสีเลน สมฺปนฺนา วทญฺญู วิตมจฺฉรา
จนฺโท อพฺภฆนา มุตฺโต ปริสาสุ วิโรจเร ฯ

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอติชาติบุตรและอนุชาติบุตร ไม่ปรารถนาอวชาติบุตรซึ่งเป็นผู้ทำลายตระกูล ส่วนบุตรเหล่าใดเป็นอุบาสก บุตรเหล่านั้นแลชื่อว่าเป็นบุตรในโลก บุตรเหล่านั้นมีศรัทธาถึงพร้อมด้วยศีลผู้โอบอ้อมอารีรู้ความประสงค์ ปราศจากความตระหนี่ย่อมรุ่งเรืองในบริษัททั้งหลาย เปรียบเหมือนพระจันทร์ที่พ้นแล้วจากเมฆฉะนั้น

๑–๒ ขุททกนิกาย อิติวุตฺตกะ ๒๕/๒๘๐

กิเลสเกิดเพราะความเกี่ยวข้อง

(๘๑) สํสคฺคา วนโถ ชาโต อสํสคฺเคน ฉิชฺชติ[๑]
ปริตฺตํ ทารุมารุยฺห ยถา สีเท มหณฺณเว
เอวํ กุสีตมาคมฺม สาธุชีวีปิ สีทติ ฯ
ตสฺมา ตํ ปริวชฺเชยฺย กุสีตํ หีนวีริยํ
ปวิวิตฺเตหิ อริเยหิ ปหิตตฺเตหิ ฌายิภิ
นิจฺจํ อารทฺธวีริเยหิ ปณฺฑิเตหิ สหาวเสติ ฯ

กิเลสเกิดเพราะความเกี่ยวข้อง บุคคลย่อมตัดเสียได้เพราะความไม่เกี่ยวข้อง แม้บุคคลผู้มีความเป็นอยู่ดี แต่อาศัยบุคคลผู้เกียจคร้าน ย่อมจมลงในสมุทรคือสงสาร เปรียบเหมือนบุรุษขึ้นสู่แพไม้น้อย ๆ ย่อมจมลงในมหรรณพฉะนั้น เพราะเหตุนั้นบุคคลจึงเว้นจากบุคคลผู้เกียจคร้าน มีความเพียรอันเลวนั้นเสีย พึงอยู่ร่วมกับพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้สงัดแล้ว ผู้มีใจเด็ดเดี่ยว ผู้มีปกติเพ่ง ผู้ปรารถนาความเพียรเป็นนิจ ผู้เป็นบัณฑิต

ทางเสื่อมแห่งพระโพธิญาณ

(๘๒) กมฺมาราโม ภสฺสรโต นิทฺทาราโม จ อุทฺธโต[๒]
อภพฺโพ ตาทิโส ภิกฺขุ ผุฏฺฐํ สมฺโพธิมุตฺตมํ ฯ
ตสฺมา หิ อปฺปกิจฺจสฺส อปฺปมิทฺโธ อนุทฺธโต
ภพฺโพ โส ตาทิโส ภิกฺขุ ผุฏฺฐํ สมฺโพธิมุตฺตมนฺติ ฯ

ภิกษุผู้มีการงานเป็นที่มายินดี ยินดีในการคุย ชอบหลับและฟุ้งซ่าน ผู้เช่นนั้นไม่ควรเพื่อบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุพึงเป็นผู้มีกิจน้อย เว้นจากความหลับ ไม่ฟุ้งซ่าน ภิกษุผู้เช่นนั้นควรเพื่อบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด

๑–๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๘๔–๒๘๕

(๘๓) อนวญฺญตฺติสญฺญตฺโต ลาภสกฺการคารโว[๑]
สหนนฺทิ อมจฺเจหิ อารา สํโยชนกฺขยา
โยธ ปุตฺเต ปสุํ หิตฺวา วิวาโห สงฺคหานิ จ
ภพฺโพ โส ตาทิโส ภิกฺขุ ผุฏฺฐุํ สมฺโพธิมุตฺตมนฺติ ฯ

บุคคลผู้ประกอบด้วยการไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน ผู้หนักในลาภและสักการะ มีปกติยินดีกับด้วยอำมาตย์ทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ห่างไกลจากความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้ละบุตร ปศุสัตว์ การให้กระทำวิวาหะ และการหวงแหนเสียได้ ภิกษุผู้เช่นนั้น ๆ เป็นผู้ควรเพื่อจะบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด

บุคคล ๓ จำพวกอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลอนุเคราะห์โลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้เมื่ออุบัติขึ้นในโลกย่อมอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนั้นเป็นไฉน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถี ผึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม พระตถาคตพระองค์นั้นทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ ๑ นี้แล เมื่ออุบัติขึ้นในโลก ย่อมอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง สาวกของพระศาสดาพระองค์นั้นแหละ เป็นอรหันต์ขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว มีประโยชน์

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๘๖

ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ สาวกนั้นแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้บุคคลที่ ๒ นี้ เมื่ออุบัติขึ้นในโลก ย่อมอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล ความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง พระสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้นแหละ ยังเป็นผู้ศึกษาปฏิบัติอยู่ มีพระปริยัติธรรมสดับมามาก ประกอบด้วยศีลและวัตร แม้พระสาวกนั้นก็แสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ ๓ นี้ เมื่ออุบัติขึ้นในโลก ย่อมอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

(๘๔) สตฺถา หิ โลเก ปฐโม มเหสี[๑]
ตสฺสนฺวโย สาวโก ภาวิตตฺโต
อถาปโร ปาฏิปโทปิ เสกฺโข
พหุสฺสุโต สีลวตูปปนฺโน ฯ
เอเต ตโย เทวมนุสฺสเสฏฺฐา
ปภงฺกรา ธมฺมมุทีรยนฺตา
อปาปุรนฺติ อมตสฺส ทฺวารํ
โยคา ปโมจนฺติ พหุชนํ เต ฯ
เย สตฺถวาเหน อนุตฺตเรน
สุเทสิตํ มคฺคมนุกฺกมนฺติ
อิเธว ทุกฺขสฺส กโรนฺติ อนฺตํ
เย อปฺปมตฺตา สุคตสฺส สาสเน ฯ

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ๒๕/๒๙๒

พระศาสดาผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ เป็นบุคคลที่ ๑ ในโลก ต่อมาคือพระสาวกผู้เกิดตามพระศาสดานั้น ผู้มีตนอันอบรมแล้ว และพระสาวกอื่นอีก แม้จะยังศึกษาและปฏิบัติอยู่ ได้สดับมามากประกอบด้วยศีลวัตร บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้น เป็นผู้ประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์ บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้นส่งแสงสว่างแสดงธรรมอยู่ ย่อมเปิดประตูแห่งอมตะนิพพาน ย่อมช่วยปลดเปลื้องชนเป็นอันมากจากโยคะ ชนทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามอริยมรรคที่พระศาสดาผู้นำพวก ผู้ยอดเยี่ยมทรงแสดงดีแล้ว เป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนาของพระสุคต ย่อมกระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ในอัตภาพนี้ได้โดยแท้

ธรรมเครื่องกำจัดนิวรณ์

(๘๕) นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมํปิ สมนุปสฺสามิ เยน[๑] อนุปฺปนฺโน วา กามจฺฉนฺโท นุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺโน วา กามจฺฉนฺโท ปหียติ ยถยิทํ ภิกฺขเว อสุภนิมิตฺตํ อสุภนิมิตฺตํ ภิกฺขเว โยนิโส มนสิกโรโต อนุปฺปนฺโน เจว กามจฺฉนฺโท นุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺโน จ กามจฺฉนฺโท ปหียติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่น แม้อย่างหนึ่งที่จะเป็นเหตุให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น หรือกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วอันบุคคลย่อมละได้เหมือนอศุภนิมิตร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจอศุภนิมิตรโดยแยบคาย กามฉันทะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วบุคคลนั้นย่อมละได้

เมตฺตํ ภิกฺขเว เจโตวิมุตฺตึ โยนิโส มนสิกโรโต อนุปฺปนฺโน เจว พฺยาปาโท นุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺโน จ พฺยาปาโท ปหียติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจเมตตาวิมุติโดยแยบคาย พยาบาทที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น พยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วอันบุคคลย่อมละได้

---

๑ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ๒๐/๔

ภิกฺขเว อนุปฺปนฺนญฺเจว ถีนมิทฺธํ นุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺนญฺจ ถีนมิทฺธํ ปหียติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลปรารภความเพียรแล้ว ถีนะมิทธะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และถีนะมิทธะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นย่อมละได้

ภิกฺขเว อนุปฺปนฺนญฺเจว อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ นุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺนญฺจ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีจิตสงบแล้ว อุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้วบุคคลนั้นย่อมละได้

ภิกฺขเว โยนิโส มนสิกาโร โยนิโส ภิกฺขเว มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว วิจิกิจฺฉา นุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺนา จ วิจิกิจฺฉา ปหียติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจโดยแยบคาย วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วบุคคลนั้นย่อมละได้

จิตที่ไม่ได้อบรมดีแล้วนำทุกข์มาให้

(๘๕) นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ ยํ เอวํ อภาวิตํ อพหุลีกตํ ทุกฺขาธิวาหํ โหติ ยถยิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ จิตฺตํ ภิกฺขเว อภาวิตํ อพหุลีกตํ ทุกฺขาธิวาหํ โหติ ฯ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่น แม้อย่างหนึ่งที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมนำทุกข์มาให้เหมือนจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมนำทุกข์มาให้

จิตที่อบรมดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้

(๘๖) นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ ยํ เอวํ ภาวิตํ พหุลีกตํ สุขาธิวาหํ โหติ ยถยิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ จิตฺตํ ภิกฺขเวภาวิตํ พหุลีกตํ สุขาธิวาหํ โหติ ฯ[๒]

๑–๒ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ๒๐/๗–๑๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่อบรมแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมนำสุขมาให้เหมือนจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้

เมื่อจิตเศร้าหมองแล้วต้องไปสู่ทุคคติ

(๘๗) อิธาหํ ภิกฺขเว เอกจฺจํ ปุคฺคลํ ปทุฏฺฐจิตฺตํ เอวํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ อิมมฺหิ เจ อยํ สมเย ปุคฺคโล กาลํ กเรยฺย ยถาภตํ นิกฺขิตฺโต เอวํ นิรเย ตํ กิสฺส เหตุ จิตฺตํ หิสฺส ภิกฺขเว ปทุฏฺฐํ เจโตปโทสเหตุ จ ปน ภิกฺขเว เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชนฺติ ฯ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจอย่างนี้แล้วย่อมรู้ชัดบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตอันโทษประทุษร้ายแล้วว่าถ้าบุคคลผู้นี้พึงทำกาละในสมัยนี้ ย่อมตั้งอยู่ในนรกเหมือนถูกนำมาขังไว้ฉะนั้น ข้อนี้เพราะอะไร เพราะจิตของเขาถูกโทษประทุษร้าย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แหละเพราะเหตุที่จิตประทุษร้าย สัตว์บางพวกในโลกนี้เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคคติ วินิบาต นรก

เมื่อจิตผ่องใสแล้วย่อมไปสู่สุขคติ

(๘๘) อิธาหํ ภิกฺขเว เอกจฺจํ ปุคฺคลํ ปสนฺนจิตฺตํ เอวํ เจตสาเจโต ปริจฺจ ปชานามิ อิมมฺหิ เจ อยํ สมเย ปุคฺคโล กาลํ กเรยฺย ยถาภตํ นิกฺขิตฺโต เอวํ สคฺเค ตํ กิสฺส เหตุ จิตฺตํ หิสฺส ภิกฺขเว ปสนฺนํ เจโตปสาทเหตุ จ ปน ภิกฺขเว เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติ ฯ[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดว่าบุคคลในโลกนี้ผู้มีจิตผ่องใสว่า ถ้าบุคคลนี้พึงทำกาละในสมัยนี้ ย่อมตั้งอยู่ในสวรรค์เหมือนที่เขานำมาเทอดไว้ฉะนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะจิตของเขาผ่องใส ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แหละเพราะเหตุที่จิตผ่องใส สัตว์บางพวกในโลกนี้เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุขคติ โลกสวรรค์

๑–๒ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ๒๐/๗–๑๑

จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส

(๔๙) ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ ฯ๑

๑. พุทธภาษิตบทนี้มีการตีความกันออกไปหลายอย่าง บางท่านอธิบายว่า หมายถึงจิตเดิมบริสุทธิ์ เป็นประภัสสร แต่มาเศร้าหมองในภายหลัง โดยยกตัวอย่างเด็กที่เกิดมาใหม่ ๆ ในขณะนั้นว่ายังไม่มีกิเลส กิเลสนั้นเกิดขึ้นในภายหลัง แล้วเข้าใจต่อไปถึงสภาพของจิตว่า เดิมทีเดียวบริสุทธิ์เป็นพุทธ จึงมีการปฏิบัติเพื่อไปสู่จิตเดิมขึ้น การตีความไปในลักษณะเช่นนั้น เข้าใจว่าผู้อธิบายไม่ได้ค้นคว้าในอภิธรรมและไม่ได้ดูในอรรถกถา ผสมกับความเห็นผิดของตนมีอยู่จึงตีความเอาว่าต้องเป็นเช่นนั้น ความจริงแล้วเรื่องจิตเดิมไม่มีกล่าวอยู่ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาเลย เป็นเรื่องของนิกายเซ็นทางฝ่ายมหายานเท่านั้น ไม่ใช่พุทธพจน์ ตามหลักพุทธศาสนานั้น จิตมีการเกิดดับไปตามเหตุปัจจัยไม่มีเดิมเลย

ความในบาลีบทนี้มีความหมายดังนี้ ในมโนรถปูรณีอรรถกถา ท่านอธิบายคำว่าปภัสสรว่า "ปภสฺสรนฺติ ปณฺฑรํ ปริสุทฺธํ" แปลว่า คำว่าปภัสสรหมายความว่า ขาวคือหมดจด

"จิตฺตนฺติ ภวงฺคจิตฺตํ" แปลว่า คำว่าจิตได้แก่ภวังคจิต

ความตอนนี้ จึงได้ใจความว่า จิตปภัสสรนั้น ก็คือภวังคจิตนั่นเอง คำว่าภวังคจิตคือจิตที่ยังไม่ขึ้นสู่วิถีทางทวารทั้งหก ได้แก่จิตที่เกิดเมื่อเรารับรู้อารมณ์จนสุดวิถีไปแล้ว หรือในขณะนอนหลับสนิท จิตที่เกิดในขณะนอนหลับนั้นแหละเรียกว่า ภวังคจิต เพราะคนที่นอนหลับ ความโลภ ความโกรธ ความหลงตลอดจนความริษยา พยาบาทใด ๆ ไม่เกิดขึ้นเลย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจิตของคนนอนหลับไม่มีกิเลส กิเลสยังคงมีอยู่ในลักษณะสงบนิ่งเป็นอนุสัยกิเลส อยู่ในความเกิดดับสืบต่อของจิตนั้น ต่อเมื่อใด มีอารมณ์ภายนอกมากระทบทางทวารทั้งหก กิเลสที่นอนอยู่อย่างสงบนั้นก็จะฟุ้งขึ้นมาทันที จิตนั้นก็เศร้าหมอง กิเลสชนิดนี้เรียกว่า ปริยุฏฐานกิเลสหรืออุปักกิเลส

ในอรรถกถาท่านอธิบายแยกศัพท์ออกไป โดยละเอียดดังนี้

"กึ ปน จิตฺตสฺส วณฺโณ นาม อตฺถีติ" หากถามว่า ที่ชื่อว่าวรรณะมีอยู่แก่จิตหรือ "นตฺถิ" ตอบว่าไม่มี

"นีลาทีนญฺหิ อญฺญตรวณฺณํ โหตุ สุวณฺณวณฺณํ วา ยํกิญฺจิ ปริสุทฺธตาย ปภสฺสรนฺติ วุจฺจติ" จริงอยู่ในบรรดาวรรณะมีสีเขียวเป็นต้น หรือวรรณะใดวรรณะหนึ่งก็ตาม แม้วรรณะแห่งทองอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เรียกว่าปภัสสร เพราะเป็นวรรณะบริสุทธิ์

"อิทมฺปิ นิรุปกฺกิเลสตาย ปริสุทฺธนฺติ ปภสฺสรํ" แม้จิตนี้ก็เป็นจิตบริสุทธิ เพราะไม่มีอุปักกิเลส ดังนั้นจึงชื่อว่าปภัสสร

"ตญฺจ โขติ ตํ ภวงฺคจิตฺตํ" ก็จิตปภัสสรนั้นแล คือ ภวังคจิต

"อาคนฺตุเกหีติ อสหชาเตหิ ปจฺฉา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชนเกหิ" คำว่า อาคันตุเกหิ หรืออาคันตุกะกิเลสนั้น ย่อมเกิดขึ้นในขณะแห่งชวนะในภายหลัง อันมิได้เกิดร่วมกัน

"อุปกฺกิเลเสหีติ ราคาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺฐตฺตา อุปกฺกิลิฏฺฐตฺตา อุปกฺวิลิฏฺฐํ นามาติ วุจฺจติ" คำว่าอุปักกิเลสนั้น อธิบายว่า ภวังคจิตนั้นท่านกล่าวว่า ชื่อว่าเข้าไปเศร้าหมองแล้ว เพราะเข้าไปเศร้าหมองด้วยราคะเป็นต้น

ความในอรรถกถานี้ ผู้ค้นคว้าทางพระไตรปิฎกโดยเฉพาะอภิธรรมปิฎกย่อมทราบดี ส่วนผู้ที่ยังไม่เข้าใจก็จงศึกษาสภาวของจิตในอภิธรรมเทอญ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมองแล้วด้วยอุปกิเลสที่จรมา

จิตผ่องใสเพราะพ้นจากอุปกิเลส

(๙๐) ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิปฺปมุตฺตํ ฯ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่องเพราะจิตนั้นแลพ้นแล้วจากอุปกิเลสที่จรมา

ผู้เจริญเมตตาจิตเพียงลัดนิ้วมือเดียวมีอานิสงส์มาก

(๙๑) อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตํปิ เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เมตฺตจิตฺตํ อาเสวติ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริตฺตชฺฌาโน วิหรติ สตฺถุสาสนกโร โอวาทปฏิกโร อโมฆํ รฏฺฐปิณฺฑํ ภุญฺชติ โก ปน วาโท เย นํ พหุลีกโรนฺติ ฯ[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุส้องเสพย์เมตตาจิต แม้ชั่วการเพียงลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจากฌาน ได้ทำตามคำสอนของพระศาสดา เป็นผู้ปฏิบัติตามโอวาท ไม่ฉันบิณฑบาตของชาวแว่นแคว้นเปล่า ก็จะกล่าวไปใยถึงผู้ทำเมตตาจิตนั้นให้มากเล่า

อกุศลเกิดได้เพราะใจเป็นหัวหน้า

(๙๒) เยเกจิ ภิกฺขเว ธมฺมา อกุสลา อกุสลภาคิยา อกุศลปกฺขิกา สพฺเพ เต มโนปุพฺพงฺคมา มโน เตสํ ธมฺมานํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ เนฺวเทว กุสลา ธมฺมา ฯ[๓]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนอกุศลที่เป็นไปในฝักฝ่ายอกุศลทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมเกิดทีหลัง

กุศลเกิดได้เพราะใจเป็นหัวหน้า

(๙๓) เยเกจิ ภิกฺขเว ธมฺมา กุสลา กุสลภาคิยา กุศลปกฺขิกา สพฺเพ เต มโนปุพฺพงฺคมา มโน เตสํ ธมฺมานํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ เนฺวเทว กุสลา ธมฺมา ฯ[๔]

๑–๒–๓–๔ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ๒๐/๗–๑๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในส่วนกุศลที่เป็นไปในฝักฝ่ายกุศลทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น กุศลธรรมเกิดทีหลังเทียว

ความเสื่อมที่ชั่วร้ายที่สุดกว่าความเสื่อมใด ๆในโลก

(๙๔) อปฺปมตฺติกา เอสา ภิกฺขเว ปริหานิ ยทิทํ ญาติปริหานิ เอตํ ปฏิกิฏฺฐํ ภิกฺขเว ปริหานีนํ ยทิทํ ปญฺญาปริหานิ ฯ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเสื่อมญาติมีประมาณน้อย แต่ความเสื่อมแห่งปัญญาชั่วร้ายที่สุดกว่าความเสื่อมทั้งหลาย

(๙๕) อปฺปมตฺติกา เอสา ภิกฺขเว วุฑฺฒิ ยทิทํ ญาติวุฑฺฒิ เอตทคฺคํ ภิกฺขเว วุฑฺฒีนํ ยทิทํ ปญฺญาวุฑฺฒิ ตสฺมา ติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ปญฺญาวุฑฺฒิยา วฑฺฒิสฺสามาติ เอวํ หิ โว ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพํ ฯ[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเจริญด้วยญาติมีประมาณน้อย เพราะความเจริญด้วยปัญญาเลิศกว่าบรรดาความเจริญทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจะเจริญโดยความเจริญด้วยปัญญา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเสื่อมแห่งโภคะมีประมาณน้อย ความเสื่อมแห่งปัญญาชั่วร้ายที่สุดกว่าความเสื่อมทั้งหลาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเจริญด้วยโภคะมีประมาณน้อย ความเจริญด้วยปัญญาเลิศกว่าความเจริญทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่าเราทั้งหลายจะเจริญโดยความเจริญปัญญา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้

(๙๖) อปฺปมตฺติกา เอสา ภิกฺขเว ปริหานิ ยทิทํ ยโสปริหานิ เอตํ ปฏิกิฏฺฐํ ภิกฺขเว ปริหานีนํ ยทิทํ ปญฺญาปริหานีติ ฯ[๓]

๑–๒–๓ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ๒๑/๑๒–๑๗

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเสื่อมยศมีประมาณน้อย ความเสื่อมปัญญาชั่วร้ายที่สุดกว่าความเสื่อมทั้งหลาย

พระผู้เป็นดวงตาของโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏขึ้นแห่งบุคคลผู้เป็นเอก เป็นความปรากฏแห่งจักษุใหญ่ แห่งแสงสว่างใหญ่ แห่งโอภาสใหญ่ แห่งอนุตตริย ๖ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิทา ๔ เป็นการแทงตลอดธาตุเป็นอันมาก เป็นการแทงตลอดธาตุต่าง ๆ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล บุคคลผู้เป็นเอกเป็นไฉน คือ พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏขึ้นแห่งบุคคลผู้เป็นเอกนี้แล เป็นความปรากฏแห่งจักษุใหญ่ แห่งแสงสว่างอันใหญ่ แห่งโอภาสอันใหญ่ แห่งอนุตตริยะ เป็นการทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิทา ๔ เป็นการแทงตลอดธาตุเป็นอันมาก เป็นการแทงตลอดธาตุต่าง ๆ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งผลคือ วิชชาและวิมุติ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล[๑]

สิ่งที่เป็นไปไม่ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (คือสัมมาทิฏฐิ) จะพึงยึดถือสังขารใด ๆ โดยความเป็นสภาพเที่ยงนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนจะพึงยึดถือสังขารอะไร ๆ โดยสภาพเที่ยงนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ คือสัมมาทิฏฐิจะพึงยึดถือสังขารอะไร ๆ โดยความเป็นสุขนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนจะพึงยึดถือสังขารอะไร ๆ โดยความเป็นสุขนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

---

๑ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ๒๐/๓๐

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือ (สัมมาทิฏฐิ) จะพึงยึดถือธรรมอะไร ๆ โดยความเป็นตนนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนจะพึงยึดถือธรรมะอะไร ๆ โดยความเป็นตนนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือ สัมมาทิฏฐิ จะพึงฆ่ามารดาบิดานั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนจะพึงฆ่าบิดานั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือสัมมาทิฏฐิ จะพึงฆ่าพระอรหันต์นั้น ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ไม่ใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนจะพึงฆ่าพระอรหันต์นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐินั้น คือสัมมาทิฏฐินั้น จะเป็นผู้มีจิตประทุษร้ายยังพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสจะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนซึ่งเป็นผู้มีจิตประทุษร้ายยังพระโลหิตของตถาคตห้อนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคือสัมมาทิฏฐิ จะพึงทำลายสงฆ์ให้แตกกันมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ปุถุชนจะพึงทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ คือสัมมาทิฏฐิจะพึงถือศาสนาอื่นนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนทั้งหลายจะพึงยึดถือศาสนาอื่นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์ จะพึงเสด็จขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกันนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวจะพึงเสด็จอุบัติขึ้นในโลกธาตุอันหนึ่งนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่พระเจ้าจักรพรรดิของพระองค์จะเสด็จขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกันนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย แต่ข้อที่พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์เดียวจะพึงเสด็จอุบัติขึ้นในโลกธาตุอันหนึ่งนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่สตรีจะพึงสำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่บุรุษจะพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุธเจ้านั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่สตรีจะพึงเป็นพระเจ้าจักพรรดินั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่บุรุษจะพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่สตรีจะพึงเป็นท้าวสักกะ จะพึงเป็นมาร จะพึงเป็นพรหมนั้น มิใช่ฐานะมิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุรุษจะพึงเป็นท้าวสักกะ จะพึงเป็นมาร จะพึงเป็นพรหมนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่วิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แห่งกายทุจริต จงพึงเกิดขึ้นนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่วิบากอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ของบุคคลผู้กระทำกายทุจริตจะพึงเกิดขึ้นนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่วิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แห่งบุคคลผู้มีวจีทุจริตจะพึงเกิดขึ้นนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่วิบากอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ แห่งบุคคลผู้มีวจีทุจริต จะพึงเกิดขึ้นนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้

มิจฉาทิฏฐิบุคคลเพียงคนเดียวนำความฉิบหายมาสู่หมู่ชนเป็นอันมาก

(๙๗) เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชนาหิตาย พหุชนาสุขาย พหุโน ชนสฺส อนตฺถาย อหิตาย ทุกฺขาย เทวมนุสฺสานํ กตโม เอกปุคฺคโล มิจฺฉาทิฏฺฐิโก โหติ วิปรีตทสฺสโน โส พหุชนํ สทฺธมฺมา วุฏฺฐาเปตฺวา อสทฺธมฺเม

ปฏิฏฺฐา เปติ อยํ โข ภิกฺขเว เอกปุคฺคโล โลเก อุปปชฺชมาโน อุปปชฺชติ พหุชนาหิตาย พหุชนาสุขาย พหุโน ชนสฺส อนตฺถาย อหิตาย ทุกฺขาย เทวมนุสฺสานํ ฯ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเพียงคนเดียวเมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ไม่เป็นความผาสุกแก่คนเป็นอันมาก เพื่อความฉิบหาย มิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลเพียงคนเดียวนั้นคือใคร คือบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต เขาทำให้คนอีกเป็นจำนวนมากออกไปจากสัทธรรม ให้ตั้งอยู่ในอสัทธรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเพียงคนเดียวนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลกแล้ว ย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นความผาสุกแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความฉิบหาย มิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สัมมาทิฏฐิบุคคลเพียงคนเดียวนำความสุขมาให้แก่ชนเป็นอันมาก

(๔๘) เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ กตโม เอกปุคฺคโล สมฺมาทิฏฺฐิโก โหติ อวิปรีตทสฺสโน โส พหุชนํ อสทฺธมฺมา วุฏฺฐาเปตฺวา สทฺธมฺเม ปฏิฏฺฐาเปติ อยํ โข ภิกฺขเว เอกปุคฺคโล โลเก อุปปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเพียงคนเดียว เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อหิตประโยชน์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลเพียงคนเดียวนั้นคือใคร คือบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริต เพราะเขาทำให้คนเป็นอันมากออกจากอสัทธรรม

๑–๒ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ๒๐/๔๔

ให้ตั้งอยู่ในอสัทธรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเพียงคนเดียวนี้แลเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ เกื้อกูล เพื่อความผาสุกแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อหิตประโยชน์สุขแก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สัตว์เกิดในทุคติมากกว่าสุขคติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่จุติจากมนุษย์กลับมาเกิดเป็นมนุษย์มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิตติวิสัย มากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในเทพยดามีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน ในปิตติวิสัย มากกว่าโดยแท้

สัตว์ที่จุติจากเทพยดากลับมาเกิดในเทพยดา มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากเทพยดา ไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิสัยมากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่จุติจากเทพยดา กลับมาเกิดในมนุษย์มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากเทพยดาไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิสัยมากกว่าโดยแท้

สัตว์ที่จุติจากนรก กลับมาเกิดในมนุษย์มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากนรก ไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิสัยมากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่จุติจากนรก ไปเกิดในเทพยดา มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิสัยมากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่จุติจากกำเนิดเดรัจฉาน กลับมาเกิดเป็นมนุษย์มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจางกำเนิดเดรัจฉานไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิวิสัยมากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่จุติมากำเนิดเดรัจฉาน ไปเกิดในเทพยดามีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากกำเนิดเดรัจฉานไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิสัยมากกว่าโดยแท้

สัตว์ที่จุติจากปิติวิสัยกลับมาเกิดเป็นมนุษย์มีเป็นจำนวนน้อย สัตว์ที่จุติจากปิติวิสัยไปเกิดในนรกเกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิสัยมากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่จุติจากปิติวิสัยไปเกิดในเทพยดามีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่จุติจากปิติวิสัยไปเกิดในนรก เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เกิดในปิติวิสัยมากกว่าโดยแท้

เปรียบเหมือนในสกลชมพูทวีปนี้มีส่วนที่น่ารื่นรมย์ มีป่าที่น่ารื่นรมย์ มีภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีสระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์เพียงเล็กน้อย แต่มีที่ดอน ที่ลุ่ม เป็นลำน้ำ เป็นที่ตั้งแห่งตอและหนาม มีภูเขาระเกะระกะเป็นส่วนมากโดยแท้

ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ๒ อย่าง

(๙๙) เทวเม ภิกฺขเว ธมฺมา ตปนียา กตเม เทฺว อิธ ภิกฺขเว เอกจฺจสฺส กายทุจฺจริตํ กตํ โหติ อกตํ โหติ กายสุจริตํ วจีทุจฺจริตํ กตํ โหติ อกตํ โหติ วจีสุจริตํ มโนทุจฺจริตํ กตํ โหติ อกตํ โหติ มโนสุจริตํ โส กายทุจฺจริตํ เม กตนฺติ ตปฺปติ อกตํ เม กายสุจริตนฺติ ตปฺปติ วจีทุจฺจริตํ เม กตนฺติ ตปฺปติ อกตํ เม วจีสุจริตนฺติ ตปฺปติ มโนทุจฺจริตํ เม กตนฺติ ตปฺปติ อกตํ เม มโนสุจริตนฺติ ตปฺปติ อิเม โข ภิกฺขเว เทฺว ธมฺมา ตปนียาฯ [๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ๒ อย่าง เป็นไฉน คือบุคคลบางคนในโลกนี้ทำแต่กายทุจริต ทำแต่วจีทุจริต ทำแต่มโนทุจริต มิได้ทำมโนสุจริต เขาย่อมเดือดร้อนอยู่มาก เรากระทำแต่กายทุจริต มิได้กระทำกายสุจริต กระทำแต่วจีทุจริต มิได้กระทำวจีสุจริต กระทำแต่มโนทุจริต มิได้กระทำมโนสุจริต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ๒ อย่างนี้แล

ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ๒ อย่าง

(๑๐๐) เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา อตปนียา กตเม เทฺว อิธ ภิกฺขเว เอกจฺจสฺส กายสุจริตํ กตํ โหติ อกตํ โหติ กายทุจฺจริตํ วจีสุจริตํ กตํ โหติ อกตํ โหติ วจีทุจฺจริตํ มโนสุจริตํ กตํ โหติ อกตํ

---

๑ อังคุตฺตรนิกาย ๑–๒ ทุกนิบาต ๒๐/๖๓

โหติ มโนทุจฺจริตํ โส กายสุจริตํ เม กตนฺติ น ตปฺปติ อกตํ เม กายทุจฺจริตนฺติ น ตปฺปติ วจีสุจริตํ เม กตนฺติ น ตปฺปติ อกตํ เม วจีทุจฺจริตนฺติ น ตปฺปติ มโนสุจริตํ เม กตนฺติ น ตปฺปติ อกตํ เม มโนทุจฺจริตนฺติ น ตปฺปติ อิเม โข ภิกฺขเว เทฺว ธมฺมา อตปนียาฯ [๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อนมี ๒ อย่าง ๒ อย่างเป็นไฉนคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ทำแต่กายสุจริต มิได้กระทำกายทุจริต กระทำแต่วจีสุจริต มิได้กระทำวจีทุจริต กระทำแต่มโนสุจริต มิได้กระทำมโนทุจริต เขาย่อมไม่เดือดร้อนว่าเรากระทำแต่กายทุจจริต มิได้กระทำกายสุจริต ทำแต่วจีทุจริต มิได้ทำวจีสุจริต ทำแต่มโนทุจริต มิได้ทำมโนสุจริต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อนมี ๒ ประการนี้แล

ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผล ๕ อย่าง

ดูก่อนอานนท์ เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจไม่ควรทำโดยส่วนเดียว โทษเหล่านี้ย่อมได้แก่ผู้นั้น คือ:—

๑. อตฺตาปิ อตฺตานํ อุปวทติ แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้

๒. อนุวิจฺจ วิญฺญู ครหนฺติ วิญญูชนทั้งหลายใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียนได้

๓. ปาปโก กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ กิตติศัพท์อันชั่วร้ายย่อมกระฉ่อนไป

๔. สมฺมูฬฺโห กาลํ กโรติ เป็นคนหลงทำกาละ

๕. กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบายทุคคติ วินิจบาต นรก [๒]

อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ๖๐,๗๓

ดูก่อนอานนท์ เมื่อบุคคลกระทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจไม่ควรทำโดยส่วนเดียว โทษอย่างนี้อันผู้นั้นพึงหวังได้ ดูก่อนอานนท์ เรากล่าวกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ว่าเป็นกิจควรทำโดยส่วนเดียว

ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผล ๕ ประการ

ดูก่อนอานนท์ เมื่อบุคคลกระทำซึ่งกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจควรทำโดยส่วนเดียว อานิสงส์อย่างนี้ผู้กระทำนั้นย่อมได้คือ

๑. อตฺตาปิ อตฺตานํ น อุปวทติ แม้ตนก็ติเตียนตนเองไม่ได้

๒. อนุวิจฺจ วิญฺญู ปสํสนฺติ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ

๓. กลฺยาโน กิตฺตสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ กิตติศัพท์อันดีย่อมกระฉ่อนไป

๔. อสมฺมุฬฺโห กาลํ กโรติ ไม่หลงทำกาละกริยา

๕. กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ [๑]

ดูก่อนอานนท์ เมื่อบุคคลกระทำกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจควรทำโดยส่วนเดียว อานิสงส์อย่างนี้ผู้นั้นย่อมพึงหวังได้

ธรรม ๒ อย่างเป็นไปเพื่อวิชชา

(๑๐๑) เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา วิชฺชาภาคิยา กตเม เทฺว สมโถ จ วิปสฺสนา จ ฯ สมโถ ภิกฺขเว ภาวิโต กิมตฺถมนุโภติ จิตฺตํ ภาวิยติ จิตฺตํ ภาวิตํ กิมตฺถมนุโภติ โย ราโค โส ปหียติ ฯ วิปสฺสนา ภิกฺขเว ภาวิตา กิมตฺถมนุโภติ ปญฺญา ภาวิยติ ปญฺญา ภาวิตา กิมตฺถมนุโภติ ยา อวิชฺชา สา ปหียตีติ ฯ[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างย่อมเป็นไปในส่วนแห่งวิชชา ธรรม ๒ อย่างเป็นไฉน คือ

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ๒๐/๗๓–๗๗

สมถะ [๑] วิปัสนา [๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมถะที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมจิตที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละราคะได้ วิปัสสนาที่อบรมแล้วย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมปัญญา ปัญญาที่ยบรมแล้วย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละอวิชชาได้

(๑๐๒) ราคุปกฺกิลิฏฺฐํ วา ภิกฺขเว จิตฺต น วิมุจฺจติ อวิชฺชูปกฺกิลิฏฺฐา วา ปญฺญา น ภาวิยติ อิติ โข ภิกฺขเว ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่เศร้าหมองด้วยราคะย่อมไม่หลุดพ้นหรือปัญญาที่เศร้าหมองด้วยอวิชชาย่อมไม่เจริญด้วยประการฉะนี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะสำรอกราคะได้ จึงชื่อว่า เจโตวิมุติ [๓] เพราะสำรอกอวิชชาได้ จึงชื่อว่า ปัญญาวิมุติ [๔]

พละมี ๒ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พละมี ๒ อย่าง ๒ [๕] อย่างนี้เป็นไฉน

๑. ปฏิสังขารพละ

๒. ภาวนาพละ

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิสังขารพละเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมพิจารณาดังนี้ว่า ผลของกายทุจริตนั้นชั่วช้าทั้งในชาตินี้และในภพเบื้องหน้า ผลของวจีทุจริตนั้น ชั่วช้าทั้งในชาตินี้และในภพเบื้องหน้าผลของมโนทุจริตนั้น ชั่วช้าทั้งในชาตินี้และในภพเบื้องหน้า ครั้นเขาพิจารณาดังนี้แล้ว ย่อมละการ

---

๑ คำว่าพิมถะ คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิเพื่อดับนิวรสทั้ง ๕ เพื่อฌาน อภิญญา

๒ คำว่า วิปัสสนา คือ การทำจิตให้เกิดปัญญาเห็นนามรูป ตามความเป็นจริง คือไม่เที่ยว เป็นทุกข์เป็นอนัตตา เพื่อมรรคผลนิพพาน

๓ เจโตวิมุติ คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ ได้แก่ผู้เจริญสมถะ

๔ ปัญญาวิมุติ คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา ได้แก่ผู้เจริญวิปัสสนา

๕ อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ๒๐/๖๖

ทุจริต เจริญกายสุจริต ละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต ละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต บริหารตนให้บริสุทธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าปฏิสังขารพละ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภาวนาพละเป็นไฉน ในพละ ๒ อย่างนั้นภาวนาพละนี้เป็นพละของพระเสขะ เมื่อบุคคลนั้นอาศัยพละที่เป็นของพระเสขะแล้ว ย่อมละราคะ โทษะ โมหะ เสียได้โดยเด็ดขาด ครั้นละราคะ ละโทสะ ละโมหะแล้ว ย่อมไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมไม่เสพกรรมที่เป็นบาป ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้ เรียกว่า ภาวนาพละ

มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สกุลใดบุตรบูชามารดาบิดาในเรือนตน สกุลนั้นมีพรหม สกุลใดบุตรบูชามารดาบิดาในเรือนตน สกุลนั้นมีบูรพาจารย์ สกุลใดบุตรบูชามารดาบิดาในเรือนตน สกุลนั้นมีอาหุไนยบุคคล

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหมนี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่าบุรพาจารย์นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่าอาหุไนยบุคคลนี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตร

(๑๐๓) พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร [๑]
อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกา ฯ
ตสฺมา หิ เน นมสฺเสยฺย สกฺกเรยฺยาถ ปณฺฑิโต
อนฺเนน อถ ปาเนน วตฺเถน สยเนน จ
อุจฺฉาทเนน นหาปเนน ปาทานํ โธวเนน จ
ตาย ปริจริยาย มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ ฯ

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์บุตรท่านเรียกว่าพรหม ท่านเรียกว่าบุรพาจารย์ และเรียกว่าอาหุไนยบุคคล เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงนมัสการและสักการะมารดา

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๑๖๘

บิดาด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการล้างเท้าทั้งสอง เพราะการปรนนิบัติในมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาละไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์

อธิปไตย ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย ๓ อย่างนี้ ๓ [๑] อย่างเป็นไฉน คือ

๑. อัตตาธิปไตย

๒. โลกาธิปไตย

๓. ธรรมาธิปไตย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย "**อัตตาธิปไตย**" เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนต้นไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมสำเหนียกดังนี้ว่า ก็เราออกบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งจีวร ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เราออกบวชเป็นบรรพชิตไม่ใช่เพราะเหตุแห่งความมีและความไม่มีเช่นนั้น แต่เพราะเหตุว่าเราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสะ อุปายาส ครอบงำแล้ว เป็นผู้มีความทุกข์เหล่านี้ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์เหล่านี้ท่วมทับแล้ว ไฉนการกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ การที่เราจะแสวงหากามที่ละได้แล้วด้วยการออกบวชเป็นบรรพชิตนั้น เป็นความเลวทรามอย่างยิ่ง ข้อนั้นไม่เป็นการสมควรแก่เราเลย เธอย่อมสำเหนียกว่าความเพียรที่เราปรารภแล้วจะไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งมั่นแล้วจะไม่หลงลืม การที่สงบระงับแล้วจะไม่ระส่ำระสาย จิตที่เป็นสมาธิแล้วจะมีอารมณ์แน่วแน่ดังนี้ เธอทำตนเองให้เป็นใหญ่แล้วละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมที่มีโทษ เจริญกรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า**อัตตาธิปไตย**

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย "**โลกาธิปไตย**" เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนต้นไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมสำเหนียก

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๑๘๖

ว่าเราออกบวชเป็นบรรพชิตไม่ใช่เพราะเหตุแห่งจีวร ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เราออกบวชเป็นบรรพชิตไม่ใช่เพราะเหตุแห่งความมีและความไม่มีเช่นนั้น แต่ว่าเราเป็นผู้ที่ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสครอบงำแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้มีทุกข์ครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ท่วมทับแล้ว ไฉนการกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ การที่เราออกบวชเป็นบรรพชิตเช่นนี้ พึงตรึกถึงกามวิตกก็ดี ตรึกถึงพยาบาทวิตกก็ดี ตรึกถึงวิหิงสาวิตกก็ดี ก็โลกสันนิวาสนี้ใหญ่โต ในโลกสันนิวาสอันใหญ่โตนี้ย่อมมีสมณะพราหมณ์ที่มีฤทธิ์มีทิพย์จักษุ รู้จิตของคนอื่นได้ สมณะพราหมณ์เหล่านั้นย่อมมีดวงตาอันแลเห็นได้ไกล แม้ใกล้ ๆ เราก็มองไม่เห็น ท่านย่อมรู้ชัดซึ่งจิตด้วยจิตสมณะพราหมณ์เหล่านั้นก็ย่อมจะรู้เราดังนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ดูกุลบุตรนี้ซิ เขาเป็นผู้มีศรัทธาออกบวชเป็นบรรพชิตแล้ว แต่เกลื่อนกล่นไปด้วยธรรมที่เป็นบาปอกุศลอยู่ ถึงเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีทิพย์จักขุ ที่รู้จิตของคนอื่นได้นั้นก็มีอยู่ เทวดาเหล่านั้นย่อมมองเห็นได้แต่ไกล ซึ่งถึงแม้เราจะอยู่ใกล้เราก็มองไม่เห็นท่าน ท่านย่อมรู้ชัดซึ่งจิตด้วยจิตเทวดาเหล่านั้นย่อมรู้เราว่าเป็นดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดูกุลบุตรนี้ซี เขาเป็นผู้มีศรัทธาออกบวชเป็นบรรพชิตแล้ว แต่เกลื่อนกล่นไปด้วยธรรมที่เป็นบาปอกุศลอยู่ เธอย่อมสำเหนียกว่าความเพียรที่เราปรารภแล้วไม่ย่อหย่อน สติที่เข้าไปตั้งมั่นแล้ว จักไม่หลงลืม การที่สงบระงับแล้วจะไม่ระส่ำระสาย จิตที่เป็นสมาธิแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ ดังนี้ เธอทำโลกให้เป็นใหญ่แล้วละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมที่มีโทษ เจริญกรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า โลกาธิปไตย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ "ธรรมาธิปไตย" เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี โคนไม้ก็ดี เรือนบ้านก็ดี ย่อมสำเหนียกว่า เราออกบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งจีวร ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เราออกบวชเป็นบรรพชิตไม่ใช่เพราะเหตุแห่งความมีและความไม่มีเช่นนั้น แต่ว่าเราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ

ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว ไฉน การกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน เพื่อสพรหมจารีผู้ที่รู้อยู่ เห็นอยู่ มีอยู่แล และการที่เราออกบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย อันพระผู้มีภาคตรัสไว้ดีแล้ว จะเป็นผู้เกียจคร้านมัวเมาประมาทอย่างนี้ ย่อมไม่เป็นการสมควรแก่เราเลย เธอย่อมสำเหนียกว่าความเพียรที่เราปรารภแล้วจะไม่ย่อหย่อน สติที่เข้าไปตั้งมั่นแล้วจะไม่หลงลืม กายที่สงบแล้วจะไม่ระส่ำระส่าย จิตที่เป็นสมาธิแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ดังนี้ เธอทำธรรมนั้นแหละให้เป็นใหญ่แล้วละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมที่มีโทษ เจริญกรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเรียกว่า ธรรมาธิปไตย

(๑๐๔) นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต[๑]
อตฺตา เต ปุริส ชานาติ สจฺจํ วา ยทิ วา มุสา
กลฺยาณํ วต โภ สกฺขิ อตฺตานํ อติมญฺญสิ
โย สนฺตํ อตฺตนิ ปาปํ อถ นํ ปริคูหสิ
ปสฺสนฺติ เทวา จ ตถาคตา จ
โลกสฺมึ พาลํ วิสมํ จรนฺตํ
ตสฺมา หิ อตฺตาธิปโก สโต จเร
โลกาธิโป จ นิปโก จ ฌายี
ธมฺมาธิโป จ อนุธมฺมจารี

ขึ้นชื่อว่าความลับไม่มีในโลกสำหรับผู้ทำบาปกรรมอยู่ ดูก่อนบุรุษ จริงหรือเท็จตัวของท่านเองย่อมรู้ได้ และผู้เจริญท่านสามารถที่จะทำความดีได้ แต่ท่านดูหมิ่นตนเองเสียก่อน อนึ่ง ท่านได้ปิดความชั่วซึ่งมีอยู่ในตน ท่านนั้นเป็นคนพาล ประพฤติคดๆ หย่อนๆ อันเทวดาและพระตถาคตย่อมเห็นได้ เพราะ

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๑๘๙

ฉะนั้นแหละคนที่มีตนเป็นใหญ่ ควรมีสติเที่ยวไป คนที่มีโลกเป็นใหญ่ ควรมีปัญญาและเพ่งพินิจ คนที่มีธรรมเป็นใหญ่ ควรประพฤติโดยสมควรแก่ธรรม มุนีผู้มีความบากบั่นอย่างจริงจัง ย่อมจะไม่เลวลง อนึ่ง บุคคลใดมีความเพียรข่มขี่มาร ครอบงำมัจจุผู้ทำที่สุดเสียได้ แล้วถูกต้องธรรมอันเป็นที่สิ้นชาติ บุคคลผู้เป็นเช่นนั้นย่อมเป็นผู้รู้แจ้งโลก มีเมธาดี เป็นมุนีผู้หมดความทยานยากในธรรมทั้งปวง

ความเมา ๓ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเมา ๓ ประการเป็นไฉน ความเมา ๓ ประการนี้คือ

๑. **โยพฺพนมโท** ความเมาในความเป็นหนุ่มสาว

๒. **อาโรคฺยมโท** ความเมาในความไม่มีโรค

๓. **ชีวิตมโท** ความเมาในชีวิต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับซึ่งเมาด้วยความเมาในความเป็นหนุ่มสาว ย่อมประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ ครั้นแล้วเมื่อกายแตกตายไป ย่อมเข้าสู่อบายทุคติ วินิบาต นรก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับซึ่งเมาแล้วด้วยความเมาในความไม่มีโรค ด้วยความเมาในชีวิตย่อมประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ ครั้นแล้วเมื่อกายแตกตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

(๑๐๕) พฺยาธิธมฺม ชราธมฺมา อโถ มรณธมฺมิโน[๑]
ยถา ธมฺมา ตถา สนฺตา ชิคุจฺฉนฺติ ปุถุชฺชนา ฯ
อหญฺเจตํ ชิคุจฺเฉยฺยํ เอวํ ธมฺเมสุ ปาณิสุ
น เมตํ ปฏิรูปสฺส มม เอวํวิหาริโน ฯ
โสหํ เอวํ วิหรนฺโต ญตฺวา ธมฺมํ นิรูปธึ

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๑๘๖

อาโรเคฺยย โยพฺพนสฺมึ ชีวิตสฺมิญฺจ โย มโท
สพฺเพ มเท อภิโภสฺมิ เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต ฯ
ตสฺส เม อหุ อุสฺสาโห นิพฺพานํ อภิปสฺสโต
นาหุ ภพฺโพ เอตรหิ กามานิ ปฏิเสวิตุํ
อนิวตฺติ ภวิสฺสามิ พฺรหฺมจริยปรายโน ฯ

ปุถุชนผู้มีความป่วยไข้ ความแก่ และความตายเป็นธรรมดา มีอยู่ตามธรรมดา แต่พากันรังเกียจการที่เราพึงรังเกียจความป่วยไข้ ความแก่ และความตาย ที่มีอยู่ในหมู่สัตว์ซึ่งมีธรรมดาอย่างนี้ ข้อนั้นไม่สมควรแก่เราผู้มีปกติอยู่เช่นนี้ เรานั้นเป็นอยู่เช่นนี้ เราจักยังธรรมที่หมดอุปธิ เห็นเนกขัมมะโดยความเป็นธรรมอันเกษม ย่อมครอบงำความเมาในความไม่มีโรค ในความเป็นหนุ่มสาวและในชีวิตเสียได้ทั้งหมด ความอุตสาหะได้เกิดแล้วแก่เราผู้เห็นนิพพานด้วยปัญญาอันยิ่ง บัดนี้ เราไม่ควรที่จะกลับไปเสพย์กาม เราจักเป็นผู้ไม่ถอยหลัง จักเป็นผู้มีพรหมจรรย์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ลักษณะของสังขตธรรม[๑]

(๑๐๖) ตีณิมานิ ภิกฺขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิ กตมานิ ตีณิ อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย ปญฺญายติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺต ปญฺญายติ อิมานิ โข ภิกฺขเว ตีณิ สงฺขตสฺส อสงฺขตลกฺขณานิ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของสังขตธรรม ๓ ประการนั้นเป็นไฉน คือ ความเกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนปรากฏ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขตลักษณะของสังขตธรรมทั้ง ๓ ประการนี้แล

---

๑ สังขตธรรม คือ ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นได้ หมายถึงเบญจขันธ์ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๑๙๒

ลักษณะของอสังขตธรรม[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของสังขตธรรมมี ๓ ประการ ดังนี้ คือ

๑. น อุปฺปาโท ปญฺญายติ ไม่ปรากฏความเกิดขึ้น

๒. น วโย ปญฺญายติ ไม่ปรากฏความเสื่อมไป

๓. น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ เมื่อตั้งอยู่ ก็ไม่ปรากฏความแปรปรวน

คนชราควรทำบุญ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงประทับอยู่ที่เชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นมีพราหมณ์ ๒ คน เป็นคนชรา อายุ ๑๒๐ ปี ชวนกันไปเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วกล่าวสารภาพว่า ผู้ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชราแก่เฒ่า ล่วงการผ่านวัยมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๑๒๐ ปี แต่มิได้สร้างความดี มิได้ทำกรรมอันเป็นที่ต้านทานความขลาดไว้ ขอพระโคดมผู้เจริญ ทรงโอวาทสั่งสอนพวกข้าพระองค์ถึงข้อที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่พวกข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ โลกนี้ถูกชรา พยาธิ มรณะ นำเข้าไปอยู่แล เมื่อโลกถูกชรา พยาธิ มรณะ นำเข้าไปอยู่เช่นนี้ ความสำรวมทางกาย ความสำรวมทางวาจา ความสำรวมทางใจ ในโลกนี้ย่อมเป็นที่ต้านทาน เป็นที่หลีกเร้น เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นที่ยึดหน่วงของเขาผู้ละโลกนี้ไปแล้ว

(๑๐๗) อุปนียติ ชีวิตมปฺปมายุ[๒]
ชรูปนีตสฺส น สนฺติ ตาณา
เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน
ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานิ ฯ

---

๑ อสังขตธรรม คือ ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่พระนิพพานอันเป็นโลกุตตร

๒ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๑๙๘

โยธ กาเยน สญฺญโม วาจาย อุท เจตสา
ตํ ตสฺส เปตสฺส สุขาย โหติ
ยํ ชีวมาโน ปกโรติ ปุญฺญํ ฯ

ชีวิตถูกชรานำเข้าไปใกล้ต่อความมีอายุสั้น ผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปใกล้แล้วย่อมไม่มีที่ต้านทาน ฉะนั้น เมื่อบุคคลเล็งเห็นภัยในความตายนี้ จึงควรทำบุญทั้งหลายอันนำความสุขมาให้ ความสำรวมทางกาย ทางวาจา และทางใจในโลกนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขแก่ผู้ที่ละโลกนี้ไปแล้ว และผู้ที่สร้างสมบุญไว้แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่

ทานที่บริจาคออกไปเหมือนของที่พ้นแล้วจากไฟไหม้

(๑๐๘) อาทิตฺตสฺมึ อคารสฺมึ ยํ นีหรติ ภาชนํ[๑]
ตํ ตสฺส โหติ อตฺถาย โน จ ยํ ตตฺถ ฑยฺหติ
เอวํ อาทิตฺตเก โลเก ชราย มรเณน จ
นีหเรถว ทาเนน ทินฺนํ โหติ สุนีหตํ ฯ
โยธ กาเยน สญฺญโม วาจาย อุท เจตสา
ตํ ตสฺส เปตสฺส สุขาย โหติ
ยํ ชีวมาโน ปกโรติ ปุญฺญํ

เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ สิ่งของที่นำออกได้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เขา ส่วนสิ่งของที่ถูกไฟไหม้อยู่ในเรือนนั้น หาเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เขาไม่ฉันใด เมื่อโลกถูกชราและมรณะแผดเผาแล้ว ฉันนั้นเหมือนกัน บุคคลจึงควรนำเอาออกมาด้วยการให้ทาน เพราะสิ่งที่ให้ไปแล้วย่อมเป็นอันบุคคลนำออกมาดีแล้ว ความสำรวมทางกาย ความสำรวมทางวาจา ความสำรวมทางใจในโลกนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขแก่ผู้ที่ละโลกนี้ไปแล้ว และผู้ซึ่งได้สร้างสมบุญไว้แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๑๙๙

ปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สังคารวะพราหมณ์ว่า ดูก่อนพราหมณ์ ปาฏิหาริย์มี ๓ [๑]อย่าง ๓ อย่างนี้เป็นไฉน คือ

๑. อิทธิปาฏิหาริย์ ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์

๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจเป็นอัศจรรย์

๓. อนุศาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอัศจรรย์

ดูก่อนพราหมณ์ "อิทธิปาฏิหาริย์" เป็นไฉน ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิได้เป็นอันมาก คือ คนเดียวแปลงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแปลงเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดำลงแม้ในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่ให้แตกเหมือนเดินบนดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ รูปคลำพระจันทร์ พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ดูก่อนพราหมณ์ นี้แลเรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์

ดูก่อนพราหมณ์ "อาเทศนาปาฏิหาริย์" เป็นอย่างไร ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พูดดักใจได้ โดยนิมิตรว่าใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นแม้ด้วยประการฉะนี้ จิตของท่านเป็นแม้ด้วยประการฉะนี้ว่า ถึงหากเธอจะพูดดักใจกับคนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไม่ ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พูดดักใจโดยนิมิตรไม่ได้เลย ก็แต่ว่าพอได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้วย่อมพูดดักใจได้ว่าใจของท่านเป็นอย่างนี้ ถึงหากเธอจะดักใจกับคนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้นหาเป็นอย่างอื่นไม่ ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจโดยนิมิตรไม่ได้เลย ถึงได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้ว ก็พูด

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๒๑๗

ดักใจไม่ได้เลย แต่ว่าพอได้ยินเสียงวิตกวิจารณ์ของบุคคลผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ย่อมพูดดักใจได้ว่าใจของท่านเป็นอย่างนี้ ถึงหากเธอจะพูดดักใจจากคนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไปไม่

ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พูดดักใจโดยนิมิตรไม่ได้เลย ถึงได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้วก็พูดดักใจไม่ได้ ถึงได้ยินเสียงวิตกวิจารณ์ของบุคคลผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ก็พูดดักใจไม่ได้ ก็แต่ว่าได้กำหนดรู้ใจของผู้ที่เข้าสมาธิอันไม่มีวิตก วิจารณ์ ด้วยใจของตนว่าท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารไว้ด้วย ประการใด จักตรึกวิตก ชื่อโน้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการฉะนี้ ถึงหากเธอจะพูดดักใจจากคนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไม่ ดูก่อนพราหมณ์ นี้เรียกว่า อาเทศนาปาฏิหาริย์

ดูก่อนพราหมณ์ "อนุสาสนีปาฏิหาริย์" เป็นไฉน ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตรึกอย่างนี้ อย่าได้ตรึกอย่างนั้น จงมนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่ ดูก่อนพราหมณ์ นี้เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์

กลิ่นของสัตบุรุษย่อมหอมทวนลม

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงตรัสแก่พระอานนท์ว่า

(๑๐๙) น ปุปฺผคนฺโธ ปฏิวาตเมติ[๑]
น จนฺทนํ ตครมลฺลิกา วา
สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ
สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายติ ฯ

กลิ่นดอกไม้หอมฟุ้งทวนลมไม่ได้ กลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณาหรือกลิ่นกะลัมภักก็หอมฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษย่อมหอมฟุ้งทวนลมไปได้เพราะสัตบุรุษย่อมฟุ้งไปทุกทิศ

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๒๙๑

ผู้ประกอบอธิจิตพึงกำหนดนิมิตในใจ ๓ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบอธิจิตพึงกำหนดนิมิตรไว้ในใจ ๓[๑] อย่างตลอดกาล ตามกาล คือ

๑. พึงกำหนดสมาธินิมิตไว้ในใจ

๒. พึงกำหนดปัคคาหะนิมิตไว้ในใจ

๓. พึงกำหนดอุเบกขานิมิตไว้ในใจ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุผู้ประกอบอธิจิตพึงกำหนดเฉพาะแต่สมาธินิมิตไว้ในใจโดยส่วนเดียวเท่านั้น ย่อมเป็นเหตุให้จิตเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ถ้าภิกษุผู้ประกอบอธิจิตกำหนดเฉพาะแต่ปัคคาหะนิมิตไว้ในใจโดยส่วนเดียวเท่านั้น ย่อมเป็นเหตุให้จิตเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ถ้าภิกษุผู้ประกอบอธิจิตพึงกำหนดเฉพาะแต่อุเบกขานิมิตไว้ในใจโดยส่วนเดียว ย่อมเป็นเหตุให้จิตไม่ตั้งมั่นเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะโดยชอบ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุผู้ประกอบอธิจิต กำหนดไว้ซึ่งสมาธินิมิต ปัคคาหะนิมิต อุเบกขานิมิตตลอดกาลตามกาล เมื่อนั้นจิตนั้นย่อมอ่อนควรแก่การงาน ผุดผ่อง ไม่เสียหาย แน่วแน่เป็นอย่างดี เพื่อความสิ้นอาสวะ

โลกมีทั้งคุณมีทั้งโทษ[๒]

(๑๑๐) โน เจตํ ภิกฺขเว โลเก อสฺสาโท อภวิสฺส นยิทํ สตฺตา โลเก
สารชฺเชยฺยุํ ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว อตฺถิ โลเก อสฺสาโท
ตสฺมา สตฺตา โลเก สารชฺชนฺติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าคุณในโลกนี้จักไม่มีแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงกำหนัดในโลก แต่เพราะคุณในโลกนี้มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนัดอยู่ในโลก

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๓๒๙

๒ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๓๓๓—๓๓๔

โน เจตํ ภิกฺขเว โลเก อาทีนโว อภวิสฺส นยิทํ สตฺตา โลเก นิพฺพินฺเทยฺยุํ ยสฺมา เจ โข ภิกฺขเว อตฺถิ โลเก อาทีนโว ตสฺมา สตฺตา โลเก นิพฺพินฺทนฺติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าโทษในโลกนี้ไม่มีแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในโลก แต่เพราะโทษของโลกมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงพึงเบื่อหน่ายในโลก

ทางที่พ้นไปจากโลกมีอยู่

โน เจตํ ภิกฺขเว โลเก นิสฺสรณํ อภวิสฺส นยิทํ สตฺตา โลกมฺหา นิสฺสเรยฺยุํ ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว อตฺถิ โลเก นิสฺสรณํ ตสฺมา สตฺตา โลกมฺหา นิสฺสรนฺติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอุบายเพื่อออกไปในโลกนี้ จักไม่มีแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมไม่ออกไปจากโลกได้ แต่เพราะอุบายอันเป็นเครื่องออกไปจากโลกนั้นมีอยู่ ฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงออกไปจากโลกได้

ผู้ใดไม่รู้โลกทั้ง ๓ นี้แล้วจักพ้นจากโลกไปไม่ได้

ยาวกีวญฺจ ภิกฺขเว สตฺตา โลกสฺส อสฺสาทญฺจ อสฺสาทโต อาทีนวญฺจ อาทีนวโต นิสฺสรณญฺจ นิสฺสรณโต ยถาภูตํ นาพฺภญฺญาสุํ เนว ตาว ภิกฺขเว สตฺตา สเทวกา โลกา สมารกา สพฺรหฺมกา สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย นิสฺสฏา วิสํยุตฺตา วิปฺปมุตฺตา วิมริยาทีกเตน เจตสา วิหรึสุ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ ซึ่งคุณของโลก โดยความเป็นคุณซึ่งโทษของโลกโดยความเป็นโทษ และซึ่งอุบายเครื่องออกไปจากโลกตามความเป็นจริงเพียงใด สัตว์ทั้งหลายจะออกไป หลุดไป พ้นไปจากโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีใจปราศจากเขตแดนอยู่ไม่ได้เพียงนั้น

เมื่อรู้โลกทั้ง ๓ อย่างนี้จึงพ้นจากโลกได้

ยโต จ โข ภิกฺขเว สตฺตา โลกสฺส อสฺสาทญฺจ อสฺสาทโต อาทีนวญฺจ อาทีนวโต นิสฺสรณญฺจ นิสฺสรณโต ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสุํ อถภิกฺขเว สตฺตา สเทวกา โลกา สมารกา สพฺรหฺมกา สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย นิสฺสฏา วิสํยุตฺตา วิปฺปมุตฺตา วิมริยาทีกเตน เจตสา วิหรนฺติฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดสัตว์ทั้งหลายรู้ซึ่งคุณของโลกโดยความเป็นคุณ ซึ่งโทษของโลกโดยความเป็นโทษ และซึ่งอุบายอันเป็นเครื่องออกไปจากโลกของโลก โดยความเป็นอุบายเครื่องออกไปจากโลกตามความเป็นจริง เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมออกไป หลุดไป พ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีใจปราศจากเขตแดน

การร้องไห้ความเป็นบ้าความเป็นเด็ก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การขับร้องคือการร้องไห้ในวินัยของพระอริยเจ้า การฟ้อนรำ คือความเป็นบ้า ในวินัยของพระอริยเจ้า การหัวเราะจนเห็นฟัน พร่ำเพรื่อ คือความเป็นเด็กในวินัยของพระอริยเจ้า เพราะเหตุนั้นแหละเธอทั้งหลายจงละเสียโดยเด็ดขาดในการขับร้อง ฟ้อนรำ เมื่อท่านทั้งหลายเบิกบานในธรรมก็ควรแต่เพียงยิ้มแย้ม[๑]

สิ่งที่ไม่รู้จักอิ่ม ๓ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอิ่มในการเสพย์ สิ่ง ๓ อย่างนี้ไม่มี ๓[๒] อย่างนั้นเป็นไฉน คือ

๑. การเสพย์ความหลับ ย่อมไม่มีวันอิ่ม

๒. การดื่มสุราเมรัย ย่อมไม่มีวันอิ่ม

๓. การเสพย์เมถุนธรรม ย่อมไม่มีวันอิ่ม

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๓๓๕,๕๕๑

เหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ[๑] ๓ อย่างนี้เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่างนั้นเป็นไฉน คือ **โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโลภ เกิดจากความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลใดทำด้วยความโกรธ เกิดแต่ความโกรธ มีความโกรธเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมใดที่บุคคลทำด้วยความหลง เกิดแต่ความหลง มีความหลงเป็นเหตุ มีความหลงเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่างนั้นเป็นไฉน คือ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมใดที่บุคคลทำลงไปด้วยความไม่โลภ ด้วยความไม่โกรธ ด้วยความไม่หลง กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผลกำไร กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม ไม่เป็นไปเพื่อความเกิดกรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้แล เป็นเหตุให้เกิดกรรม

บุคคล ๓ จำพวกที่จะต้องไปนรก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้เมื่อไม่ละกรรม ๓ อย่างนี้จักต้องไปเกิดในอบาย ต้องไปนรก บุคคล ๓ จำพวกนั้นเป็นไฉน คือ

๑. ผู้ที่ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารี

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๓๓๕,๕๕๑

๒. คนที่ตามกำจัดท่านที่มีพรหมจรรย์บริสุทธิ์ ประพฤติพรหมจรรย์หมดด้วยกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์อันไม่มีมูล

๓. คนที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี ถึงความเป็นผู้ตกไปในกามทั้งหลาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้แล เมื่อไม่ละบาปกรรม ๓ อย่างนี้จะต้องไปอบาย จะต้องไปนรก

ความสะอาด ๓ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสะอาด ๓ อย่างนี้[๑] ๓ อย่างนั้นเป็นไฉน คือ

๑. **กายโสเจยฺยํ** ความสะอาดกาย

๒. **วจีโสเจยฺยํ** ความสะอาดวาจา

๓. **มโนโสเจยฺยํ** ความสะอาดใจ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสะอาดกายนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่ากายสะอาด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วจีสะอาดเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำหยาบ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าวาจาสะอาด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสะอาดเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่มากด้วยความอยากได้ มีจิตไม่ผูกพยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ

วิตกที่เป็นบาปเหมือนแมลงวัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมักใหญ่ใฝ่สูงคืออภิฌา กลิ่นดิบคือพยาบาท แมลงวันคือวิตกที่เป็นบาปเป็นอกุศล ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ว่าแมลงวันจักไม่ไต่ตอม จักไม่กัดคนที่ทำให้มักใหญ่ใฝ่สูงชุ่มเพราะกลิ่นดิบนั้นแลไม่เป็นฐานะที่จะหนีได้

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๔๓๙

(๑๑๑) อคุตฺตํ จกฺขุโสตสฺมึ　　อินฺทฺริเยสุอสํ วุตํ[๑]
มกฺขิกานุปติสฺสนฺติ　　สงฺกปฺปา ราคนิสฺสิตาฯ
กฏฺวิยโต ภิกฺขุ　　อามคนฺเธ อวสฺสุโต
อารกา โหติ นิพฺพานา　　วิฆาตสฺเสว ภาควาฯ
คาเม วา ยทิ วา รญฺเญ　　อลทฺธา สมมตฺตโน
จเร พาโล ทุมฺเมโธ　　มกฺขิกาหิปุรกฺขโตฯ
เย จ สีเลน สมฺปนฺนา　　ปญฺญายูปสเม รตา
อุปสนฺตา สุขํ เสนฺติ　　นาสยิตฺวาน มกฺขิกา

แมลงวันคือความดำริที่อิงราคะย่อมไม่ตอม บุคคลผู้ไม่คุ้มครองในจักษุและโสตะ ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำตนให้เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูงชุ่มเพราะกลิ่นดิบ ย่อมอยู่ห่างไกลจากนิพพานโดยแท้ เป็นผู้มีส่วนแห่งความคับแค้นถ่ายเดียว คนพาลสันดานเขลา ถูกแมลงวันทั้งหลายไต่ตอม ย่อมไม่ได้เพื่อนที่เสมอด้วยตน พึงเที่ยวไปในบ้านบ้าง ในป่าบ้าง ส่วนชนผู้ที่สมบูรณ์ด้วยศีล ยินดีในธรรมอันเป็นที่เข้าไปสงบด้วยปัญญา เป็นผู้สงบระงับอยู่เป็นสุข แมลงวันย่อมไม่อาศัยเขา

มาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ อย่างย่อมตกนรก

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอนุรุธะว่า ดูก่อนอนุรุธะ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๓[๒] อย่างเมื่อตายไปย่อมเข้าถึง อบาย ทุคติ วินิบาตนรก ธรรม ๓ อย่างนั้นเป็นไฉน คือ

๑. มาตุคามในโลกนี้ เวลาเช้าถูกมลทินคือความตระหนี่กลุ้มรุมจิตใจอยู่ครองเรือน

๒. เวลาเที่ยง มีความริษยากลุ้มรุมจิตใจ อยู่ครองเรือน

๓. เวลาเย็น มีกามราคะกลุ้มรุมจิตใจ อยู่ครองเรือน

๑–๒ อังคุตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๓๖๑,๓๖๒

ดูก่อนอนุรุธ มาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ อย่างนี้แลเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก

สิ่งที่ปิดบังไว้จึงเจริญ ๓ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่ง ๓ อย่างนี้ปิดบังไว้จึงจะเจริญ เปิดเผยไม่เจริญ ๓[๑] อย่างนั้นเป็นไฉน คือ

๑. มาตุคามปิดบังเอาไว้จึงจะงดงาม เปิดเผยไม่งดงาม

๒. มนตร์ของพราหมณ์ ปิดบังเข้าไว้จึงรุ่งเรือง เปิดเผยไม่รุ่งเรือง

๓. มิจฉาทิฏฐิ ปิดบังไว้จึงเจริญ เปิดเผยไม่เจริญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้ง ๓ อย่างนี้แลปิดบังไว้จึงเจริญ เปิดเผยไม่เจริญ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้ง ๓ อย่างนี้เปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไว้ไม่รุ่งเรือง ๓ อย่างนั้นเป็นไฉน คือ

๑. ดวงจันทร์ เปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไว้ไม่รุ่งเรือง

๒. ดวงอาทิตย์ เปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไว้ไม่รุ่งเรือง

๓. ธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ดีแล้ว เปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไม่รุ่งเรือง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่ง ๓ อย่างนี้แล เปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไม่รุ่งเรือง

ประพฤติดีเวลาใดเวลานั้นชื่อว่าฤกษ์ดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตด้วยกาย ประพฤติสุจริตด้วยวาจา ประพฤติสุจริตด้วยใจในเวลาเช้า เวลาเช้าก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจในเวลาเที่ยง เวลาเที่ยงก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๓๖๔

(๑๑๒) สุนกฺขตฺตํ สุมงฺคลํ สุปภาตํ สุหุฏฺฐิตํ
สุขโณ สุมุหุตฺโต จ สุยิฏฺฐํ พฺรหฺมจาริสุ
ปทกฺขิณํ กายกมฺมํ วาจากมฺมํ ปทกฺขิณํ
ปทกฺขิณํ มโนกมฺมํ ปณิธิ เต ปทกฺขิณา
ปทกฺขิณานิ กตฺวาน ลภนฺตตฺเถ ปทกฺขิเณฯ
เต อตฺถลทฺธา สุขิตา วิรูฬฺหา พุทฺธสาสเน
อโรคา สุขิตา โหถ สห สพฺเพหิ ญาติภิฯ[๑]

สัตว์ทั้งหลายประพฤติชอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดี ในพรหมจารีบุคคลทั้งหลาย กายกรรมอันเป็นส่วนเบื้องขวา วจีกรรมเป็นส่วนเบื้องขวา มโนกรรมอันเป็นส่วนเบื้องขวา ความปรารถนาของท่านเป็นส่วนเบื้องขวา สัตว์ทั้งหลายทำกรรมอันเป็นส่วนเบื้องขวาแล้วย่อมได้ผลประโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องขวา ท่านเหล่านั้นได้ประโยชน์แล้ว จงได้รับความสุข จงได้รับความงอกงามในพระพุทธศาสนา จงไม่มีโรค ถึงความสุขพร้อมด้วยญาติทั้งมวล

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้เป็นพาล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔[๒] ประการเป็นคนพาล ไม่เฉียบแหลม ไม่ใช่สัตบุรุษ ย่อมคุ้มครองตนที่ปราศจากคุณสมบัติ เป็นผู้ประกอบไปด้วยโทษ นักปราชญ์ติเตียน และย่อมประสบกรรมอันมิใช่บุญเป็นอันมาก ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. อนนุวิจฺจ อปริโยคาเหตฺวา อวณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสติ ไม่ใคร่ครวญสืบสวนให้รอบคอบแล้ว กล่าวสรรเสริญคุณของผู้ที่ไม่ควรสรรเสริญ

๒. อนนุวิจฺจ อปริโยคาเหตฺวา วณฺณารหสฺส อวณฺณํ ภาสติ ไม่ใคร่ครวญสืบสวนให้รอบคอบแล้ว กล่าวติเตียนผู้ควรสรรเสริญ

๓. อนนุวิจฺจ อปริโยคาเหตฺวา อปฺปสาทนีเย ฐาเน ปสาทํ อุปทํเสติ ไม่ใคร่ครวญสืบสวนให้รอบคอบแล้ว ยังความเลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต๒๐/๓๗๙
๒ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๓

๔. อนนุวิจฺจ อปริโยคาเหตฺวา ปสาทนีเย ฐาเน อปฺปสาทํ อุปทํเสติ ไม่ใคร่ครวญสืบสวนให้รอบคอบแล้ว ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ควรเลื่อมใส

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แลเป็นคนพาล ไม่เฉียบแหลม ไม่ใช่สัตบุรุษ ย่อมคุ้มครองตนปราศจากคุณสมบัติ ย่อมเป็นผู้ประกอบไปด้วยโทษ นักปราชญ์ติเตียนและย่อมประสบต่อกรรมอันมิใช่บุญเป็นอันมาก

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นบัณฑิต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นบัณฑิต เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ย่อมคุ้มครองตนให้ประกอบไปด้วยคุณสมบัติ เป็นผู้หาโทษมิได้ นักปราชญ์ไม่ติเตียนและย่อมประสบบุญเป็นอันมาก ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. อนุวิจฺจ ปริโยคาเหตฺวา อวณฺณารหสฺส อวณฺณํภาสติ ใคร่ครวญสืบสวนให้รอบคอบแล้ว จึงกล่าวติเตียนผู้ที่ควรติเตียน

๒. อนุวิจฺจ ปริโยคาเหตฺวา วณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสติ ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้วจึงกล่าวสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญ

๓. อนุวิจฺจ ปริโยคาเหตฺวา อปฺปสาทนีเย ฐาเน อปฺปสาท อุปทํเสติ ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

๔. อนุวิจฺจ ปริโยคาเหตฺวา ปสาทนีเย ฐาเน ปสาทํ อุปทํเสติ[๑] ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว ยังความเลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ควรเลื่อมใส

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ย่อมคุ้มครองตนให้ประกอบไปด้วยคุณสมบัติ เป็นผู้หาโทษมิได้ ทั้งนักปราชญ์ทั้งหลายไม่ติเตียนและย่อมประสบบุญเป็นอันมาก

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๔

(๑๑๓) โย นินฺทิยํ ปสฺสติ ตํ วา นินฺทติ โย ปสฺสิโย
วิจินาติ มุเขน โส กลิ กลินา เตน สุขํ น วินฺทติฯ
อปฺปมตฺโต อยํ กลิ โย อกฺเขสุ ธนปราชโย
สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนา อยเมว มหตฺตโร กลิ
โย สุคเตสุ มนํ ปโทสเย สตํ สหสฺสานํ นิรพฺพุทานํ
ฉตฺตึสติ ปญฺจ อพฺพุทานิ ยมริยํ ครหิยํ นิรยํ อุเปติ
วาจํ มนญฺจ ปณิธาย ปาปกํฯ[๑]

ผู้ใดย่อมสรรเสริญผู้ที่ควรนินทา หรือย่อมนินทาผู้ที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้นชื่อว่าค้นหาโทษด้วยปาก ย่อมไม่ได้ประสบสุขเพราะโทษนั้น ความพ่ายแพ้การพนันด้วยทรัพย์ทั้งหมดพร้อมด้วยตน ยังมีโทษน้อย แต่การยังจิตให้ประทุษฐร้ายในท่านผู้ดำเนินไปดีแล้วนี้แหละ เป็นโทษใหญ่กว่า (โทษการพนัน) ผู้ที่ตั้งวาจาและใจอันเป็นบาปไว้ ติเตียนพระอริยเจ้า ย่อมเข้าถึงนรก สิ้นแสน ๓๖ นิรัพพุทะ และ ๕ อัพพุทะ

ผู้ปฏิบัติผิดย่อมประสบบาป ผู้ปฏิบัติถูกย่อมประสบบุญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ปฏิบัติผิดในบุคคล ๔ จำพวกเป็นคนพาล ไม่ฉลาด ไม่ใช่สัตบุรุษ บริหารตนให้ปราศจากคุณสมบัติ เป็นผู้ประกอบด้วยโทษ ทั้งนักปราชญ์ทั้งหลายติเตียน และย่อมประสบกรรมอันมิใช่บุญเป็นอันมาก บุคคล ๔ จำพวกนั้นใครบ้างคือ มารดา ๑ บิดา ๑ พระตถาคต ๑ สาวกของพระตถาคต ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคผู้ปฏิบัติผิดในบุคคล ๔ จำพวกนี้แลเป็นคนพาล ไม่ฉลาด ไม่ใช่สัตบุรุษ ย่อมบริหารงานให้ปราศจากคุณสมบัติเป็นผู้ประกอบด้วยโทษ นักปราชญ์ติเตียน และย่อมประสบต่อกรรมอันมิใช่บุญเป็นอันมาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ปฏิบัติชอบในบุคคล ๔ จำพวกนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาด เป็นสัตบุรุษ ย่อมบริหารตนไม่ให้เสื่อมเสีย เป็นผู้ไม่มีโทษ ทั้งนักปราชญ์ก็สรรเสริญ และย่อมประสบบุญเป็นอันมาก บุคคล ๔ จำพวกนั้นใครบ้าง คือ มารดา ๑ บิดา ๑ พระตถาคต ๑ พระสาวกของพระตถาคต ๑ ดูก่อน

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๔

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ และบุคคล ๔ จำพวกนี้แลเป็นบัณฑิต ฉลาด เป็นสัตบุรุษ ย่อมบริหารตนไม่ให้เสื่อมเสีย เป็นผู้ไม่มีโทษ ทั้งนักปราชญ์ก็สรรเสริญและย่อมประสบบุญเป็นอันมาก

(๑๑๔) มาตริปิตริ จาปิ โย มิจฺฉาปฏิปชฺชติ
ตถาคเตจ สมฺพุทฺเธ อถวา ตสฺส สาวเก
พหุญฺ จ โส ปสวติ อปุญฺญํ ตาทิโส นโร ฯ
ตาย อธมฺมจริยาย มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ครหนฺติ เปจฺจาปายญฺจ คจฺฉติ ฯ
มาตริ ปิตริ จาปิ โย สมฺมาปฏิปชฺชติ
ตถาคเต จ สมฺพุทฺเธ อถวา ตสฺส สาวเก
พหุญฺจ โส ปสวติ ปุญฺญํปิ ตาทิโส นโร ฯ
ตาย ธมฺมจริยาย มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ ฯ [๑]

นรชนใดปฏิบัติผิดในมารดาบิดา และพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือในพระสาวกของตถาคต นรชนเช่นนั้นย่อมประสบกรรมมิใช่บุญเป็นอันมาก บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนนรชนนั้นในโลกนี้ทีเดียว เพราะเหตุที่ไม่ประพฤติธรรมในมารดา บิดา และเขาละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปสู่อบาย ส่วนนรชนใดปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ในพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือในสาวกของพระตถาคต นรชนเช่นนั้นย่อมประสบบุญเป็นอันมาก บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้ทีเดียว เพราะเหตุที่เขาประพฤติธรรมในมารดาบิดา เมื่อเขาละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์

บุคคล ๔ จำพวกที่ปรากฏอยู่ในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก ๔ จำพวกนั้นเป็นไฉน คือ

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๕

๑. อนุโสตคามี ปุคฺคโล บุคคลผู้ไปตามกระแส
๒. ปฏิโสตคามี ปุคฺคโล บุคคลผู้ไปทวนกระแส
๓. ฐิตตฺโต ปุคฺคโล บุคคลผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว
๔. ติณฺโณ ปารคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ บุคคลผู้เป็นพราหมณ์ข้ามถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก [๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไปตามกระแสนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมเสพย์กามทั้งหลายและย่อมกระทำกรรมอันเป็นบาป นี้เราเรียกว่าบุคคลผู้ไปตามกระแส

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไปทวนกระแสเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่เสพย์กาม และย่อมไม่กระทำกรรมอันเป็นบาป แม้มีหน้านองด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ เพราะประกอบด้วยทุกข์บ้าง เพราะประกอบด้วยโทมนัสบ้าง ก็ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ นี้เราเรียกว่าบุคคลผู้ไปทวนกระแส

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีตนตั้งอยู่แล้วเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นโอปปาติกะ [๒] กำเนิด แล้วปรินิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป นี้เราเรียกว่าบุคคลผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้เป็นพราหมณ์ข้ามถึงฝั่งตั้งอยู่บนบกเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ นี้เราเรียกว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์ข้ามถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก

(๑๑๕) เยเกจิ กาเมสุ อสญฺญตา ชนา
อวีตราคา อิธ กามโภคิโน

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๖

๒ สัตว์ที่ถือการเกิดแบบผุดขึ้นเป็นตัวเป็นตน เลยหมายถึงพระอนาคามีผู้เกิดในพุทธาวาส

๓ สังโยชน์เบื้องต่ำคือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ทิฏฐิสังโยชน์ สีลัพพตปรามาสสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์

ปุนปฺปุนํ ชาติชรูปคา หิ เต
ตณฺหาธิปนฺนา อนุโสตคามิโน ฯ
ตสฺมา หิ ธีโร อิธุปฏฺฐิตาสติ
กาเม จ ปาเป จ อเสวมาโน
สหาปิ ทุกฺเขน ชเหยฺย กาเม
ปฏิโสตคามีติ ตมาหุ ปุคฺคลํ ฯ
โย เว กิเลสานิ ปหาย ปญฺจ
ปริปุณฺณเสโข อปริหานธมฺโม
เจโตวสิปฺปตฺโต สมาหิตินฺทฺริโย
ส เว ฐิตตฺโตติ นโร ปวุจฺจติ ฯ
ปโรปรา ยสฺส สเมจฺจ ธมฺมา
วิธูปิตา อตฺถคตา น สนฺติ
ส เวทคู วุสิตพฺรหฺมจริโย
โลกนฺตคู ปารคโตติ วุจฺจติ ฯ [๑]

ชนเหล่าใดในโลกนี้ไม่สำรวมในกามทั้งหลาย ยังไม่ปราศจากราคะ มีปกติบริโภคกาม ชนเหล่านั้นแลถูกตัณหาครอบงำแล้ว เข้าถึงชาติและชรา บ่อย ๆ ชื่อว่าไปตามกระแส เพราะฉะนั้นธีรชนในโลกนี้เป็นผู้มีสติตั้งมั่นแล้ว ไม่เสพย์กาม และไม่ทำกรรมอันเป็นบาป แม้ประกอบด้วยทุกข์ก็ละกามได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกบุคคลนั้นว่าไปทวนกระแส นรชนใดแลละกิเลส ๕ ประการเสียได้ เป็นผู้มีการศึกษาบริบูรณ์ มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดาถึงความเป็นผู้ชำนาญในกิจ มีอินทรีตั้งมั่นแล้ว นรชนนั้นแล นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่าผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศลอันบุคคลใดกำจัดหมดแล้ว ถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่มีอยู่ บุคคลนั้นเป็นผู้จบเวทย์อยู่จบพรหมจรรย์แล้วถึงที่สุดแห่งโลก นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่าผู้ถึงฝั่ง

---

๑ อังคุตตนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๒๑๗

บุคคลผู้ยังหมู่ให้งาม ๔ จำพวก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แลเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นพหูสูตร เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมยังหมู่ให้งาม ชน ๔ จำพวกนั้นเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ๑ ภิกษุณี ๑ อุบาสก ๑ อุบาสิกา ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แล เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นพหูสูตร เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมยังหมู่ให้งาม

(๑๑๖) **โย โหติ พฺยตฺโต จ วิสารโท จ**
พหุสฺสุโต ธมฺมธโร จ โหติ
ธมฺมสฺส โหติ อนุธมฺมจารี
ส ตาทิโส วุจฺจติ สงฺฆโสภโน ฯ
ภิกฺขุ จ สีลสมฺปนฺโน ภิกฺขุนี จ พหุสฺสุตา
อุปาสโก จ โย สทฺโธ ยา จ สทฺธา อุปาสิกา
เอเต โข สงฺฆํ โสเภนฺติ เอเต หิ สงฺฆโสภนา ฯ [๑]

บุคคลใดเป็นผู้ฉลาดแกล้วกล้า เป็นพหูสูตร ผู้ทรงธรรม ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลเช่นนั้นเราเรียกว่าผู้ยังหมู่ให้งาม ภิกษุ ภิกษุนี อุบาสก และอุบาสิกา เป็นผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีล เป็นพหูสูตรเหล่านี้แลย่อมยังหมู่ให้งามแท้จริง บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ยังหมู่ให้งาม

เห็นความเกิดความดับจึงชื่อว่าเห็นชอบ

(๑๑๗) **รูปโสฺขุมฺมตํ ญตฺวา เวทนานญฺจ สมฺภวํ**
สญฺญา ยโต สมุเทติ อตฺถํ คจฺฉติ ยตฺถ จ
สงฺขาเร ปรโต ญตฺวา ทุกฺขโต โน จ อตฺตโต

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๑๓–๒๓

ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ   สนฺโต สนฺติปเท รโต
ธาเรติ อนฺติมํ เทหํ   เชตฺวา มารํ สวาหนํฯ[๑]

ภิกษุใดรู้ความที่รูปขันธ์เป็นของละเอียด รู้ความเกิดแห่งเวทนา รู้ความเกิดและแห่งความดับแห่งสัญญา รู้จักสังขารโดยความไม่เที่ยง โดยเป็นทุกข์ และโดยความเป็นอนัตตา ภิกษุนั้นแลเป็นผู้เห็นชอบ เป็นผู้สงบ ยินดีในสันติบท ชำนะมาร พร้อมทั้งเสนามาร ย่อมทรงไว้ซึ่งร่างกายมีในที่สุด

ผู้มีอคติ ๔ ย่อมเสื่อม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การถึงอคติ ๔ ประการนี้อคติ ๔ ประการเป็นไฉน บุคคลย่อมถึงฉันทาคติ ย่อมถึงโทสาคติ ย่อมถึงโมหาคติ ย่อมถึงพยาคติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายการถึงอคติ ๔ ประการนี้แล

(๑๑๘) ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา   โย ธมฺมํ อติวตฺตติ
นิหียติ ตสฺส ยโส   กาฬปกฺเขว จนฺทิมาฯ[๒]

ผู้ใดประพฤติล่วงธรรม เพราะความรัก ความชัง ความหลง ความกลัว ยศของผู้นั้นย่อมเสื่อมดุจพระจันทร์ข้างแรมฉะนั้น

(๑๑๙) ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา   โย ธมฺมํ นาติวตฺตติ
อาปูรติ ตสฺส ยโส   สุกฺกปกฺเขว จนฺทิมาฯ[๓]

ผู้ใดไม่ประพฤติล่วงธรรม เพราะความรัก ความชัง ความหลง ความกลัว ยศของผู้นั้นย่อมเต็มเปี่ยมดุจพระจันทร์ข้างขึ้นฉะนั้น

แม้พระพุทธเจ้าก็ยังเคารพในธรรม

(๑๑๘) เย จ อตีตา สมฺพุทฺธา   เย จ พุทฺธา อนาคตา
โย เจตรหิ สมฺพุทฺโธ   พหุนฺนํ โสกนาสโน
สพฺเพ สทฺธมฺมครุโน   วิหรึสุ วิหาติ จ

๑-๒-๓ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑๗๑๐-๒๓

อถาปิ วิหริสฺสนฺติ เอสา พุทฺธาน ธมฺมตา
ตสฺมา หิ อตฺตกาเมน มหตฺตมภิกงฺขตา
สทฺธมฺโม ครุกาตพฺโพ สรํ พุทฺธาน สาสนํ ฯ[๑]

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตเหล่าใดด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตเหล่าใดด้วย และพระพุทธเจ้าในบัดนี้ด้วยผู้ยังความโศกของสัตว์เป็นอันมากให้เสื่อมคลาย ล้วนเคารพพระสัทธรรมอยู่ นี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ กุลบุตรผู้รักษาตนจำนงความเป็นใหญ่ เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงทำความเคารพพระสัทธรรม

ธรรมะเป็นเครื่องสงเคราะห์โลก ๔ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังคหะวัตถุ ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉนคือ ทาน การให้ ๑ **เปยยวัชชะ** ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก ๑ **อัตถจริยา** ความประพฤติเป็นประโยช์ ๑ **สมานัตตา** ความเป็นผู้มีตนเสมอ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังคหะวัตถุ ๔ ประการนี้แล

(๑๑๙) ทานญฺจ เปยฺยวชฺชญฺจ อตฺถจริยา จ ยา อิธ
สมานตฺตตา จ ธมฺเมสุ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ
เอเต โข สงฺคหา โลเก รถสฺสาณีว ยายโต ฯ
เอเต จ สงฺคหา นาสฺสุ น มาตา ปุตฺตการณา
ลเภถ มานํ ปูชํ วา ปิตา วา ปุตฺตการณา ฯ
ยสฺมา จ สงฺคหา เอเต สมเวกฺขนฺติ ปณฺฑิตา
ตสฺมา มหตฺตํ ปปฺโปนฺติ ปาสํสา จ ภวนฺติเต[๒]

การให้ ๑ ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก ๑ ความประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ ๑ ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร ๑ ธรรมเล่านี้เป็นเครื่องสงเคราะห์โลก ประดุจสลักเพลาควบคุมรถที่แล่นไปอยู่ไว้ได้ ฉะนั้น

๑–๒ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๒๗–๔๒

ถ้าธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ไม่พึงมีแล้วไซร้ มารดาหรือบิดาไม่พึงได้รับความนับถือหรือบูชาจากบุตร ก็เพราะเหตุที่บัณฑิตเห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ฉะนั้นพวกเขาจึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นที่น่าสรรเสริญฉะนี้

ผู้ที่เป็นมหาบุรุษ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ ได้ตรัสแก่วัสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธว่า

(๑๒๐) โย เวที สพฺพสตฺตานํ มจฺจุปาสา ปโมจนํ
หิตํ เทวมนุสฺสานํ ญายํ ธมฺมํ ปกาสยิ
ยญฺจ ทิสฺวา จ สุตฺวา จ ปสีทนฺติ พหุชฺชโน
มคฺคามคฺคสฺส กุสโล กตกิจฺโจ อนาสโว
พุทฺโธ อนฺติมสารีโร มหาปุริโสติ วุจฺจติ[๑]

บุคคลใดรู้แจ้งหนทาง อันจะปลดเปลื้องสัตว์ทั้งปวงเสียได้จากบ่วงแห่งมัจจุราช ประกาศญายธรรมอันเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ชนเป็นอันมากย่อมเลื่อมใสเพราะเห็นหรือสดับ บุคคลใดเราเรียกบุคคลนั้นซึ่งเป็นผู้ฉลาดต่อธรรมอันเป็นทางและมิใช่ทาง ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว หาอาสวะมิได้ เป็นผู้รู้แล้ว มีสรีระในภพเป็นที่สุดว่า เป็นมหาบุรุษ

ผู้หนักในสัทธรรมย่อมเจริญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ บุคคลผู้หนักในความโกรธ ไม่หนักในสัทธรรม ๑ บุคคลผู้หนักในความลบหลู่ ไม่หนักในสัทธรรม ๑ บุคคลผู้หนักในลาภ ไม่หนักในสัทธรรม ๑ บุคคลผู้หนักในสักการะ ไม่หนักในสัทธรรม ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ปรากฏอยู่ในโลก คือ เป็นผู้หนักในสัทธรรม ไม่หนักในความโกรธ ๑ เป็นผู้หนักในสัทธรรม ไม่หนักใน

---

๑ อังคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิบาต ๒๑/๔๒

ความลบหลู่ ๑ เป็นผู้หนักในสัทธรรม ไม่หนักในลาภ ๑ เป็นผู้หนักในสัทธรรม ไม่หนักในสักการะ ๑ แล้วตรัสว่า

(๑๒๑) โกธมกฺขครุ ภิกฺขุ ลาภสกฺการคารโว
น เต ธมฺเม วิรูหนฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต ฯ
เย จ สทฺธมฺมครุโน วิหสุ วิหรนฺต จ
เต เว ธมฺเม วิรูหนฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเตติ ฯ[๑]

ภิกษุผู้หนักในความโกรธ และความลบหลู่ หนักในลาภและสักการะ พวกเธอย่อมไม่งอกงามในธรรมอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงแล้ว ส่วนภิกษุใดเป็นผู้หนักในสัทธรรมอยู่แล้ว และกำลังเป็นผู้หนักในสัทธรรมอยู่ ภิกษุเหล่านั้นแลย่อมงอกงามในธรรมอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว

ที่สุดโลกมิได้ถึงด้วยการไป

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสแก่โรหิตตัสสะเทวบุตรว่า ดูก่อนอาวุโส สัตว์ย่อมไม่เกิด ย่อมไม่แก่ ย่อมไม่ตาย ย่อมไม่จุติ ไม่อุบัติในโอกาสใด เราไม่กล่าวโอกาสนั้นว่าเป็นที่สุดแห่งโลก ที่ควรรู้ควรเห็น ควรถึง ควรไป และเราย่อมไม่กล่าวการกระทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะไปไม่ถึงที่สุดแห่งโลก แต่เราย่อมบัญญัติโลกเหตุเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับแห่งโลกในอัตภาพอันมีประมาณวาหนึ่งมีสัญญาและมีใจนี้เท่านั้น

คมเนน น ปตฺตพฺโพ โลกสฺสนฺโต กุทาจนํ
น จ อปฺปตฺวา โลกนฺตํ ทุกฺขา อตฺถิ ปโมจนํ ฯ
ตสฺมา หเว โลกวิทู สุเมโธ
โลกนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย
โลกสฺส อนฺตํ สมิตาวิ ญตฺวา
นาสีสติ โลกมิ มํปรญฺจาติ[๒]

๑–๒ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๖๐,๖๔

ในกาลไหน ๆ ที่สุดแห่งโลกอันใคร ๆ ไม่พึงถึงด้วยการไป และการเปลื้องตนให้พ้นจากทุกข์ย่อมไม่มี เพราะไม่ถึงที่สุดแห่งโลก เพราะฉะนั้นแลท่านผู้รู้แจ้งโลกมีเมธาดี ถึงที่สุดแห่งโลก มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นผู้มีบาปอันสงบรู้ที่สุดแห่งโลกแล้ว ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า

สิ่งที่ไกลกัน ๔ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่ไกลกัน ๔ ประการนี้เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฟ้ากับแผ่นดินนี้เป็นสิ่งที่ไกลกันแสนไกลประการ ๑ ฝั่งนี้และฝั่งโน้นแห่งมหาสมุทรเป็นสิ่งที่ไกลแสนไกลกันประการที่ ๒ พระอาทิตย์ยามขึ้นและยามอัสดงคตนี้เป็นสิ่งที่ไกลกันแสนไกลประการที่ ๓ ธรรมของสัตบุรุษและของอสัตบุรุษ เป็นสิ่งที่ไกลแสนไกลกันประการที่ ๔

(๑๒๒) นภญฺจ ทูเร ปฐวี จ ทูเร
ปารํ สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร
ยโต จ เวโรจโน อพฺภุเทติ
ปภงฺกโร ยตฺถ จ อตฺถเมติ
ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ
สตญฺจ ธมฺมํ อสตญฺจ ธมฺมํ ฯ
อพฺยายิโก โหติ สตํ สมาคโม
ยาวมฺปิ ติฏฺเฐยฺย ตเถว โหติ ฯ
ขิปฺปญฺหิ เวติ อสตํ สมาคโม
ตสฺมา สตํ ธมฺมา อสพฺภิ อารกา ฯ[๑]

นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าฟ้ากับแผ่นดินไกลกัน ฝั่งมหาสมุทรก็ไกลกัน อาทิตย์ส่องแสงยามอุทัยกับยามอัสดงคตก็ไกลกัน บัณฑิตกล่าวว่าธรรมของสัตบุรุษกับธรรมของอสัตบุรุษไกลกันยิ่งกว่านั้น การสมาคมของ

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๖๕

สัตบุรุษนั้นคงยืนยาวและย่อมเป็นอย่างนั้นตราบกาลที่พึงดำรงอยู่ ส่วนการสมาคมของสัตบุรุษย่อมจืดจางเร็ว เพราะฉะนั้นธรรมของสัตบุรุษจึงไกลจากธรรมของอสัตบุรุษ

วิปลาสธรรม ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาสมี ๔ ประการ ๔ ประการเป็นไฉน คือ สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๑ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๑ ในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน ๑ ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ๑

(๑๒๓) อนิจฺเจ นิจฺจสญฺญิโน ทุกฺเข จ สุขสญฺญิโน
อนตฺตนิ จ อตฺตาติ อสุเภ สุภสญฺญิโน
มิจฺฉาทิฏฺฐิหตา สตฺตา ขิตฺตจิตฺตา วิสญฺญิโน
เต โยคยุตฺตา มารสฺส อโยคกฺเขมิโน ชนา
สตฺตา คจฺฉนฺติ สํสารํ ชาติมรณคามิโน ฯ
ยทา จ พุทฺธา โลกสฺมึ อุปฺปชฺชนฺติ ปภงฺกราฯ
เตมํ ธมฺมํ ปกาเสนฺติ ทุกฺขูปสมคามินํ
เตสํ สุตฺวาน สปฺปญฺญา สจิตฺตํ ปจฺจลตฺถุ เต
อนิจฺจํ อนิจฺจโต ทกฺขุํ ทุกฺขมทฺทกฺขุ ทุกฺขโต
อนตฺตนิ อนตฺตาติ อสุภํ อสุภตทฺทสุํ
สมฺมาทิฏฺฐิสมาทานา สพฺพํ ทุกฺขํ อุปจฺจคุนํฯ[๑]

เหล่าสัตว์ผู้ถูกมิจฉาทิฏฐิกำจัด มีจิตฟุ้งซ่าน มีความสำคัญผิด มีความสำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง สำคัญในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข สำคัญในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน และสำคัญในสิ่งที่ไม่งามว่างาม สัตว์คือชนเหล่านั้น ชื่อว่าประกอบแล้วในเครื่องประกอบของมาร ไม่เป็นผู้เกษมจากโยคะ มีปกติไปสู่ชาติ

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๖๘

และมรณะ ย่อมไปสู่สงสาร ก็ในกาลใดพระพุทธเจ้าหลายผู้กระทำแสงสว่างบังเกิดขึ้นในโลก พระพุทธเจ้าเหล่านั้นย่อมประกาศธรรมนี้ เป็นเครื่องให้สัตว์ถึงความสงบทุกข์ ชนเหล่านั้นเป็นผู้มีปัญญา ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้ว ยังจิตของตนให้เห็นในสิ่งที่ไม่เที่ยงโดยความเป็นของไม่เที่ยง ให้เห็นสิ่งที่เป็นทุกข์โดยความเป็นทุกข์ ให้เห็นในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าไม่ใช่ตน ให้เห็นสิ่งสี่ไม่งามโดยความเป็นของไม่งาม สมาทานสัมมาทิฏฐิจึงล่วงจากทุกข์ทั้งปวงได้

ความเลื่อมใส ๔ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก คือ

๑. รูปปฺปมาโร รูปปฺปสนฺโน ผู้ถือประมาณในรูป เลื่อมใสในรูป

๒. โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสนฺโน ผู้ถือประมาณในเสียง เลื่อมใสในเสียง

๓. ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสนฺโน ผู้ถือประมาณในความเศร้าหมอง เลื่อมใสในความเศร้าหมอง

๔. ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสนฺโน ผู้ถือประมาณในธรรม เลื่อมใสในธรรม

เย จ รูเปน ปามึสุ เย เจ โฆเสน อนฺวคู
ฉนฺทราควสูเปตา น เต ชานนฺติ ตญฺชนํ
อชฺฌตฺตญฺจ น ชานาติ พหิทฺธาจน ปสฺสติ
สมนฺตาวรโณ พาโล ส เว โฆเสน วุยฺหติฯ
อชฺฌตฺตญฺจ จ ชานาติ พหิทฺธา จ วิปสฺสติ
พหิทฺธา ผลทสฺสาวี โสบี่ โฆเสน วุยฺหติฯ
อชฺฌตฺตญฺจ ปชานาติ พหิทฺธา จ วิปสฺสติ
(เอวํ) วินีวรณทสฺสาวี น โส โฆเสน วุยฺหติฯ[๑]

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๙๓

ชนเหล่าใดถือประมาณในรูป และชนเหล่าใดคล้อยไปตามเสียง ชนเหล่านั้นเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจของฉันทราคะ เขาย่อมไม่รู้จักชนนั้น คือย่อมไม่รู้คุณธรรมภายในของเขา และไม่เห็นข้อปฏิบัติภายนอกของเขา บุคคลเช่นนั้นแล เป็นคนเขลา ถูกห้อมล้อมไว้โดยรอบ อันเสียงย่อมพัดไป อนึ่ง บุคคลไม่รู้คุณภายในและไม่เห็นข้อปฏิบัติภายนอกของเขา แม้บุคคลนั้นเห็นผลในภายนอก ก็ยังถูกเสียงพัดไป ส่วนบุคคลรู้ทั่วถึงคุณภายในของเขา และเห็นแจ้งข้อปฏิบัติภายนอกของเขา บุคคลนั้นเห็นผู้เป็นธรรมอันปราศจากเครื่องกั้น ย่อมไม่ถูกเสียงพัดไป

ผลที่ได้รับเมื่อผู้นำไม่ตั้งอยู่ในธรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พวกข้าราชการก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พราหมณ์และคฤหบดีก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้ชาวนิคมและชาวชนบทก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอเมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอแล้ว หมู่ดาวนักษัตรก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ คืนและวันก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อคืนและวันหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ฤดูและปีก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอเมื่อฤดูและปีหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ลมย่อมพัดไม่สม่ำเสมอ เมื่อลมพัดไม่สม่ำเสมอ พัดเวียนไป เทวดาย่อมกำเริบ เมื่อเทวดากำเริบ ฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลข้าวกล้าทั้งหลายก็สุกไม่เสมอกัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ผู้บริโภคข้าวที่สุกไม่เสมอกัน ย่อมเป็นผู้มีอายุน้อย มีผิวพรรณเศร้าหมอง มีกำลังน้อย มีอาพาธมาก[๑]

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๙๘

ผลที่ได้รับเมื่อผู้นำตั้งอยู่ในธรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดพระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นข้าราชการก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อข้าราชการตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พราหมณ์และคฤหบดีก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดีตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นชาวนิคมและชาวชนบทก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชาวนิคมและชาวชนบทเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียนสม่ำเสมอ หมู่ดาวนักษัตรก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรหมุนเวียนสม่ำเสมอ คืนและวันก็หมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อคืนและวันหมุนเวียนสม่ำเสมอ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหมุนเวียนสม่ำเสมอ ฤดูและปีก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เมื่อฤดูและปีหมุนเวียนสม่ำเสมอ ลมย่อมพัดสม่ำเสมอ เมื่อลมพัดสม่ำเสมอ ลมย่อมพัดไปถูกทาง เมื่อลมพัดไปถูกทางเทวดาย่อมไม่กำเริบ เมื่อเทวดาไม่กำเริบ ฝนย่อมตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าก็สุกเสมอกัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ผู้บริโภคข้าวกล้าที่สุกเสมอกันย่อมมีอายุยืน มีผิวพรรณดี มีกำลัง และมีอาพาธน้อย[๑]

ผู้นำควรตั้งอยู่ในธรรมเสียก่อนหมู่คณะจึงสวัสดีได้

(๑๒๔) คุนฺนญฺเจ ตรมานานํ ชิมฺหํ คจฺฉติ ปุงฺคโว
สพฺพา ตา ชิมฺหํ คจฺฉนฺติ เนตฺเต ชิมฺหํ คเต สติ
เอวเมว มนุสฺเสสุ โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต
โส เจ อธมฺมํ จรติ ปเคว อิตรา ปชา
สพฺพํ รฏฺฐํ ทุกฺขํ เสติ ราชา เจ โหตฺยธมฺมิโก ฯ
คุนฺนญฺเจ ตรมานานํ อุชุํ ตจฺฉติ ปุงฺคโว
สพฺพา ตา อุชุํ คจฺฉนฺติ เนตฺเต อุชุํ คเต สติ

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๙๘

เอวเมว มนุสฺเสสุ　　โยโหติ เสฏฺฐสมฺมโต
โส เจ ธมฺมํ จรติ　　ปเคว อิตรา ปชา
สพฺพํ รฏฺฐํ สุขํ เสติ　　หาชา เจ โหติ ธมฺมิโก ฯ[๑]

เมื่อฝูงโคข้ามไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงไปคด โคเหล่านั้นก็ย่อมไปคดทั้งหมด เพราะโคผู้นำไปคด ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นผู้นำ ถ้าผู้นั้นประพฤติอธรรม ประชาชนนอกนี้ก็จะประพฤติอธรรมเหมือนกัน แว่นแคว้นทั้งหมดก็ได้ประสบความทุกข์ ถ้าพระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อฝูงโคข้ามไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงไปตรง โคเหล่านั้นย่อมไปตรงทั้งหมด ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นผู้นำ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรม ประชาชนนอกนี้ก็ย่อมประพฤติธรรมเหมือนกัน แว่นแคว้นทั้งหมดย่อมได้ประสบความสุข เพราะพระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม

สิ่งที่ไม่ควรคิด ๔ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้ อันบุคคลไม่ควรคิด เพราะจะเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า เดือดร้อน ๔ ประการนั้นเป็นไฉน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑ ฌาณวิสัยของผู้ได้ฌาณ ๑ วิบากแห่งกรรม ๑ ความคิดเรื่องโลก ๑[๒]

ปฏิปทา ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๔ ประการนี้คือ

๑. ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา　　ปฏิปทาที่ลำบาก รู้ช้า
๒. ทุกฺขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา　　ปฏิบัติที่ลำบากแต่รู้เร็ว
๓. สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา　　ปฏิบัติสบาย แต่รู้ช้า
๔. สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญา　　ปฏิบัติสบายแต่รู้เร็ว[๓]

๑—๒—๓ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๙๘,๑๐๔,๒๐๘

ความรักและความโกรธย่อมเกิดเพราะเหตุ ๔ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๔ ประการนี้ย่อมเกิด คือ

๑. ความรักย่อมเกิดเพราะความรัก

๒. ความโกรธย่อมเกิดเพราะความรัก

๓. ความรักย่อมเกิดเพราะความโกรธ

๔. ความโกรธย่อมโกรธเพราะความโกรธ [๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรักย่อมเกิดเพราะความรักอย่างไร บุคคลในโลกนี้เป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจของบุคคล คนอื่น ๆ มาประพฤติต่อบุคคลที่รักนั้นด้วยอาการเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เขาย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า คนอื่นมาประพฤติต่อบุคคลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจของเราด้วยอาการน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เขาย่อมเกิดความรักในคนเหล่านั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรักย่อมเกิดเพราะความรัก อย่างนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความโกรธย่อมเกิดเพราะความรักอย่างไร บุคคลในโลกนี้เป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจของบุคคล ครั้นคนอื่น ๆ มาประพฤติต่อบุคคลที่รักนั้น ด้วยอาการไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ บุคคลนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า คนอื่นมาประพฤติต่อบุคคลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจของเราด้วยอาการอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ เขาย่อมเกิดโทสะในคนเหล่านั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทสะย่อมเกิดเพราะความรักอย่างนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรักย่อมเกิดเพราะโทสะอย่างไร บุคคลในโลกนี้ไม่เป็นที่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจของบุคคล ครั้นคนอื่น ๆ มาประพฤติต่อบุคคลนั้นด้วยอาการไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ บุคคลนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า คนอื่น ๆ มาประพฤติต่อบุคคลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจของเรา ด้วยอาการอัน ไม่น่าปรารถนา ไม่

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๒๙๐

น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ เขาย่อมเกิด ความรักใคร่ในคนเหล่านั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรักย่อมเกิดเพราะโทสะอย่างนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทสะย่อมเกิดเพราะโทสะอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่เป็นที่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจของบุคคล ครั้นคนอื่นๆ มาประพฤติต่อบุคคลนั้นด้วยอาการอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ บุคคลนั้นย่อมมีความคิดเห็นว่าคนอื่น ๆ มาประพฤติต่อคนที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจของเราด้วยอาการอันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ เขาย่อมเกิดโทสะในคนเหล่านั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทสะย่อมเกิดเพราะโทสะอย่างนี้แล

การนอนมี ๔ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไสยาคือการนอนมี ๔[๑] อย่าง คือ

๑. เปตเสยฺยา นอนอย่างเปรต

๒. กามโภคิเสยฺยา นอนอย่างคนบริโภคกาม

๓. สีหเสยฺยา นอนอย่างราชสีห์

๔. ตถาคตเสยฺยา นอนอย่างตถาคต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ "เปตเสยฺยา" เป็นไฉน คนตายโดยมากนอนหงายนี้เราเรียกว่าเปตเสยฺย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ "กามโภคีเสยฺยา" เป็นไฉน คนบริโภคกามโดยมากนอนตะแคงข้างซ้าย นี้เราเรียกว่า กามโภคิเสยฺยา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย "สีหเสยฺยา" เป็นไฉน สีหมฤคราชย่อมสำเร็จการนอนข้างขวาซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า สอดหางเข้าในระหว่างโคนขา มันตื่นขึ้นแล้วยืดกายเบื้องหน้า เหลียวดูกายเบื้องหลัง ถ้ามันเห็นว่าผิดแปลกหรือผิดปกติแห่งกายมันย่อมเสียใจเพราะเหตุนั้น ถ้ามันไม่เห็นอะไรผิดปกติ มันย่อมดีใจด้วยเหตุนั้น นี้เราเรียกว่าสีหเสยฺยา

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๓๓๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ "ตถาคตเสยฺยา" เป็นไฉน คือภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกาม บรรลุจตุตถฌาน นี้เราเรียกว่าตถาคตเสยฺยา

ธรรม ๔ ประการย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม[๑] ๔ ประการย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา คือ

๑. สปฺปุริสสํเสโว การคบสัปบุรุษ

๒. สทฺธมฺมสฺสวนํ ฟังธรรม

๓. โยนิโสมนสิกาโร กระทำอารมณ์ไว้ในใจโดยแยบคาย

๔. ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

การแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนริยปริเยสนา** คือการแสวงหาอันไม่ประเสริฐ ๔[๒] ประการนี้ คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหาสิ่งที่มีชราเป็นธรรมดานั่นเอง

๒. ตนเองเป็นผู้มีพยาธิเป็นธรรมดา ก็แสวงหาสิ่งที่มีพยาธิเป็นธรรมดานั่นเอง

๓. ตนเองเป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็แสวงหาสิ่งที่มีมรณะเป็นธรรมดานั่นเอง

๔. ตนเองมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ก็แสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดานั่นเอง

การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยปริเยสนา คือการแสวงหาอย่างประเสริฐ มี ๔[๓] ประการ คือ

๑–๒–๓ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๓๓๒, ๓๓๔, ๓๓๔

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อตนเองเป็นผู้มีชราเป็นธรรมดา ก็รู้โทษในสิ่งที่มีชราเป็นธรรมดา แล้วแสวงหานิพพานอันไม่มีชรา เป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม

๒. ตนเองเป็นผู้มีพยาธิเป็นธรรมดา ก็รู้โทษในสิ่งที่มีพยาธิเป็นธรรมดา แล้วแสวงหานิพพานอันไม่มีพยาธิ เป็นแดนเกษมจากโยคะชั้นยอดเยี่ยม

๓. ตนเองเป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็รู้โทษในสิ่งที่มีมรณะเป็นธรรมดา แล้วแสวงหานิพพานอันไม่ตาย เป็นแดนเกษมจากโยคะชั้นยอด

๔. ตนเองเป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ก็รู้โทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา แล้วแสวงหาพระนิพพานอันไม่มีความเศร้าหมอง เป็นแดนเกษมจากโยคะชั้นยอดเยี่ยม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐ ๔ ประการนี้แล

ตระกูลใหญ่ตั้งอยู่ได้ไม่นานเพราะสถาน ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ถึงซึ่งความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้ว ย่อมตั้งอยู่ได้ไม่นานเพราะสถาน ๔ คือ[๑]

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว

๒. ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่คร่ำคร่า

๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้ทุศีลให้เป็นพ่อบ้านแม่เรือน

เพราะไม่รู้ในธรรม ๔ ประการจึงเกิดบ่อย ๆ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พันธคาม ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราและพวกเธอทั้งหลายได้แล่นไปท่องเที่ยวไปแล้วสิ้นกาลนานอย่างนี้ ก็เพราะยังไม่รู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งธรรม ๔ ประการ คือ

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๓๓๖

๑. ศีลที่เป็นอริยะ
๒. สมาธิที่เป็นอริยะ
๓. ปัญญาที่เป็นอริยะ
๔. วิมุตติที่เป็นอริยะ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ศีลที่เป็นอริยะ สมาธิที่เป็นอริยะ ปัญญาที่เป็นอริยะ อันเราและเธอทั้งหลายได้ตรัสรู้แทงตลอดแล้ว ถอนตัณหาในภพได้แล้ว ตัณหาอันจะนำไปสู่ภพสิ้นสุดแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป

(๑๒๕) สีลสมาธิปญฺญา จ　　วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา
อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา　　โคตเมน ยสสฺสินา ฯ
อิติ พุทฺโธ อภิญฺญาย　　ธมฺมมกฺขาสิ ภิกฺขุนํ
ทุกฺขสฺสนฺตกโร สตฺถา　　จกฺขุมา ปรินิพฺพุโต ฯ[๑]

ธรรมเหล่านี้คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุติ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อันพระโคดมศาสดาผู้มียศได้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดามีจักษุ ซึ่งกระทำที่สุดทุกข์ ตรัสรู้พระธรรมแล้ว ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย พระองค์เสด็จปริ-นิพพานแล้วด้วยประการฉะนี้

ภิกษุที่ลาสิกขาย่อมถึงฐานะอันน่าติเตียน ๕ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุนีบางรูป ลาสิกขาสึกออกมาเป็นคฤหัสถ์เธอย่อมถึงฐานะอันน่าติเตียน ย่อมถูกกล่าวหาอันชอบด้วยเหตุ ๕[๒] ประการในปัจจุบันคือ

๑. ท่านไม่มีแม้ศรัทธาในกุศลธรรม
๒. ไม่มีหิริในกุศลธรรม
๓. ไม่มีแม้โอตตัปปะในกุศลธรรม

---

๑ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๒
๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๔

๔. ไม่มีแม้ความเพียรในกุศลธรรม

๕. ไม่มีแม้ปัญญาในกุศลธรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปในธรรมวินัยนี้ แม้มีทุกข์โทมนัส มีหน้านองด้วยน้ำตาร้องไห้อยู่ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิบริบูรณ์ เธอย่อมถึงฐานะอันน่าสรรเสริญที่ชอบแก่เหตุ ๕ ประการในปัจจุบัน คือ

๑. เธอมีศรัทธาในกุศลธรรม

๒. มีหิริในกุศลธรรม

๓. มีโอตตัปปะในกุศลธรรม

๔. มีความเพียรในกุศลธรรม

๕. มีปัญญาในกุศลธรรม

ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการชื่อว่าปฏิบัติเพื่อตน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕[๑] ประการนี้ย่อมชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง แล้วไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน

ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการชื่อว่าปฏิบัติเพื่อผู้อื่น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อตน ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน ดูก่อน

---

๑ องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิบาต ๒๒/๑๓

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ ตนเองไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการชื่อว่าไม่ปฏิบัติเพื่อตนไม่ปฏิบัติเพื่อผู้อื่น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ย่อมไม่ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อตน ไม่ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อผู้อื่น ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ตน-เองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ ตนเองไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมไม่ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน เพื่อประโยชน์ผู้อื่น

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการชื่อว่าปฏิบัติเพื่อตนและผู้อื่น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการย่อมชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น คือ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล แล้วชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ แล้วชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา แล้วชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ แล้วชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน

จิตที่ได้รับการอบรมฝึกฝนดีแล้วย่อมบรรลุธรรมหลายอย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งเศร้าหมองแห่งทองซึ่งเมื่อเศร้าหมองแล้วย่อมไม่อ่อนใช้การไม่ได้ ไม่สุกใส เสียเร็ว จะทำเป็นเครื่องประดับไม่ได้มี ๕ ประการ คือเหล็ก ๑ โลหะ ๑ ดีบุก ๑ ตะกั่ว ๑ เงิน ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ๕ ประการนี้ เมื่อทองเศร้าหมองแล้วย่อมไม่อ่อนใช้การไม่ได้ ไม่สุกใส ทนทาน จะทำเป็นเครื่องประดับก็ไม่ได้ ตุ้มหู สร้อยคอ สังวาลย์ ก็ทำไม่ได้ตามต้องการ ฉันใด อุปกิเลสแห่งจิตซึ่งเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองแล้ว ย่อมไม่อ่อนใช้การไม่ได้ ไม่ผ่องใส เสียเร็ว ไม่ตั้งมั่นโดยชอบในการทำอาสวะให้สิ้นไป ก็มี ๕ ประการเหมือนกัน

อุปกิเลส ๕ ประการนั้นคือ กามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนะมิทธะ ๑ อุทธัจจกุกกุจจ ๑ วิจิกิจฉา ๑ อุปกิเลส ๕ ประการนี้เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อน ใช้การไม่ได้ ไม่ผ่องใส เสียเร็ว ไม่ตั้งมั่นโดยชอบ เมื่อความหมดสิ้นไปแห่งอาสวะ และภิกษุน้อมจิตไปเพื่อให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งได้ด้วยปัญญาอันยิ่ง เมื่อธรรมอันเป็นเครื่องสืบต่อมีอยู่โดยไม่ขาดสาย เธอก็ย่อมบรรลุผลสำเร็จในธรรมนั้น ๆ โดยแน่นอน

เมื่อภิกษุหวังอยู่ว่าเราจะพึงแสดงฤทธิได้หลายประการ คือ คนเดียวเป็นหลายคนได้ ทำให้ปรากฏได้ทำให้หายไปก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝากำแพง ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำ แต่น้ำไม่แตกเหมือนเดินบนบกก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระ-อาทิตย์ก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ เมื่อทำเครื่องสืบต่อมีอยู่ไม่ขาดสาย เธอก็จะบรรลุผลสำเร็จในอิทธิวิธีนั้น ๆ โดยแน่นอน ถ้าเธอหวังอยู่ว่าเราพึงฟังเสียงสองอย่างคือเสียงทิพย์และเสียงของมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ล่วงโสตะของมนุษย์ เมื่อทำเครื่องสืบต่อมีอยู่ไม่ขาดสาย เธอก็จะบรรลุผลสำเร็จในทิพย์[๑]โสตนั้นโดยแน่นอน

---

๑ หูทิพย์

ถ้าเธอหวังอยู่ว่าจะกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือ เมื่อจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ เมื่อจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ เมื่อจิตหดหู่ก็รู้ว่าจิตหดหู่ เมื่อจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหรคตก็รู้ว่าจิตเป็นมหรคต หรือจิตไม่เป็นมหรคต ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหรคต หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น จิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น เมื่อทำเครื่องสืบต่อมีอยู่ไม่ขาดสาย เธอย่อมบรรลุผลสำเร็จในเจโตปริยญาณนั้นโดยแน่นอน[๑]

ถ้าเธอหวังอยู่ว่าเราจะพึงระลึกชาติก่อนได้เป็นมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้างเป็นต้น ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมาก ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมาก ตลอดสังวัฏฏกัป ตลอดสังวัฏฏวิวัฏฏกัปเป็นอันมากว่าภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น ได้เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น และในภพโน้นเราได้มีชื่ออย่างนั้นเป็นต้น เมื่อทำเครื่องสืบต่อมีอยู่ไม่ขาดสาย เธอย่อมบรรลุผลสำเร็จในบุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น ๆ โดยแน่นอน[๒]

ถ้าเธอหวังอยู่ว่าเราจะพึงเห็นหมู่สัตว์กำลังเคลื่อนกำลังอุบัติ เลว ประณีตมีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ พึงรู้หมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่าสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยทุจริตทางกาย ทุจริตทางวาจา ทุจริตทางใจ ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ถือมั่นในการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไปเขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก ส่วนสัตว์ผู้ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า

---

๑ ญาณที่หยั่งรู้ถึงจิตของผู้อื่นว่าเป็นอย่างไร

๒ ญาณที่หยั่งรู้ถึงชาติในอดีต

เป็นสัมมาทิฏฐิ ถือมั่นการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ สัตว์เหล่านั้น เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุขคติโลกสวรรค์ เป็นต้น เมื่อทำเครื่องสืบต่อมีอยู่ไม่ขาดสาย เธอก็จะบรรลุผลสำเร็จในจุตูปปาตญาณนั้น ๆ โดยแน่นอน[๑]

ถ้าเธอหวังอยู่ว่าเราจะพึงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เมื่อทำเครื่องสืบต่อมีอยู่ไม่ขาดสาย เธอก็จะบรรลุผลสำเร็จในเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุตินั้น ๆ โดยแน่นอน[๒]

สัมมาทิฏฐิมีองค์ ๕ สงเคราะห์ย่อมมีเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ เป็นผลานิสงส์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิอันองค์ ๕[๓] อนุเคราะห์แล้ว ย่อมมีธรรมเจโตวิมุติเป็นผล มีเจโตวิมุติเป็นผลานิสงส์ และเป็นธรรมมีปัญญาวิมุติเป็นผล มีปัญญาวิมุติเป็นผลานิสงส์ องค์ ๕ นั้นเป็นไฉน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีสัมมาทิฏฐิอันศีลอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันสุตตะอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันการสนทนาธรรมอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันสมถะอนุเคราะห์แล้ว ๑ อันวิปัสนาอนุเคราะห์แล้ว ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิอันองค์ ๕ เหล่านี้อนุเคราะห์แล้วย่อมมีเจโตวิมุติเป็นผล มีเจโตวิมุติเป็นผลานิสงส์ มีปัญญาวิมุติเป็นผล มีปัญญาวิมุติเป็นผลานิสงส์

อานิสงส์การเดินจงกรมมี ๕ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การเดินจงกรม ๕ ประการนี้ ๕ ประการนั้นเป็นไฉน

๑. **อทฺธานกฺขโม โหติ** ภิกษุผู้เดินจงกรมย่อมเป็นผู้อดทนต่อการเดินทางไกล

---

๑ ญาณที่หยั่งรู้เห็นความเกิดของสัตว์ที่เป็นไปตามกรรม
๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๑๗
๓ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๒๒

๒. ปธานกฺขโม โหติ ย่อมเป็นผู้อดทนต่อการบำเพ็ญความเพียร

๓. อปฺปาพาโธ โหติ ย่อมเป็นผู้มีอาพาธน้อย

๔. อสิตํปีตํ ขายิตํ สายิตํ สมฺมาปริณามํ คจฺฉติ อาหารที่กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มแล้ว ย่อมย่อยไปด้วยดี

๕. จงฺกมาธิคโต สมาธิ จิรฏฺฐิติโก โหติ สมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมย่อมตั้งอยู่ได้นาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การเดินจงกรมมี ๕ ประการนี้แล[๑]

ผล ๕ ประการย่อมเกิดขึ้นจากเหตุ ๕ ประการ

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคจาริกไปในโกศลชนบท เสด็จถึงพราหมณคามของชาวโกศลชื่ออิจฉานังคละ ครั้งนั้นได้ตรัสแก่นาคิตะว่า

ดูก่อนนาคิตะ เราไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดเรา ผู้ใดแลไม่พึงได้ตามความปรารถนา ไม่พึงได้โดยยาก ไม่พึงได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะ สุขอันเกิดจากความสงบ สุขอันเกิดแต่ความตรัสรู้ สุขอันเกิดแต่วิเวก แต่เราได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากนี้ ผู้นั้นพึงยินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอน สุขที่อาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ

ดูก่อนนาคิตะ อาหารที่กินที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้ว ย่อมมีอุจจาระปัสสาวะเป็นผล นี้เป็นผลแห่งอาหารนั้น

ดูก่อนนาคิตะ ความรักมีโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ที่เกิดขึ้นเพราะความรักแปรปรวนเป็นอื่น เป็นผล นี้เป็นผลแห่งความรักนั้น

ความเป็นของปฏิกูลในอสุภะนี้ ย่อมตั้งอยู่แก่พระภิกษุผู้ขวนขวายในการประกอบตามอสุภะนิมิตนั้น นี้เป็นผลแห่งการประกอบตามอสุภะนิมิต

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๓๓

ความเป็นของปฏิกูลในผัสสะ ย่อมตั้งอยู่แก่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในผัสสายตนะ ๖ อยู่ นี่เป็นผลแห่งการพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในผัสสายตนะ ๖ นั้น

ความเป็นของปฏิกูลในอุปาทาน ย่อมตั้งอยู่แก่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นความเกิด เห็นความดับในอุปาทานขันธ์ ๕ นี่เป็นผลแห่งการพิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานขันธ์นั้น ๑

ความต่างกันในวิมุติย่อมไม่มีในระหว่างคน ๒ คน

ครั้งหนึ่ง สุมนาราชกุมารี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญ ขอประทานวโรกาส สาวกของพระผู้มีพระภาค ๒ คน มีศรัทธา มีศีล มีปัญญาเท่า ๆ กัน อีกคนหนึ่งเป็นผู้ให้ คนหนึ่งไม่ได้ให้ คนทั้งสองนี้เมื่อตายไปแล้วเข้าถึงสุขคติโลกสวรรค์ และคนทั้งสองนั้นก็เป็นเทวดาเหมือนกัน จะมีความพิเศษแตกต่างกันหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนสุมนา คนทั้งสองนั้นถึงมีความพิเศษต่างกัน คือผู้ให้เมื่อเป็นเทวดาแล้ว ย่อมข่มเทวดาผู้ไม่ได้ให้ ด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ ด้วยอายุที่เป็นทิพย์ ด้วยวรรณะที่เป็นทิพย์ ด้วยสุขที่เป็นทิพย์ ด้วยยศที่เป็นทิพย์ และอธิปไตยที่เป็นทิพย์

สุมนาเทวีทูลถามว่า ถ้าเทวดาทั้งสองนั้นจุติจากเทวโลกแล้วมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ คน ๒ คนนั้นทั้งที่เป็นมนุษย์เหมือนกันจะมีความพิเศษแตกต่างกันหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุมนา คนทั้งสองมีความพิเศษต่างกัน คือมนุษย์ผู้ให้ย่อมข่มคนที่ไม่ให้ด้วยเหตุ ๕ ประการ คือด้วยอายุ ด้วยวรรณะ ด้วยสุขะ ด้วยยศ ด้วยอธิปไตยที่เป็นของมนุษย์

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๓๓

สุมนาเทวีกราบทูลว่า ถ้าคน ๒ คนนั้นออกบวช และคนทั้ง ๒ คนนั้นทั้งที่เป็นบรรพชิตเหมือนกันจะพึงมีความพิเศษแตกต่างกันหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุมนา คน ๒ คนนั้นมีความพิเศษต่างกัน คนที่ให้เป็นบรรพชิต ย่อมข่มคนที่ไม่ให้ด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ เมื่อออกปากขอย่อมได้จีวรมาก เมื่อออกปากขอ ย่อมได้น้อย เมื่อออกปากขอ ย่อมได้บิณฑบาตมาก เมื่อไม่ออกปากขอย่อมได้น้อย เมื่อออกปากขอย่อมได้เสนาสนะมาก เมื่อไม่ออกปากขอย่อมได้เสนาสนะน้อย เมื่อออกปากขอย่อมได้บริขาร คือยาอันเป็นที่บำบัดไข้มาก เมื่อไม่ออกปากขอย่อมได้น้อย และเมื่อจะอยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์เหล่าใด เพื่อนพรหมจรรย์เหล่านั้นก็ประพฤติต่อเธอด้วยกายกรรมเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก ไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมนำสิ่งที่พอใจมาให้เป็นส่วนมาก ย่อมนำสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจมาให้เป็นส่วนน้อย ดูก่อนสุมนา ผู้ให้เป็นบรรพชิตย่อมข่มผู้ไม่ให้ด้วยเหตุ ๕ ประการนี้แล

สุมนาเทวีกราบทูลถามว่า ถ้าคนทั้ง ๒ นั้น บรรลุเป็นพระอรหันต์และเป็นพระอรหันต์เหมือนกัน จักมีความพิเศษแตกต่างกันหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ดูก่อนสุมนา เราไม่กล่าวว่ามีเหตุต่างกันใด ๆ ในวิมุติกับวิมุติข้อนี้**

สุมนาเทวีกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้อนี้พึงกำหนดได้ว่า เราควรให้ทาน ควรทำบุญ เพราะบุญเป็นอุปการะแก่เทวดา แม้มนุษย์ แม้บรรพชิต

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

(๑๒๖) ยถาปิ จนฺโท วิมโล คจฺฉํ อากาสธาตุยา
สพฺเพ ตารคเณ โลเก อาภาย อติโรจติ
ตเถว สีลสมฺปนฺโน สทฺโธ ปุริสปุคฺคโล
สพฺเพ มจฺฉริโน โลเก จาเคน อติโรจติ ฯ

ยถาปิ เมโฆ ถนยํ วิชฺชุมาลี สตกฺกกุ
ถลํ นินฺนญฺจ ปูเรติ อภิวสฺสํ วสุนฺธรํ ฯ
เอวํ ทสฺสนสมฺปนฺโน สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก
มจฺฉรึ อธิคณฺหาติ ปญฺจฐาเนหิ ปณฺฑิโต
อายุนา ยสสา เจว วณฺเณน จ สุเขน จ
ส เว โภคปริพฺยุโฬฺห เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ ฯ[๑]

ดวงจันทร์ปราศจากมลทิน เดินไปในอากาศย่อมสว่างกว่าหมู่ดาวทั้งปวงในโลกด้วยรัศมีฉันใด บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีลมีศรัทธาก็ฉันนั้น ย่อมไพโรจน์กว่าผู้ที่ตระหนี่ทั้งปวงในโลกด้วยจาคะ เมฆที่ลอยไปตามอากาศ มีสายฟ้าปลาบแปลบ มีช่อทั้ง ๑๐๐ ตกรดแผ่นดินเต็มทั้งดอนแลกที่ลุ่มฉันใด สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สมบูรณ์ด้วยทัสนะ เป็นบัณฑิตก็ฉันนั้น ย่อมข่มผู้ตระหนี่ได้ด้วยฐานะ ๕ ประการ คืออายุ วรรณะ สุข ยศ และเปี่ยมด้วยโภคะย่อมบันเทิงในสวรรค์ ในปรโลกดังนี้

สุภาพสตรีใดปรารถนาเกิดเป็นเทวดาเหล่ามนายิกาพึงประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่กุมารีทั้งหลายว่า

(๑๒๗) โย นํ ภรติ สพฺพทา นิจฺจํ อาตาปี อุสฺสุโก
สพฺพกามหรํ โปสํ ภตฺตารํ นาติมญฺญติ
น จาปิ โสตฺถิ ภตฺตารํ อิสฺสาจาเรน โรสเย
ภตฺตุ จ ครุโน สพฺเพ ปฏิปูเชติ ปณฺฑิตา
อุฏฺฐายิกา อนลสา สงฺคหิตปริชฺชนา

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๓๖–๔๑

ภตฺตุ มนาปํ จรติ สํภตํ อนุรกฺขติ ฯ
ยา เอวํ วตฺตตี นารี ภตฺตุ ฉนฺทวสานุคา
มนาปา นาม เต เทวา ยตฺถ สา อุปปชฺชติ[1]

สุภาพสตรีผู้มีปรีชาย่อมไม่ดูหมิ่นสามีผู้หมั่นเพียรขวนขวายเป็นนิจ เลี้ยงตนอยู่ทุกเมื่อ ให้ความปรารถนาทั้งปวง ไม่ทำให้สามีขุ่นเคืองด้วยประพฤติแสดงความหึงหวงสามี และย่อมบูชาผู้ที่เคารพทั้งปวงของสามี เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ประพฤติตนเป็นที่พอใจของสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ นารีใดย่อมประพฤติการตามความพอใจของสามีอย่างนี้ นารีนั้นย่อมเข้าถึงความเป็นเทวดา เหล่ามนาปกายิกาดังนี้

ผู้ไม่ตระหนี่ให้ทานย่อมได้รับผล ๕ ประการ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่สีหะ เสนาบดีว่า

(๑๒๘) ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู
กิตฺติ จ ปปฺโปติ ยสสฺส วฑฺฒติ
อมงฺกุภูโต ปริสํ วิคาหติ
วิสารโท โหติ นโร อมจฺฉรี
ตสฺมา หิ ทานานิ ททนฺติ ปณฺฑิตา
วิเนยฺย มจฺเฉรมลํ สุเขสิโน
เต ทีฆรตฺตํ ติทิเว ปติฏฺฐิตา
เทวานํ สหพฺยคตา รมนฺติ เต
กตาวกาสา กตกุสลา อิโต จุตา
สยมฺปภา อนุวิจรนฺติ นนฺทเน

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๓๖-๔๑

เต ตตฺถ นนฺทนฺติ รมนฺติ โมทเร
สมปฺปีตา กามคุเณหิ ปญฺจหิ ฯ
กตฺวาน วากฺยํ อสิตสฺส ตาทิโน
กมนฺติ สพฺเพ สุคตสฺส สาวกา ฯ [๑]

นรชนผู้ไม่ตระหนี่ให้ทาน ย่อมเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ชนเป็นอันมากไม่คบหานรชนนั้น นรชนนั้นย่อมได้เกียรติมียศ เจริญเป็นผู้ไม่เก้อเขินแกล้วกล้าเข้าสู่ที่ประชุมชน เพราะเหตุฉะนี้แล บัณฑิตผู้หวังความสุขจงขจัดมลทินคือความตระหนี่แล้วให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้นย่อมประดิษฐานในไตรทิพย์ถึงความเป็นสหายของเทวดาร่าเริงอยู่ตลอดกาลนาน บัณฑิตเหล่านั้นได้ทำสิ่งที่มุ่งหวัง ได้ทำกุศลแล้ว จุติจากโลกแล้ว ย่อมมีรัศมีเปล่งปลั่ง เที่ยวชมไปในอุทยานชื่อว่านันทวัน ย่อมเพรียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ เพลิดเพลินรื่นเริงบันเทิงใจอยู่ในนันทวันนั้น สาวกทั้งปวงของพระสุคตผู้ไม่มีกิเลส ผู้คงที่ ทำตามพระลำดับของพระองค์แล้วย่อมร่าเริงทุกเมื่อ

อานิสงส์แห่งทาน ๕ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์แห่งการให้ทาน ๕ [๒] ประการนี้เป็นไฉน

๑. พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชนหมู่มาก

๒. มนาโป สนฺโต สปฺปุริสา ภชนฺติ สัปบุรุษผู้สงบย่อมคบหาผู้ให้ทาน

๓. กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไปทั่ว

๔. คิหิธมฺมา อนปคโต โหติ ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์

๕. กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ ผู้ให้ทานเมื่อตายแล้วย่อมเข้าถึงสุขคติโลกสวรรค์

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ๒๒/๔๓–๔๓

(๑๒๙) ททมาโน ปิ่โย โหติ สตํ ธมฺมํ อนุกฺกมํ
สนฺโต นํ สทา ภชนฺติ สญฺญตา พฺรหฺมจารโย
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ สพฺพทุกฺขาปนูทนํ
ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย ปรินิพฺพาตนาสโว ฯ [๑]

ผู้ให้ท่านย่อมเป็นที่รักแก่ชนเป็นอันมาก ชื่อว่าดำเนินตามกรรมของสัปบุรุษ สัปบุรุษผู้สงบ ผู้สำรวมอินทรีย์ ผู้ประกอบพรหมจรรย์ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อ สัปบุรุษเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมเป็นที่บรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่เขา เขาได้ทราบชัดแล้ว ย่อมเป็นผู้หาอาสวะมิได้ปรินิพพานในโลกนี้

มารดาบิดาเล็งเห็นฐานะ ๕ ประการจึงปรารถนาให้บุตรเกิดในสกุล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาในโลกนี้เล็งเห็นฐานะ ๕ ประการจึงปรารถนาให้บุตรเกิดในสกุล ฐานะ ๕ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. *บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงตอบแทน*
๒. *ทำกิจแทนเรา*
๓. *วงศ์สกุลจักดำรงอยู่ได้นาน*
๔. *บุตรจักปกครองทรัพย์มรดก*
๕. *เมื่อเราตายไปแล้วบุตรจักบำเพ็ญทักษิณาทานให้*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเล็งเห็นฐานะ ๕ ประการนี้แลจึงปรารถนาให้บุตรเกิดในสกุล

(๑๓๐) ปญฺจฏฺฐานานิ สมฺปสฺสํ ปุตฺตํ อิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา
ภโต วา โน ภริสฺสติ กิจฺจํ วา โน กริสฺสติ
กุลวํโส จิรํ ติฏฺเฐ ทายชฺชํ ปฏิปชฺชติ
อถ วา ปน เปตานํ ทกฺขิณํนุปฺปทสฺสติ
ฐานาเนตานิ สมฺปสฺสํ ปุตฺตํ อิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา

---

๑ อังคุตตรนิกาย ๒๒/๔๔–๔๖

ตสฺมา สนฺโต สปฺปุริสา　　กตญฺญู กตเวทีโน
ภรนฺติ มาตาปิตโร　　ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ
กโรนฺติ เนสํ กิจฺจานิ　　ยถาตํ ปุพฺพการินํ
โอวาทการี ภตโปสี　　กุลวํสํ อหาปยํ
สทฺโธ สีเลน สมฺปนฺโน　　ปุตฺโต โหติ ปสํสิโย ฯ[๑]

มารดาบิดาผู้ฉลาดเล็งเห็นฐานะ ๕ ประการจึงปรารถนาบุตรด้วยหวังว่า บุตรนั้น บุตรที่เลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงตอบเรา จักทำกิจแทนเรา วงศ์สกุลจะดำรงอยู่ได้นาน บุตรจักปกครองทรัพย์มรดก และเมื่อเราตายไปแล้ว บุตรจะบำเพ็ญทักษิณาทานให้ มารดาบิดาผู้ฉลาด เล็งเห็นฐานะเหล่านี้จึงปรารถนาบุตร ฉะนั้นบุตรผู้เป็นสัปบุรุษผู้สงบ มีกตัญญูกตเวที เมื่อระลึกถึงบุรพคุณของท่าน จึงเลี้ยงมารดาบิดาทำกิจแทนท่าน เชื่อฟังโอวาท เลี้ยงสนองพระคุณท่าน สมกับที่ท่านเป็นบุรพการี ดำรงวงศ์สกุล บุตรผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นที่สรรเสริญทั่วไป

วิธีใช้ทรัพย์ ๕ ประการ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่อนาถบิณฑิกะ คฤหบดีว่าประโยชน์ที่เราจะพึงถือเอาโภคทรัพย์ ๕ ประการคือ [๒]

๑. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมใช้จ่ายโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความหมั่น ด้วยความขยัน สะสมขึ้นด้วยกำลังแขน อาบเหงื่อต่างน้ำ ชอบธรรมได้มาโดยธรรม เลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ บริหารตนให้เป็นสุขสำราญ เลี้ยงมารดาบิดาให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ บริหารให้เป็นสุขสำราญ เลี้ยงบุตร ภรรยา ทาษกรรมกร คนใช้ ให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ บริหารให้เป็นสุขสำราญ นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ข้อที่ ๑

---

๑ อังคุตตรนิกาย ๒๒/๔๖

๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๔๙

๒. อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมใช้จ่ายโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความหมั่น ความขยัน สะสมขึ้นด้วยกำลังแขน อาบเหงื่อต่างน้ำ ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม เลี้ยงมิตรสหายให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ บริหารให้เป็นสุขสำราญ นี้เป็นประโยชย์ที่จะพึงถือเอาแต่โภคทรัพย์ ข้อที่ ๒

๓. อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมใช้จ่ายทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความหมั่น ความขยัน สะสมขึ้นด้วยกำลังแขน อาบเหงื่อต่างน้ำชอบธรรม ได้มาโดยธรรม ป้องกันมิให้ทรัพย์เหล่านั้นเกิดอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โขลน หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก ทำตนให้สวัสดีนี้เป็นประโยชน์ที่จะพึงถือเอาแต่โภคทรัพย์ข้อที่ ๓

๔. อีกประการหนึ่ง อภิริยสาวกย่อมใช้จ่ายโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความหมั่น ความขยัน สะสมขึ้นด้วยกำลังแขน อาบเหงื่อต่างน้ำชอบธรรม ได้มาโดยธรรม ทำพลี ๕ อย่าง คือ

๑. **ญาติพลี บำรุงญาติ**

๒. **อติถิพลี ต้อนรับแขก**

๓. **ปุพพเปตพลี** บำรุงญาติที่ตายไปแล้วด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้

๔. **ราชพลี** บำรุงราชการคือบริจาคทรัพย์ช่วยเหลือประเทศชาติ

๕. เทวตาพลี บำรุงเทวดาคือ ทำบุญอุทิศให้แก่เทวดา

นี้เป็นประโยชน์ที่จะพึงถือเอาแต่โภคทรัพย์ข้อที่ ๑

๕. อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมใช้จ่ายโภคทรัพย์ที่ตนเองหามาได้ด้วยความหมั่น ความขยัน สะสมขึ้นด้วยกำลังแขน อาบเหงื่อต่างน้ำ ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม บำเพ็ญทักษิณา มีผลอันสูงเลิศ เกื้อกูลแก่สวรรค์ มีวิบากเป็นสุข ยังอารมณ์อันเลิศให้เป็นไปด้วยดีในสมณะพราหมณ์ คือผู้เว้นจากความมัวเมาประมาทตั้งอยู่ในขันติ และโสรัจจะ มั่นคง ผึกฝนตนให้สงบระงับดับกิเลสโดยส่วนเดียว นี้เป็นประโยชน์ที่จะพึงได้ในข้อที่ ๕ แล้วตรัสว่า

(๑๓๑) ภุตฺตา โภคา ภตา ภจฺจา　　วิติณฺณา อาปทาสุ เม
อุทฺธคฺคา ทกฺขิณา ทินฺนา　　อโถ ปญฺจ พลี กตา
อุปฏฺฐิตา สีลวนฺโต　　สญฺญตา พฺรหฺมจารโย
ยทตฺถํ โภคมิจฺเฉยฺย　　ปณฺฑิโต ฆรมาวสํ
โส เม อตฺโถ อนุปฺปตฺโต　　กตํ อนนุตาปิยํ ฯ
เอตํ อนุสฺสรํ มจฺโจ　　อริยธมฺเม ฐิโต นโร
อิเธว นํ ปสํสนฺติ　　เปจฺจ สคฺเค ปโมทติฯ[๑]

นรชนเมื่อได้คำนึงถึงเหตุนี้ว่าเราได้จ่ายโภคทรัพย์เลี้ยงตนแล้ว ได้จ่ายโภคทรัพย์เลี้ยงคนที่ควรเลี้ยงแล้ว ได้ผ่านพ้นภัยที่จะเกิดขึ้นแก่ทรัพย์แล้ว ได้ให้ทักษิณาอันมีผลสูงเลิศแล้ว ได้ทำพลี ๕ ประการแล้วและได้บำรุงท่านผู้มีศีลสำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว บัณฑิตผู้อยู่ครองเรือนพึงปรารถนาโภคทรัพย์เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นเราได้บรรลุแล้ว เราได้ทำสิ่งที่ไม่ต้องเดือดร้อนแล้วดังนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ดำรงอยู่ในธรรมของพระอริยะ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้ เมื่อเขาละจากในโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงใจในสวรรค์

สัปบุรุษเกิดในสกุลใดย่อมยังประโยชน์ให้เกิดแก่สกุลนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัปบุรุษเมื่อเกิดในสกุลย่อมเกิดมาเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก คือแก่มารดา บุตรภริยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ แก่มิตรสหาย แก่สมณะพราหมณ์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาเมฆ ยังข้าวกล้าทั้งปวงให้งอกงาม ย่อมชื่อว่ามีมาเพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก

(๑๓๒) หิโต พหุนฺนํ ปฏิปชฺช โภเค
ตํ เทวตา รกฺขติ ธมฺมคุตฺตํ
พหุสฺสุตํ สีลวตูปปนฺนํ
ธมฺเม ฐิตํ น วิชหาติ กิตฺติ ฯ

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๕๐–

ธมฺมฏฺฐํ สีลสมฺปนฺนํ สจฺจวาทึ หิรีมนํ
เนกฺขํ ชมฺโพนทสฺเสว โก ตํ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปิ นํ ปสํสนฺติ พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโต ฯ[๑]

สัปบุรุษผู้ครอบครองโภคทรัพย์ เป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่ชน เป็นอันมาก เทวดาย่อมรักษาเขาผู้มีธรรมอันคุ้มครอง เป็นพหูสูตร สมบูรณ์ด้วยศีลและความประพฤติ เกียรติย่อมไม่ละเขาผู้ตั้งอยู่ในธรรมนั้น ใครจะสามารถติเตียนเขาผู้ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล มีวาจาสัจ มีหิริในใจเปรียบเหมือนแท่งทองชมภูนุช แม้เทวดาก็ชม แม้พราหมณ์ก็สรรเสริญเขา

ให้อย่างใดย่อมได้อย่างนั้น

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่อุคคะเทพบุตรว่า

(๑๓๓) มนาปทายี ลภเต มนาปํ
อคฺคสฺส ทาตา ลภเต ปุนคฺคํ
วรสฺส ทาตา วรลาภี จ โหติ
เสฏฺฐนฺทโท เสฏฺฐมุเปติ ฐานํ
อคฺคทายี วรทายี เสฏฺฐทายี จ โย นโร
ทีฆายุ ยสวา โหติ ยตฺถ ยตฺถูปปชฺชติ ฯ[๒]

ผู้ให้ของที่พอใจย่อมได้ของที่พอใจ ผู้ให้ของที่เลิศ ย่อมได้ของที่เลิศ ผู้ให้ของที่ดีย่อมได้ของที่ดี ผู้ให้ของที่ประเสริฐ ย่อมเข้าถึงสถานที่ประเสริฐ นรชนใดให้ของที่เลิศ ให้ของที่ดี และให้ของที่ประเสริฐ นรชนนั้นจักบังเกิด ณ ที่ใด ๆ ย่อมมีอายุยืน มียศ ดังนี้

ห้วงบุญ

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศล ๕ ประการนี้ เป็นเหตุนำความสุขมาให้ เกื้อกูลแก่สวรรค์ มีผล

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๕๑, ๕๖

เป็นความสุข ยังอารมณ์เลิศให้เกิดขึ้นเป็นไป ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข การที่จะถือเอาประมาณแห่งบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญ ห้วงกุศล มีประมาณเท่านี้ เป็นเหตุนำความสุขมาให้ เกื้อกูลแก่สวรรค์ มีผลเป็นสุขยังอารมณ์เลิศให้เกิดขึ้นเป็นไป ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นต้นนี้ พึงทำไม่ได้โดยง่าย กองบุญนี้ใหญ่ประมาณไม่ได้ เปรียบเหมือนการถือเอาประมาณน้ำในมหาสมุทร ว่ามีประมาณอารหกะเท่านี้ เป็นต้น ย่อมนับประมาณไม่ได้ฉันนั้น

(๑๓๔) มโหทธึ อปริมิตํ มหาสรํ
พหุเภรวํ รตนคณานมาลยํ
นชฺโช ยถา มจฺฉคณสงฺฆเสวิตา
ปุถู สวนฺติ อุปยนฺติ สาครํ
เอวํ นรํ อนฺนทปานวตฺถทํ
เสยฺยานิสชฺชตฺถรณสฺส ทายกํ
ปุญฺญสฺส ธารา อุปยนฺติ ปณฺฑิตํ
นชฺโช ยถา วาริวหาว สาครํ ฯ[๑]

แม่น้ำเป็นที่อยู่แห่งฝูงปลา ส่วนมากย่อมหลั่งไหลไปสู่สาคร ห้วงทะเลหลวง อันจะประมาณไม่ได้มีสิ่งที่น่ากลัวมาก เป็นที่อยู่แห่งรัตนหลายชนิดฉันใด ห้วงบุญย่อมหลั่งไหลเข้าสู่นรชนผู้เป็นบัณฑิตให้ข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่นอน ที่นั่ง เครื่องปูลาด เหมือนห้วงน้ำหลั่งไหลเข้าสู่สาคร ฉะนั้น

ฐานะ ๕ อย่างอันใคร ๆ ในโลกนี้ย่อมไม่ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการอันใคร ๆ ในโลกนี้ มีสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม ย่อมไม่พึงถือได้ ฐานะ ๕[๒] ประการนี้เป็นไฉน คือ

๑. *ฐานะว่าขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาของเราจงอย่าได้แก่เลย*

๒. *ขอสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาของเราจงอย่าได้เจ็บไข้เลย*

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๕๘, ๖๒

๓. ขอสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาของเราจงอย่าได้ตายเลย

๔. ขอสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดาของเราจงอย่าได้สิ้นไปเลย

๕. ขอสิ่งที่มีความฉิบหายเป็นธรรมดาของเราจงอย่าได้มีความฉิบหายไปเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้แล อันสมณะหรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่พึงได้

(๑๓๕) น โสจนาย น ปริเทวนาย
อตฺโถ อิธ ลพฺภติ อปี อปฺปโกปี
โสจนฺตเมนํ ทุกฺขิตํ วิทิตฺวา
ปจฺจตฺถิกา อตฺตมนา ภวนฺติ
ยโต จ โข ปณฺฑิโต อาปทาสุ
น เวธติ อตฺถวินิจฺฉยญฺญู
ปจฺจตฺถิกาสฺส ทุกฺขิตา
ภวนฺติ ทิสฺวา มุขํ อวิการํ ปุราณํ
ชปฺเปน มนฺเตน สุภาสิเตน
อนุปฺปทาเยน ปเวณิยา วา
ยถา ยถา ยตฺถ ลเภถ อตฺถํ
ตถา ตถา ตตฺถ ปรกฺกเมยฺย
สเจ ปชาเนยฺย อลพฺภเนยฺโย
มยา วา อญฺเญน วา เอส อตฺโถ
อโสจมาโน อธิวาสเยยฺย
กมฺมํ ทฬฺหํ กินฺติ กโรมิทานิ ๆ[๑]

ประโยชน์แม้เล็กน้อยในโลกนี้อันใคร ๆ ไม่พึงได้ เพราะการเศร้าโศก เพราะการคร่ำครวญ เมื่อพวกอมิตรทราบว่าเขาเศร้าโศกเป็นทุกข์ย่อมดีใจ

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๖๒

คราวใดบัณฑิตผู้พิจารณารู้เนื้อความ ไม่หวั่นไหวในอันตรายทั้งหมด คราวนั้นพวกอมิตรเห็นหน้าอันไม่ผิดปกติของบัณฑิตนั้น ผู้ยิ้มแย้มตามเคย ย่อมเป็นทุกข์ บัณฑิตพึงได้ประโยชน์ในที่ใด ๆ ด้วยประการใด ๆ เพราะการสรรเสริญ เพราะความรู้ เพราะกล่าวคำสุภาษิต เพราะการบำเพ็ญทานหรือเพราะประเพณีของตน ก็พึงบากบั่นในที่นั้น ๆ ด้วยประการนั้น ๆ ถ้าพึงทราบว่า ความต้องการอย่างนี้อันเราหรือผู้อื่นไม่พึงได้แล้วไซร้ ก็ไม่ควรเศร้าโศก ควรตั้งใจทำงานโดยเด็ดขาดว่า บัดนี้เราทำอะไรอยู่ดังนี้

ฐานะ ๕ ประการที่ทุกคนควรพิจารณาเนือง ๆ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕[๑] ประการนี้อันสตรี บุรุษคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนือง ๆ คือ

๑ สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ บรรพชิต ควรพิจารณาเนือง ๆ ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒. เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้

๓. เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

๔. เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

๕. เรามีกรรมเป็นของของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งพาอาศัย เราทำกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม เราจะต้องเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น

ประโยชน์ที่พิจารณาฐานะ ๕ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร สตรีบุรุษคฤหัสถ์หรือบรรพชิตจึงควรพิจารณาเนือง ๆ ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมัวเมาในความเป็นหนุ่ม

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๘๑

เป็นสาว มีอยู่แก่หมู่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายประพฤติทุจริต ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อเขาพิจารณาดังนี้แล้ว อยู่เนือง ๆ เขาย่อมละความมัวเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาวนั้นได้โดยสิ้นเชิง หรือทำให้เบาบางลงได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร จึงควรพิจารณาเนือง ๆ ว่าเรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมัวเมาในความไม่มีโรค มีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลาย ความมัวเมาในชีวิต มีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลายความพอใจ ความรักใคร่ในของรัก มีอยู่แก่หมู่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุให้หมู่สัตว์ทั้งหลาย ประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อเขาพิจารณฐานะนั้นอยู่เนืองๆ ย่อมละความมัวเมาในความไม่มีโรค ย่อมละความมัวเมาในชีวิต ย่อมละความพอใจ ความรักใคร่นั้นได้โดยสิ้นเชิง หรือทำให้เบาบางลงได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยอำนาจอะไรจึงควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง เราทำกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม เราจะต้องเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต มีอยู่แก่หมู่สัตว์ทั้งหลาย เมื่อเขาพิจารณาฐานะนั้นอยู่เนือง ๆ ย่อมละทุจริตได้โดยสิ้นเชิงหรือทำให้เบาบางลงได้[๑]

กุลบุตรผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการย่อมมีแต่ความเจริญส่วนเดียว ไม่มีเสื่อม

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่มหานามะว่า ธรรม ๕ ประการนี้มีอยู่แก่กุลบุตรผู้ใดแล้วจะเป็นขัตติยราชได้รับมูรธาภิเศกแล้วก็ตาม เป็นผู้ปกครองรัฐ หรือได้รับมรดกจากบิดามารดาก็ตาม เป็นอัครเสนาบดีก็ตาม เป็นผู้ปกครองหมู่

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๘๑

บ้านก็ตาม เป็นหัวหน้าพวกก็ตาม เป็นใหญ่เฉพาะตระกูลก็ตาม กุลบุตรนั้นย่อมได้รับความเจริญส่วนเดียว ไม่มีเสื่อม ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน

๑ ดูก่อนมหานาม กุลบุตรในโลกนี้ย่อมสักการะเคารพนับถือบูชามารดาบิดา ด้วยโภคทรัพย์ที่ได้มา ด้วย ความหมั่น ความขยัน สะสม ขึ้นด้วยกำลังแขนของตน ได้มาโดยอาบเหงื่อต่างน้ำชอบธรรม ได้มาโดยธรรม ชอบธรรม มารดาบิดาผู้ได้รับสักการะเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอเจ้าจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน กุลบุตรผู้อันมารดาบิดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมได้รับความเจริญโดยส่วนเดียวไม่มีเสื่อม

๒. อีกประการหนึ่ง กุลบุตรย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาบุตรภริยาทาส กรรมกร และคนใช้ ด้วยโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยความหมั่น ความขยันสะสมขึ้นด้วยกำลังแขนของตน ได้มาโดยอาบเหงื่อต่างน้ำ ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม บุตรภริยาทาส กรรมกรและคนใช้ผู้ได้รับสักการะ เคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่าขอจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน กุลบุตรผู้อันบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ อนุเคราะห์แล้วย่อมได้รับความเจริญส่วนเดียว ไม่มีเสื่อม

๓. อีกประการหนึ่ง กุลบุตรย่อมสักการะเพื่อนชาวนาและคนที่ร่วมงานด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นความขยัน เพื่อนชาวนาและคนที่ร่วมงานผู้ได้รับสักการะเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน กุลบุตรผู้อันเพื่อนชาวนาและคนที่ร่วมงานอนุเคราะห์แล้วย่อมได้รับความเจริญส่วนเดียวไม่มีเสื่อม

๔. อีกประการหนึ่ง กุลบุตรย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาเทวดาผู้รับพลีกรรมด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่น ความขยัน สะสมขึ้นด้วยกำลังแขนของตน ได้มาโดยอาบเหงื่อต่างน้ำ ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม เทวดาผู้รับพลีกรรม ครั้นได้รับสักการะเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์

กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอจงมีอายุยืนนาน มีชีวิตยืนนาน กุลบุตรผู้อันเทวดาอนุเคราะห์แล้วย่อมได้รับความเจริญส่วนเดียว ไม่มีเสื่อม

๕. อีกประการหนึ่ง กุลบุตรย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาสมณะ-พราหมณ์ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นความขยัน สะสมขึ้นด้วยกำลังแขนของตนได้มาโดยอาบเหงื่อต่างน้ำ โดยชอบธรรม สมณะพราหมณ์เมื่อได้รับสักการะเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่าขอจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน กุลบุตรอันสมณะพราหมณ์อนุเคราะห์แล้วย่อมได้รับความเจริญส่วนเดียวไม่มีเสื่อม[๑] แล้วตรัสว่า

(๑๓๖) มาตาปิตุกิจฺจกโร ปุตฺตทารหิโต สทา
อนฺโตชนสฺส อตฺถาย เย จสฺส อนุชีวิโน
อุภินฺนญฺเญว อตฺถาย วทญฺญู โหติ สีลวา
ญาตีนํ ปุพฺพเปตานํ ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ชีวิตํ
สมณานํ พฺราหฺมณานํ เทวตานญฺจ ปณฺฑิโต
วิตฺติสญฺชนโน โหติ ธมฺเมน ฆรมาวสํ
โส กริตฺวาน กลฺยาณํ ปุชฺโช โหติ ปสํสิโย
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติฯ[๒]

กุลบุตรผู้โอบอ้อมอารี มีศีล ย่อมทำการงานแทนมารดาบิดา บำเพ็ญประโยชน์แก่บุตรภริยา แก่คนภายในครอบครัว แก่ผู้อาศัยเลี้ยงชีพ แก่ชนทั้งสองประเภท กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตเมื่ออยู่ครองเรือนโดยธรรม ย่อมยังความยินดีให้เกิดขึ้นแก่ญาติ ทั้งที่ล่วงลับไปแล้ว ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน ทั้งสมณะพราหมณ์และเทวดา กุลบุตรนั้นครั้นได้บำเพ็ญกัลยาณธรรมนี้แล้วเป็นผู้ควรบูชา ควรสรรเสริญ บัณฑิตย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้ เขาละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงใจในสวรรค์

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๘๘ ๘๙

ภิกษุบวชเมื่อแก่หาคุณธรรม ๕ ประการนี้ยาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบวชเมื่อแก่ ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕[๑] ประการนี้หาได้ยาก ธรรม ๕ ประการนี้เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย *ภิกษุบวชเมื่อแก่ที่จะเป็นคนละเอียดนั้นหาได้ยากอย่าง ๑ เป็นผู้มีมรรยาทสมบูรณ์หาได้ยาก ๑ ที่จะเป็นพหูสูตรก็หาได้ยาก ๑ ที่เป็นธรรมกถึกก็หาได้ยาก ๑ เป็นวินัยธรก็หาได้ยาก ๑*

อีกประการหนึ่ง *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบวชเมื่อแก่เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการหาได้ยาก* ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบวชเมื่อแก่เป็นผู้ว่าง่าย หาได้ยาก เป็นผู้คงแก่เรียน หาได้ยาก เป็นผู้รับโอวาทด้วยการเคารพหาได้ยาก เป็นธรรมกถึกหาได้ยาก เป็นวินัยธรหาได้ยาก*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบวชเมื่อแก่จักประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเหล่านี้หาได้ยาก

ความเจริญ ๕ ประการเป็นสิ่งประเสริฐ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้เจริญด้วยธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญ ๕ ประการได้ชื่อว่าเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุ คือความเจริญอย่างประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้ถือสาระ และยึดสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย ธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญนั้นเป็นไฉน คือย่อมเจริญด้วยศรัทธา ด้วยศีล สุตตะ จาคะ และปัญญา พระองค์ทรงตรัสว่า

(๑๓๗) สทฺธาย สีเลน จ โย ปวฑฺฒติ
ปญฺญาย จาเคน สุเตน จูภยํ
โส ตาทิโส สปฺปุริโส วิจกฺขโณ
อาทียติ สารมิเธว อตฺตโน ๆ[๒]

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๙๐–๙๑

อริยสาวกผู้ใดย่อมเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา ทั้งสองฝ่าย อริยสาวกผู้เช่นนั้นเป็นสัปบุรุษ มีปรีชาเห็นประจักษ์ ชื่อว่าเป็นผู้ยึดถือเอาสาระแห่งตนในโลกนี้ไว้ได้ทีเดียว

อิทธิบาทที่เจริญดีแล้วย่อมได้รับผล ๒ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุและภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งย่อมเจริญ ย่อมทำให้มาก ซึ่งธรรม ๕ ประการ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คืออรหัตผล หรือเมื่อมีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ย่อมเป็นพระอนาคามีในปัจจุบันชาตินี้เทียว ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญอิทธิบาท ประกอบด้วยฉันทะสมาธิและปธานสังขาร ๑ ย่อมเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิและปธานสังขาร ๑ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยจิตสมาธิและปธานสังขาร ๑ ย่อมเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ๑ ย่อมเจริญวิริยะอย่างยิ่งเป็นที่ ๕

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งย่อมเจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการนี้แล้วภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผล ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คืออรหัตผล หรือเมื่อมีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ย่อมเป็นพระอนาคามีในปัจจุบันชาตินี้เทียว

ธรรม ๕ ประการเมื่อเจริญแล้วย่อมยังอาสวะให้สิ้นไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน

๑. *ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นว่าไม่งามในกาย*

๒. *มีความสำคัญในอาหารว่าเป็นของปฏิกูล*

๓. *มีความสำคัญว่าไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง*

๔. *พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง*

๕. *เข้าไปตั้งมรณะสัญญาไว้ในภายใน*

ที่ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรมนั้นอย่างไร

ครั้งหนึ่งพระภิกษุรูปหนึ่งได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าผู้อยู่ในธรรม ผู้อยู่ในธรรมดังนี้ ภิกษุที่ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรมด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเรียนธรรมะคือ สุตตะ เคยย เวยยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ เธอย่อมปล่อยให้วันคืนล่วงไปละจากการหลีกเร้น ไม่ประกอบความสงบในภายใน เพราะการเรียนธรรมนั้น ภิกษุนี้เรียกว่าเป็นผู้มากด้วยการเรียน ไม่ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรม

ภิกษุย่อมแสดงธรรมตามที่ได้สดับมาแล้ว ตามที่ได้เรียนมาแล้วแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอย่อมปล่อยให้วันคืนล่วงไป ละเว้นจากการหลีกเร้นอยู่ ไม่ประกอบความสงบใจ เพราะการแสดงธรรมนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้มากด้วยการแสดงธรรม ไม่ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรม

ภิกษุย่อมกระทำการสาธยายธรรมตามที่ได้สดับมาแล้ว ตามที่ได้เรียนมาแล้วโดยพิสดาร เธอย่อมปล่อยให้วันคืนล่วงไป ละเว้นจากการหลีกเร้น ไม่ประกอบความสงบใจในภายใน เพราะการสาธยายธรรมนั้นภิกษุนี้เรียกว่าเป็นผู้มากด้วยการสาธยาย ไม่ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรม

ภิกษุย่อมตรึกตาม ตรองตาม เพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้สดับมาแล้ว ตามที่ได้เรียนมาแล้ว เธอย่อมปล่อยให้วันคืนล่วงไป ละเว้นจากการหลีกเร้น ไม่ประกอบความสงบใจในภายใน เพราะการตรึกธรรมนั้น ภิกษุนี้เรียกว่าเป็นผู้มากด้วยการตรึกธรรม ไม่ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรม

ส่วนภิกษุใดในธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนธรรมะคือสุตตะ เคยย เวยยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตะธรรม เวทัลละ เธอย่อมไม่ปล่อยให้วันคืนล่วงไป ไม่ละเว้นจากการหลีกเร้น หมั่นประกอบความสงบ

ใจในภายใน เพราะการเล่าเรียนธรรมนั้น ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรมอย่างนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราแสดงภิกษุผู้มากด้วยการเล่าเรียนธรรม แสดงภิกษุผู้มากด้วยการแสดงธรรม แสดงภิกษุผู้มากด้วยการสาธยายธรรม แสดงภิกษุผู้มากด้วยการตรึกธรรม แสดงภิกษุผู้อยู่ในธรรมด้วยประการฉะนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจอันใดพระศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล อนุเคราะห์ อาศัยความเอ็นดู พึงกระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจอันนั้นเราได้ทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นั่นโคนต้นไม้ นั่นเรือนว่าง เธอจงเพ่งฌานอย่าประมาท อย่าเป็นผู้มีความเดือดร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นอนุสาสนีของเราเพื่อเธอทั้งหลาย

ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ
ชื่อว่ายังความเสื่อมแก่ชนเป็นอันมาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕[๑] ประการ ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติในสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ มิใช่เพื่อความสุข เพื่อความฉิบหายแก่คนเป็นอันมาก มิใช่เป็นความเกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. ภิกษุผู้เถระเป็นรัตตัญญู บวชนาน

๒. เป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ มีชนหมู่มากเป็นบริวาร ทั้งพวกคฤหัสถ์และบรรพชิต

๓. เป็นผู้ได้จีวรบิณฑบาตเสนาสนะ และคิลานะปัจจัยเภสัชชะบริขาร

๔. เป็นพหูสูตร ทรงไว้ซึ่งสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้สดับตรับฟังมามาก ทรงจำไว้คล่องปากขึ้นใจ แทงตลอดด้วยดี ด้วยทิฏฐิ ซึ่งธรรมทั้ง

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๑๓๐

หลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง

๕. เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต เธอย่อมยังชนหมู่มากให้ห่างเหินจากสัทธรรม ให้ตั้งอยู่ในอสัทธรรม ชนหมู่มากทั้งหลายเหล่านั้นย่อมยึดถือทิฏฐานุคติของเธอว่าเพราะเธอเป็นภิกษุผู้เถระรัตตัญญู บวชนาน ดังนี้บ้าง เพราะเธอเป็นภิกษุผู้เถระมีชื่อเสียง มียศ มีชนหมู่มากเป็นบริวาร ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ดังนี้บ้าง เพราะเธอผู้เป็นเถระได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานะปัจจัยเภสัชชะ บริขารดังนี้บ้าง เพราะเธอเป็นภิกษุผู้เถระ เป็นพหูสูตร ทรงไว้ซึ่งสุตะ สะสมสุตะ ดังนี้บ้าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระผู้ประกอบด้วยธรรม ๕[๑] ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ มิใช่เพื่อความสุข แต่เพื่อความฉิบหายแก่ตนเป็นอันมาก มิใช่เพื่อเกื้อกูล แต่เกิดทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก

ทรงตรัสยกย่องพระสารีบุตร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๕ ประการก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือย่อมยังธรรมจักรชั้นเยี่ยมที่ตถาคตได้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบทีเดียว ธรรมจักรนั้นย่อมเป็นจักรอันสมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกนี้จักคัดค้านไม่ได้ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ

๑. อตฺถญฺญู พระสารีบุตรในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รู้จักผล
๒. ธมฺมญฺญู รู้จักเหตุ
๓. มตฺตญฺญู รู้จักประมาณ
๔. กาลญฺญู รู้จักกาล
๕. ปริสญฺญู รู้จักบริษัท

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๑๖๗

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมยังธรรมจักรชั้นเยี่ยมที่ตถาคตได้เป็นไปแล้วให้เป็นไปตามโดยชอบเทียว ธรรมจักรนั้นย่อมยังจักรอันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกจะคัดค้านไม่ได้

พระสัทธรรมเสื่อมเพราะเหตุ ๕ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕[1] ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความลบเลือนเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นไฉน

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ศึกษาเล่าเรียนธรรมะ คือสุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ

๒. ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่แสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

๓. ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่บอกธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

๔. ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่ทำการสาธยายธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

๕. ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่ตรึกตรอง ไม่เพ่งดูด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แลย่อมเป็นไปเพื่อความลบเลือน เสื่อมสูญแห่งสัทธรรม

ธรรมที่ระงับความอาฆาตได้มี ๕ ประการ คือ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นที่ระงับความอาฆาตซึ่งเกิดขึ้นแก่ภิกษุโดยประการทั้งปวง ๕[2] ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๑๙๘–๒๐๗

๑. เมื่อความอาฆาตบังเกิดขึ้นแก่บุคคลใด พึงเจริญเมตตาในบุคคลนั้น

๒. ความอาฆาตบังเกิดขึ้นแก่บุคคลใด พึงเจริญกรุณาในบุคคลนั้น

๓. ความอาฆาตบังเกิดขึ้นแก่บุคคลใด พึงเจริญอุเบกขาในบุคคลนั้น

๔. ความอาฆาตบังเกิดขึ้นในบุคคลใด ไม่พึงนึกถึง ไม่พึงใฝ่ใจในบุคคลนั้น

๕. ความอาฆาตบังเกิดขึ้นแก่บุคคลใด พึงนึกถึงความเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตนให้มั่นในบุคคลนั้น ว่าท่านผู้นี้เป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง เขาทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น

ลักษณะคำพูดที่เป็นสุภาษิต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕[๑] ประการนี้แลเป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิตและเป็นวาจาที่ไม่มีโทษ วิญญูชนไม่ติเตียน

๑. *กาเลน จ ภาสิตา โหติ* *วาจานั้นย่อมเป็นวาจาที่กล่าวถูกกาล*

๒. *สจฺจา จ ภาสิตา โหติ* *เป็นวาจาที่จริงคือกล่าววาจาสัตย์*

๓. *สณฺหา จ ภาสิตา โหติ* *กล่าววาจาที่อ่อนหวาน*

๔. *อตฺถสญฺหิตา จ ภาสิตา โหติ* *วาจาที่กล่าวนั้นประกอบด้วยประโยชน์*

๕. *เมตฺตจิตฺเตน จ ภาสิตา โหติ* *เป็นวาจาที่กล่าวด้วยเมตตาจิต*

ธรรมะสำหรับภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจ ที่เคารพ และเป็นที่สรรเสริญของพวกพรหมจรรย์ ธรรม ๕[๒] ประการนี้เป็นไฉน คือ

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๗๗๑–๒๙๐

๑. เป็นผู้มีศีล มีความสำรวมในปาฏิโมกข์ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเป็นประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. เป็นพหูสูตร ทรงไว้ซึ่งสุตตะ สั่งสมสุตตะ เป็นผู้ได้สดับตรับฟังมามาก จำทรงไว้มาก ขึ้นปากคล่องใจ แทงตลอดด้วยดี ด้วยทิฏฐิซึ่งธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง

๓. เป็นผู้มีวาจาไพเราะ กระทำถ้อยคำให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมือง สละสลวยไม่มีโทษ ทั้งให้ทราบข้อความได้ชัด

๔. เป็นผู้ได้ตามความปรารถนาโดยไม่ยาก ไม่ลำบากซึ่งฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

๕. ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่

เจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ต้องตกนรก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕[๑] ประการเหมือนถูกนำมาเก็บไว้ในนรก คือ

๑. ไม่ใคร่ครวญให้รอบคอบ ไม่พิจารณาเสียก่อน แล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควรตำหนิ

๒. ไม่ใคร่ครวญให้รอบคอบเสียก่อน ไม่พิจารณาเสียก่อน แล้วกล่าวตำหนิผู้ควรสรรเสริญ

๓. ไม่ใคร่ครวญให้รอบคอบเสียก่อน ไม่พิจารณาเสียก่อน แล้วกล่าวแสดงความเลื่อมใสให้ปรากฏในที่อันไม่ควรเลื่อมใส

๔. ไม่ใคร่ครวญให้รอบคอบเสียก่อน ไม่พิจารณาเสียก่อน แล้วแสดงความไม่เลื่อมใสให้ปรากฏในที่ควรเลื่อมใส

๕. ย่อมยังศรัทธาทัยให้ตกไป

---

๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๒๔๓

อนุสติ ๕ ประการ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอุทายีว่า อนุสติมีเท่าไร ครั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสถามเช่นนี้ พระอุทายีไม่สามารถตอบได้ จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า

ดูก่อนอานนท์ เราได้รู้แล้วว่าอุทายีภิกษุนี้เป็นโมฆบุรุษ ไม่เป็นผู้ประกอบอธิจิตอยู่ แล้วตรัสถามพระอานนท์ต่อไปว่า ดูก่อนอานนท์ อนุสติมีเท่าไร พระอานนท์กล่าวทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนุสติมี ๕ ประการ ๕ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นอนุสติข้อที่ ๑ ซึ่งภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

๒. อีกประการหนึ่งภิกษุย่อมทำอาโลกะสัญญาไว้ในใจ ตั้งสัญญาว่าเป็นกลางวัน เธอกระทำอาโลกสัญญาว่ากลางวันไว้ในใจฉันใด กลางคืนก็กระทำฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีใจปลอดโปร่ง อันนิวรณ์ไม่พัวพัน ย่อมเจริญกิจที่มีความสว่างด้วยประการฉะนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นอนุสติซึ่งภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อได้ฌานทัสสนะ

๓. อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังห่อหุ้มเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า ในกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเปลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นอนุสติซึ่งภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามราคะ

๔. อีกประการหนึ่งภิกษุย่อมเห็นสรีระเหมือนถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ตายแล้ววันหนึ่งสองวันหรือสามวัน พองขึ้นมีสีเขียวพราว มีหนองไหลออก เธอย่อมน้อมซึ่งกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า กายนี้แลย่อมเป็นอย่างนั้นเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ อนึ่ง พึงเห็นสรีระเหมือนถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ถูกฝูงกา นกตระกรุม แร้ง สุนัข สุนัขจิ้งจอก หรือสัตว์ปาณะชาติต่าง ๆ กำลังกัดกิน เธอย่อมน้อมกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบอย่างนี้ว่ากายของเรานี้ย่อมมีอย่างนั้นเป็นธรรมดา ย่อมเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

อนึ่ง พึงเห็นสรีระเหมือนถูกทิ้งไว้ในป่าช้า มีแต่โครงกระดูก มีเนื้อและเลือด มีเอ็นเป็นเครื่องผูก มีแต่โครงกระดูก ไม่มีเนื้อและเลือด มีเอ็นเป็นเครื่องผูก มีแต่โครงกระดูก ปราศจากเนื้อและเลือด มีเอ็นเป็นเครื่องผูก เป็นท่อนกระดูก ปราศจากเครื่องผูก เรี่ยไรไปตามทิศต่าง ๆ คือกระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกขาไปทางหนึ่ง กระดูกเอวไปทางหนึ่ง กระดูกสันหลังไปทางหนึ่ง กระโหลกศีรษะไปทางหนึ่ง เธอย่อมน้อมกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า กายของเรานี้ก็ย่อมมีอย่างนั้นเป็นธรรมดา ย่อมเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

อนึ่ง พึงเห็นสรีระเหมือนถูกทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นกระดูกมีสีขาวเหมือนสีสังข์ เป็นท่อนกระดูกเรี่ยราดเป็นกองเกินหนึ่งปี เป็นท่อนกระดูกผุ เป็นจุณ เธอย่อมน้อมกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบอย่างนี้ว่ากายของเรานี้ ย่อมมีอย่างนั้นเป็นธรรมดา ย่อมเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นอนุสติซึ่งภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอัสมิมานะ

๕. อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาให้บริสุทธิ์อยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นอนุสติซึ่งภิกษุทำให้มากแล้ว อย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อแทงตลอด ซึ่งธาตุหลายประการ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนุสติมี ๕ ประการฉะนี้แล

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดีแล้ว ๆ อานนท์ ถ้าเช่นนั้นเธอจงจำอนุสติข้อที่ ๖ แม้นี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีสติก้าวไป มีสติถอยกลับ มีสติยืนอยู่ มีสตินั่งอยู่ มีสตินอน มีสติประกอบการงาน ดูก่อนอานนท์ นี้เป็นอนุสติซึ่งภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ[๑]

อนุตตริยะมี ๖ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อนุตตริยะมี ๖[๒] ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. *ทัสสนานุตตริยะ*

๒. *สวนานุตตริยะ*

๓. *ลาภานุตตริยะ*

๔. *สิกขานุตตริยะ*

๕. *ปาริจริยานุตตริยะ*

๖. *อนุสสตานุตตริยะ*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย "ทัสสนานุตตริยะ" เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไปเพื่อดูช้างแก้วบ้าง ม้าแก้วบ้าง แก้วมณีบ้าง ของใหญ่ของเล็ก หรือสมณะพราหมณ์ผู้เห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทัสสนะเหล่านั้นมีอยู่ เราไม่ได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าทัสสนะเหล่านี้เป็นกิจเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบเพื่อประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหวมีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมไปเห็นพระตถาคตหรือสาวกพระตถาคต การเห็นนี้ยอดเยี่ยมกว่าการเห็นทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และ

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๒๒/๓๖๑–๓๖๓

โทรมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่นเป็นต้นดังนี้แล เราเรียกว่าทัสนานุตตริยะดังนี้

ก็ "สวนานุตตริยะ" นั้นเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไปเพื่อจะฟังเสียงกลองบ้าง เสียงพิณบ้าง เสียงเพลงขับบ้าง หรือเสียงสูง ๆ ต่ำ ๆ ย่อมไปเพื่อฟังธรรมของสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การฟังนี้มีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าการฟังนี้เป็นกิจเลว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมไปฟังของพระตถาคตหรือพระสาวกของพระตถาคต การฟังนี้ยอดเยี่ยมกว่าการฟังทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่นเป็นต้นนี้ เราเรียกว่าสวนานุตตริยะ ดังนี้

ก็ "ลาภานุตตริยะ" เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมได้ลาภคือบุตรบ้าง ภรรยาบ้าง ทรัพย์บ้าง หรือลาภมากบ้าง น้อยบ้าง หรือได้ศรัทธาในสมณะ ในพราหมณ์ผู้เห็นผิดผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภเหล่านี้มีอยู่ เรามิได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าลาภเหล่านี้เป็นของเลว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมได้ศรัทธาในพระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคต การได้นี้ยอดเยี่ยมกว่าการได้ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าลาภานุสสตตริยะ

ก็ "สิกขานุตตริยะ" เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมศึกษาศิลปะเกี่ยวกับช้างบ้าง ม้าบ้าง รถบ้าง ธนูบ้าง ดาบบ้าง หรือศึกษาศิลปะชั้นสูงชั้นต่ำ แต่ย่อมศึกษาต่อสมณะหรือพราหมณ์ ผู้หลงผิดผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การศึกษาอย่างนี้มี เรามิได้กล่าวว่าไม่มี แต่เมื่อการศึกษานั้นนั้นเป็นการศึกษาที่เลว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมศึกษาอธิศีล อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้าง ในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว การศึกษานี้ยอดเยี่ยมกว่าการศึกษาทั้งหลาย ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าสิกขานุสสตตริยะ

ก็ "ปาริจริยานุตตริยะ" เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้บำรุงกษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง คฤหบดีบ้าง บำรุงคนชั้นสูงชั้นต่ำ บำรุงสมณะพราหมณ์ผู้เห็นผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การบำรุงนั้นมีอยู่ เรามิได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าการบำรุงนี้เป็นการบำรุงที่เลว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมบำรุงพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต การบำรุงนี้ยอดเยี่ยมกว่าการบำรุงทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นี้เราเรียกว่าปาจริยานุสสตตริยะ

ก็ "อนุสสตานุตตริยะ" เป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมระลึกถึงการได้บุตรบ้าง ได้ภริยาบ้าง ทรัพย์บ้าง หรือทางได้มากบ้างน้อยบ้าง ระลึกถึงสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การระลึกนี้มีอยู่ เรามิได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าการระลึกเช่นนี้เป็นกิจอันเลว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว คือความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมระลึกถึงพระตถาคตหรือสาวกของพระ-ตถาคต การระลึกถึงนี้ยอดเยี่ยมกว่าการระลึกถึงทั้งหลาย ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทรมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า อนุสสตานุตตริยะ

(๑๓๘) ทสฺสนานุตฺตริยํ ลทฺธา สวนญฺจ อนุตฺตรํ
ลาภานุตฺตริยํ ลทฺธา สิกฺขานุตฺตริเย รตา
อุปฏฺฐิตา ปาริจริเย ภาวยนฺติ อนุสฺสตึ
วิเวกปฏิสญฺญุตฺตํ เขมํ อมตคามินึ
อปฺปมาเท ปมุทิตา นิปกา สีลสํวุตา
เตเว กาเลน ปจฺจนฺติ ยตฺถ ทุกฺขํ นิรุชฺฌตี ฯ[๑]

ภิกษุเหล่าใดได้**ทัสสนานุตตริยะ สวนานุตตริยะ ลาภานุตตริยะ ยินดีในสิกขานุตตริยะ** เข้าไปตั้งการบำรุง เจริญอนุสติที่ประกอบด้วยวิเวกเป็นแดนเกษม ให้ถึงอมตธรรมผู้บันเทิงในความไม่ประมาท มีปัญญารักษาตน สำรวมในศีล ภิกษุเหล่านั้นแลย่อมรู้ชัดซึ่งธรรมอันเป็นที่ดับทุกข์โดยกาลอันสมควร

ความจนเป็นทุกข์ของผู้บริโภคกาม

(๑๓๙) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนจน เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคกามในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนจนเข็ญใจยากไร้ย่อมกู้ยืมแม้การกู้ยืมนั้นก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคกามในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนจนเข็ญใจยากไร้ กู้ยืมแล้วย่อมรับใช้ดอกเบี้ย แม้การรับใช้ดอกเบี้ยก็เป็นทุกข์ของผู้บริโภคกามในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนจนเข็ญใจยากไร้ รับใช้ดอกเบี้ยแล้ว แต่ไม่ใช้ดอกเบี้ยตามกำหนดเวลา เจ้าหนี้ทั้งหลายย่อมทวงเขา แม้การทวงก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคกามในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนจนเข็ญใจยากไร้ถูกเจ้าหนี้ทวงแล้วไม่ให้ เจ้าหนี้ทั้งหลายย่อมติดตามเขาแม้การติดตามก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้ บริโภคกามในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนจนเข็ญใจยากไร้ ถูกเจ้าหนี้ติดตามทัน เพราะไม่ให้ทรัพย์ ทั้งหลายย่อมจองจำเขาแม้การจองจำก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคกามในโลก

---

๑ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๒๒/๓๖๘

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ความเป็นคนจนก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคกามในโลก การกู้ยืมก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคกามในโลก การรับใช้ดอกเบี้ยก็เป็นทุกข์ของผู้บริโภคกามในโลก แม้การทวงก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคกามในโลก แม้การติดตาม ก็เป็นทุกข์ของบุคคผู้บริโภคกามในโลก แม้การจองจำก็เป็นทุกข์ของผู้บริโภคกามในโลก ด้วยประการฉะนี้ ๑

ความเป็นคนจนและการกู้ยืมเรียกว่าเป็นทุกข์ในโลก คนจนกู้ยืมเลี้ยงชีวิตย่อมเดือดร้อน เจ้าหนี้ทั้งหลายย่อมติดตามเขาเพราะไม่ใช้หนี้นั้น เขาย่อมเข้าถึงแม้การจองจำ การจองจำนั้นเป็นทุกข์ของคนทั้งหลายผู้ปรารถนาการได้กาม

ในวินัยของพระอริยเจ้า ผู้ใดไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ พอกพูนบาปกรรม กระทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ย่อมดำริว่าคนเหล่าอื่นอย่ารู้จักเรา พอกพูนบาปกรรมในที่นั้น ๆ อยู่บ่อย ๆ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เราตถาคตย่อมกล่าวว่าเป็นทุกข์เหมือนอย่างนั้น เขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทราม ทราบความชั่วของตนอยู่ว่าเป็นคนจน มีหนี้สิน เลี้ยงชีวิตอยู่ย่อมเดือดร้อน ลำดับนั้นความดำริที่มีในใจ ความเป็นทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะความเดือดร้อนของเขา และย่อมติดตามเขาไปแม้ที่บ้านหรือที่ป่า เขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทราม ทราบความชั่วของตนอยู่ ย่อมเข้าถึงกำเนิดเดรัจฉานบางอย่างหรือถูกจองจำในนรก ก็การจองจำนั้นเป็นทุกข์ที่นักปราชญ์หลุดพ้นไปได้ บุคคลผู้ยังใจให้เลื่อมใสให้ทานด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลายที่ได้มาโดยชอบธรรม ย่อมเป็นผู้ยึดถือชัยชนะไว้ได้ในโลกทั้งสองของผู้มีศรัทธาอยู่ครองเรือน คือประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน และเพื่อความสุขในสัมปรายภพ การบริจาคของคฤหัสถ์ดังกล่าวมานั้นย่อมเจริญบุญ ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีใจประกอบด้วยหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญาและสำรวมในศีล ในวินัยของพระอริยเจ้า ผู้นั้นแลเราเรียกว่ามีชีวิตเป็นสุข

ในวินัยของพระอริยเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน เขาได้ความสุขที่ไม่มีอามิส ยังอุเบกขาในจตุถฌานให้ดำรงมั่น และนิวรณ์ ๕ ประการเป็นผู้ปรารภความ

---

๑ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๒๒/๔๙๕

เพียรอยู่เป็นนิจ บรรลุฌานทั้งหลาย มีเอกัคคตาจิตปรากฏ มีปัญญารักษาตัว มีสติ จิตของเขาย่อมหลุดพ้นโดยชอบ เพราะทราบเหตุในนิพพาน เป็นที่สิ้นสังโยชน์ทั้งปวงตามความเป็นจริง เพราะไม่ถือมั่นในประการทั้งปวง หากว่าเขาผู้มีจิตหลุดพ้นโดยชอบ คงที่อยู่ในนิพพาน เป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส เป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบแล้วไซร้ ญาณนั้นแลเป็นญาณชั้นเยี่ยม ญาณนั้นเป็นสุข ไม่มีสุขอื่นยิ่งกว่า ญาณนั้นไม่มีโศก หมดความมัวหมอง เป็นญาณเกษมสูงสุดกว่าความไม่มีหนี้

พระขีณาสพย่อมไม่นำตนเข้าไปเปรียบเทียบ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

(๑๔๐) น อุสฺเสสุ น โอเสสุ สมตฺเถ โนปนิยฺยเร
ขีณา สญฺชาติ พฺรหฺมจริยํ จรนฺติ[๑]

พระขีณาสพทั้งหลาย ไม่น้อมตนเข้าไปเปรียบบุคคลที่ดีกว่า ไม่น้อมตนเข้าไปเปรียบบุคคลที่เลวกว่า ไม่น้อมตนไปเปรียบบุคคลที่เสมอกัน เพราะมีชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ประพฤติเป็นผู้หลุดพ้นจากสังโยชน์

ภิกษุสนทนาอภิธรรมกัน

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี

(๑๔๑) เตน โข ปน สม เยน สมฺพหุลา เถรา ภิกฺขู ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺตา มณฺฑลมาเฬ สนฺนิสินฺนา สนฺนิปติตา อภิธมฺมกถํ กเถนฺติ ฯ[๒]

ในสมัยนั้น ภิกษุผู้เถระหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตร นั่งประชุมสนทนาอภิธรรมกถากันอยู่ที่โรงกลม ลำดับนั้นในที่ประชุมนั้น ท่านพระจิตตะหัตถิสารีบุตร เมื่อภิกษุผู้เถระกำลังสนทนาอภิธรรมกถากันอยู่ก็พูดสอดขึ้นในระหว่างนั้น ลำดับนั้นท่านมหาโกฏฐิตะ ได้กล่าวกะท่านฐิตะ ได้กล่าวกะท่าน

๑– อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๒๒/๔๐๒

๒ มีบางท่านไม่ได้ค้นคว้าทั้งในพระสูตรและพระอภิธรรมพระวินัย เข้าใจผิดไปว่าอภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ ความจริงนั้นอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ ตามหลักฐานที่มานี้แสดงให้เห็นแล้วว่าการศึกษาอภิธรรมนั้นในสมัยพุทธกาลได้ศึกษากันมากทีเดียว ๒๒/๔๓๙

จิตตะหัตถิสารีบุตรว่า ท่านพระจิตตะหัตถิสารีบุตรเมื่อภิกษุผู้เถระกล่าวสนทนาอภิธรรมกถากันอยู่ ท่านอย่าเพิ่งพูดสอดขึ้นในระหว่าง ขอให้ท่านจงรอคอยจนกว่าภิกษุผู้เถระสนทนากันให้จบเสียก่อน

บุคคลผู้ประกอบกรรม ๖ ประการย่อมไม่ได้บรรลุมรรคผล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ถึงแม้จะฟังธรรมอยู่ ก็เป็นผู้ไม่ควรเพื่อก้าวลงสู่ความแน่นอน ความเห็นชอบในกุศลทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการนั้นเป็นไฉน คือ เป็นผู้ฆ่ามารดา ๑ เป็นผู้ฆ่าบิดา ๑ ฆ่าพระอรหันต์ ๑ ยังพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อขึ้นด้วยจิตประทุษฐร้าย ๑ เป็นผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ๑ เป็นผู้มีปัญญาทราม ใบ้ บ้าน้ำลาย ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้แม้ฟังธรรมอยู่ ก็เป็นผู้ไม่ควรเพื่อก้าวลงสู่ความแน่นอน ความเห็นชอบในกุศลทั้งหลาย[๑]

ของที่หาได้ยากในโลก ๖ อย่าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏขึ้นแห่งเหตุ ๖[๒] ประการ เป็นของหาได้ยากในโลก คือ

๑. ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ความปรากฏขึ้นแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นของหาได้ยากในโลก

๒. ตถาคตปฺปเวทิตสฺส ธมฺมวินยสฺส เทเสตา ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมึ บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว เป็นของหาได้ยากในโลก

๓. อริยายตเน ปจฺจาชาโต ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ความเกิดขึ้นในมัชฌิมประเทศที่มีพระอริยเจ้าเป็นของหาได้ยากในโลก

๔. อินฺทฺริยานํ อเวกลฺวตา ทุลฺลภา โลกสฺมึ ความเป็นผู้มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เป็นของหาได้ยากในโลก

๕. อชฬตา อเนฬมูคตา ทุลฺลภา โลกสฺมึ ความไม่เป็นใบ้บ้าน้ำลายเป็นของหาได้ยากในโลก

---

๑ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๔๘๗

๖. กุสลธมฺมจฺฉนฺโท ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ความพอใจในกุศลธรรมเป็นของหาได้ยากในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏขึ้นแห่งเหตุ ๖ ประการนี้แลเป็นของหาได้ยากในโลก

การทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผลมีอานิสงส์ ๖ ประการคือ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ในการกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ๖[๑] ประการ คือ

๑. **สทฺธมฺมนิยโต โหติ** บุคคลนั้นย่อมเป็นผู้แน่นอนในพระสัทธรรม

๒. **อปริหานธมฺโม โหติ** ย่อมเป็นผู้มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา

๓. **ปริยนฺตกตสฺส ทุกฺขํ โหติ** เขาผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว ย่อมไม่มีทุกข์ต่อไป

๔. **อสาธารเณน ญาณเน สมนฺนาคโต โหติ** เป็นผู้ประกอบด้วยอสาธารณญาณ

๕. **เหตุจสฺส สุทิฏฺโจ** เขาเห็นเหตุแล้วด้วยดี

๖. **เหตุสมุปฺปนฺนา จ ธมฺมา** และเห็นธรรมที่เกิดขึ้นแก่เหตุด้วยดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ในการกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ๖ ประการนี้แล

อานิสงส์ผู้ยังอนิจจะสัญญาให้ปรากฏ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖[๒] ประการ ย่อมเป็นผู้สามารถเพื่อไม่กระทำเหตุจำกัดแห่งสังขารทั้งปวง แล้วยังอนิจจสัญญาให้ปรากฏ อานิสงส์ ๖ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. *ภิกษุพิจารณาเห็นว่าสังขารทั้งปวงจักปรากฏโดยความเป็นของมั่นคง*

๒. *ใจของเราจักไม่ยินดีในโลกทั้งปวง*

๓. *ใจของเราจักออกไปจากโลกทั้งปวง*

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๒๒/๔๙๐–๔๙๓

๔. ใจของเราจักน้อมไปสู่นิพพาน

๕. สังโยชน์ทั้งหลายของเราจักถึงกาละได้

๖. เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยสามัญธรรมชั้นเยี่ยม

อานิสงส์ของผู้ยังทุกข์สัญญาให้ปรากฏ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖[๑] ประการเป็นผู้สามารถเพื่อไม่กระทำเหตุจำกัดในสังขารทั้งปวงแล้วยังทุกข์สัญญาให้ปรากฏ อานิสงส์ ๖ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. ภิกษุพิจารณาเห็น อยู่ว่านิพพานะ สัญญา ในสังขารทั้ง ปวงจะ ปรากฏแก่เราเหมือนเพชฌฆาตผู้เงื้อดาบขึ้นอยู่

๒. ใจของเราจักออกไปจากโลกทั้งปวง

๓. เราจักเป็นผู้มีปกติเห็นสันติในพระนิพพาน

๔. อนุสัยของเราจักถึงการเพิกถอน

๕. เราจักเป็นผู้กระทำตามหน้าที่

๖. เราจักบำรุงพระศาสดาด้วยความบำรุงอันประกอบด้วยเมตตา

อานิสงส์ผู้ยังอนัตตะสัญญาให้ปรากฏ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖[๒] ประการเป็นผู้สามารถเพื่อให้กระทำเหตุจำกัดในธรรมทั้งปวง แล้วยังอนัตตะสัญญาให้ปรากฏ อานิสงส์ ๖ ประการเป็นไฉน คือ

๑. ภิกษุพิจารณาเห็นอยู่ว่า เราเป็นผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิในโลกทั้งปวง

๒. ทิฏฐิอันเป็นเหตุให้กระทำความถือตัวว่าเราและของเราจักดับไป

๓. ตัณหาอันเป็นเหตุให้กระทำการยึดถือว่าของเรา ๆ จักดับไป

๔. เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยอสาธารณญาณ

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๒๒/๔๘๑

๕. เราจักถึงเหตุด้วยดี

๖. เราจักเห็นธรรมที่เกิดขึ้นแก่เหตุด้วยดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ประการนี้แล เป็นผู้สามารถเพื่อให้กระทำเหตุจำกัดในธรรมทั้งปวงแล้วยังอนัตตะสัญญาให้ปรากฏ

ศีลที่เป็นกุศลย่อมถึงอรหัตผลโดยลำดับ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ตรัสแก่พระอานนท์เถระว่า

(๑๔๒) อานนฺท กุสลานิ สีลานิ อวิปฺปฏิสารตฺถานิ อวิปฺปฏิสารานิสํสานิ อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺโถ ปามุชฺชานิสํโส ปามุชฺชํ ปีตตฺถํ ปีตานิสํสํ ปีติ ปสฺสทฺธตฺถา ปสฺสทฺธานิสํสาปสฺสทฺธิ สุขตฺถา สุขานิสํสาสุขํ สมาธตฺถํ สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺโถ ยถาภูตญาณทสฺสนานิสํโส ยถาภูตญาณทสฺสนสมาธานิสํสนํ นิพฺพิทาวิราคตฺถํ นิพฺพิทาวิราคานิสํสํ นิพฺพิทาวิราโค วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺโถ วิมุตฺติญาณทสฺสนานิสํโส [๑]

ดูก่อนอานนท์ ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปฏิสารเป็นผล มีอวิปฏิสารเป็นอานิสงส์ อวิปฏิสารมีปราโมทย์เป็นผล มีประโยชน์เป็นอานิสงส์ ปราโมทย์มีปีติเป็นผล มีปีติเป็นอานิสงส์ ปีติมีปัสสัทธิเป็นผล มีปัสสัทธิเป็นอานิสงส์ ปัสสัทธิมีสุขเป็นผล มีสุขเป็นอานิสงส์ สุขมีสมาธิเป็นผล มีสมาธิเป็นอานิสงส์ สมาธิมียถาภูตญาณ ทัสสนเป็นผล มียถาภูตญาณทัสสนเป็นผล ยถาภูตญาณทัสสนมีนิพพิทาวิราคะเป็นผลมีนิพพิทาวิราคะเป็นอานิสงส์ นิพพิทา วิราคะ มีวิมุติญาณทัสสนเป็นผลมีวิมุติญาณทัสสนเป็นอานิสงส์ด้วยประการดังนี้

อิติ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานิ อนุปุพฺเพน อรหตฺตาย ปูเรนฺติ

ดูก่อนอานนท์ ศีลที่เป็นกุศลย่อมถึงอรหัตโดยลำดับด้วยประการฉะนี้แล

---

๑ อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ๒๒/๔๘๑

ตรัสถึงเรื่องกาม

(๑๔๓) กามํ กามยมานสฺส ตสฺส เจ ตํ สมิชฺฌติ
อทฺธา ปีติมโน โหติ ลทฺธา มจฺโจ ยทิจฺฉติ ฯ[๑]

เมื่อสัตว์ปรารถนากามอยู่ ถ้ากามนั้นสำเร็จแก่สัตว์นั้น สัตว์นั้นได้กามตามปรารถนาแล้วย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่นอน

(๑๔๔) ตสฺส เจ กามยมานสฺส ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน
เต กามา ปริหายนฺติ สลฺลวิทฺโธว รุปฺปติ ฯ[๒]

เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดแล้ว ถ้ากามเหล่านั้นเสื่อมไป สัตว์นั้นย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าฉะนั้น

(๑๔๕) โย กาเม ปริวชฺเชติ สปฺปสฺเสว ปทา สิโร
โสมํ วิสตฺติกํ โลเก สโต สมติวตฺตติ ฯ[๓]

ผู้ใดย่อมเว้นขาดจากกามทั้งหลาย เหมือนบุคคลเว้นขาดหัวงูด้วยเท้า ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่าวิสัตติกานี้ในโลกเสียได้

นักปราชญ์ย่อมเป็นผู้ฉลาดในการใช้ทรัพย์

(๑๔๖) โจรา หรนฺติ ราชาโน อคฺคิ ฑหติ นสฺสติ
อโถ อนฺเตน ชหติ สรีรํ สปริคฺคหํ
เอตทญฺญาย เมธาวี ภุญฺเชถ จ ทเทถ จ[๔]
ทตฺวา จ ภุตฺวา จ ยถานุภาวํ
อนินฺทิโต สคฺคมุเปติ ฐานํ ฯ

โภคทรัพย์ทั้งหลาย ถูกโจรลักไป ถูกพระราชาริบไป ถูกไฟไหม้เสียหาย อนึ่งบุคคลผู้เป็นเจ้าของย่อมละทิ้งสรีระกาย กับทั้งข้าวของเพราะความตาย

๑–๒–๓–๔ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑–๔–๖–๕

นักปราชญ์ทราบเหตุนี้แล้วพึงใช้สอยบ้าง พึงให้ทานบ้าง ครั้นให้ทานแล้วใช้สอยตามสมควรแล้วย่อมไม่เป็นผู้ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงสัคคะสถานคือสวรรค์

มลทินภายในจิต

(๑๔๗) อนตฺถชนโน โลโภ　　โลโภ จิตฺตปฺปโกปโน
ภยมนฺตรโต ชาตํ　　ตํ ชโน นาวพุชฺฌติ
ลุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ　　ลุทฺโธ ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตทา โหติ　　ยํ โลโภ สหเต นรํ
อนตฺถชนโน โทโส　　โทโส จิตฺตปฺปโกปโน
ภยมนฺตรโต ชาตํ　　ตํ ชโน นาวพุชฺฌติ
กุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ　　กุทฺโธ ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตทา โหติ　　ยํ โกโธ สหเต นรํ
อนตฺถชนโน โมโห　　โมโห จิตฺตปฺปโกปโน
ภยมนฺตรโต ชาตํ　　ตํ ชโน นาวพุชฺฌติ
มูโฬฺห อตฺถํ น ชานาติ　　มูโฬฺห ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตทา โหติ　　ยํ โมโห สหเต นรนฺติ ฯ[๑]

โลภะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ โลภะยังจิตให้กำเริบ โลภะเป็นภัยเกิดขึ้นภายใน แต่คนพาลย่อมไม่รู้สึกในภัยนั้น คนผู้มีความโลภแล้วย่อมไม่รู้อัฏฐ คนมีความโลภแล้วย่อมไม่เห็นธรรม ความโลภครอบงำนรชนเมื่อใด ความมืดย่อมเกิดขึ้นแก่นรชนนั้นเมื่อนั้น ความโกรธยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด ความโกรธยังจิตให้กำเริบ ความโกรธเป็นภัยเกิดขึ้นภายใน คนพาลย่อมไม่รู้สึกในภัยนั้น คนผู้ถูกความโกรธเกิดขึ้นแล้วย่อมไม่รู้จัก คนผู้เกิดความโกรธขึ้นแล้ว ย่อมไม่เป็นธรรม ความโกรธเกิดขึ้นครอบงำนรชนเมื่อใด ความมืดย่อมเกิดขึ้นครอบงำนรชนเมื่อนั้น โมหะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้น โมหะยังจิตให้กำเริบ

---

๑ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑๘

โมหะเป็นภัยเกิดขึ้นภายใน แต่คนพาลย่อมไม่รู้สึกในภัยนั้น คนผู้หลงแล้วย่อมไม่รู้อรรถ คนผู้หลงแล้วย่อมไม่เห็นธรรม ความหลงครอบงำเยาวชนนั้นเมื่อใด ความมืดย่อมครอบงำเยาวชนนั้นเมื่อนั้น

ธรรมที่เป็นอันตราย

(๑๔๘) โลโภ โทโส จ โมโห จ ปุริสํ ปาปเจตสํ
หึสนฺติ อตฺตสมฺภูตา ตจสารํว สมฺผลํ ฯ[๑]

โลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัดบุรุษผู้มีจิตลามกเหมือนขุยไผ่กำจัดไม้ไผ่ฉะนั้น

กิเลสมีอัตภาพเป็นเหตุให้เกิด

(๑๔๙) ราโค จ โทโส จ อิโตนิทานา
อารตี รติ โลมหํโส อิโต ชาโต
อิโต สมุฏฺฐาย มโนวิตกฺกา
กุมารกา ธงฺกมิโวสฺสชฺชนฺติ ฯ[๒]

ราคะและโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ เกิดในอัตภาพนี้ ไม่ยินดีในกุศล ยินดีแต่กามสุข ทำให้ขนลุก บาปวิตกในใจตั้งขึ้นแก่อัตภาพนี้ผูกจิตไว้ เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าฉะนั้น

กิเลสเหมือนน้ำที่ไหลเข้าเรือ

(๑๕๐) อพลา นํ พลียนฺติ มทฺทนฺเต นํ ปริสฺสยา
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ นาวํ ภินฺนมิโวทกํ ฯ[๓]

เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น เหล่าอันตรายย่อมย่ำยีนรชนนั้น เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไปเหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้วฉะนั้น

๑-๒-๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑๘, ๑๙, ๒๑

(๑๕๑) ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต กามานิ ปริวชฺชเย
เต ปหาย ตเร โอฆํ นาวํ สิตฺวาว ปารคู ฯ[๑]

เพราะเหตุนั้นสัตว์ผู้เกิดมาแล้ว พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พึงเว้นขาดจากกามทั้งหลาย ครั้นเว้นขาดจากกามเหล่านั้นแล้ว จึงข้ามโอฆะได้ เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่งฉะนั้น

พระขีณาสพไม่มีภพใหม่

(๑๕๒) ตสฺสาย ปจฺฉิมโก ภโว จริโมยํ สมุสฺสโย
ชาติมรณสํสาโร นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโวฯ[๒]

พระขีณาสพนั้นมีภพนี้เป็นที่สุด มีสรีระนี้เป็นที่หลัง มิได้มีชาติ มรณะ สงสาร และภพใหม่อีก

กามทำให้นรชนไกลจากวิเวก

(๑๕๓) สตฺโต คุหายํ พหุนาภิฉนฺโน
ติฏฺฐํ นโร โมหนสฺมึ ปคาโฬฺห
ทูเร วิเวกา หิ ตถาวิโธ โส
กามา หิ โลเก น หิ สปฺปหายาติ[๓]

นรชนเป็นผู้ข้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว นรชนนั้นเมื่อตั้งอยู่ก็หยั่งลงในที่หลง นรชนเช่นนั้นย่อมอยู่ไกลจากวิเวก ก็เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนละได้โดยง่าย

(๑๕๔) อิจฺฉานิทานา ภวสาตพุทฺธา
เต ทุปฺปมุญฺจา น หิ อญฺญโมกฺขา
ปจฺฉา ปุเร วาปิ อเปกฺขมานา
อิเมว กาเม ปุริเมว ชปฺปํ[๔]

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๒๑, ๒๕, ๓๓, ๓๓

สัตว์เหล่านั้นผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา มุ่งหวังอยู่ในเบื้องหลังบ้างในเบื้องหน้าบ้าง ปรารถนาอยู่เช่นกามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน เป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น

ถ้าไม่ปฏิบัติด้วยตนเองก็พ้นทุกข์ไม่ได้

(๑๕๕) นาหํ สมิสฺสามิ ปโมจนาย
กถํกถึ โธตก กญฺจิ โลเก
ธมฺมญฺจ เสฏฺฐํ อภิชานมาโน
เอวํ ตุวํ โอฆมิมํ ตเรสิ ฯ[๑]

ดูก่อน โธตกมาณพ เราไม่อาจยังใคร ๆ ที่มีความสงสัยในโลกให้หลุดพ้นได้ แต่ท่านรู้เฉพาะอยู่ซึ่งธรรมอันประเสริฐ จึงข้ามห้วงทุกข์นี้ได้ด้วยประการอย่างนี้

ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน

(๑๕๖) อตฺตนา ปกตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ
อตฺตนา อกตํ ปาปํ อตฺตนาว วิสุชฺฌติ
สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย ฯ[๒]

ความชั่วอันบุคคลกระทำด้วยตน บุคคลนั้นจะเศร้าหมองด้วยตนเอง ความชั่วอันบุคคลไม่ได้กระทำด้วยตน บุคคลนั้นจะบริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน ผู้อื่นไม่พึงให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ได้

ความคร่ำครวญของสัตว์

(๑๕๗) กาเมสุ คิทฺธา ปสุตา ปมุฬฺหา
อวทานิยา เต วิสเม นิวิฏฺฐา
ทุกฺขูปนีตา ปริเทวยนฺติ
กึสู ภวิสฺสาม อิโต จุตาเส ฯ[๓]

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๓๖, ๓๗, ๔๔

สัตว์เหล่านั้นปรารถนา ขวนขวาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย เป็นผู้ตกต่ำตั้งอยู่ในกรรมอันไม่สม่ำเสมอ ครั้นถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่ว่าเราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้ว จักเป็นอย่างไรหนอ

สัตว์ผู้เกิดมาควรศึกษาในศาสนา

(๑๕๘) ตสฺมา หิ สิกฺเขถ อิเธว ชนฺตุ
ยงฺกิญฺจิ ชญฺญา วิสมนฺติ โลเก
น ตสฺส เหตู วิสมํ คเรยฺย
อปฺปญฺหิทํ ชีวิตมาหุ ธีรา ฯ[๑]

เพราะฉะนั้นแลสัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ พึงรู้กรรมอันไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ ไม่พึงประพฤติกรรมอันไม่เสมอเพราะเหตุแห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย

ชีวิตเป็นของน้อย

(๑๕๙) ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา
เอกจิตฺตสมายุตฺตา ลหุโส วตฺตติกฺขโณ
จูฬาสีติสหสฺสานิ กปฺปา ติฏฺฐนฺติ เย มรู
น เตฺวว เตปิ ชีวนฺติ ทฺวีหิ จิตฺเตหิ สมาหิตา
เย นิรุทฺธา มรนฺตสฺส ติฏฺฐานสฺส วา อิธ
สพฺเพว สทิสา ขนฺธา คตา อปฺปฏิสนฺธิกา
อนนฺตรา จ เย ภงฺคา เย จ ภงฺคา อนาคตา
ตทนฺตเร นิรุทฺธานํ เวสมฺมํ นตฺถิ ลกฺขเณ

๑ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๔๔

อนิพฺพตฺเตน น ชาโต   ปจฺจุปฺปนฺเนน ชีวติ
จิตฺตภงฺคมโต โลโก   ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา
ยถา นินฺนา ปวตฺตนฺติ   ฉนฺเทน ปริณามิตา
อจฺฉินฺนวารา วตฺตนฺติ   สฬายตนปจฺจยา
อนิธานคตา ภงฺคา   ปุญฺโช นตฺถิ อนาคเต
นิพฺพตฺตาเยว ติฏฺฐนฺติ   อารคฺเค สาสปูปมา
นิพฺพตฺตานญฺจ ธมฺมานํ   ภงฺโค เนสํ ปุเรกฺขโต
ปโลกธมฺมา ติฏฺฐนฺติ   ปุราเณหิ อมิสฺสิตา
อทสฺสนโต อายนฺติ   ภงฺคา คจฺฉนฺติ ทสฺสนํ
วิชฺชุปฺปาโทว อากาเส   อุปฺปชฺชนฺติ วยนฺติ จ ๆ[๑]

ชีวิต อัตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวล เป็นคำประกอบกันเสมอด้วยจิตเพียงดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน เทวดาเหล่าใดย่อมตั้งอยู่ตลอด ๘๔,๐๐๐ กัป เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่เป็นผู้ประกอบด้วยจิตสองดวงดำรงอยู่เลย ขันธ์เหล่าใดของสัตว์ผู้ตาย หรือของสัตว์ที่เป็นอยู่ในโลกนี้ดับแล้ว ขันธ์เหล่านั้นทั้งปวงก็เป็นเช่นเดียวกันดับไปแล้วเทียว มิได้สืบเนื่องกัน ขันธ์เหล่าใดแตกไปแล้วในอดีตเป็นลำดับ และขันธ์เหล่าใดแตกไปแล้วในอนาคตเป็นลำดับ ความแปลกกันแห่งขันธ์ทั้งหลายที่ดับไปในปัจจุบันกับด้วยขันธ์เหล่านั้นย่อมมิได้มีในลักษนะ สัตว์ไม่เกิดแล้วด้วยอนาคตขันธ์ ย่อมเป็นอยู่ด้วยปัจจุบันขันธ์ สัตว์โลกที่ตายแล้วเพราะความแตกแห่งจิตนี้ เป็นบัญญัติทางปรมัตถ์ขันธ์ทั้งหลาย แปรไปโดยฉันทะย่อมเป็นไปดุจน้ำที่ไหลไปในที่ลุ่มฉะนั้น ย่อมเป็นไปตามวาระอันไม่ขาดสายเพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย

ขันธ์ทั้งหลายแตกแล้ว มิได้ถึงความตั้งอยู่ กองขันธ์มิได้มีในอนาคต ขันธ์ทั้งหลายที่เกิดแล้วย่อมตั้งอยู่ เหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดตั้งอยู่บนปลายเหล็ก

๑ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๔๙

แหลมฉะนั้น ก็ความแตกแห่งธรรมขันธ์ทั้งหลายที่เกิดแล้วนั้น สะกัดอยู่ข้างหน้าแห่งสัตว์เหล่านั้น ขันธ์ทั้งหลายมีความทำลายเป็นปกติ มิได้รวมกับขันธ์ที่เกิดก่อน ย่อมตั้งอยู่ ขันธ์ทั้งหลายมาโดยไม่ปรากฏ แล้วก็ไปสู่ที่ไม่ปรากฏ ย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไปเหมือนสายฟ้าแลบในอากาศ

ปราชญ์ทั้งหลายพึงดูหมิ่นในชีวิต

(๑๖๐) อปฺปมายุ มนุสฺสานํ หิเฬยฺย นํ สุโปริโส
จเรยฺยาทิตฺตสีโสว นตฺถิ มจฺจุสฺส นาคโม
อจฺจยนฺติ อโหรตฺตา ชีวิตํ อุปรุชฺฌติ
อายุ ขียติ มจฺจานํ กุนฺนทีนํว อูทกํ ฯ[๑]

อายุของพวกมนุษย์น้อย บุรุษผู้ใคร่ความดีพึงดูหมิ่นอายุที่น้อยนี้ พึงรีบประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะฉะนั้น เพราะภาวะในความตายจะไม่มาถึงมิได้มี วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไปเหมือนน้ำในแม่น้ำย่อมสิ้นไปฉะนั้น

ตัณหาทำให้สัตว์ดิ้นรนในโลก

(๑๖๑) ปสฺสามิ โลเก ปริผนฺทมานํ
ปชํ อิมํ ตณฺหคตํ ภเวสุ
หีนา นรา มจฺจุมุเข ลปนฺติ
อวีตตณฺหาเส ภวาภเวสูติ[๒]

เราย่อมเห็นหมู่สัตว์นี้ ผู้ไปในตัณหาในภพทั้งหลายดิ้นรนอยู่ในโลก นรชนทั้งหลายที่เลวยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมร่ำไรใกล้ปากมัจจุ

๑–๒ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๕๑, ๕๖

ความดิ้นรนเกิดมาเพราะความยึดถือ

(๑๖๒) มมายิเต ปสฺสถ ผนฺทมาเน
มจฺเฉว อปฺโปทกขีณโสเต
เอตมฺปิ ทิสฺวา อมโม จเรยฺย
ภเวสุ อาสตฺติมกุพฺพมาโน ๑

ท่านทั้งหลาย จงเห็นหมู่สัตว์ผู้ดิ้นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าของเรา เหมือนฝูงปลาดิ้นรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสิ้นไป นรชนเห็นโทษแม้นั้นแล้ว ไม่ทำซึ่งตัณหาเรื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย พึงเป็นผู้ไม่ยึดถือว่าของเราประพฤติอยู่

ธีระชนย่อมขจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง

(๑๖๓) อุโภสุ อนฺเตสุ วิเนยฺย ฉนฺทํ
ผสฺสํ ปริญฺญาย อนานุคิทฺโธ
ยทตฺตครหี ตทกุพฺพมาโน
น ลิมฺปตี ทิฏฺฐสุเตสุ ธีโร ๒

ธีระชนพึงกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่เป็นผู้ตามติดใจ เมื่อตนติเตียน กรรมใดก็ไม่ทำกรรมนั้นอยู่ ย่อมไม่ติดในทิฏฐารมณ์และสุขารมณ์

มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้วย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า

(๑๖๔) สญฺญํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โอฆํ
ปริคฺคเหสู มุนิ โนปลิตฺโต
อพฺพูฬฺหสลฺโล จรมปฺปมตฺโต
นาสึสตี โลกมิมํ ปรญฺจ ๓

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๕๖–๕๙–๖๕

มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้ว ย่อมไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย จึงข้ามโอฆะได้ เป็นผู้ถอนลูกศรได้แล้ว ไม่ประมาท ประพฤติอยู่ ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า

ผู้ยังมีอาสวะไม่จัดว่าเป็นมุนี

(๑๖๕) กายมุนึ วาจามุนึ มโนมุนิมนาสวํ
มุนึ โมเนยฺยสมฺปนฺนํ อาหุ สพฺพปฺปหายินํ ฯ
กายมุนึ วาจามุนึ มโนมุนิมนาสวํ
มุนึ โมเนยฺยสมฺปนฺนํ อาหุ นินฺหาตปาปกํ[๑]

บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวว่าบุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ หาอาสวะมิได้ว่า เป็นมุนี ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ที่ทำให้เป็นมุนี เพราะเป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวว่าบุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ หาอาสวะมิได้ว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เพราะผู้มีบาปอันล้างเสียแล้ว

บุคคลมิได้เป็นมุนีโดยความเป็นผู้นิ่ง

(๑๖๖) น โมเนน มุนิ โหติ มูฬฺหรูโป อวิทฺทสุ
โย จ ตุลํว ปคฺคยฺห วรมาทาย ปณฺฑิโต
ปาปานิ ปริวชฺเชติ ส มุนิ เตน โส มุนิ
โย มุนาติ อุโภ โลเก มุนิ เตน ปวุจฺจติ
อสตญฺจ สตญฺจ ญตฺวา ธมฺมํ
อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ สพฺพโลเก
เทวมนุสฺเสหิ ปูชิโต โย
โส สงฺคชาลมติจฺจ โส มุนิ[๒]

๑–๒ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๖๘–๖๘–

บุคคลมิได้เป็นมุนีในความเป็นผู้นิ่ง แต่เป็นผู้กล่าว แต่เป็นผู้โง่เขลา ไม่ใช่ผู้รู้ ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ ละเว้นจากบาปทั้งหลาย เหมือนคนที่ถือเครื่องชั่งตั้งอยู่นั้น บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นมุนีเรียกว่าเป็นมุนีโดยเหตุนั้น และบุคคลใดย่อมรู้โลกทั้งสอง บุคคลนั้นก็เรียกว่าเป็นมุนีโดยเหตุนั้น บุคคลใดรู้ธรรมของอสัตบุรุษ และธรรมของสัตบุรุษในโลกทั้งปวง ทั้งภายในภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังว่าข่ายดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชา บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี

ผู้ใดไม่มีใครถามแต่อวดศีลวัตรของตนผู้นั้นไม่มีอริยธรรม

(๑๖๗) โย อตฺตโน สีลวตานิ ชนฺตุ
อนานุปุฏฺโฐ จ ปเรส ปาวา
อนริยธมฺมํ กุสลา ตมาหุ
โย อาตุมานํ สยเมว ปาวาติ[๑]

ชนเหล่าใดไม่มีใครถาม แต่บอกศีลวัตรของตนแก่ชนเหล่าอื่น ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวว่าชนนั้นไม่มีอริยธรรม อนึ่งชนใดย่อมบอกตนเอง (ประกาศตัวเอง) ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม

ภิกษุผู้ดับกิเลสได้แล้วไม่อวดตนชื่อว่ามีอารยธรรม

(๑๖๘) สนฺโต จ ภิกฺขุ อภินิพฺพุตตฺโต
อิติหนฺติ สีเลสุ อกตฺถมาโน
ตมริยธมฺมํ กุสลา วทนฺติ
ยสฺสุสฺสทา นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก[๒]

แต่ว่าภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสในตนได้แล้ว ไม่อวดในศีลทั้งหลายว่าเราเป็นดังนี้ ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม อนึ่งกิเลสเป็นเหตุให้ฟูขึ้น

๑–๒ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/–๘๒–๘๒

มิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ไหน ๆ ในโลก ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าวภิกษุนั้นว่ามีอริยะธรรม

ผู้รู้ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ถูกๆ

(๑๖๙) สยํ สมาทาย วตานิ ชนฺตุ
อุจฺจาวจํ คจฺฉติ สญฺญสตฺโต
วิทฺธา จ เวเทหิ สเมจฺจ ธมฺมํ
น อุจฺจาวจํ คจฺฉติ ภูริปญฺโญ[๑]

ชันตุชนสมาทานวัตรทั้งหลายเอง เป็นผู้ข้องในสัญญาย่อมดำเนินผิด ๆ ถูก ๆ ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิด ๆ ถูก ๆ

ผู้มีปัญญาย่อมกำจัดเสนาได้

(๑๗๐) ส สพฺพธมฺเมสุ วิเสนิภูโต
ยงฺกิญฺจิ ทิฏฺฐํว สุตํ มุตํ วา
ตเมว ทสฺสึ วิวฏํ จรนฺตํ
เกนีธ โลกสฺมิ วิกปฺปเยยฺย[๒]

บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง คือในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ซ่านอย่างใดอย่างหนึ่ง ใคร ๆ ในโลกนี้พึงกำหนดซึ่งบุคคลนั้นแหละ ผู้เห็น ผู้ประพฤติเปิดเผยด้วยเหตุอะไรเล่า

กิเลสเป็นเสนามาร

(๑๗๑) กาเม เต ปฐมา เสนา ทุติยารติ วุจฺจติ
ตติยา ขุปฺปิปาสา เต จตุตฺถี ตณฺหา ปวุจฺจติ

๑–๒ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๘๒–๑๑๓

ปญฺจมํ ถีนมิทฺธนฺเต ฉฏฺฐา ภีรู ปวุจฺจติ
สตฺตมี วิจิกิจฺฉา เต มกฺโข ถมฺโภ เต อฏฺฐโม
ลาโภ สิโลโก สกฺกาโร มิจฺฉาลทฺโธ จ โย ยโส
โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส ปเร จ อวชานติ
เอสา นมุจิ เต เสนา กณฺหสฺสาภิปฺปหารินี
น นํ อสูโร ชินาติ เชตฺวา จ ลภเต สุขํ [๑]

กิเลสกามเรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑ ของท่าน ความไม่ยินดี เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวกระหาย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหาเรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน ความง่วงเหงาหาวนอนเรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน ความขลาด เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน ความลังเลใจเรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๗ ของท่าน ความลบหลู่และความกระด้างเรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน ลาภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศ ที่ได้มาโดยทางที่ผิด เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๙ ของท่าน ความยกตนข่มผู้อื่น เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๑๐ ของท่าน ดูก่อนพญามาร เสนาของท่านเหล่านี้เป็นผู้มีปกติกำจัดผู้มีธรรมดำ คนที่ไม่กล้าย่อมไม่ชนะเสนานั้นได้ ส่วนคนกล้าย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมอยู่เป็นสุขดังนี้

พระอรหันต์ย่อมไม่ยึดถือแม้ในคุณอันยอดเยี่ยม

(๑๗๒) สีมาติโต พฺราหฺมโณ ตสฺส นตฺถิ
ญตฺวา จ ทิสฺวา จ สมุคฺคหีตํ
น ราคราคี น วิราครตฺโต
ตสฺสีธ นตฺถิ ปรมุคฺคหีตํ [๒]

พระอรหันต์นั้นผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้และเห็นแล้ว มิได้มีความยึดถือมิได้มีความกำหนัดในกามคุณเป็นที่กำหนัด มิได้กำหนัดในสมาบัติเป็นที่คลายกำหนัดมิได้มีความยึดถือว่าสิ่งนี้ยอดเยี่ยม

๑–๒ ขุทฺทกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑๑๔–๑๑๙

ชีวิตย่อมตายเพราะชราโดยแท้

(๑๗๓) อปฺปํ วต ชีวิตํ อิทํ
โอรํ วสฺสสตาปิ มิยฺยติ
โย เจปิ อติจฺจ ชีวติ
อถโข โส ชรสาปิ มิยฺยติ [๑]

ชีวิตนี้น้อยหนอ มนุษย์ย่อมตายภายในร้อยปี แม้หากว่ามนุษย์ใดย่อมเป็นอยู่เกินไป มนุษย์นั้นย่อมตายเพราะชราโดยแท้

ความเศร้าโศกย่อมเกิดมาจากความยึดถือ

(๑๗๔) โสจนฺติ ชนา มมายิเต
น หิ สนฺติ นิจฺจา ปริคฺคหา
วินาภาวสนฺตเมวิทํ
อิติ ทิสฺวา นาคารมาวเส [๒]

ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศกในเพราะวัตถุที่ถือว่าของเรา ความยึดถือทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุดทีเดียว กุลบุตรเห็นดังนี้แล้วไม่ควรอยู่ครองเรือน

ไม่ควรยึดถือเบญจขันธ์ว่าเป็นเรา

(๑๗๕) ยํ ปุริโส มมยิทนฺติ มญฺญติ
เอตมฺปิ วิทิตฺวา ปณฺฑิโต
น มมตฺตาย นเมถ มามโก [๓]

บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่านี้ของเรา เบญจขันธ์นั้นอันบุคคลนั้นย่อมละไปแม้เพราะความตาย พุทธมามกะผู้เป็นบัณฑิตรู้เห็นโทษเหล่านั้นแล้วไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเราดังนี้

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑๔๑–๑๔๘–๑๔๙

ชีวิตกับโภคทรัพย์ย่อมจากกัน

(๑๗๖) ปุพฺเพว มจฺจํ วิชหนฺติ โภคา
มจฺโจว เน ปุพฺพตรํ ชหาติ
อสสฺสตา โภคิโน กามกามี
ตสฺมา น โสจามหํ โสกกาเล
อุเทติ อาปูรติ เวติ จนฺโท
อตฺถํ คเมตฺวาน ปเลติ สุริโย
วิทิตา มยา สตฺตุก โลกธมฺมา
ตสฺมา น โสจามหํ โสกกาเล [๑]

โภคสมบัติทั้งหลาย ย่อมละทิ้งสัตว์ไปก่อนบ้าง สัตว์ทั้งหลายย่อมละทิ้งโภคะสมบัติเหล่านั้นไปก่อนบ้าง ดูก่อน โจรราชผู้ใคร่กาม พวกชนเป็นผู้มีโภคสมบัติมิได้เที่ยง เพราะฉะนั้นเราจึงไม่เศร้าโศกในเวลาเศร้าโศก ดวงจันทร์ย่อมขึ้น ย่อมเต็มดวง ย่อมเสื่อมสิ้นไป ดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้วย่อมจากไป ดูก่อนศัตรู โลกธรรมทั้งหลายเรารู้แล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงไม่เศร้าโศกในเวลาเศร้าโศก

คนที่ตายไปแล้วย่อมเห็นไม่ได้

(๑๗๗) สุปิเนน ยถาปิ สงฺคตํ
ปฏิพุทฺโธ ปุริโส น ปสฺสติ
เอวมฺปิ ปิยายิตํ ชนํ
เปตํ กาลกตํ น ปสฺสติ [๒]

บุรุษตื่นแล้วย่อมไม่เห็นสิ่งที่มาประจวบด้วยความฝัน แม้ฉันใด ใคร ๆ ก็ไม่เห็นชนที่รักซึ่งตายจากไปแล้วแม้ฉะนั้น

ชื่อเท่านั้นที่เหลืออยู่

(๑๗๘) เยสํ นามมิทํ ปวุจฺจติ
นามเมวาวสิสฺสติ
อกฺเขยฺยํ เปตสฺส ชนฺตุโน [๓]

๑-๒-๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑๔๙-๑๔๙-๑๕๒

ชนทั้งหลายที่เห็นกันก็ดี ที่ได้ยินชื่อเรียกกันก็ดี ชนเหล่านั้นที่จากไปแล้วก็เหลือแต่ชื่อเท่านั้นที่พูดกันอยู่ มุนีย่อมไม่ยึดในสัตตะสังขาร

(๑๗๙) สพฺพตฺถ มุนิ อนิสฺสิโต
น ปิยํ กุพฺพติ โนปิ อปฺปิยํ
ตสฺมึ ปริเทวมจฺฉรํ
ปณฺเณ วาริ ยถา น ลิมฺปติ[๑]

มุนีไม่อาศัยแล้วในศีลทั้งปวง ไม่ทำสัตตะสังขารว่าเป็นที่รักและไม่ทำสัตตะสังขารว่าเป็นที่ชัง ความรำพันและความหวงแหนมิได้ติดในมุนีนั้น เหมือนน้ำไม่ติดในกอบัวฉะนั้น

(๑๘๐) อุทพินฺทุ ยถาปิ โปกฺขเร
ปทุเม วาริ ยถา น ลิมฺปติ
เอวํ มุนิ โนปลิมฺปติ
ยทิทํ ทิฏฺฐสุตํ มุเตสุ วา[๒]

หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว ฉันใด มุนีย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบฉันนั้น

พระอรหันต์ย่อมไม่กำหนัดและไม่คลายกำหนัดเลย

(๑๘๑) โธโน น หิ เตน มญฺญติ
ยทิทํ ทิฏฺฐสุตํ มุเตสุ วา
นาญฺเญน วิสุทฺธิมิจฺฉติ
น หิ โส รชฺชติ โน วิรชฺชติ[๓]

พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ พระอรหันต์นั้นย่อมไม่ปรารถนาความหมดจดด้วยมรรคอื่น ย่อมไม่กำหนัดและย่อมไม่คลายกำหนัดเลย

๑–๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑๖๓–๑๖๓–๑๖๔

ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตภายหลังลาสิกขาแล้วย่อมเสื่อม

(๑๘๒) ปณฺฑิโตติ สมญฺญาโต เอกจริยํ อธิฏฺฐิโต
อถาปิ เมถุเน ยุตฺโต มนฺโทว ปริกิสฺสติ[๑]

ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่าเป็นบัณฑิต อธิษฐานความประพฤติผู้เดียว แม้ภายหลังประกอบเมถุนธรรม จักเศร้าหมองเหมือนคนโง่เท่านั้น

(๑๘๓) เอตมาทีนวํ ญตฺวา มุนิ ปุพฺพปเร อิธ
เอกจริยํ ทฬฺหํ กยิรา น นิเสเวถ เมถุนํ[๒]

มุนีทราบโทษนั้น ในความเป็นฆราวาสอื่นแต่ความเป็นสรณะก่อนในธรรมวินัยนี้ พึงทำความเป็นผู้ประพฤติผู้เดียวให้มั่นคง ไม่พึงเสพย์เมถุนธรรม

บุคคลพึงยินดีในวิเวก

(๑๘๔) วิเวกญฺเญว สิกฺเขถ เอตทริยานมุตฺตมํ
เตน เสฏฺโฐ น มญฺเญถ เส เว นิพฺพานสนฺติเก[๓]

บุคคลพึงศึกษาวิเวกนั้นเทียว เพราะความประพฤติวิเวกนั้นเป็นกิจอันสูงสุดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย บุคคลไม่พึงสำคัญว่าเราเป็นผู้ประเสริฐด้วยความประพฤติวิเวกนั้น บุคคลนั้นแลย่อมปฏิบัติในที่ใกล้นิพพานโดยแท้

พระองค์ไม่ยินดีในสตรีเพศแม้ถูกต้องสรีระด้วยเท้า

ครั้งหนึ่งมาคันทิยะพราหมณ์ได้กล่าวยกลูกสาวคนสวยถวายให้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

(๑๘๕) ทิสฺวาน ตณฺหํ อรติญฺจ ราคํ
นาโหสิ ฉนฺโท อปิ เมถุนสฺมึ
กิเมวิทํ มุตฺตกรีสปุณฺณํ
ปาทาปิ นํ สมฺผุสิตุํ น อิจฺเฉ[๔]

๑-๒-๓-๔ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๑๖๔-๑๘๙-๑๑๙-๒๒๐

แม้ความพอใจในเมถุนธรรมมิได้มีเพราะเห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคาเลย ความพอใจในเมถุนไฉนจักมีเพราะเห็นสรีระอันเต็มไปด้วยมูตรและกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสรีระนั้นแม้ด้วยเท้า

บุคคลที่ชื่อว่าเป็นอุดมบุรุษ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตร ความจริงสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ชนเหล่าใดยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องด้วยปัญญา ชนเหล่านั้นพึงถึงความเชื่อต่อชนเหล่าอื่นในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วเป็นคุณชาติหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด

(๑๘๖) อสฺสทฺโธ อกตญฺญู จ　　สนฺธิจฺเฉโท จ โย นโร
หตาวกาโส วนฺตาโส　　ส เว อุตฺตมโปริโส[๑]

นรชนใดเป็นผู้ไม่เชื่อใคร ๆ รู้ว่านิพพานอันปัจจัยอะไร ๆ ทำไม่ได้ ตัดที่ต่อ กำจัดโอกาสคลายความหวังเสียแล้ว นรชนนั้นแลชื่อว่าเป็นอุดมบุรุษดังนี้

บุคคลผู้ฝึกฝนตนดีแล้วย่อมเป็นผู้ชนะ

(๑๘๗) ทนฺตํ นยนฺติ สมิตึ　　ทนฺตํ ราชาภิรูหติ
ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ　　โยติวากฺยํ ติติกฺขติ ฯ
วรมสฺสตรา ทนฺตา　　อาชานียาว สินฺธวา
กุญฺชราว มหานาคา　　อตฺตทนฺโต ตโต วรํ ฯ
น หิ เอเตหิ ยาเนหิ　　คจฺเฉยฺย อคตํ ทิสํ
ยถาตฺตนา สุทนฺเตน　　ทนฺโต ทนฺเตน คจฺฉติ ฯ
วิธาสุ น วิกมฺปนฺติ　　วิปฺปมุตฺตา ปุนพฺภวา
ทนฺตภูมึ อนุปฺปตฺตา　　เต โลเก วิชิตาวิโน

---

๑ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๒๘๓

ยสฺสินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ
อชฺฌตฺตํ จ พหิทฺธา จ สพฺพโลเก
นิพฺพิชฺฌิมํ ปรญฺจ โลกํ
กาลํ กงฺขติ ภาวิโต สุทนฺโต[๑]

ชนทั้งหลายย่อมนำพาหนะที่เขาฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม พระราชาทรงขึ้นพาหนะที่เขาฝึกแล้ว บุคคลผู้ฝึกฝนแล้วอดกลั้นถ้อยคำที่ล่วงเกินได้ เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ ม้าอัสดร ม้าสินธพผู้อาชานัย ช้างใหญ่กุญชรที่เขาฝึกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ แต่บุคคลผู้ฝึกตนแล้วประเสริฐกว่าสัตว์เหล่านั้น ใคร ๆ ไม่สามารถไปถึงนิพพานอันเป็นทิศที่ไม่เคยไปด้วยญาณเหล่านั้น เหมือนบุคคลผู้ฝึกแล้วมีตนอันฝึกแล้ว ฝึกดีแล้ว ย่อมไปถึงได้ พระอรหันต์ไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลาย เป็นผู้พ้นขาดแล้วจากภพใหม่ เป็นผู้บรรลุถึงแล้วแห่งภูมิที่ฝึกแล้ว พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นผู้ชนะแล้วในโลก ผู้ใดอบรมอินทรีย์ทั้งหลายในโลกทั้งปวงทั้งภายในภายนอก ผู้นั้นชื่อว่าฝึกดีแล้ว ย่อมทราบโลกนี้และปรโลก รอคอยอยู่ซึ่งกาลมรณะ

ความรักเป็นบ่อเกิดของความทะเลาะวิวาท

(๑๘๘) ปิยปฺปหูตา กลหา วิวาทา
ปริเทวโสกา สหมจฺฉรา จ
มานาติมานา สหเปสุณา จ
มจฺเฉรยุตฺตา กลหา วิวาทา
วิวาทชาเตสุ จ เปสุณานิ[๒]

ความทะเลาะความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียดมีมาแต่สุดที่รัก ความทะเลาะ ความวิวาท ความประกอบในความตระหนี่ และเมื่อความวิวาทกันเกิดขึ้นแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี

๑–๒ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๒๙๑–๓๐๘

ความรักทั้งหลายในโลกมีฉันทะเป็นเหตุ

(๑๘๙) ฉนฺทานิทานานิ ปิยานิ โลเก
เย วาปิ โลภา วิจรนฺติ โลเก
อาสา จ นิฏฺฐา จ อิโตนิทานา
เย สมฺปรายาย นรสฺส โหนฺติ[๑]

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิพพาน ชนทั้งหลายเหล่าใดย่อมท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภของชนเหล่านั้น มีฉันทะนี้เป็นนิพพาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จ ที่มีแก่นรชนเพื่อกาลข้างหน้านั้นก็มีฉันทะนี้เป็นนิพพาน

ความดีใจและเสียใจเป็นเหตุให้เกิดฉันทะ

(๑๙๐) สาตํ อสาตนฺติ ยมาหุ โลเก
ตมูปนิสฺสาย ปโหติ ฉนฺโท
รูเปสุ ทิสฺวา วิภวํ ภวญฺจ
วินิจฺฉยํ กูรุเต ชนฺตุ โลเก[๒]

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ธรรมใดคือความดีใจ ความเสียใจในโลก ฉันทะย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมเหล่านั้น ชันตุชนเห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย ย่อมทำความตัดสินใจในโลก

(๑๙๑) โกโธ โมสวชฺชญฺจ กถํกถา จ
เอเตปิ ธมฺมา ทฺวยเมว สนฺเต
กถํกถี ญาณปถาย สิกฺเข
ญตฺวา ปวุตฺตา สมเณน ธมฺมํ[๓]

ธรรมอื่นแม้เหล่านี้คือความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ ความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มีมา บุคคลผู้มีความสงสัยพึงศึกษาเพื่อ

๑—๒—๓ ขุททกกาย มหานิเทส ๒๙/๓๑๓—๓๒๖

ทางแห่งญาณ และธรรมเหล่าใดอันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้ในธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ก็มีมา

บุคคลมิได้เลวไปตามคำตำหนิของคน

(๑๙๒) ปรสฺส เจ วมฺภยิเตน หีโน
น โกจิ ธมฺเมสุ วิเสสิ อสฺส
ปุถู หิ อญฺญสฺส วทนฺติ ธมฺมํ
นิหีนโต สมฺหิ ทฬฺหํวทานํ[๑]

หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลวเพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิแล้วไซร้ ใคร ๆ ก็ไม่เป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะว่าปุถุชนย่อมกล่าวคำของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมเลว ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันเป็นทางดำเนินของตน

ภิกษุไม่พึงนำตนเข้าไปเปรียบเทียบ

(๑๙๓) เสยฺโย น เตน มญฺเญยฺย
นีเจยฺโย อถวาปิ สริกฺโข
ปุฏฺโฐ อเนกรูเปหิ
นาตุมานํ วิกปฺปยํ ติฏฺเฐ[๒]

ภิกษุไม่พึงสำคัญตนว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขาด้วยคุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมอันเป็นเอนก ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่

พระผู้มีพระภาคได้ชื่อว่าผู้มีสมันตะจักษุ

(๑๙๔) น ตสฺส อทิฏฺฐมิธตฺถิ กิญฺจิ
อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพํ
สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺยํ
ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขุ[๓]

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๓๘๖–๔๒๓–๔๓๖

สิ่งอะไร ๆ ในไตรโลกนี้ อันพระปัญญาจักษุของพระตถาคตนั้นไม่เห็นย่อมไม่มี อนึ่งธรรมชาติอะไร ๆ ที่ควรรู้ยันพระพุทธญาณไม่รู้แจ้งย่อมไม่มี ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบแล้วซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนั้นพระตถาคตมีชื่อว่ามีสมันตะจักษุ

ภิกษุไม่พึงยึดถือสังขารอะไรในโลกว่าเป็นของเรา

(๑๙๕) จกฺขูหิ เนว โลลสฺส
คามกถาย อาวรเย โสตํ
รเส จ นานุคิชฺเฌยฺย
น จ มมาเยถ กิญฺจิ โลกสฺมึ[๑]

ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักษุทั้งหลาย พึงป้องกันหูจากคามะกถา ไม่พึงติดใจในรส ไม่พึงยึดถือสังขารอะไร ๆ ว่าของเราในโลก

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในคำนินทาและสรรเสริญ

(๑๙๖) นินฺทาย นปฺปเวเธยฺย
น อุณฺณเมยฺย ปสํสิโต ภิกฺขุ
โลภํ สห มจฺฉริเยน
โกธํ เปสุณิยญฺจ ปนูเทยฺย[๒]

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา เมื่อถูกเขาสรรเสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้นพึงบรรเทาความโลภพร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด

ภิกษุต้องอดทนต่อการกล่าวร้าย

(๑๙๗) เอตญฺจ ธมฺมญฺญาย
วิจินํ ภิกฺขุ สทา สโต สิกฺเข
สนฺติติ นิพฺพุตึ ญตฺวา
สาสเน โคตมสฺส นปฺปมชฺเชยฺย[๓]

๑–๒–๓ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๔๔๒–๔๖๔–๔๘๓

ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจามากของพวกสมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะชนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุผู้สงบย่อมไม่ทำให้ผู้อื่นให้เป็นศัตรู

โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร

(๑๙๘) สมนฺตมสาโร โลโก ทิสา สพฺพา สเมริตา
อิจฺฉํ ภวนมตฺตโน นาทฺทสาสึ อโนสิตํ[๑]

โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารหวั่นไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตนไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไรๆ อันไม่ถูกครอบงำ ธรรมเหล่านี้ในหมู่มนุษย์ย่อมไปเที่ยง

(๑๙๙) ลาโภ อลาโภ ยโส อยโส จ
นินฺทา จ ปสํสา จ สุขทุกฺขญฺจ
เอเต อนิจฺจา มนุเชสุ ธมฺมา
อสสฺสตา วิปริณามธมฺมาติ[๒]

ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้คือ ลาภ ความเสื่อมลาภ ความเสื่อมยศ สรรเสริญสุข ทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง ไม่มั่นคง ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา

บัณฑิตทั้งหลายไม่ได้ให้ทานเพราะเหตุแห่งความสุข

(๒๐๐) น ปณฺฑิตา อุปธิสุขสฺส เหตุ
ททนฺติ ทานานิ ปุนพฺภวาย
กามญฺจ เต อุปธิปริกฺขยาย
ททนฺติ ทานํ อปุนพฺภวาย ฯ
น ปณฺฑิตา อุปธิสุขสฺส เหตุ

๑–๒ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๔๙๗–๕๐๐

ภาเวนฺติ ฌานานิ ปุนพฺภวาย
กามญฺจ เต อุปธิปริกฺขยาย
ภาเวนฺติ ฌานานิ อปุนพฺภวาย ฯ
เต นิพฺพุตึ อภิมนา ททนฺติ
ตนฺนินฺนจิตฺตา ตทาธิมุตฺตตา
นชฺโช ยถา สาครมชฺฌคตา
ภวนฺติ นิพฺพานปรายนา เตติ[๑]

บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้ทานเพราะเหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ แต่บัณฑิตเหล่านั้นย่อมให้ทานเพื่อความหมดสิ้นแห่งอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มีภพต่อไปโดยส่วนเดียว บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่เจริญฌานเพราะเหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิเพื่อภพต่อไป แต่บัณฑิตเหล่านั้นย่อมเจริญฌานเพื่อความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มีภพต่อไปโดยส่วนเดียว บัณฑิตเหล่านั้นมุ่งนิพพาน มีจิตเอนไปในนิพพาน น้อมไปในนิพพาน แล้วย่อมให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้นย่อมเป็นผู้มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า เหมือนแม่น้ำทั้งหลายไหลไปสู่ทะเลฉะนั้น

พึงพิจารณาโลกนี้โดยความเป็นของสูญ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสแก่พระโมฆคัลราชว่า

(๒๐๑) สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต
อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ เอวํ มจฺจุตฺตโร สิยา
เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา น ปสฺสติ[๒]

ดูก่อนโมฆราช ท่านจงมีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสียแล้วพึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุได้ด้วยอาการอย่างนี้ มัจจุราชย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้

๑–๒ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/–๕๑๖–๕๓๕

ผู้แสดงโทษให้เห็นเหมือนผู้ชี้ขุมทรัพย์ให้

(๒๐๒) นิธีนํว ปวตฺตารํ ยํ ปสฺเส วชฺชทสฺสินํ
นิคฺคยฺหวาทึ เมธาวึ ตาทิสํ ปณฺฑิตํ ภเช
ตาทิสํ ภชมานสฺส เสยฺโย โหติ น ปาปิโย
โอวเทยฺยานุสาเสยฺย อสพฺภา จ นิวารเย
สตญฺหิ โส ปิโย โหติ อสตํ โหติ อปฺปิโยติ ฯ•

บุคคลพึงเห็นผู้ใดผู้แสดงโทษกล่าวข่มขี่มีปัญญา ว่าเป็นเสมือนบุคคลผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ให้ พึงคบหาบุคคลเช่นนั้นผู้เป็นบัณฑิต เมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น ย่อมมีแต่คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษอันลามกเลย บุคคลผู้กล่าวสอน พึงพร่ำสอน และพึงห้ามจากธรรมของอสัตบุรุษ บุคคลนั้นเป็นที่รักของพวกสัตบุรุษเท่านั้น แต่เป็นที่ชังของพวกอสัตบุรุษ

เมื่อจิตฟุ้งซ่านเป็นการของสมถะ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นการของวิปัสนา

กาเล ปคฺคณฺหติ จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ อถาปเร
สมฺปหํสติ กาเลน กาเล จิตฺตํ สมาทหติ
อชฺฌุเปกฺขติ กาเลน โส โยคี กาลโกวิโท
กิมฺหิ กาลมฺหิ ปคฺคาโห กิมฺหิ กาเล วินิคฺคโห
กิมฺหิ ปหํสนากาโล สมถกาโล จ กีทิโส
อุเปกฺขากาลํ จิตฺตสฺส กถํ ทสฺเสติ โยคิโน
ลีเน จิตฺตมฺหิ ปคฺคาโห อุทฺธตสฺมึ วินิคฺคโห
นิรสฺสาทคตํ จิตฺตํ สมฺปหํเสยฺย ตาวเท
สมฺปหฏฺฐํ ยทา จิตฺตํ อลีนํ ภวตินุทฺธตํ
สมถสฺส จ โส กาโล อชฺฌตฺตํ รมเย มโน
เอเตน เมวุปาเยน ยทา โหติ สมาหิตํ

• ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๖๒๑

สมาหิตํ จิตฺต ปญฺญาย อชฺฌุเปกฺขยฺเย ตาวเท
เอวํ กาลวิทู ธีโร กาลญฺญู กาลโกวิโท
กาเลน กาลํ จิตฺตสฺส นิมิตฺตมุปลกฺขเย ฯ[๑]

โยคีบุคคลผู้ใด ย่อมประคองจิตในกาล ย่อมข่มจิตในกาลอื่น ย่อมให้จิตร่าเริงโดยกาล ย่อมตั้งจิตไว้ในกาล ย่อมวางเฉยในกาล โยคีผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในกาล ความประคองจิตควรมีในกาลไหน ความข่มจิตควรมีในกาลไหน และกาลของสมถะเป็นกาลเช่นใด บัณฑิตย่อมแสดงกาลเป็นที่วางเฉยแห่งจิตของโยคีบุคคลอย่างไร เมื่อจิตของโยคีบุคคลย่อหย่อน ก็เป็นกาลที่ควรประคองจิตไว้ เมื่อจิตของโยคีบุคคลฟุ้งซ่าน ก็เป็นกาลที่ควรข่มไว้ โยคีบุคคลพึงยังจิตถึงความไม่แช่มชื่น ให้รื่นเริงในกาลนั้น จิตเป็นธรรมชาติที่รื่นเริง ไม่ย่อหย่อน ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมมีในกาลใด กาลนั้นเป็นกาลของสมถะ ใจพึงยินดีในภายใน โดยอุบายนั้นนั่นแหละ จิตเป็นธรรมชาติตั้งมั่น ย่อมมีในกาลใด ในกาลนั้นโยคีบุคคลพึงวางเฉยไว้ ซึ่งจิตที่ตั้งมั่นแล้วด้วยปัญญา ธีระชนผู้รู้แจ้งกาล ทราบกาล ฉลาดในกาล พึงกำหนดอารมณ์อันเป็นนิมิตของจิตตลอดกาล ตามกาลอย่างนี้

อานิสงส์ของเมตตามี ๘ ประการ

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุติอันบุคคลเกิดแล้วโดยเอื้อเฟื้อ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจญาณ กระทำให้เป็นที่ตั้ง หมั่นเจริญเนือง ๆ สั่งสมไว้โดยรอบ ตราไว้ดี พึงหวังไว้อานิสงส์ ๘ ประการ คือ

๑. *สุขํ สุปติ* *หลับก็เป็นสุข*
๒. *สุขํปฏิพุชฺฌติ* *ตื่นก็เป็นสุข*
๓. *นปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ* *ไม่ฝันเห็นสิ่งที่ลามก*

---

๑ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๙/๖๒๗

๔. มนุสฺสานํ ปิโย โหติ เป็นที่รักของมนุษย์

๕. อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ เป็นที่รักของอมนุษย์

๖. เทวตา รกฺขนฺติ เทวดาย่อมรักษา

๗. นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติ ไฟ ยาพิษ หรือศาสตรา ย่อมไม่กล้ำกรายผู้นั้น

๘. อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต พฺรหมโลกูปโค โหติ เมื่อยังไม่ได้แทงตลอดคุณธรรมที่สูงขึ้นไป ย่อมไปบังเกิดในพรหมโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุติอันบุคคลเสพแล้วโดยเอื้อเฟื้อ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจญาณ กระทำให้เป็นที่ตั้ง หมั่นเจริญเนือง ๆ สั่งสมไว้โดยรอบ ปรารภดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๘ ประการนี้

แล้วตรัสว่า

(๒๐๓) เอกมฺปิ เจ ปาณมทุฏฺฐจิตฺโต
เมตฺตายติ กุสลํ เตน โหติ
สพฺเพว ปาเณ มนสานุกมฺปี
ปหูตมริโย จ กโรติ ปุญฺญํ
เย สตฺตสณฺฑํ ปฐวึ ชินิตฺวา
ราชิสฺสโย ยชมานานุปริยคา
สสฺสเมธํ ปุริสเมธํ
สมฺมาปาสํ วาชเปยฺยํ นิรคฺคฬํ
เมตฺตสฺส จิตฺตสฺส สุภาวิตสฺส
กลมฺปิ เต นานุภวนฺติ โสฬสึ
จนฺทปฺปภา ตารคณาว สพฺเพ[๑]

๑ อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๑๕๒

ผู้ใดมีสติมั่นคง เจริญเมตตาอันหาประมาณมิได้ สังโยชน์ของผู้นั้นเห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปทิ กิเลสย่อมเบาบาง หากว่าเขาไม่มีจิตคิดประทุษ-ร้ายสัตว์แม้สักตัวเดียว หมั่นเจริญเมตตาอยู่ เพราะการเจริญเมตตานั้น เป็นกุศล เขามีใจอนุเคราะห์หมู่สัตว์ทั้งปวง เป็นผู้ประเสริฐ กระทำบุญมาก พระราชาผู้ประกอบด้วยธรรมเช่นกับฤาษี ชำนะแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่สัตว์ เจริญรอยตามกัน บูชายันต์เหล่าใด คือ สัสสเมธ ความทรงพระปรีชาในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ปุริสเมธ ทรงพระปรีชาในการเกลี้ยมกล่อมประชาชน สัมมา-ปาสัสส มีพระอัธยาศัยดุจบ่วงคล้องน้ำใจประชาชน วาชเปยย มีพระวาจาเป็นที่ดูดดื่มน้ำใจคน ซึ่งมีผลคือทำให้นครไม่ต้องลิ่มมีคลอน มหายันต์เหล่านั้นทั้งหมด ก็ยังไม่เทียบเท่าส่วนที่ ๑๖ แห่งเมตตาจิตที่บุคคลเจริญดีแล้ว ดุจกลุ่มดวงดาวทั้งหมดไม่เทียบเท่าแสงจันทร์เท่านั้น ผู้ใดมีเมตตาจิตในสรรพสัตว์ ไม่ฆ่าสัตว์เอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าไม่ชนะเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นชนะผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ

เหตุให้เกิดปัญญาเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัจจัย ๘ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่ยังไม่ได้ เพื่อความงอกงาม ไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์แห่งปัญญาที่ได้แล้ว ๘ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อาศัยพระศาสดาหรือพรหม-จรรย์รูปใดรูปหนึ่งผู้ตั้งอยู่ในฐานะแห่งความเป็นครู ซึ่งเป็นที่เข้าไปตั้งความละอาย ความเกรงกลัว ความรักและความเคารพไว้อย่างแรงกล้า

๒. เธออาศัยพระศาสดาหรือเพื่อน พรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่งผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู ซึ่งเป็นที่เข้าไปตั้งความละอาย ความเกรงกลัวความรัก และความเคารพไว้อย่างแรงกล้านั้นแล้ว เธอเข้าไปหาแล้วไต่ถาม สอบถามเป็นครั้งคราว

ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภาษิตนี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งภาษิตนี้เป็นอย่างไร ข้อที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ท่านเหล่านั้นย่อมเปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผยทำให้แจ้ง และบรรเทาความสงสัยในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยหลายประการแก่เธอ

๓. เธอฟังธรรมแล้ว ย่อมยังความสงบ ๒ อย่าง คือความสงบกายและความสงบจิตให้ถึงพร้อม

๔. เธอเป็นผู้มีศีลสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เห็นพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๕. เธอเป็นพหูสูตรทรงจำสุตตะ สั่งสมสุตตะ เป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก ทรงจำได้คล่องปากขึ้นใจแทงตลอดด้วยดีซึ่งทิฏฐิ ซึ่งธรรมทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะบริบูรณ์บริสุทธิ์สิ้นเชิง

๖. เธอย่อมปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความพร้อมมูลแห่งกุศลธรรม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม

๗. อนึ่ง เธอเข้าประชุมสงฆ์ไม่พูดเรื่องต่าง ๆ ไม่พูดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ ย่อมแสดงธรรมเองบ้าง ย่อมเชื้อเชิญผู้อื่นให้แสดงบ้าง ย่อมไม่ดูหมิ่นการนิ่งอย่างพระอริยเจ้า

๘. อนึ่ง เธอพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า รูปเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นของรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความหมดไปแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้[๑]

---

๑ ขุททกนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๑๕๕

โลกธรรม ๘

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ประการนี้ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกย่อมหมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ ลาภ ๑ ความเสื่อมลาภ๑ ยศ ๑ ความเสื่อมยศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑ แล้วตรัสว่า

(๒๐๔) ลาโภ อลาโภ จ ยสายโส จ
นินฺทา ปสํสา จ สุขํ ทุกฺขญฺจ
เอเต อนิจฺจา มนุเชสุ ธมฺมา
อสสฺสตา วิปริณามธมฺมา
เอเต จ ญตฺวา สติมา สุเมโธ
อเวกฺขติ วิปริณามธมฺเม
อิฏฺฐสฺส ธมฺมา น มเถนฺติ จิตฺตํ
อนิฏฺฐโต โน ปฏิฆาตเมติ
ตสฺสานุโรธา อถ วา วิโรธา
วิธูปิตา อตฺถคตา น สนฺติ
ปทญฺจ ญตฺวา วิรชํ อโสกํ
สมฺมปฺปชานาติ ภวสฺส ปารคูติ

ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้คือลาภ ๑ ความเสื่อมลาภ ๑ ยศ ๑ ความเสื่อมยศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑ เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่แน่นอน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ ทราบธรรมเหล่านั้นแล้วพิจารณาเห็นว่ามีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ธรรมอันน่าปรารถนาย่อมย่ำยีจิตของท่านไม่ได้ ท่านย่อมไม่ยินร้ายต่ออนิฏฐารมณ์ ท่านขจัดความยินดีและความยินร้ายเสียได้จนไม่เหลืออยู่ อนึ่ง ท่านทราบทางนิพพานอันปราศจากธุลี ไม่มีความเศร้าโศก เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมทราบได้อย่างถูกต้อง

ไม่พึงปรารถนาให้สมณะไม่ดีอยู่ในหมู่คณะ

(๒๐๕) สํวาสาย วิชาเนถ ปาปิจฺฉโกธโน อิติ
มกฺขึ ถมฺภึ ปลาสึ จ อิสฺสุกึ มจฺฉรึ สโฐ
สณฺหวาโจ ชนวติ สมโณ วิย ภาสติ
รโห กโรติ กรณํ ปาปทิฏฺฐิ อนาทโร
สํสปฺปี จ มุสาวาที ตํ วิทิตฺวา ยถากถํ
สพฺเพ สมคฺคา หุตฺวาน อภินิพฺพชฺชยาถ นํ
การณฺฑวํ นิทฺธมวา กสมฺพุํ อปกสฺสวา
ตโต ปลาเป วาเหถ อสฺสมเณ สมณมานิเน
นิทฺธมิตฺวา ปาปิจฺฉํ ปาปลาจารโคจเร
สุทฺธาสุทฺเธหิ สํวาสํ กปฺปยโวฺห ปฏิสฺสตา
ตโต สมคฺคา นิปกา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถ[๑]

เพราะการอยู่ร่วมกันพึงรู้ได้ว่า ผู้นี้มีความปรารถนาลามก มักโกรธ มักลบหลู่ หัวดื้อ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด บางคนในท่ามกลางประชุมชนพูดไพเราะดังสมณะ พูดปิดบังความชั่วที่ตัวทำ มีความเห็นลามก ไม่เอื้อเฟื้อ พูดเลอะเลือน พูดเท็จ เธอทั้งหลายทราบบุคคลนั้นว่าเป็นอย่างไรแล้วจงพร้อมใจกันทั้งหมด ขับบุคคลนั้นเสีย จงกำจัดบุคคลที่เป็นดังหยากเยื่อ จงถอนบุคคลที่เน่าในออกเสีย แต่นั้นจงจำคนแกลบผู้มิใช่สมณะ แต่ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะออกเสีย เธอทั้งหลายเมื่อตั้งอยู่ร่วมกับคนดีและคนไม่ดี ครั้นกำจัดคนที่มีความปรารถนาลามก มีอาจาระและโคจรลามกออกแล้ว จงเป็นผู้มีสติ แต่นั้นเธอทั้งหลายจงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน เป็นผู้มีปัญญารักษาตน จักกระทำที่สุดทุกข์ได้

---

๑ ขุททกนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๑๗๓, ๑๙๘

มลทิน ๘ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มลทิน ๘ ประการนี้ ๘ ประการนั้นเป็นไฉน

๑. *อสชฺฌายมลา มนฺตา* *มนต์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน*

๒. *อนุฏฺฐานมลา ฆรา* *เรือนมีความไม่หมั่นเป็นมลทิน*

๓. *มลํ วณฺณสฺส โกสชฺชํ* *ความเกียจคร้านเป็นมลทินของผิวพรรณ*

๔. *ปมาโท รกฺขโต มลํ* *ความประมาทเป็นมลทินของผู้รักษา*

๕. *มลา อิตฺถิยา ทุจฺจริตํ* *ความประพฤติชั่วเป็นมลทินของหญิง*

๖. *มจฺเฉรํ ททโต มลํ* *ความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้*

๗. *มลา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ* *อกุศลธรรมที่ลามก เป็นมลทินแท้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า*

๘. *ตโต มลา มลตรํ อวิชฺชาปรมํ มลํ* *เราจะบอกมลทินที่ยิ่งกว่ามลทินนั้นคืออวิชชาเป็นมลทินอย่างยิ่ง*

กำลัง ๘ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำลัง ๘ ประการนี้คือ

๑. *โรณฺณพลา ภิกฺขเว ทารกา* *ภิกษุทั้งหลาย ทารกทั้งหลายมีการร้องไห้เป็นกำลัง*

๒. *โกธพลา มาตุคามา* *มาตุคามทั้งหลาย มีความโกรธเป็นกำลัง*

๓. *อาวุธพลา โจรา* *โจรทั้งหลายมีอาวุธเป็นกำลัง*

๔. *อิสฺสริยพลา ราชาโน* *พระราชาทั้งหลายมีอิสสริยยศเป็นกำลัง*

๕. *อุชฺฌตฺติพลา พาลา* *คนพาลทั้งหลายมีการเพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง*

๖. *นิชฺฌตฺติพลา ปณฺฑิตา*	*บัณฑิตทั้งหลาย มีการไม่เพ่งโทษเป็นกำลัง*
๗. *ปฏิสงฺขานพลา พหุสฺสุตา*	*พหุสุตบุคคลทั้งหลาย มีการพิจารณาเป็นกำลัง*
๘. *ขนฺติพลา สมณพฺราหฺมณา*	*สมณะ พราหมณ์ทั้งหลาย มีขันติเป็นกำลัง*[๑]

ขณะที่ควรประพฤติพรหมจรรย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขณะและสมัยในการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์มีประการเดียว ประการเดียวเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอุบัติเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถี ผึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรมและธรรมอันตถาคตแสดงแล้ว เป็นธรรมนำความสงบมาให้เป็นไปเพื่อปรินิพพานให้ถึงกาลตรัสรู้ พระสุคตเจ้าทรงประกาศแล้วและบุคคลเหล่านี้เกิดในมัชฌิมาชนบท ทั้งมีปัญญาไม่บ้าใบ้ สามารถเพื่อจะรู้อรรถแห่งสุภาษิตและพุทธภาษิตได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นขณะและสมัยในการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ประการเดียว

(๒๐๖) มนุสฺสโลกํ ลทฺธาน สทฺธมฺเม สุปฺปเวทิเต
เย ขณํ นาธิคจฺฉนฺติ อตินาเมนฺติ เต ขณํ
พหูหิ อกฺขณา วุตฺตา ปุคฺคลสฺสนฺตรายิกา
กทาจิ กรหจิ โลเก อุปฺปชฺชนฺติ ตถาคตา
ตยิทํ สมฺมุขีภูตํ ยํ โลกสฺมึ สุทุลฺลภํ
มนุสฺสปฏิลาโภ จ สทฺธมฺมสฺส จ เทสนา

---

๑ ขุททกนิกาย มหานิเทส ๒๓/๒๒๗

อลํ วายมิตุํ ตตฺถ　　อตฺถกาเมน ชนฺตุนา
กถํ วิชญฺญา สทฺธมฺมํ　　ขโณ โว มา อุปชฺฌคา
ขณาตีตา หิ โสจนฺติ　　นิรยมฺหิ สมปฺปิตา
อิธ เจ น วิราเธติ　　สทฺธมฺมสฺส นิยามตํ
วาณิโชว อตีตตฺโถ　　จิรตฺตนุตปิสฺสติ
ชาติมรณสํสารํ　　จิรํ ปจฺจานุโภสฺสติ
เย จ ลทฺธา มนุสฺสตฺตํ　　สทฺธมฺเม สุปฺปเวทิเต
อกํสุ สตฺถุ วจนํ　　กริสฺสนฺติ กโรนฺติ วา
ขณํ ปจฺจวิทุํ โลเก　　พฺรหฺมจริยํ อนุตฺตรํ
เย มคฺคํ ปฏิปชฺชึสุ　　ตถาคตปฺปเวทิตํ
เย สํวรา จกฺขุมตา　　เทสิตาทิจฺจพนฺธุนา
เตสุ คุตฺโต สทา สโต　　วิหเรถ อนวสฺสุโต
สพฺเพ อนุสเย เฉตฺวา　　มารเธยฺยสรานุเค
เต เว ปารคตา โลเก　　เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ [๑]

ชนเหล่าใดเกิดในมนุษย์โลกนี้แล้ว เมื่อพระตถาคตทรงประกาศสัทธรรม ไม่เข้าถึงขณะ ชนเหล่านั้นชื่อว่าล่วงขณะ ชนเป็นอันมากกล่าวเวลาที่เสียไปว่ากระทำอันตรายแก่ตน พระตถาคตเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกในกาลบางครั้งบางคราว การที่พระตถาคตเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ ๑ การได้กำเนิดเป็นมนุษย์ ๑ การแสดงสัทธรรม ๑ จะพร้อมกันเข้าได้นั้นหาได้ยากในโลก ชนผู้ใคร่ต่อประโยชน์จึงควรพยายามในกาลดังกล่าวมานั้นที่ตนพอจะรู้จะเข้าใจในสัทธรรมได้ ขณะอย่าล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย เพราะบุคคลที่ปล่อยเวลาให้ล่วงไปย่อมพากันไปยัดเยียดในนรก ย่อมเศร้าโศกอยู่ หากเขาจะสำเร็จอริยมรรคอันเป็นธรรมตรงต่อสัจธรรมในโลกนี้ได้ เขาผู้มีประโยชน์อันล่วงเสียแล้วจะต้องเดือดร้อนสิ้นกาลนาน เหมือนพ่อค้าผู้ปล่อยให้ประโยชน์ล่วงเลยไปย่อมเดือดร้อนอยู่ฉะนั้น คนผู้ถูกอวิชชา

---

๑ ขุททกนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๒๔๒

ห่อหุ้มไว้ พรากจากสัจธรรม จักต้องเสวยแต่สงสาร คือชาติและมรณะสิ้นกาลนาน ส่วนชนเหล่าใดได้อัตภาพเป็นมนุษย์แล้ว เมื่อพระตถาคตประกาศสัจธรรม เขาได้กระทำแล้ว จะกระทำ หรือกระทำอยู่ ตามพระดำรัสของพระศาสดา ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้ประสบขณะคือการประพฤติพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยมในโลก ชนเหล่าใดดำเนินไปตามวันทาที่พระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้ว สำรวมในศีลสังวรที่พระตถาคตเจ้าผู้มีจักษุเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ทรงแสดงแล้ว คุ้มครองอินทรีย์ มีสติทุกเมื่อไม่ชุ่มด้วยกิเลส ตัดอนุสัยทั้งปวงอันแล่นไปตามกระแสบ่วงมาร ชนเหล่านั้นแลบรรลุความสิ้นอาสวะ ถึงฝั่งคือนิพพานในโลกแล้ว

สัปปุริสทาน ๘ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัปปุริสทาน ๘ ประการนี้คือ

๑. *สุจึ เสติ* — *ให้ของสะอาด*

๒. *ปณีตํ เทติ* — *ให้ของประณีต*

๓. *กาเลน เทติ* — *ให้ตามกาล*

๔. *กปฺปิยํ เทติ* — *ให้ของที่สมควร*

๕. *วิเจยฺย เทติ* — *ให้ของที่เลือกให้*

๖. *อภิณฺหํ เทติ* — *ให้เนืองนิจ*

๗. *ททํ จิตฺตํ ปสาเทติ* — *เมื่อให้แล้วจิตผ่องใส*

๘. *ทตฺวา อตฺตมโน โหติ* — *ให้แล้วดีใจ*[๑]

(๒๐๗) สุจึ ปณีตํ กาเลน กปฺปิยํ ปานโภชนํ
อภิณฺหํ ททาติ ทานานิ สุเขตฺเตสุ พฺรหฺมจาริสุ
เนว วิปฺปฏิสารียํ จชิตฺวา อามิสํ พหุํ
เอวํ ทินฺนานิ ทานานิ วณฺณยนฺติ วิปสฺสิโน

๑ ขุททกนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๒๔๘

เอวํ ยชิตฺวา เมธาวี สทฺโธ มุตฺเตน เจตสา
อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกํ ปณฺฑิโต อุปปชฺชติ[๑]

สัปบุรุษย่อมให้ทานคือข้าวและน้ำที่สะอาด ประณีต ตามกาล สมควร เนืองนิจ ในผู้ประพฤติพรหมจรรย์ผู้เป็นเขตดี เมื่อบริจาคของมากแล้วก็ไม่รู้สึกเสียดาย ท่านผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมสรรเสริญทานที่สัปบุรุษให้แล้วอย่างนี้ เมธาวีบัณฑิตผู้มีศรัทธา มีใจอันเสียสละแล้ว บริจาคทานอย่างนี้แล้วย่อมเข้าถึงโลกอันไม่มีความเบียดเบียนเป็นสุข

บุคคลหว่านพืชในนาอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมมีผลมาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พืชที่บุคคลหว่านลงในนาอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ย่อมมีผลมาก มีความดีใจมาก มีความเจริญมาก นาประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้นเป็นอย่างไร

๑. *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นาในโลกนี้ไม่เป็นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ*
๒. *ไม่เป็นที่ปนหินปนกรวด*
๓. *ไม่เป็นที่ดินเค็ม*
๔. *เป็นที่ไหลลงลึกได้*
๕. *เป็นที่มีทางน้ำเข้าได้*
๖. *เป็นที่มีทางน้ำออกได้*
๗. *เป็นที่มีเหมือง*
๘. *เป็นที่มีคันนา*[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลหว่านพืชลงในนาอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ย่อมมีผลมาก มีความดีใจมาก มีความเจริญมาก

สมณะพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน ทานที่บุคคลในสมณะพรามหณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรือง

๑–๒ อังคุตตรนิกาย ๒๓/๒๔๘–๒๙๔

มาก มีความแพร่หลายมาก สมณะพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้นเป็นอย่างไร

๑. *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะพราหมณ์ในโลกนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ*
๒. *เป็นสัมมาสังกัปปะ*
๓. *เป็นสัมมาวาจา*
๔. *เป็นสัมมากัมมันตะ*
๕. *เป็นสัมมาอาชีวะ*
๖. *เป็นสัมมาวายามะ*
๗. *เป็นสัมมาสติ*
๘. *เป็นสัมมาสมาธิ*[๑]

(๒๐๘) ยถาปิ เขตฺเต สมฺปนฺเน ปวุตฺตา พีชสมฺปทา
เทเว สมฺปาทยนฺตมฺหิ โหติ ธญฺญาย สมฺปทา
อนีติสมฺปทา โหติ วิรูปฺหิ ภวติ สมฺปทา
เวปุลฺลํ สมฺปทา โหติ ผลํ เว โหติ สมฺปทา
เอวํ สมฺปนฺนสีเลสุ ทินฺนา โภชนสมฺปทา
สมฺปทานํ อุปเนติ สมฺปนฺนํ หิสฺส ตํ กตํ
ตสฺมา สมฺปทมากงฺขี สมฺปนฺนตฺถูธ ปุคฺคโล
สมฺปนฺนปญฺเญ เสเวถ เอวํ อิชฺฌนฺติ สมฺปทา
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ลทฺธา จิตฺตสฺส สมฺปทํ
กโรติ กมฺมสมฺปทํ ลภติ จตฺถสมฺปทํ
โลกํ ญตฺวา ยถาภูตํ ปปฺปุยฺย ทิฏฺฐิสมฺปทํ
มคฺคสมฺปทมาคมฺม ยาติ สมฺปนฺนมานโส

๑ อังคุตตรนิกาย ๒๓/๒๔๒

โอธุนิตฺวา มลํ สพฺพํ ปตฺวา นิพฺพานสมฺปทํ
มุจฺจติ สพฺพทุกฺเขหิ สา โหติ สพฺพสมฺปทา[๑]

พืชอันหว่านลงในนาที่สมบูรณ์ เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล ธัญญชาติย่อมงอกงาม ไม่มีศัตรูพืชย่อมแตกงอกงามถึงความไพบูลย์ให้ผลเต็มที่ฉันใด โภชนะที่บุคคลถวายในสมณะพราหมณ์ผู้มีศีลสมบูรณ์ก็ฉันนั้น ย่อมนำมาซึ่งกุศลอันสมบูรณ์ เพราะกรรมที่เขาทำนั้นสมบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้นบุคคลในโลกนี้ผู้หวังกุศลสัมปทาจงเป็นผู้มีประโยชน์ถึงพร้อม พึงคบหาท่านผู้มีปัญญาสมบูรณ์ ปุญญสัมปทาย่อมสำเร็จได้อย่างนี้ ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ได้จิตสัมปทาแล้ว กระทำกรรมให้บริบูรณ์ย่อมได้ผลบริบูรณ์ รู้โลกนี้ตามความเป็นจริง พึงถึงทิฏฐิสัมปทา อาศัยมรรคสัมปทา มีใจบริบูรณ์ ย่อมบรรลุอรหัตเพราะกำจัดมลทินทั้งปวงได้แล้ว บรรลุนิพพานสัมปทาได้แล้ว ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงนั้น จักเป็นสรรพสัมปทา

โทษของการละเมิดศีล ๕

๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ปาณาติบาต** อันบุคคลเสพย์แล้วเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดเดรัจฉาน ในเปรตวิสัย ผลแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความเป็นผู้มีอายุน้อยให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

๒. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อทินนาทาน** อันบุคคลเสพย์แล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดรัจฉานและเปรตวิสัย ผลแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุดย่อมเป็นไปแก่ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ต้องประสบต่อความพินาศแห่งโภคะ

๓. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **กาเมสุมิจฉาจาร** อันบุคคลเสพย์แล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์นั้นให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดเดรัจฉาน ใน

---

๑ อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๒๔๒

เปรตวิสัย ผลแห่งกาเมสุมิจฉาจารอย่างเบาที่สุด ก็ยังผู้เกิดมาเป็นมนุษย์มีศัตรู และเวรภัยมาก

๔. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **มุสาวาท** อันบุคคลเสพย์แล้วเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ในเปรตวิสัย ผลแห่งมุสาวาทอย่างเบาย่อมยังผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ได้รับการกล่าวตู่ด้วยธรรมที่ไม่เป็นจริง

๕. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ปิสุณวาจา** อันบุคคลเสพย์แล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดเดรัจฉาน ในเปรตวิสัย ผลแห่งปิสุณวาจาอย่างเบาที่สุดย่อมยังผู้มาเกิดเป็นมนุษย์ให้แตกจากมิตร

๖. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ผรุสวาจา** อันบุคคลเสพย์แล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดเดรัจฉาน ในเปรตวิสัย ผลแห่งผรุสวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมยังบุคคลผู้มาเกิดเป็นมนุษย์ได้รับเสียงที่ไม่พอใจ ที่ไม่น่าพอใจ

๗. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **สัมผัปปลาปะ** อันบุคคลเสพย์แล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปนรก ในกำเนิดเดรัจฉาน ในเปรตวิสัย ผลแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุดย่อมเกิดแก่ผู้ที่มาเป็นมนุษย์ได้รับแต่คำที่ไม่ควรเชื่อถือให้เป็นไป

๘. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันบุคคลเสพย์แล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ในเปรตวิสัย ด้วยผลแห่งการดื่มสุราและเมรัยอย่างเบาที่สุดย่อมยังบุคคลผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ให้ได้รับความเป็นบ้า[๑]

สตรีบวชในพุทธศาสนาแล้วพรหมจรรย์ตั้งอยู่ไม่นาน

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า **ดูก่อนอานนท์ หากมาตุคามจักไม่ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว**

๑ อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๒๕๑

พรหมจรรย์ก็ยังจะตั้งอยู่ได้นาน สัทธรรมพึงดำรงอยู่ได้ ๑,๐๐๐ ปี แต่เพราะมาตุคามออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว พรหมจรรย์จะไม่ตั้งอยู่นาน ทั้งสัทธรรมก็จักดำรงอยู่เพียง ๕๐๐ ปี

ดูก่อนอานนท์ ตระกูลใดตระกูลหนึ่งที่มีหญิงมาก ชายน้อย ตระกูลนั้นถูกพวกโจรกำจัดได้ง่ายแม้ฉันใด มาตุคามได้ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยใด พรหมจรรย์ในธรรมวินัยนั้นจักไม่ตั้งอยู่นานฉันนั้นเหมือนกัน อนึ่งขยอกลงในนาข้าวที่สมบูรณ์ นาข้าวนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่นานแม้ฉันใด เพรี้ยลงในไร่อ้อยที่สมบูรณ์ ไร่อ้อยนั้นก็ย่อมไม่ตั้งอยู่นานแม้ฉันใด มาตุคามได้ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยใด พรหมจรรย์ในธรรมวินัยนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่นานฉันนั้นเหมือนกัน อนึ่ง บุรุษกั้นคันสระใหญ่ไว้ก่อนเพื่อไม่ให้น้ำไหลออกแม้ฉันใด เราบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ ไม่ให้ภิกษุณีก้าวล่วงตลอดชีวิตเสียก่อนฉันนั้นเหมือนกัน [๑]

ครุธรรม ๘ ประการ

๑. ภิกษุณีแม้อุปสมบทแล้ว ๑๐๐ ปี พึงทำการกราบไหว้ลุกรับทำอัญชลีกรรม สามีจิกรรมแก่ภิกษุแม้อุปสมบทในวันนั้น ธรรมะข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือ บูชา ไม่พึงกล่าวล่วงตลอดชีวิต

๒. ภิกษุณีไม่พึงเข้าจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ แม้ธรรมข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต

๓. ภิกษุณีต้องแสวงหาภิกษุผู้ถามถึงการทำอุโบสถ และการเข้าไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน แม้ธรรมข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต

๔. ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณาในอุภโตสงฆ์ในฐานะ ๓ ประการ คือ ด้วยได้เห็น ได้ฟัง และรังเกียจ แม้ธรรมข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต

๕. ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้ว พึงประพฤติมานัตปักษ์ ๑ ในอุภโตสงฆ์ แม้ธรรมข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต

๑–๒ อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๒๘๖

๖. ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในอุภโตสงฆ์ เพื่อนางสิกขมานาผู้มีสิกขาอันศึกษาแล้วในธรรม ๖ ประการ ครบ ๒ ปี แม้ธรรมะข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต

๗. ภิกษุณีต้องไม่ด่า ไม่บริภาษภิกษุโดยปริยายใด ๆ แม้ธรรมะข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต

๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีว่ากล่าวตักเตือนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุว่ากล่าวตักเตือนภิกษุณี แม้ธรรมะข้อนี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพ นับถือบูชา ไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต [๑]

กามเหมือนทุกข์ โรค ฝี ลูกศร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่าภัยเป็นชื่อของพราหมณ์ คำว่าทุกข์ ก็เป็นชื่อของพรามหณ์ คำว่าโรคก็เป็นชื่อของพราหมณ์ คำว่าหัวฝีก็เป็นชื่อของกาม คำว่าลูกศรก็เป็นชื่อของกาม คำว่าความข้อง ก็เป็นชื่อของกาม คำว่าเปือกตม ก็เป็นชื่อของกาม การอยู่ในครรภ์ก็เป็นชื่อของกาม

(๒๐๙) ภยํ ทุกฺขญฺจ โรโค จ คณฺโฑ มลฺลญฺจ สงฺโค จ
ปงฺโก คพฺโภ จ อุภยํ
เอเต กามา ปวุจฺจนฺติ ยตฺถ สตฺโต ปุถุชฺชโน
โอติณฺโณ สาตรูเปน ปุน คพฺภาย คจฺฉติ
ยโต จ ภิกฺขุ อาตาปี สมฺปชญฺญํ น ริญฺจติ
โส อิมํ ปลิปถํ ทุคฺคํ อติกฺกมฺม ตถาวิโธ
ปชํ ชาติชรูเปตํ ผนฺทมานํ อเวกฺขติ [๒]

ภัย ทุกข์ โรค หัวฝี ลูกศร ความข้อง เปือกตม และการอยู่ในครรภ์นี้เรียกว่ากาม อันเป็นที่ปุถุชนข้องอยู่แล้ว ถูกกามสุขครอบงำแล้ว ย่อม

๑– อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๓๘๔–๒๙๙

เป็นไปเพื่อเกิดในครรภ์อีก ก็เพราะภิกษุมีความเพียรยินดีด้วยสัมปชัญญะ ภิกษุเห็นปานนี้นั้นก้าวล่วงทางหมุนเวียนที่ข้ามได้ยากนี้ได้แล้ว ย่อมพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงชาติและชราดิ้นรนอยู่

ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมแห่งชาวโลกิยะ ชื่อ กักกระปัตตะ ใกล้เมืองโกลิยะ ครั้งนั้นบุตรของโกลิยะชื่อทีฆะชานุ เข้าไปเฝ้าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ยังบริโภคกามนอนเบียดบุตร ใช้จรรย์ในแคว้นกาสี ยังทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยังยินดีเงินและทองอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมที่เหมาะแก่ข้าพระองค์ อันจะพึงเป็นประโยชน์เพื่อความสุขในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในภายหน้าด้วยเถิด

ธรรมเพื่อความสุขความเจริญในปัจจุบัน ๔ ประการ

ดูก่อนพยัฆปัชชะ ธรรมะ ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในปัจจุบันแก่กุลบุตร คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา
๒. อารักขสัมปทา
๓. กัลยาณมิตตตา
๔. สมชีวิตา

ดูก่อน พยัฆปัชชะ อุฏฐานสัมปทา เป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีพด้วยการหมั่น ประกอบการงาน คือกสิกรรม พาณิชยกรรม โครักขกรรม รับราชการฝ่ายทหาร รับราชการฝ่ายพลเรือน หรือศิลปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงาน ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องสอดส่องอันเป็นอุบายในการงานนั้น สามารถจัดการงานนั้นได้ ดูก่อนพยัฆปัชชะ นี้แลเรียกว่าอุฏฐานสัมปทา

ดูก่อนพยัฆบั๋ชชะ อารักขสัมปทา เป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรสั่งสมด้วยกำลังแขน มีเหงื่อโทรมตัวชอบธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูลด้วยธรรมไว้ในใจว่า ไฉนหนอ พระราชาจะไม่พึงริบโภคทรัพย์เหล่านี้ของเราโจรไม่พึงลักทรัพย์ ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดพาไป ทาญาติผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่พึงลักไป ดูก่อน พยัฆบั๋ชชะนี้เรียกว่าอารักขสัมปทา

๓. ดูก่อนพยัฆบั๋ชชะ กัลยาณมิตตตา เป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้อยู่อาศัยในบ้านหรือนิคมใด ย่อมดำรงตนเจรจา สั่งสนทนากับบุคคลในบ้านเรือนหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดี เป็นคนหนุ่มหรือคนแก่ เป็นผู้มีสมาจารย์บริสุทธิ์ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ศึกษาศรัทธาสัมปทาตามผู้ซึ่งพร้อมด้วยศรัทธา ศึกษาศีลสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ศึกษาจาคะสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ ศึกษาปัญญาสัมปทาตามผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ดูก่อนพยัฆบั๋ชชะ นี้เรียกว่ากัลยาณมิตตตา

ดูก่อน พยัฆบั๋ชชะ สมชีวิตา เป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ พอควร ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่ารายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้

ดูก่อนพยัฆบั๋ชชะ เปรียบเหมือนคนชั่งตราชั่งหรือลูกมือคนชั่งตาชั่งเมื่อยกไปชั่งขึ้นแล้วย่อมลดออกเท่านี้หรือต้องเพิ่มเข้าเท่านี้ฉันใด กุลบุตรก็ฉันนั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก

ดูก่อนพยัฆบั๋ชชะ ถ้ากุลบุตรผู้นี้มีรายได้น้อย แต่เลี้ยงชีวิตอย่างโอ่โถง จักมีผู้ว่ากล่าวว่ากุลบุตรนี้ใช้โภคทรัพย์เหมือนคนเคี้ยวกินผลมะเดื่อฉะนั้น และถ้ากุลบุตรใดมีรายได้มาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคือง จะมีผู้ว่าเขาว่ากุลบุตรผู้นี้จัก

ตายอย่างอนาถา แต่เพราะกุลบุตรผู้นี้รู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ และเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก โดยคิดว่ารายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย รายจ่ายของเราจักไม่ต้องเหนือรายได้ ดูก่อนพยัฆบัชชะ นี้เรียกว่า **สมชีวิตา**

ทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์

ดูก่อนพยัฆบัชชะ โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมมีทางเสื่อมอยู่ ๔ ทาง คือ

๑. ความเป็นนักเลงหญิง

๒. ความเป็นนักเลงสุรา

๓. ความเป็นนักเลงการพนัน

๔. มีมิตรชั่วสหายชั่ว เพื่อนชั่ว

ดูก่อนพยัฆบัชชะ เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่ มีทางไหลเข้า ๔ ทาง ทางไหลออก ๔ ทาง เมื่อบุรุษปิดทางน้ำไหลเข้า เปิดทางน้ำไหลออก ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลด้วยประการฉะนี้ สระน้ำอันใหญ่นั้นก็จะต้องประสบแต่ความเสื่อมอย่างเดียว ไม่มีความเจริญเลยฉันใด โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมมีทางเสื่อม ๔ ประการดังนี้

โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบย่อมมีทางเจริญ

ดูก่อนพยัฆบัชชะ โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมมีทางเจริญ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่เป็นนักเลงผู้หญิง

๒. ไม่เป็นนักเลงสุรา

๓. ไม่เป็นนักเลงการพนัน

๔. มีมิตรดีสหายดี เพื่อนดี

ดูก่อนพยัฆปัชชะ เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทาง ไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึงเปิดทางน้ำไหลเข้า ปิดทางน้ำไหลออกของสระนั้น ทั้งฝนก็ยังตกต้องตามฤดูกาล ด้วยประการฉะนี้ สระน้ำใหญ่นั้นพึงถึงซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมฉันใด โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมมีทางเจริญฉันนั้น

ธรรมะ ๔ ประการย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญในสัมปรายภพ

ดูก่อนพยัฆปัชชะ ธรรม ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในภายหน้าแก่กุลบุตร ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. สัทธาสัมปทา

๒. ศีลสัมปทา

๓. จาคสัมปทา

๔. ปัญญาสัมปทา

ดูก่อนพยัฆปัชชะ สัทธาสัมปทาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้มีศรัทธาคือเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ดูก่อนพยัฆปัชชะนี้เรียกว่าสัทธาสัมปทา

ดูก่อนพยัฆปัชชะ ศีลสัมปทาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ เป็นผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ดูก่อนพยัฆปัชชะ นี้เรียกว่าศีลสัมปทา

ดูก่อนพยัฆปัชชะ จาคะสัมปทาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้มีจิตปราศจากมลทินคือความตระหนี่อยู่ครองเรือน มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามือชุ่มแล้ว ยินดีในการเสียสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน ดูก่อนพยัฆปัชชะนี้เรียกว่า จาคสัมปทา

ดูก่อนพยัฆปัชชะ ปัญญาสัมปทาเป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับเป็นอริยะ ทำให้กิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ดูก่อนพยัฆปัชชะนี้เรียกว่าปัญญาสัมปทา

ดูก่อนพยัฆปัชชะ ธรรมะ ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขในภายหน้าแก่กุลบุตร

(๒๑๐) อุฏฺฐาตา กมฺมเธยฺเยสุ　　อปฺปมตฺโต วิธานวา
สมํ กปฺเปติ ชีวิตํ　　สมฺภตํ อนุรกฺขติ
สทฺโธ สีเลน สมฺปนฺโน　　วทญฺญู วีตมจฺฉโร
นิจฺจํ มคฺคํ วิโสเธติ　　โสตฺถานํ สมฺปรายิกํ
อิจฺเจเต อฏฺฐ ธมฺมา จ　　สทฺธสฺส ฆรเมสิโน
อกฺขาตา สจฺจนาเมน　　อุภยตฺถ สุขาวหา
ทิฏฺฐธมฺมหิตตฺถาย　　สมฺปรายสุขาย จ
เอวเมตํ คหฏฺฐานํ　　จาโค ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ[๑]

คนหมั่นในการทำงาน ไม่ประมาท จัดการงานดี เหมาะสม เลี้ยงชีพพอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล รู้ถ้อยคำ ปราศจากความตระหนี่ ชำระทางสัมปรายประโยชน์เป็นนิจ ธรรม ๘ ประการดังกล่าวมานี้ของผู้ครองเรือน ผู้มีศรัทธา อันพระพุทธเจ้าผู้มีพระนามอันแท้จริงตรัสว่า นำความสุขมาให้ในโลกทั้งสอง คือประโยชน์ในปัจจุบันนี้และความสุขในภายหน้า บุญคือจาคะนี้ ย่อมเจริญแก่คฤหัสถ์ด้วยประการฉะนี้

มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๘ ประการย่อมถึงซึ่งความเสื่อม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ย่อมถึงซึ่งความเสื่อมตั้งอยู่ไม่นาน องค์ ๘ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

---

๑ อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๒๙๘

๑. มหาโจร ประหารคนที่ไม่ประหารตอบ (คือผู้มิได้ต่อสู้)
๒. ถือเอาสิ่งของไปโดยไม่เหลือ
๓. ลักพาสตรีไป
๔. ประทุษร้ายกุมารี
๕. ปล้นบรรพชิต
๖. ปล้นราชทรัพย์
๗. ทำงานใกล้ถิ่นเกินไป
๘. ไม่ฉลาดในการเก็บ

มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๘ ประการย่อมไม่เสื่อมเร็ว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๘ ประการย่อมไม่เสื่อมเร็ว ตั้งอยู่ได้นาน คือ

๑. ไม่ประหารคนที่ไม่ประหาร
๒. ไม่ถือเอาของจนไม่มีเหลือ
๓. ไม่ลักพาสตรีไป
๔. ไม่ประทุษร้ายกุมารี
๕. ไม่ปล้นบรรพชิต
๖. ไม่ปล้นราชทรัพย์
๗. ไม่ทำงานใกล้ถิ่นเกินไป
๘. ฉลาดในการเก็บ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้แลไม่เสื่อมเร็ว ตั้งอยู่ได้นาน

นิพพานเป็นที่สงัดของสัตว์ทั้งหลาย

(๒๑๑) เวทนานํ นิโรธา อุปสมา
เอวํ ขฺวาหํ อาวุโส ชานามิ
สตฺตานํ นิโมกฺขํ ปโมกฺขํ วิเวกํ[๑]

ท่านผู้มีอายุเพราะความสิ้นภพอันมีความเพลิดเพลินเป็นมูล เพราะความสิ้นแห่งสัญญาและวิญญาณเพราะความดับ เพราะความสงบแห่งเวทนานั้น เราย่อมรู้จักมรรคเป็นทางหลีกพ้น ผลเป็นทางหลุดพ้นนิพพานเป็นที่สงัดของสัตว์ทั้งหลายอย่างนี้

เหตุทำให้วรรณะของภิกษุผ่องใส

(๒๑๒) อตีตํ นานุโสจนฺติ นปฺปชปฺปนฺติ นาคตํ
ปจฺจุปฺปนฺเนน ยาเปนฺติ เตน วณฺโณ ปสีทติ
อนาคตปฺปชปฺปาย อตีตสฺสานุโสจนา
เอเตน พาลา สุสฺสนฺติ นโฬว หริโตลุโต[๒]

ภิกษุทั้งหลายไม่เศร้าโศกถึงปัจจัยที่ล่วงแล้ว ไม่ปรารถนาปัจจัยที่ยังมาไม่ถึง เลี้ยงตนด้วยปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า **วรรณะ** (ของภิกษุทั้งหลายนั้น) ย่อมผ่องใสด้วยเหตุนั้น เพราะความปรารถนาถึงปัจจัยที่ยังมาไม่ถึง และความโศกถึงปัจจัยที่ล่วงแล้ว พาลภิกษุจึงซูบซีดเหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนขึ้นแล้วฉะนั้น

ความรักอื่นเสมอด้วยตนไม่มี

(๒๑๓) นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ นตฺถิ ธญฺญสมํ ธนํ
นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา วุฏฺฐิ เว ปรมา สรา[๓]

ความรักเสมอด้วยความรักตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกย่อมไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาย่อมไม่มี ฝนต่างหากเป็นสระอันยอดเยี่ยม

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๓–๗–๙

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสุด

(๒๑๔) สมฺพุทฺโธ ทิปทํ เสฏฺโฐ อาชานีโย จตุปฺปทํ
สุสฺสูสา เสฏฺฐา ภริยานํ โย จ ปุตฺตานมสฺสโว[๑]

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๔ เท้า ภริยาที่ปรนนิบัติดีย่อมประเสริฐสุดกว่าภรรยาทั้งหลาย บุตรใดเป็นผู้เชื่อฟัง บุตรนั้นประเสริฐสุดกว่าบุตรทั้งหลาย

อริยมรรคบริสุทธิ์ได้ด้วยความเพียร

(๒๑๕) นิทฺทํ ตนฺทึ วิชิมฺหิตํ อรตึ ภตฺตสมฺมทํ
วิริเยน นํ ปณาเมตฺวา อริยมคฺโค วิสุชฺฌติ[๒]

เพราะขับไล่ความหลับ ความเกียจคร้าน ความบิดกาย ความไม่ยินดี และความมึนเมา เพราะภัตด้วยความเพียร อริยมรรคย่อมบริสุทธิ์ได้

หากไม่ห้ามจิตย่อมตกอยู่ในอำนาจของความดำริทั้งหลาย

(๒๑๖) กติหํ จเรยฺย สามญฺญํ จิตฺตํ เจ น นิวารเย
ปเท ปเท วิสีเทยฺย สงฺกปฺปานํ วสานุโค
กุมฺโมว องฺคานิ สเก กปาเล
สโมทหํ ภิกฺขุ มโนวิตกฺเก
อนิสฺสิโต อญฺญมเหฐยาโน
ปรินิพฺพุโต นูปเทยฺย กญฺจิ[๓]

คนพาลประพฤติธรรมของสมณะสิ้นวันเท่าใด หากไม่ห้ามจิตเขาตกอยู่ในอำนาจของความดำริทั้งหลาย พึงติดขัดอยู่ทุก ๆ อารมณ์ ภิกษุยั้งวิตกในใจไว้ได้เหมือนเต่าหดอวัยวะทั้งหลายไว้ในกระดองของตน อันตัณหานิสัยและทิฏฐิวิสัยไม่พัวพันแล้ว ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ปรินิพพานแล้ว ไม่พึงติเตียนใคร

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๐–๑๐–๑๑

ภิกษุสิ้นอาสวะแล้วย่อมค้นหาไม่พบในโลกไหน ๆ

(๒๑๗) ปหาสิ สงฺข น วิมานมาคา
อจฺเฉชฺชิ ตณฺหํ อิธ นามรูปํ
ตํ ฉินฺนคนฺถํ อนิฆํ นิราสํ
ปริเยสมานา อนาชฺฌคมุํ
เทวา มนุสฺส อิธ วา หุรํ วา
สคฺเคสุ วา สพฺพนิเวสเนสุ
สเจ วิชานาสิ วเทหิ ยกฺขาต[๑]

ขีณาสวะภิกษุละบัญญัติเสียแล้ว บรรลุธรรมที่ปราศจากมานะแล้ว ได้ตัดตัณหาในนามรูปนี้เสียแล้ว พวกเทวดา พวกมนุษย์ในโลกนี้ก็ดี ในโลกอื่นก็ดี ในสวรรค์ทั้งหลายก็ดี ในสถานที่อาศัยของสัตว์ทั้งปวงก็ดี ถึงจะเที่ยวค้นหาก็ไม่พบขีณาสวะภิกษุนั้น ผู้มีเครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว ไม่มีทุกข์ ไม่มีตัณหา ดูก่อนเทวดา ถ้าท่านเข้าใจก็จงพูดเถิด

ภิกษุพึงมีสติเพื่อละสักกายะทิฏฐิ

(๒๑๘) สตฺติยา วิย โอมฏฺโฐ ฑยฺหมาเนว มตฺถเก
สกฺกายทิฏฺฐิปฺปหานาย สโต ภิกฺขุ ปริพฺเพชติ[๒]

ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่ออันละสักกายะทิฏฐิเหมือนบุรุษถูกประหารด้วยหอก และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะ

บุคคลผู้ประทุษร้ายผู้บริสุทธิ์เหมือนซัดธุลีทวนลม

(๒๑๙) โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ
สุทฺธสฺส โปสสฺส อนงฺคณสฺส
ตเมว พาลํ ปจฺเจติ ปาปํ
สุขุโม รโช ปฏิวาตํว ขิตฺโต[๓]

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๗–๙๙–๑๙

บุคคลผู้ประทุษร้ายแก่นรชน ซึ่งไม่ประทุษร้ายตอบ เป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้นผู้เป็นพาลแท้ ประทุษธุลีอันละเอียดที่ซัดไปทวนลมฉะนั้น

ธรรมที่ถางเครื่องรกชัฏภายในจิต

(๒๒๐) สีเล ปฏิฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฏเย ชฏํ
เยสํ ราโค จ โทโส จ อวิชฺชา จ วิราชิตา
ขีณาสวา อรหนฺโต เตสํ วิชฏิตา ชฏา
ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ
ปฏิฆรูปสญฺญา จ เอตฺถ สา ฉิชฺชเต ชฏาติ[๑]

นรชนผู้มีปัญญาตั้งมั่นแล้วในศีล อบรมจิตและปัญญาให้เจริญอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีปัญญารักษาตนรอด ภิกษุนั้นพึงถางรกชัฏนี้ได้ ราคะก็ดี โทสะก็ดี อวิชชาก็ดี บุคคลทั้งหลายเหล่าใดกำจัดเสียแล้ว บุคคลทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตัณหาเป็นเครื่องยุ่งอันบุคคลทั้งหลายนั้นได้สางเสียแล้ว นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิฆะสัญญา และรูปะสัญญาก็ดี ย่อมดับหมดในที่ใด ตัณหาเป็นเครื่องยุ่งนัก ย่อมขาดไปในที่นั้น

ไม่ห้ามใจรับอารมณ์แต่ให้เว้นในอารมณ์ที่เป็นบาป

(๒๒๑) น สพฺพโต มโน นิวารเย มโน ยตตฺตมาคตํ
ยโต ยโต จ ปาปกํ ตโต ตโต มโน วิวารเยติ[๒]

บุคคลไม่ควรห้ามใจในอารมณ์ทั้งปวง ที่เป็นเหตุให้ใจ มาถึง ความสำรวม บาปย่อมเกิดขึ้นแต่อารมณ์ใด ๆ บุคคลพึงห้ามใจในอารมณ์นั้น ๆ

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๐–๒๐

ภิกษุผู้ฉลาดทราบคำพูดในโลกย่อมกล่าวตามสมมติที่พูดกัน

(๒๒๒) โย โหติ ภิกฺขุ อรหํ กตาวี
ขีณาสโว อนฺติมเทหธารี
อหํ วทามีติปิ โส เวทยฺย
มมํ วทนฺตีติปิ โส เวทยฺย
โลเก สมญฺญํ กุสโล วิทิตฺวา
โวหารมตฺเตน โส โวหเรยฺยาติ[๑]

ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มีกิจทำเสร็จสิ้นแล้ว ยังอาสวะให้สิ้นไปแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้นพึงกล่าวว่าเราพูดดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกับเราดังนี้บ้าง ภิกษุนั้นฉลาด ทราบคำพูดในโลก พึงกล่าวคำตามสมมติที่พูดกัน

(๒๒๓) ปหีนมานสฺส น สนฺติ คนฺถา
วิธูปิตา มานคนฺถสฺส สพฺเพ
ส วีติวตฺโต ยมตํ สุเมโธ
อหํ วทามีติปิ โส เวทยฺย
มมํ วทนฺตีติปิ โส เวทยฺย
โวหารมตฺเตน โส โวหเรยฺยาติ[๒]

กิเลสเป็นเครื่องผูกทั้งหลาย มิได้มีแก่ภิกษุที่ละมานะเสียได้แล้ว มานะและคันถะทั้งปวงอันภิกษุนั้นจำกัดเสียแล้ว ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาดี ล่วงเสียแล้วซึ่งความสำคัญ ภิกษุนั้นพึงกล่าวว่าเราพูดดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกับเราดังนี้บ้าง ภิกษุนั้นฉลาด ทราบคำพูดในโลก คือกล่าวตามสมมติที่พูดกัน

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๑, ๒๑

แสงสว่างในโลก ๔ อย่าง

(๒๒๔) จตฺตาโร โลเก ปชฺโชตา ปญฺจเมตฺถ น วิชฺชติ
ทิวา ตปติ อาทิจฺโจ รตฺติมาภาติ จนฺทิมา
อถ อคฺคิ ทิวารตฺตึ ตตฺถ ตตฺถ ปกาสติ
สมฺพุทฺโธ ตปตํ เสฏฺโฐ เอสา อาภา อนุตฺตรา[๑]

แสงสว่างทั้งหลายมีอยู่ ๔ อย่างในโลก แสงสว่างที่ ๕ มิได้มีในโลกนี้ ดวงอาทิตย์สว่างในกลางวัน ดวงจันทร์สว่างในกลางคืน อนึ่ง ไฟย่อมรุ่งเรืองทั้งในกลางวันและกลางคืนทุกหนแห่ง พระสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างของสัมพุทธเจ้าเป็นแสงสว่างอย่างเยี่ยม

พระนิพพานย่อมไม่เป็นที่ตั้งแห่งนามรูป

(๒๒๕) ยตฺถ อาโป จ ปฐวี เตโช วาโย น คาธติ
อโต สรา นิวตฺตนฺติ เอตฺถ วฏฺฏํ น วตฺตติ
เอตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ[๒]

น้ำ ดิน ไฟ ลม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ใด สงสารทั้งหลายก็ย่อมไม่มีในที่นั้น วัฏฏะย่อมไม่เป็นไปในที่นั้น นามก็ดี รูปก็ดี ย่อมดับหมดในที่นั้น

บุคคลผู้ไม่ขวนขวายในโลก

(๒๒๖) หิตฺวา อคารํ ปพฺพชิตา หิตฺวา ปุตฺตํ ปสุมฺปิยํ
หิตฺวา ราคญฺจ โทสญฺจ อวิชฺชญฺจ วิราชิย
ขีณาสวา อรหนฺโต เต โลกสฺมึ อนุสฺสุกาติ ฯ[๓]

บุคคลทั้งหลายละเรือน ละบุตร ละปศุสัตว์ทั้งหลายออกบวชแล้ว กำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาเสียแล้ว เป็นผู้ยังอาสวะให้สิ้นไปแล้ว เป็นผู้ไกลจากกิเลส บุคคลพวกนั้นเป็นผู้ไม่ขวนขวายในโลก

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๒, ๒๒, ๒๓

เมื่อถอนตัณหาอันมีอวิชชาเป็นมูลได้แล้วจึงออกจากทุกข์ได้

(๒๒๗) เฉตฺวา นทฺธึ วรตฺตญฺจ อิจฺฉาโลภญฺจ ปาปกํ
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห เอวํ ยาตฺรา ภวิสฺสติ[๑]

ตัดความผูกโกรธด้วยกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดด้วย ความปรารถนาและความโลภอันลามกด้วย ถอนตัณหาอันมีอวิชชาเป็นมูลแล้วอย่างนี้ ความออกไปจากทุกข์จึงจักมีได้

บัณฑิตผู้ละความพอใจในนามรูปได้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์

(๒๒๘) ปญฺจ กามคุณา โลเก มโนฉฏฺฐา ปเวทิตา
เอตฺถ ฉนฺทํ วิราชิตฺวา เอวํ ทุกฺขา ปมุจฺจติ[๒]

กามคุณ ๕ มีใจเป็นที่ ๖ บัณฑิตประกาศแล้วในโลก บุคคลเลิกความพอใจในนามรูปนี้ได้แล้ว ก็พ้นจากทุกข์ได้อย่างนี้ บุคคลทราบสัทธรรมของสัตบุรุษแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

(๒๒๙) สพฺภิเรว สมาเสถ สพฺภิ กุพฺเพถ สนฺถวํ
สตํ สทฺธมฺมญฺญาย สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ[๓]

บุคคลควรนั่งร่วมกับสัตบุรุษ ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ บุคคลทราบสัทธรรมของสัตบุรุษแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

บุคคลควรกำจัดความตระหนี่อันเป็นสนิมในใจ

(๒๓๐) ยสฺเสว ภีโต นททาติ มจฺฉรี ตเทว อททโต ภยํ
ชิฆจฺฉา จ ปิปาสา จ ยสฺส ภายติ มจฺฉรี
ตเมว พาลํ ผุสติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ
ตสฺมา วิเนยฺยมจฺเฉรํ ทชฺชา ทานํ มลาภิภู
ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ[๔]

๑–๒–๓–๔ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๓, ๒๓, ๒๕, ๒๖

คนตระหนี่กลัวภัยใด ย่อมให้ทานไม่ได้ ภัยนั้นนั่นแล ย่อมมีแก่คนตระหนี่ผู้ไม่ให้ทาน คนตระหนี่ย่อมกลัวความหิวและความกระหายใด ความหิวและความกระหายนั้นย่อมถูกต้องคนตระหนี่นั้นนั่นแล ผู้เป็นพาลทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า ฉะนั้น บุคคลควรกำจัดความตระหนี่อันเป็นสนิมในใจแล้วให้ทานเถิด เพราะบุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า

อสัตบุรุษและสัตบุรุษย่อมมีที่ไปไม่เหมือนกัน

(๒๓๑) ทุทฺททํ ททมานานํ ทุกฺกรํ กมฺม กุพฺพตํ
อสนฺโต นานุกุพฺพนฺติ สตํ ธมฺโม ทุรนฺวโย
ตสฺมา สตญฺจ อสตญฺจ นานา โหติ อิโต คติ
อสนฺโต นิรยํ ยนฺติ สนฺโต สคฺคปรายนา[๑]

ทาน พวกพาลชนเมื่อให้ก็ให้ได้ยาก กุศลธรรมพวกพาลชนเมื่อทำก็ทำได้ยาก พวกอสัตบุรุษย่อมไม่ทำตามธรรมของสัตบุรุษ อันพวกอสัตบุรุษดำเนินตามได้แสนยาก เพราะฉะนั้นการไปจากโลกนี้ของพวกสัตบุรุษและของพวกอสัตบุรุษจึงต่างกัน พวกอสัตบุรุษย่อมไปสู่นรก พวกสัตบุรุษย่อมเป็นผู้ดำเนินไปสู่สวรรค์

ทานที่เบียดเบียนสัตว์อื่นย่อมมีผลน้อย

(๒๓๒) ททนฺติ เหเก วิสเม นิวิฏฺฐา
ฆตฺวา วธิตฺวา อถ โสจ
สา ทกฺขิณา อสฺสุมุขา สทณฺฑา
สเมน ทินฺนสฺส น อคฺฆเมติ
เอวํ สหสฺสาน สหสฺสยาคินํ
กลํปิ นาคฺฆนฺติ ตถาวิธสฺส เตติ[๒]

บุคคลเหล่าหนึ่งตั้งอยู่ในกรรมอันปราศจากความสงบ (ปราศจากธรรม) แล้วโบยเขา ฆ่าเขา ทำให้เขาเศร้าโศกแล้วให้ทาน ทานนั้นจัดว่าทานมีหน้าอัน

๑–๒ สังยุตฺตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๖, ๒๗

นองด้วยน้ำตา จัดว่าทานเป็นไปด้วยอาชญา จึงย่อมไม่เข้าถึงส่วนแห่งทานที่ให้ด้วยความสงบ (ประพฤติธรรม) เมื่อบุรุษแสนหนึ่งบูชาภิกษุพันหนึ่ง หรือบริจาคทรัพย์พันกหาปนะ การบูชาของบุรุษเหล่านั้นย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของบุรุษอย่างนั้นโดยนัยอย่างนี้

ธรรมบทย่อมประเสริฐกว่าทาน

(๒๓๓) สทฺธาหิ ทานํ พหุธา ปสตฺถํ
ทานา จ โข ธมฺมปทํว เสยฺโย
ปุพฺเพว หิ ปุพฺพตเรว สนฺโต
นิพฺพานเมวชฺฌคมุํ สปญฺญา[๑]

ก็ทานอันบัณฑิตสรรเสริญแล้ว โดยส่วนมาก โดยแท้ แต่ธรรมบท (นิพพาน) นั้นแหละประเสริฐกว่าทาน เพราะว่าสัตบุรุษทั้งหลายผู้มีปัญญาในกาลก่อนก็ดี ในกาลก่อนกว่าก็ดี ได้บรรลุซึ่งนิพพานแล้วโดยแท้จริง

บุคคลใดมีความโกรธอยู่ภายในบุคคลนั้นชื่อว่าสอดสวมเวร

(๒๓๔) ตถาคตสฺส พุทฺธสฺส สพฺพภูตานุกมฺปิโน
ตสฺสจฺจยา น วิชฺชนฺติ ตสฺส นตฺถิ อปาหตํ
โส น สมฺโมหมาปาทิ โสธ ธีโร สทา สโตติ
อวจยํ เทสยนฺตีนํ โย เจ น ปฏิคณฺหติ
โกปนฺตโร โทสครุ ส เวรํ ปฏิมุจฺจติ
ตํ เวรํ นาภินนฺทามิ ปฏิคฺคณฺหามิ โวจฺจยํ[๒]

โทษทั้งหลายก็ไม่มี ความผิดก็ไม่มีแก่พระตถาคตนั้นผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้เอ็นดูแก่สัตว์ทั้งปวง พระตถาคตนั้นไม่ถึงแล้วซึ่งความหลงใหล พระตถาคตนั้นย่อมเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มีสติในการทั้งปวง เมื่อพวกท่านแสดงโทษอยู่ หาก

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๓๐, ๓๔

บุคคลใดมีความโกรธอยู่ในภายใน มีความขัดเคืองหนัก ย่อมไม่อดโทษให้ บุคคลนั้นย่อมสอดสวมเวร เราไม่ชอบเวรนั้น เราย่อมอดโทษแก่ท่านทั้งหลาย

ผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ย่อมบรรลุบรมสุข

(๒๓๕) ปมาทมนุยุญฺชนฺติ พาลา ทุมฺเมธิโน ชนา
อปฺปมาทญฺจ เมธาวี ธนํ เสฏฺฐํว รกฺขติ
มา ปมาทมนุยุญฺเชถ มา กามรติสนฺถวํ
อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ ปรมํ สุขํ[๑]

พวกพาลเป็นผู้มีปัญญาทราม ย่อมตามประกอบความประมาท ส่วนนักปราชญ์ย่อมรักษาความไม่ประมาทเหมือนบุคคลรักษาทรัพย์อันประเสริฐ บุคคลทั้งหลายอย่าตามประกอบความประมาท และอย่าตามประกอบความสนิทสนมด้วยอำนาจความยินดีทางกาม เพราะว่าบุคคลเมื่อไม่ประมาทแล้ว เพ่งพินิจอยู่ย่อมบรรลุบรมสุข

ผู้ที่พร่ำสอนธรรมชื่อว่าให้อมฤตธรรม

(๒๓๖) อนฺนโท พลโท โหติ วตฺถโท โหติ วณฺณโท
ยานโท สุขโท โหติ ทีปโท โหติ จกฺขุโท
โส จ สพฺพทโท โหติ โย ททาติ อุปสฺสยํ
อมตนฺทโท จ โส โหติ โย ธมฺมมนุสาสติ[๒]

บุคคลให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปโคมไฟ ชื่อว่าให้จักษุ และผู้ที่ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่พร่ำสอนธรรมชื่อว่าให้อมฤตธรรม

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๓๖, ๔๔

บุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า

(๒๓๗) เย นํ ททนฺติ สทฺธาย วิปฺปสนฺเนน เจตสา
ตเมว อนฺนํ ภชติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ
ตสฺมา วิเนยฺย มจฺเฉรํ ทชฺชา ทานํ มลาภิภู
ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ[๑]

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใสแล้ว ให้อาหารนั้นด้วยศรัทธา อาหารนั้นแล ย่อมพนอเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะเหตุนั้น บุคคลพึงนำความตระหนี่ให้ปราศไป พึงข่มความตระหนี่ซึ่งเป็นตัวมลทินเสียแล้วให้ทาน เพราะบุญทั้งหลายเป็นที่พึ่งของเหล่าสัตว์ในโลกหน้า

ยานที่ไปสู่พระนิพพาน

(๒๓๘) อุชุโก นาม โส มคฺโค อภยา นาม สา ทิสา
รโถ อกุชฺชโน นาม ธมฺมจกฺเกหิ สํยุโต
หิริ ตสฺส อปาลมฺโพ สตสฺส ปริวารณํ
ธมฺมาหํ สารถึ พฺรูมิ สมฺมาทิฏฺฐิปุเร ชวํ
ยสฺส เอตาทิสํ ยานํ อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา
ส เว เอเตน ยาเนน นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก[๒]

ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัย รถชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาของรถนั้น สติ เป็นเกราะกั้นของรถนั้น เรากล่าวธรรมมีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่าเป็นสารถี ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม เขาย่อมไปในสำนักพระนิพพานด้วยยานนี้แหละ

๑—๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๔๔, ๔๕

ชนเหล่าใดได้บุญทั้งกลางวันและกลางคืนและไปสวรรค์

(๒๔๐) อารามโรปา วนโรปา เย ชนา เสตุการกา
ปปญฺจ อุทปานญฺจ เย ททนฺติ อุปสฺสยํ
เตสํ ทิวา จ รตฺโต จ สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ
ธมฺมฏฺฐา สีลสมฺปนฺนา เต ชนา สคฺคคามิโน[๑]

ชนเหล่าใดสร้างอาราม (สวนไม้ดอกไม้ผล) ปลูกหมู่ไม้ (ให้ร่มเงา) สร้างสะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำเป็นทาน และบ่อน้ำ บ้านที่พักพาอาศัย ชนเหล่านั้นย่อมมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นผู้ไปสวรรค์

โทษของผู้กีดขวางและห้ามผู้อื่นทำบุญ

(๒๔๑) เยธ มจฺฉริโน โลเก กทริยา ปริภาสกา
อญฺเญสํ ททมานานํ อนฺตรายกรา นรา
นิรยํ ติรจฺฉานโยนึ ยมโลกูปปชฺชเร
สเจ เอนฺติ มนุสฺสตฺตํ ทลิทฺเท ชายเร กุเล
โจฬํ ปิณฺโฑ รตี ขิฑฺฑา ยตฺถ กิจฺเฉน ลพฺภติ
ปรโต อาสีสเร พาลา ตมฺปิ เตสํ น ลพฺภติ
ทิฏฺเฐ ธมฺเม ส วิปาโก สมฺปราโย จ ทุคฺคติ[๒].

คนเหล่าใดในโลกนี้เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา ทำการกีดขวางคนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่ คนเหล่านั้นย่อมเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน หรือยมโลก ถ้าหากถึงความเป็นมนุษย์ ก็เกิดในสกุลคนยากจน ซึ่งจะหาท่อนผ้า อาหาร ความร่าเริง และความสนุกสนานได้โดยยาก คนพาลเหล่านั้นต้องประสงค์สิ่งใดแต่ผู้อื่น เขาย่อมไม่ได้แม้สิ่งนั้นสมความปรารถนา นั่นเป็นผลในภพนี้ และภพหน้าก็ยังเป็นทุคติอีกด้วย

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๔๖, ๔๗

ผลของผู้เคารพต่อพระรัตนตรัยและให้ทาน

(๒๔๒) เยธ ลทฺธา มนุสฺสตฺตํ   วทญฺญู วีตมจฺฉรา
พุทฺเธ ปสนฺนา ธมฺเม จ   สงฺเฆ จ ติพฺพคารวา
เอเต สคฺเค ปกาเสนฺติ   ยตฺถ เต อุปปชฺชเร
สเจ เอนฺติ มนุสฺสตฺตํ   อฑฺเฒ อาชายเร กุเล
โจฬํ ปิณฺโฑ รตึ ขิฑฺฑา   ยตฺถากิจฺเฉน ลพฺภติ
ปรสมฺภเตสุ โภเคสุ   วสวตฺตีว โมทเร
ทิฏฺเฐ ธมฺเม ส วิปาโก   สมฺปราโย จ สุคติ[๑]

ชนเหล่าใดในโลกนี้ ได้ความเป็นมนุษย์แล้ว รู้ถ้อยคำปราศจากความตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าพระธรรมและพระสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพแรงกล้า ชนเหล่านี้ย่อมปรากฏในสวรรค์อันเป็นที่อุบัติ หากถึงความเป็นมนุษย์ย่อมเกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ได้ผ้าอาหารความร่าเริงและความสนุกสนานโดยไม่ยาก พึงมีอำนาจแผ่ไปในโภคทรัพย์ที่พึ่งอื่นหาสะสมไว้ บันเทิงใจอยู่ นั่นเป็นวิบากในภพนี้ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติ

ศีลให้ผลจนชรา ศรัทธาให้ผลสำเร็จ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย

(๒๔๓) สีลํ ยาว ชรา สาธุ   สทฺธา สาธุ ปติฏฺฐิตา
ปญฺญา นรานํ รตนํ   ปุญฺญํ โจเรหิ ทูหรํ[๒]

ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จจนกระทั่งชรา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญอันโจรลักไปได้โดยยาก

(๒๔๔) สีลํ อชรสา สาธุ   สทฺธา สาธุ อธิฏฺฐิตา
ปญฺญา นรานํ รตนํ   ปุญฺญํ โจเรหิ หาริยํ[๓]

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๔๗, ๕๐

ศีลเพราะไม่ชำรุดจึงยังประโยชน์ให้สำเร็จ ศรัทธาดำรงมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญอันบุคคลพึงนำไปให้พ้นจากพวกโจรได้

มิตรที่ติดตามไปถึงภพหน้า

(๒๔๕) สตฺโถ ปสวโต มิตฺตํ มาตา มิตฺตํ เสก ฆเร
สหาโย อตฺถชาตสฺส โหติ มิตฺตํ ปุนปฺปุนํ
สยํ กตานิ ปุญฺญานิ ตํ มิตฺตํ สมฺปรายิกํ[๑]

พวกเกวียน พวกโค ย่อมเป็นมิตรของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน สหายเป็นมิตรของผู้มีธุระเกิดขึ้นเนือง ๆ บุญที่ตนทำเองเป็นมิตรติดตามไปถึงภพหน้า

ตัณหายังคนให้เกิด

(๒๔๖) ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ จิตฺตมสฺส วิธาวติ
สตฺโต สํสารมาปาทิ ทุกฺขมสฺส มหพฺภยํ[๒]

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อมวิ่งพล่าน สัตว์เวียนว่ายไปยังสงสาร ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของเขา

(๒๔๖) ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ จิตฺตมสฺส วิธาวติ
สตฺโต สํสารมาปาทิ กมฺมํ ตสฺส ปรายนํ[๓]

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อมวิ่งพล่าน สัตวเวียนว่ายไปยังสงสาร กรรมเป็นที่พำนักของสัตว์นั้น

อะไรเป็นทางผิดสิ้นไปตามคืนวันเป็นมลทินของพรหมจรรย์

(๒๔๗) ราโค อุปฺปโต อกฺขาติ วโย รตฺตินฺทิวกฺขโย
อิตฺถี มลํ พฺรหฺมจริยสฺส เอตฺถายํ สชฺชเต ปชา
ตโป จ พฺรหฺมจริยญฺจ ตํ สินานมโนทกํ[๔]

๑–๒–๓–๔ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๕๐, ๕๑, ๕๒, ๕๓

ราคะอันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นทางผิด วัยย่อมไปตามคืนและวัน หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ หมู่สัตว์นี้ย่อมติดอยู่ในหญิงนี้ ตบะและพรหมจรรย์นั้นมิใช่น้ำ แต่เป็นเครื่องชำระล้าง

อะไรเป็นเพื่อนของคนปกครองคนและควรยินดีในอะไร จึงจะพ้นจากทุกข์ได้

(๒๔๘) สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหติ ปญฺญา เจนํ ปสาสติ
นิพฺพานาภิรโต มจฺโจ สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ[๑]

ศรัทธาเป็นเพื่อนของคน ปัญญาเป็นผู้ปกครองคนนั้น สัตว์ยินดีในนิพพาน จึงพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือชื่อ

(๒๔๙) นามํ สพฺพํ อนฺธภวิ นามา ภิยฺโย น วิชฺชติ
นามสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคู[๒]

ชื่อย่อมครอบงำสิ่งทั้งปวง สิ่งทั้งปวงที่ยิ่งไปกว่าชื่อไม่มี สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือชื่อ

โลกอันจิตนำไป

(๒๕๐) จิตฺเตน นียติ โลโก จิตฺเตน ปริกิสฺสติ
จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคู[๓]

โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อมเสือกไสไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือจิต

โลกถูกตัณหาพาไป

(๒๕๑) ตณฺหาย นียติ โลโก ตณฺหาย ปริกิสฺสติ
ตณฺหาย เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคู[๔]

โลกอันตัณหาย่อมนำไป อันตัณหาย่อมเสือกไสไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือตัณหา

๑–๒–๓–๔ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๕๓, ๕๔, ๕๔, ๕๕

ความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบโลก

(๒๕๒) นนฺทิสญฺโญชโน โลโก　วิตกฺกสฺส วิจารณํ
ตณฺหาย วิปฺปหาเนน　นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ[๑]

โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละตัณหาเสียได้ขาด จึงเรียกว่านิพพาน

เมื่อละตัณหาเสียได้จึงตัดเครื่องผูกได้หมด

(๒๕๓) นนฺทิสมฺพนฺธโน โลโก　วิตกฺกสฺส วิจารณํ
ตณฺหาย วิปฺปหาเนน　สพฺพํ ฉินฺทติ พนฺธนํ[๒]

โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละตัณหาเสียได้ขาดจึงตัดเครื่องผูกได้ทั้งหมด

ความอยากเผาโลกให้ร้อนในกาลทุกเมื่อ

(๒๕๔) มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก　ชราย ปริวาริโต
ตณฺหาสลฺเลน โอติณฺโณ　อิจฺฉาธูปายิโต สทา[๓]

โลกอันมฤตยูจำกัดแล้ว อันอวิชชาล้อมไว้แล้ว อันลูกศรคือตัณหาเสียบแล้ว อันความอยากเผาให้ร้อนแล้วในกาลทุกเมื่อ

โลกตั้งอยู่ในทุกข์

(๒๕๕) ตณฺหาย อุฑฺฑิโต โลโก　ชราย ปริวาริโต
มจฺจุนา ปิหิโต โลโก　ทุกฺเข โลโก ปติฏฺฐิโต[๔]

โลกอันตัณหาดักไว้ อันชราล้อมไว้ โลกอันมฤตยูปิดไว้ โลกตั้งอยู่แล้วในทุกข์

๑-๒-๓-๔ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๕๔, ๕๕, ๕๕, ๕๕

โลกย่อมเดือดร้อนเพราะอายตนะ ๖

(๒๕๖) ฉสุ โลโก สมุปฺ ปนฺโน ฉส กุพฺพติ สนฺถวํ
ฉนฺนเมว อุปาทาย ฉสุ โลโก วิหญฺญติ[๑]

เมื่ออายตนะ ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น โลกย่อมทำความชมเชยในอายตนะ ๖ โลกยึดถืออายตนะ ๖ นั่นแหละ โลกย่อมเดือดร้อนเพราะอายตนะ ๖

ฆ่าอะไรจึงอยู่เป็นสุข จึงไม่เศร้าโศก

(๒๕๗) โกธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ โกธ ฆตฺวา น โสจรติ
โกธสฺส วิสมูลสฺส มธุรคฺคสฺส เทวเต
วธฺ อริยา ปสํสนฺติ ตญฺหิ ฆตฺวาหิ น โสจติ[๒]

ฆ่าความโกรธเสียได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าความโกรธเสียจึงไม่เศร้าโศก เทวดาและพระอริยเจ้าทั้งหลาย สรรเสริญการฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะฆ่าความโกรธนั้นเสียแล้วย่อมไม่เศร้าโศก

อะไรเป็นเครื่องปลื้มใจนำสุขมาให้เป็นรถที่ดีและมีชีวิตประเสริฐ

(๒๕๘) สทฺธีธ วิตฺตํ วิปุริสสฺส เสฏฺฐํ
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ
ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ[๓]

ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างประเสริฐของคนในโลกนี้ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ความจริงเท่านั้นที่เป็นรถที่ดียิ่งกว่ารถทั้งหลาย คนที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ

ราชาเป็นสง่าของแว่นแคว้น ภัสดาเป็นสง่าของสตรี

(๒๕๙) ธโช รถสฺส ปญฺญาณํ ธูโม ปญฺญาณมคฺคิโน
ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณํ ภตฺตา ปญฺญาณมิตฺถิยา[๔]

๑–๒–๓–๔ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๕๖, ๕๗, ๕๗, ๕๘

ธงเป็นสง่าของรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ พระราชาเป็นสง่าของแว่นแคว้น ภัสดาเป็นสง่าของสตรี

บรรดาสิ่งที่ประเสริฐ

(๒๖๐) วิชฺชา อุปฺปตตํ เสฏฺฐา อวิชฺชา นิปตตํ วรา
สงฺโฆ ปวชมานานํ พุทฺโธ ปวทตํ วโร[๑]

บรรดาสิ่งที่งอกขึ้น ความรู้เป็นประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป อวิชชาเป็นประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินด้วยเท้า พระสงฆ์เป็นประเสริฐ บรรดาชนผู้แถลงการม พระพุทธเจ้าเป็นประเสริฐ

ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ๕ อย่างไม่ต้องกลัวปรโลก

(๒๖๑) วาจํ มนญฺจ ปณิธาย สมฺมา
กาเยน ปาปานิ อกุพฺพมาโน
พหุนฺนปานํ ฆรมาวสนฺโต
สทฺโธ มุทู สํวิภาคี วทญฺญู
เอเตสุ ธมฺเมสุ ฐิโต จตูสุ
ธมฺเม ฐิโต ปรโลกํ น ภาเย[๒]

บุคคลตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ มิได้ทำบาปด้วยกาย อยู่ครองเรือนมีข้าวและน้ำมาก เป็นผู้มีศรัทธา เป็นผู้อ่อนโยน มีปกติเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทราบถ้อยคำ ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ชื่อว่าเป็นผู้ดำรงในธรรม ไม่ต้องกลัวปรโลก

โลกมีช่องอยู่ ๖ ช่อง

(๒๖๒) รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ
ราโค อุปฺปโถติ วุจฺจติ
โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ วโย รตฺตินฺทิวกฺขโย

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๕๘, ๕๘

อิตฺถี มลํ พฺรหฺมจริยสฺส เอตฺถายํ สชฺชเต ปชา
ตโป จ พฺรหฺมจริยญฺจ ตํ สินานมโนทกํ
ฉ โลกสฺมิ ฉิทฺทานิ ยตฺถจิตฺตํ น ติฏฺฐติ
อาลสฺยญฺจ ปมาโท จ อนุฏฺฐานมสํยโม
นิทฺทา ตนฺที จ เต ฉิทฺเท สพฺพโส ตํ วิวชฺชเย[๑]

รูปของสัตว์ทั้งหลายย่อมทรุดโทรม นามและโคตรย่อมไม่ทรุดโทรม ราคะท่านเรียกว่าทางผิด ความโลภเป็นอันตรายของธรรม วัยสิ้นไปตามวันตามคืน หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ หมู่สัตว์นี้ย่อมข้องอยู่ในหญิงนี้ ตบะและพรหมจรรย์ทั้งสองนั้นมิใช่น้ำ แต่เป็นเครื่องชำระล้าง ในโลกนี้มีช่องอยู่ ๖ ช่อง ที่จิตไม่ตั้งอยู่ได้ คือ ความเกียจคร้าน ๑ ความประมาท ๑ ความไม่หมั่น ๑ ความไม่สำรวม ๑ ความมักหลับ ๑ ความอ้างเลขไม่ทำงาน ๑ พึงเว้นช่องทั้ง ๖ เหล่านั้นเสียโดยประการทั้งปวงเถิด

อำนาจเป็นใหญ่ในโลก

(๒๖๓) วโส อิสฺสริยํ โลเก อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตมํ
โกโธ สตฺถมลํ โลเก โจรา โลกสฺมิมพฺพุทา
โจรํ หรนฺตํ วาเรนฺติ หรนฺโต สมโณ ปิโย
สมณํ ปุนปฺปุนายนฺตํ อภินนฺทนฺติ ปณฺฑิตา[๒]

อำนาจเป็นใหญ่ในโลก หญิงเป็นสูงสุดแห่งพัณฑะทั้งหลาย ความโกรธเป็นดังสนิมศัตราในโลก พวกโจรเป็นเสนียดในโลก โจรนำของไปอยู่ย่อมถูกห้าม แต่สมณะนำไปกลับเป็นที่รัก สมณะมาหาบ่อย ๆ บัณฑิตย่อมยินดีต้อนรับ

วาจาที่ดีควรปล่อย วาจาที่ไม่ดีไม่ควรปล่อย

(๒๖๔) อตฺตานํ น ททเท โปโส อตฺตานํ น ปริจฺจเช
วาจํ มุญฺเจยฺย กลฺยาณึ ปาปิกญฺจ น โมจเย[๓]

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๕๙, ๖๐, ๖๐

บุรุษไม่พึงให้ซึ่งตน ไม่พึงสละซึ่งตน วาจาที่ดีควรปล่อย แต่วาจาที่ลามกไม่ควรปล่อย

ความอยากละได้ยากในโลก

(๒๖๕) สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺยํ สิริ โภคานมาสโย
อิจฺฉา นรํ ปริกสฺสติ อิจฺฉา โลกสฺมิ ทุชฺชหา
อิจฺฉาพทฺธา ปุถู สตฺตา ปาเสน สกุณี ยถา[๑]

ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่งเสบียง สิริ (คือมิ่งขวัญ) เป็นที่มานอนแห่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย ความอยากย่อมเสือกไสนรชนไป ความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในความอยาก เหมือนนกติดบ่วง

สมณะไม่เป็นข้าศึกในโลก

(๒๖๖) สมณีธ อรณา โลเก สมณานํ วุสิตํ น นสฺสติ
สมณา อิจฺฉํ ปริชานนฺติ สมณานํ โภชิสิยํ สทา
สมณํ มาตา ปิตา ภาตา วนฺทนฺติ น ปติฏฺฐิตํ
สมณีธ ชาติหีนํ อภิวาเทนฺติ ขตฺติยา[๒]

สมณะทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นข้าศึกในโลก พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของสมณะทั้งหลายย่อมไม่เสื่อม สมณะทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ความอยากได้ ความเป็นไทย่อมมีแก่สมณะทั้งหลายทุกเมื่อ มารดาบิดาหรือพี่น้องย่อมว่าบุคคลนั้น ผู้ตั้งมั่น (ในศีล) คือสมณะ ถึงพวกกษัตริย์ก็อภิวาทสมณะในธรรมวินัยนี้ผู้มีชาติต่ำ

บุคคลที่เทวดาทั้งหลายบูชา

(๒๖๗) โย สีลวา ปญฺญวา ภาวิตตฺโต
สมาหิโต ฌานรโต สติมา
สพฺพสฺส โสกา วิคตา ปหีนา

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๖๑–๖๑

ขีณาสโว อนฺติมเทหธารี
ตถาวิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ
ตถาวิโธ ทุกฺขมติจฺจ อิริยติ
ตถาวิธํ เทวตา ปูชยํ[๑]

บุคคลใดมีศีล มีปัญญา มีตนอบรมแล้ว มีจิตตั้งมั่นยินดีในฌาน มีสติ เขาปราศจากความโศกทั้งหมด ละได้ขาดแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว ทรงไว้ซึ่งร่างกายมีในที่สุด บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลชนิดนั้นว่าเป็นผู้มีศีล เรียกบุคคลชนิดนั้นว่าเป็นผู้มีปัญญา บุคคลชนิดนั้นล่วงทุกข์อยู่ได้ เทวดาทั้งหลายบูชาบุคคลชนิดนั้น

ความเพลิดเพลินคือความทุกข์

(๒๖๘) อฆชาตสฺส เว นนฺทิ นนฺทิชาตสฺส เว อฆํ
อนนฺทิ อนิโฆ ภิกฺขุ เอวํ ชานาหิ อาวุโส[๒]

ผู้มีทุกข์นั่นแหละจึงมีความเพลิดเพลิน ผู้มีความเพลิดเพลินนั่นแหละจึงมีทุกข์ ภิกษุย่อมเป็นผู้ไม่มีความเพลิดเพลิน จึงไม่มีทุกข์

ไม่ควรดูหมิ่นในสิ่งที่เล็ก ๔ อย่าง

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ของ ๔ อย่างนี้ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย[๓] ๔ อย่างนั้นเป็นไฉน ของ ๔ อย่างคือ

๑. กษัตริย์ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์
๒. งูไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าตัวเล็ก
๓. ไฟไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย
๔. ภิกษุไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม

๑—๒—๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๗๔, ๗๖, ๙๙

นรชนไม่พึงดูหมิ่นกษัตริย์ ผู้ถึงพร้อมด้วยพระชาติ มีพระชาติสูง ผู้ทรงพระยศว่ายังทรงพระเยาว์ เพราะเหตุว่าพระองค์เป็นมนุษย์ชั้นสูง ได้เสวยราชสมบัติแล้ว ทรงพระพิโรธขึ้น ย่อมทรงพระราชอาชญาอย่างหนักแก่เขาได้ ฉะนั้นผู้รักษาชีวิตของตน พึงงดเว้นการสบประมาทกษัตริย์นั้นเสีย

นรชนเห็นงูที่บ้าน หรือที่ป่าก็ตาม ไม่พึงดูถูกดูหมิ่นว่าตัวเล็ก เพราะเหตุว่างูเป็นสัตว์มีพิษ มีเดช ย่อมเที่ยวไปด้วยรูปร่างต่าง ๆ งูนั้นมากัดชายหญิงผู้พลั้งเผลอในบางคราวได้ ฉะนั้นผู้รักษาชีวิตของตนพึงงดเว้นการสบประมาทงูนั้นเสีย

นรชนไม่พึงดูถูกดูหมิ่นไฟที่กินเชื้อมากลุกเป็นเปลวมีทางดำ (ที่ที่ไฟไหม้ไปดำ) ว่าเล็กน้อย เพราะว่าไฟนั้นได้เชื้อแล้วก็เป็นกองใหญ่ อาจลามไหม้ชายหญิงผู้พลั้งเผลอในบางคราวได้ ฉะนั้นผู้รักษาชีวิตของตนจึงงดเว้นการสบประมาทไฟนั้นเสีย

แต่ว่าป่าใดที่ถูกไฟไหม้จนดำไปแล้ว เมื่อวันคืนล่วงไป ๆ พันธุ์หญ้าหรือต้นไม้ยังงอกขึ้นที่ป่านั้นได้ ส่วนผู้ใดถูกภิกษุผู้มีศีลแผดเผาด้วยเดช บุตรธิดาและปศุสัตว์ของผู้นั้นย่อมพินาศ ทายาทของเขาก็ย่อมไม่ได้รับทรัพย์มรดก เขาเป็นผู้ไม่มีเผ่าพันธ์ ย่อมเป็นเหมือนตาลยอดด้วน

ฉะนั้นแล บุคคลผู้เป็นบัณฑิตพิจารณาเห็นงู เห็นไฟ กษัตริย์ผู้ทรงยศ และภิกษุผู้มีศีลว่าเป็นภัยแก่ตน พึงประพฤติต่อสิ่งนั้นโดยชอบทีเดียว

ธรรมของสัปบุรุษย่อมไม่ถึงซึ่งชรา

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

(๒๖๙) ชีรนฺติ เว ราชรถา สุจิตฺตา
อโถ สรีรมฺปิ ชรํ อุเปติ
สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ
สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ [๑]

---

๑ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๐๒

ราชรถอันวิจิตรดี ย่อมชำรุดโดยแท้ อนึ่ง แม้สรีระก็ย่อมเข้าถึงชรา แต่ว่าธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษเท่านั้นย่อมรู้กันได้กับสัตบุรุษ

ความสุขนั้นมิได้เป็นผลของบุคคลผู้ทำชั่วจะพึงได้

(๒๗๐) อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา　　น นํ ปาเปน สํยุเช
น หิ ตํ สุลภํ โหติ　　สุขํ ทุกฺกฏการินา
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส　　ชหโต มนุสํ ภวํ
กึ หิ ตํ สุลภํ โหติ　　กิญฺจ อาทาย คจฺฉติ
กิญฺจสฺส อนุคํ โหติ　　ฉายาว อนุปายินี
อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ　　ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตํ หิ ตสฺส สกํ โหติ　　ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ　　ฉายาว อนุปายินี
ตสฺมา กเรยฺย กลฺยาณํ　　นิจยํ สมฺปรายิกํ
ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ　　ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ[๑]

ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รักก็ไม่พึงประกอบด้วยบาป เพราะว่าความสุขนั้นไม่เป็นผลที่บุคคลผู้ทำชั่วจะพึงได้โดยง่าย

เมื่อบุคคลถูกมรณะครอบงำ ละทิ้งภพมนุษย์ไปแล้ว ก็อะไรเล่าที่เป็นสมบัติของเขา และเขาย่อมพาเอาอะไรไปได้บ้าง อนึ่งอะไรเล่าจะติดตามเขาไปประดุจเงาติดตามตนไปฉะนั้น

ผู้ที่เกิดมาแล้วจำจะต้องตายในโลกนี้ ย่อมทำกรรมอันใดไว้ จักเป็นบุญหรือบาปทั้งสองประการ บุญและบาปนั้นแลย่อมเป็นสมบัติของเขา และเขาย่อมจะพาเอาบุญและบาปนั้นไปสู่ปรโลก อนึ่ง บุญและบาปนั้นย่อมเป็นของติดตามเขาไปประดุจเงาติดตามตนไปฉะนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลพึงทำกัลยาณกรรม สะสมไว้เป็นสมบัติในปรโลก เพราะว่าบุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก

---

๑ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๙๙–๑๐๒

พึงสำรวมไว้เป็นการดี

(๒๗๑) กาเยน สํวโร สาธุ สาธุ วาจาย สํวโร
มนสา สํวโร สาธุ สาธุ สพฺพตฺถ สํวโร
สพฺพตฺถ สํวุโต ลชฺชี รกฺขิโตติ ปวุจฺจติ[๑]

การสำรวมด้วยกายเป็นการดี การสำรวมด้วยวาจาเป็นการดี การสำรวมด้วยใจเป็นการดี การสำรวมในที่ทั้งปวงเป็นการดี บุคคลสำรวมในที่ทั้งปวงแล้วมีความละอายต่อบาป เรากล่าวว่าเป็นผู้รักษาตน

สัตว์ผู้มักมากในกามคุณย่อมไม่รู้สึกในการทำบาป

(๒๗๒) สารตฺตา กามโภเคสุ คิทฺธา กาเมสุ มุจฺฉิตา
อติสารํ น พุชฺฌนฺติ มิกา กูฏํว โอฑฺฑิตํ
ปจฺฉาสํ กฏุกํ โหติ วิปาโก หิสฺส ปาปโก[๒]

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้กำหนัดกล้าในโภคทรัพย์ที่น่าใคร่ มักมากหลงในกามคุณ ย่อมไม่รู้สึกในการก้าวล่วง (คือประพฤติผิดในสัตว์เหล่าอื่น) เหมือนพวกเนื้อไม่รู้สึกแร้วที่โก่งดักตนไว้ฉะนั้น ผลเผ็ดร้อนย่อมมีแก่สัตว์พวกนั้นในภายหลัง เพราะว่ากรรมเช่นนั้นมีวิบากเลวทราม

เครื่องพันธนาการที่ปลดได้ยาก

(๒๗๓) น ตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา
ยทายสํ ทารุชํ ปพฺพชญฺจ
สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ
ปุตฺเตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา
เอตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา
โอหารินํ สิถิลํ ทุปฺปมุญฺจํ

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๐๖–๑๐๗

เอตมฺปิ เฉตฺวาน ปริพฺพชนฺติ
อนเปกฺขิโน กามสุขํ ปหายาติ[๑]

นักปราชญ์ทั้งหลายไม่ได้กล่าวเครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ทำด้วยไม้ และทำด้วยเชือกว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่น นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าความรักใคร่พอใจนักในแก้วมณีและกุณฑล และความห่วงอาลัยในบุตรและภริยาทั้งหลายว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่น พาให้ตกต่ำ เป็นเครื่องจองจำที่หย่อน ๆ แต่ปลดเปลื้องได้ยาก นักปราชญ์ทั้งหลายตัดเครื่องจองจำเช่นนั้นแล้วออกบวช เป็นผู้ไม่มีห่วงอาลัยละกามสุขเสียแล้ว

คนส่วนมากงามแต่ภายนอก แต่ภายในสกปรก

(๒๗๔) น วณฺณรูเปน นโร สุชาโต
น วิสฺสเส อิตฺตรทสฺสเนน
สุสญฺญตานญฺหิ วิยญฺชเนน
อสญฺญตา โลกมิมํ จรนฺติ
ปฏิรูปโก มตฺติกกุณฺฑโล จ
โลหฑฺฒมาโส จ สุวณฺณฉนฺโน
จรนฺติ โลเก ปริวารฉนฺนา
อนฺโต อสุทฺธา พหิ โสภมานาติ[๒]

คนผู้เกิดมาดี ไม่ควรไว้วางใจ เพราะผิวพรรณและรูปร่าง ไม่ควรไว้วางใจเพราะการเห็นกันชั่วครู่เดียว เพราะว่านักบวชผู้ไม่สำรวมทั้งหลายย่อมเที่ยวไปยังโลกนี้ด้วยเครื่องบริขารของเหล่านักบวชของผู้สำรวมดีแล้วประดุจกุณฑลดินและมาสกโลหะหุ้มด้วยทองคำปลอมไว้ คนทั้งหลายไม่บริสุทธิ์ในภายใน งามแต่ภายนอก แวดล้อมด้วยบริวาร ท่องเที่ยวอยู่ในโลก

ธรรมที่ทำให้แก่ช้า

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๑๒–๑๑๕

(๒๗๕) มนุชสฺส สทา สติมโต
มตฺตํ ชานโต ลทฺธโภชเน
ตนุกสฺส ภวนฺติ เวทนา
สณิกํ ชีรติ อายุ ปาลยนฺติ[๑]

มนุษย์ผู้มีสติทุกเมื่อรู้จักประมาณในโภชนะที่ได้มา ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า ครองอายุได้ยืนนาน

ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมเป็นทุกข์

(๒๗๖) ชยํ เวรํ ปสวติ ทุกฺขํ เสติ ปราชิโต
อุปสนฺโต สุขํ เสติ หิตฺวา ชยปราชยนฺติ[๒]

ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ บุคคลละความชนะและความแพ้เสียแล้วจึงสงบระงับนอนเป็นสุข

ความหมุนเวียนแห่งกรรม

(๒๗๗) วิลุมฺปเตว ปุริโส ยาวสฺส อุปกปฺปติ
ยทา จญฺเญ วิลุมฺปนฺติ โส วิลุตฺโต วิลุมฺปติ
ฐานญฺหิ มญฺญติ พาโล วาว ปาปํ น ปจฺจติ
ยทา จ ปจฺจติ ปาปํ อถ (พาโล) ทุกฺขํ นิคจฺฉติ
ลภติ หนฺตา หนฺตารํ เชตารํ ลภเต ชยํ
อกฺโกสโก จ อกฺโกสํ โรเสตารญฺจ โรสโก
อถ กมฺมวิวฏฺเฏน โส วิลุตฺโต วิลุมฺปติ[๓]

บุรุษผู้แย่งชิงเขาได้ ก็ชั่วกาลที่การแย่งชิงของเขาพอสำเร็จได้ แต่เมื่อใดคนเหล่าอื่นย่อมแย่งชิงผู้แย่งชิงเขามานั้น ย่อมถูกเขากลับแย่งชิงคืนเมื่อนั้น

๑–๒–๓ สังยุตตรนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๑๙–๑๒๒–๑๒๔

เพราะว่าคนพาลย่อมสำคัญว่าเป็นฐานะตราบเท่าที่บาปยังไม่ให้ผล แต่เมื่อบาปให้ผลเมื่อใด คนพาลย่อมเข้าถึงทุกข์เมื่อนั้น

ผู้ฆ่าย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้ชนะย่อมได้รับการชนะตอบ ผู้ด่าเขาย่อมได้รับการด่าตอบ และผู้ขึ้งเคียดย่อมได้รับความขึ้งเคียดตอบ ฉะนั้น เพราะความหมุนเวียนแห่งกรรม ผู้แย่งชิงเขานั้นย่อมถูกเขากลับแย่งชิงคืน

สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า:-

(๒๗๘) อิตฺถีปิ หิ เอกจฺจิยา　　เสยฺยา โปส ชนาธิป
เมธาวินี สีลวตี　　สสฺสุเทวา ปติพฺพตา
ตสฺสา โย ชายตี โปโส　　สูโร โหติ ทิสมฺปติ
ตาทิสา สุภริยา ปุตฺโต　　รชฺชมฺปิ อนุสาสติ [๑]

ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าปวงชน แท้จริงแม้สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จงชุบเลี้ยงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีศีล ปฏิบัติแม่ผัวพ่อผัวดังเทวดา จงรักสามี บุรุษที่เกิดจากสตรีนั้น ย่อมเป็นคนแกล้วกล้า เป็นเจ้าแห่งทิศได้ บุตรของภริยาที่ดีเช่นนั้น แม้ราชสมบัติก็ครอบครองได้

บัณฑิตย่อมยังประโยชน์ทั้งสองไว้ได้

(๒๗๙) อายุํ อาโรคิยํ วณฺณํ　　สคฺคํ อุจฺจากุลีนตํ
รติโย ปตฺถยนฺเตน　　อุฬารา อปราปรา
อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ　　ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา
อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ　　อธิคฺคณฺหาติ ปณฺฑิโต
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ โย อตฺโถ　　โย จตฺโถ สมฺปรายิโก
อตฺถาภิสมยา ธีโร　　ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ [๒]

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๒๕–๑๒๖

บุคคลปรารถนาอยู่ซึ่งอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอันโอฬารต่อ ๆ ไป พึงบำเพ็ญความไม่ประมาท บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกริยาทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองคือประโยชน์ภพนี้และประโยชน์ภพหน้า เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ผู้มีปัญญาจึงได้นามว่าบัณฑิต

บุคคลในโลกนี้มี ๔ จำพวก

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในเชตวัน ได้ตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ดูก่อนมหาบพิตร บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล[๑] ๔ จำพวกนั้นเป็นไฉน คือ

๑. **ตโม ตมปรายโน** บุคคลผู้มืดแล้ว ย่อมมืดต่อไป
๒. **ตโม โชติปรายโน** บุคคลผู้มืดแล้วกลับสว่างต่อไป
๓. **โชติ ตมปรายโน** บุคคลผู้สว่างแล้วกลับมืดต่อไป
๔. **โชติ โชติปรายโน** บุคคลผู้สว่างแล้ว ย่อมสว่างต่อไป

ดูก่อน มหาบพิตร บุคคลอย่างไรที่ชื่อว่าบุคคลมืดแล้ว คงมืดต่อไป ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดมาในตระกูลอันต่ำ คือตระกูลจัณฑาล ในตระกูลช่างจักสาน ในตระกูลพราน ในตระกูลช่างรถ หรือในตระกูลคนเทหยากเยื่อ ซึ่งขัดสน มีข้าวน้ำ โภชนาหารน้อย มีอาชีพฝืดเคือง เป็นตระกูลที่หาอาหารและผ้านุ่งห่มได้โดยยาก และเขาก็เป็นคนที่มีศีลทางกามไม่น่าดูไม่น่าชม เป็นคนแคระ มีอาพาธมาก เป็นคนจักษุเสีย เป็นง่อย เป็นขนกระจอก หรือคนเปลี้ย มักหาข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่ม ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัยเครื่องประทีปไม่ค่อยได้ ทั้งเขาเหล่านั้นยังประพฤติทุจริตด้วยกายวาจา เมื่อเขาประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา และใจแล้ว ครั้นตายไปย่อมเข้าถึงอบายทุคติ วินิบาก นรก ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษพึงไปจากความมืดทึบ สู่

---

๑ สังยุตตนิกาย สควถวรรค ๑๕/๑๓๖

ความมืดทึบ หรือพึงไปจากความมืดมัวสู่ความมืดมัว หรือพึงไปจากโลหิตอันมีมลทินสู่โลหิตอันมีมลทินฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร ตถาคตกล่าวว่าบุคคลนี้มีอุปมัยฉันนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แล คือบุคคลที่ชื่อว่าเป็นผู้มืดมาแล้วคงมืดต่อไป

ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลชื่อว่าเป็นผู้มืดแล้วกลับสว่างต่อไปนั้นอย่างใด ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนเกิดมาในตระกูลอันต่ำทราม คือในตระกูลจันฑาล ในตระกูลช่างสาน ในตระกูลพราน ในตระกูลช่างรถ หรือในตระกูลคนเทหยากเยื่อ ฯลฯ มักหาข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ที่นอน ที่อาศัย และเครื่องประทีปไม่ได้ ถึงแม้กระนั้นเขาก็ประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจ ครั้นเมื่อเขาประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจแล้ว เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษพึงขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์ หรือพึงขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือพึงขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือพึงขึ้นจากคอช้างสู่ปราสาท แม้ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร ตถาคตย่อมกล่าวว่าบุคคลนี้มีอุปมัยฉันนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แลบุคคลชื่อว่าเป็นผู้มืดแล้วกลับสว่างต่อไป

ดูก่อนมหาบพิต ก็อย่างไรบุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างแล้วกลับมืดต่อไป ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมาในตระกูลสูง คือในตระกูลขัติยมหาศาล ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือในตระกูลคฤหบดีมหาศาล มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินล้นเหลือ มีของใช้น่าปลื้มใจล้นเหลือ มีทรัพย์มีข้าวเปลือกล้นเหลือ ทั้งเขายังเป็นคนมีรูปงาม น่าดู น่าชม ประกอบด้วยความงามแห่งผิวเป็นเยี่ยม มักหาข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัยและเครื่องประทีปได้สะดวก แต่เขากลับประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจ ครั้นเขาประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจแล้ว เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษลงจากปราสาทสู่คอช้าง หรือลงจากคอช้างสู่หลังม้า หรือลงจากหลังม้าสู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือจากพื้นดินเข้าไปสู่ที่มืดแม้ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร ตถาคตกล่าวว่า

บุคคลนี้มีอุปมัยฉันนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แลบุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างแล้วกลับมืดต่อไป

ดูก่อนมหาบพิตร อย่างไรบุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างแล้วคงสว่างต่อไป ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนเกิดมาในตระกูลสูง คือในตระกูลขัตติยมหาศาล ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือในตระกูลคฤหบดีมหาศาล อันมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินล้นเหลือ มีของใช้น่าปลื้มใจล้นเหลือ มีทรัพย์คือข้าวเปลือกล้นเหลือ และเขาเป็นคนมีรูปสวย น่าดูน่าชม ประกอบด้วยความงามแห่งผิวพรรณเป็นเยี่ยม มักหาข้าว น้ำ ผ้า ยวดยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัยและเครื่องประทีปได้สะดวก เขาย่อมประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจ ครั้นเขาประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจแล้ว เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษพึงก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากคอช้างสู่คอช้าง หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท แม้ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร ตถาคตย่อมกล่าวว่าบุคคลนี้มีอุปมัยฉันนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แล บุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างแล้วคงสว่างต่อไป

ดูก่อนมหาบพิตร บุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษเข็ญใจไม่มีศรัทธาเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มีความดำริชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมด่าและบริภาษสมณะหรือพราหมณ์ หรือวณิพกอื่น ๆ เขาเป็นคนไม่มีประโยชน์เป็นคนมักขึ้งเคียด ย่อมกล่าวห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งของประชาราษฎร์ คนเช่นนั้น เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรกอันร้ายแรง นี้ชื่อว่าผู้มืดแล้วคงมืดต่อไป

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษบางคนเป็นคนเข็ญใจ แต่เป็นคนมีศรัทธา ไม่มีความตระหนี่ เขามีความดำริประเสริฐ มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมให้ทาน ย่อมลุกรับสมณะหรือพราหมณ์ หรือวณิพกอื่น ๆ ย่อมสำเหนียกในจรรยาอันเรียบร้อย

ไม่ห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นใหญ่ยิ่งของประชาราษฎร คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงภัยทุกสถาน นี้ชื่อว่าผู้มืดแล้วกลับสว่างต่อไป

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษบางคนถึงหากจะมั่งมี แต่ก็ไม่มีศรัทธา เป็นคนมีความตระหนี่เหนียวแน่น มีความดำริชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมด่าย่อมบริภาษสมณะหรือพราหมณ์หรือวณิพกอื่น ๆ เขาเป็นคนไม่มีประโยชน์ เป็นคนมักขึ้งเคียด ย่อมห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาแก่คนที่ขอ ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นใหญ่ของประชาราษฎร คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงนรกอันร้ายแรง นี้ชื่อว่าผู้สว่างแล้วกลับมืดต่อไป

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษบางคนถึงหากจะมั่งมีก็เป็นคนมีศรัทธา ไม่มีความตระหนี่ เขามีความดำริประเสริฐ มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมให้ทาน ย่อมลุกรับสมณะพราหมณ์หรือแม้วณิพกอื่น ๆ ย่อมสำเหนียกในจรรยาอันเรียบร้อย ไม่ห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่ผู้ที่ขอ ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งของประชาราษฎร คนเช่นนั้นเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงไตรทิพย์สถาน นี้ชื่อว่าผู้สว่างแล้วคงสว่างต่อไปดังนี้

เมื่อมีแล้วย่อมเศร้าโศก

(๒๘๐) โสจติ ปุตฺเตหิ ปุตฺติมา
โคมิโก โคหิ ตเถว โสจติ
อุปธีหิ นรสฺส โสจนา
น หิ โส โสจติ โย นิรูปธีติ[๑]

คนมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโคย่อมเศร้าโศกเพราะโค ฉันนั้นเหมือนกัน อุปทิทั้งหลายนั่นแลเป็นเหตุเศร้าโศกของนรชน เพราะคนที่ไม่มีอุปทิหาเศร้าโศกไม่

---

๑ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๕๗

ตถาคตเป็นมหาวีระบุรุษ

(๒๘๑) นทนฺติ เว มหาวีรา ปริสาสุ วิสารทา
ตถาคตา พลปฺปตฺตา ติณฺณา โลกก วิสฺสตฺติกนฺติ๑

ตถาคตเป็นมหาวีระบุรุษ องอาจในบริษัท บรรลุทศพลญาณ ข้ามตัณหาอันเป็นเหตุข้องใจโลกเสียได้บรรลืออยู่โดยแท้

ตถาคตย่อมไม่ยินดียินร้าย

(๒๘๒) หิตานุกมฺ ปี่สมฺพุทฺโธ ยทญฺญมนุสาสติ
อนุโรธวิโรเธหิ วิปฺปมุตฺโต ตถาคโตติ๒

พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติอนุเคราะห์ด้วยจิตอันเกื้อกูล ทรงพร่ำสอนผู้อื่นด้วยสิ่งใด ตถาคตมีจิตหลุดพ้นจากความยินดียินร้ายในสิ่งนั้นแล้ว

มารและเสนามารย่อมไม่พบอริยสาวกที่เบื่อหน่ายแล้ว

(๒๘๓) รูปํ เวทยิตํ สญฺญํ วิญฺญาณํ ยญฺจ สงฺขตํ
เนโสหมสฺมิ เนตํ เม เอวํ ตตฺถ วิรชฺชติ
เอวํ วิรตฺตํ เขมตฺตํ สพฺพสญฺโญชนาติตํ
อเนฺวสํ สพฺพฐาเนสุ มาร เสนาปิ นาชฺฌคาติ๓

พระอริยสาวกย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณอย่างนี้ว่าเราไม่ใช่นั่น และนั่นไม่ใช่ของเรา แม้มารและเสนามาร จะแสวงหาอยู่ในที่ทั้งปวง ก็ย่อมไม่พบอริยสาวกผู้เบื่อหน่ายแล้วอย่างนี้ มีอัตภาพอันเกษมล่วงพ้นสัญโยชน์ทั้งปวงแล้ว

๑—๒—๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๖๑, ๑๖๓, ๑๖๕

สาวกของพระพุทธเจ้าก้าวล่วงโลกามิสแล้ว

(๒๘๔) รูปา สทฺทา คนฺธา รสา ผสฺสา ธมฺมา จ เกวลา
เอตํ โลกามิสํ โฆรํ เอตฺถ โลโก วิมุจฺฉิโต
เอตญฺจ สมติกฺกมฺม สโต พุทฺธสฺส สาวโก
มารเธยฺยมติกฺกมฺม อาทิจฺโจว วิโรจติ[๑]

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ทั้งสิ้นนี้ เป็นโลกามิสอันแรงกล้า โลกย่อมหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เหล่านี้ ส่วนสาวกของพระพุทธเจ้ามีสติก้าวล่วงโลกามิสนั้น และก้าวล่วงบ่วงมารแล้ว ย่อมรุ่งเรืองอยู่ดุจพระอาทิตย์ฉะนั้น

ถึงแม้จะเสกภูเขาให้เป็นทองคำล้วนก็ยังไม่เป็นที่พอใจของบุคคลหนึ่งได้

(๒๘๕) ปพฺพตสฺส สุวณฺณสฺส ชาตรูปสฺส เกวลา
ทฺวิตาว นาลเมกสฺส อิติ วิทฺธา สมญฺจเร
โย ทุกฺขมทฺทกฺขิ ยโตนิทานํ
กาเมสุ โส ชนฺตุ กถํ นเมยฺย
อุปธึ วิทิตฺวาน สงฺโคติ โลเก
ตสฺเสว ชนฺตุ วินยาย สิกฺเขติ[๒]

ภูเขาทองคำล้วนมีสีสุกถึง ๒ เท่า ก็ยังไม่เป็นที่พอใจแก่บุคคลคนหนึ่ง บุคคลทราบดังนี้แล้วจึงประพฤติสงบ ผู้ใดได้เห็นทุกข์มีการเป็นเหตุแล้ว ไฉนผู้นั้นจะพึงร้อนใจไปในกรรมเล่า บุคคลทราบอุปทิว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้วพึงศึกษาเพื่อกำจัดอุปทินั้นเสีย

กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์

(๒๘๖) ขตฺติโย เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ เย โคตฺตปฏิสาริโน
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเสติ[๓]

๑—๒—๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๖๖, ๑๗๐, ๒๒๕

กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ชนผู้รังเกียจด้วยโคตร แต่ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณ เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในเทวดาและมนุษย์

ทรงปฏิญาณตนว่าเป็นชาวนา

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ณ ที่พราหมณ์คาม ชื่อว่าเอกะนารา ในทักคินาคีรีชนบทแคว้นมคธ ตอนเช้าได้เสด็จบิณฑบาตยังที่ทำงานของกสิภารทวาชพราหมณ์ ในสมัยนั้นกสิภารทวาชพราหมณ์ กำลังเลี้ยงอาหารแก่คนงาน เมื่อได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังที่เลี้ยงอาหารของเขา แล้วประทับยืนอยู่ กสิภารทวาชพราหมณ์ เห็นเช่นนั้น จึง กล่าวขึ้น ด้วย ความไม่พอใจว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพเจ้าต้องไถ และหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วจึงบริโภค ข้าแต่พระสมณะแม้พระองค์ก็จงไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วจึงบริโภคเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็ไถและหว่าน เมื่อไถและหว่านแล้วจึงบริโภค กสิภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นแอก ไถ ถาง ปฏัก หรือโคทั้งหลายของท่านพระโคดมเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านพระโคดมยังกล่าวเช่นนี้อีกว่า ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วก็บริโภค

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(๒๘๗) สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐิ ปญฺญา เม ยุคนงฺคลํ
หิริ อีสา มโน โยตฺตํ สติ เม ผาลปาจนํ
กายคุตฺโต วจีคุตฺโต อาหาเร อุทเร ยโต
สจฺจํ กโรมิ นิทฺทานํ โสรจฺจ เม ปโมจนํ
วิริยํ เม ธุรโธรยฺหํ โยคกฺเขมาธิวาหนํ
คจฺฉติ อนิวตฺตนฺตํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ
เอวเมสา กสี กฏฺฐา สา โหติ อมตปฺผลา
เอตํ กสึ กสิตฺวาน สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ[๑]

---

๑ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๕๔

ศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นผล ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นฐานและปฏัก เรามีกายคุ้มครองแล้ว มีวาจาคุ้มครองแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้วในการบริโภคอาหาร เราทำการดายหญ้า (คือวาจาสัปปลับ) ด้วยคำสัตย์ โสรัจจะของเราเป็นเครื่องให้แล้วจากงาน ความเพียรของเราเป็นเครื่องนำธุระไปให้สมหวัง นำไปถึงความเกษมจากโยคะ ไปไม่ถอยหลัง ยังที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก นี้การไถ เราไถอย่างนี้แล้วย่อมมีอมฤตเป็นผล ครั้นไถอย่างนี้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

พึงให้ทานแก่ใครจึงมีผลมาก

(๒๘๘) ปุพฺเพนิวาสํ โย เวทิ สคฺคาปายญฺจ ปสฺสติ
อโถ ชาติกฺขยํ ปตฺโต อภิญฺญา โวสิโต มุนิ
เอตฺถ ทชฺชา เทยฺยธมฺมํ เอตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลํ
เอวํ หิ ยชมานสฺส เอวํ อิชฺฌติ ทกฺขิณา[๑]

ผู้ใดรู้ขันธ์ที่เคยอาศัยในกาลก่อน แลเห็นสวรรค์และอบาย บรรลุพระอรหัตต์อันเป็นที่สิ้นชาติ เพราะรู้ยิ่งเป็นมุนี พึงให้ไทยธรรมในที่นี้ ทานที่ให้แล้วในผู้นี้ย่อมมีผลมาก ทักษิณาย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้บูชาอย่างนี้แหละ

คำอันเป็นสุภาษิตพึงรู้ได้ด้วยจิตที่ผ่องใส

(๒๘๙) น ปจฺจนิกสาเตน สุวิชานํ สุภาสิตํ
อุปกฺกิลิฏฺฐจิตฺเตน สารมฺภพหุเตน จ
โย จ วิเนยฺย สารมฺภํ อปฺปสาทญฺจ เจตโส
อาฆาตํ ปฏินิสฺสชฺช สเจ ชญฺญา สุภาสิตํ[๒]

คำอันเป็นสุภาษิตอันบุคคลผู้ยินดีจะเป็นข้าศึก มีจิตอันเศร้าหมองมากไปด้วยความแข่งดี จะเห็นแจ้งด้วยดีไม่ได้ ส่วนบุคคลใดกำจัดความแข่งดีและความไม่เลื่อมใสแห่งใจ ถอนความอาฆาตได้แล้ว ผู้นั้นแลพึงรู้คำอันเป็นสุภาษิต

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๕๘, ๒๖๓

บัณฑิตย่อมสรรเสริญผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา

(๒๙๐) โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ
ตาย นํ ปาริจริยาย มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ[๑]

บุคคลใดเลี้ยงมารดาและบิดาโดยชอบ เพราะการบำรุงมารดาและบิดานั้นแล บัณฑิตย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ทีเดียว ถึงบุคคลนั้นจะละไปจากโลกนี้แล้ว ก็ย่อมบันเทิงในสวรรค์

ความเป็นภิกษุมิได้อยู่ที่การขออย่างเดียว

(๒๙๑) น เตน ภิกฺขโก โหติ ยาวตา ภิกฺขเต ปเร
วิสฺสํ ธมฺมํ สมาทาย ภิกฺขุ โหติ ณ ตาวตา
โยธ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ปวาเหตฺวา พฺรหฺมจริยํ
สงฺขาย โลเก จรติ ส เว ภิกฺขูติ วุจฺจติ[๒]

บุคคลหาชื่อว่าเป็นภิกษุ เพียงด้วยการขอคนอื่นไม่ บุคคลที่สมาทานธรรมอันเป็นพิษ หาชื่อว่าเป็นภิกษุได้ไม่ แต่ผู้ใดในโลกนี้ละบุญและบาปเสียแล้วประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการวิจารณ์ ผู้นั้นแลชื่อว่าเป็นภิกษุ

ลำดับกาลของรูปที่เกิดขึ้นในครรภ์

(๒๙๒) ปฐมํ กลลํ โหติ กลลา โหติ อพฺพุทํ
อพฺพุทา ชายเต เปสิ เปสิ นิพฺพตฺตตี ฆโน
ฆนา ปสาขา ชายนฺติ เกสา โลมา นขาปิ จ
ยญฺจสฺส ภุญฺชติ มาตา อนฺนํ ปานญฺจ โภชนํ
เตน โส ตตฺถ ยาเปติ มาตุกุจฺฉิคฺคโต นโรติ[๓]

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/–๒๖๗–๒๖๘–๓๐๓

รูปนี้เป็นกาลก่อน จากกลลเป็นอพุธะ จากอพุธะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นคณะ จากคณะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (บัญจสาขา) ต่อจากนั้นจึงมีผม ขนและเล็บเป็นต้นเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดาก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอย่างนั้นในครรภ์นั้น

คนมีสติก็ยังไม่หลุดพ้นจากเวร

(๒๙๓) สติมโต สทา ภทฺทํ สติมา สุขเมธติ
สติมโต สุเว เสยฺโย เวรา จ ปริมุจฺจติ
สติมโต สทา ภทฺทํ สติมา สุขเมธติ
สติมโต สุเว เสยฺโย เวรา น ปริมุจฺจติ [๑]

ความเจริญย่อมมีแก่คนมีสติทุกเมื่อ คนมีสติทุกเมื่อย่อมได้ความสุข ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิจ และคนมีสติย่อมหลุดพ้นจากเวร

ความเจริญย่อมมีแก่คนมีสติทุกเมื่อ คนมีสติย่อมได้ความสุข ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิจ แต่คนมีสติยังไม่หลุดพ้นจากเวร

ผู้ใดมีเมตตาผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ

(๒๙๔) ยสฺส สพฺพมโหรตฺตึ อหึสาย รโต มโน
เมตฺตํโส สพฺพภูเตสุ เวรนฺตสฺส น เกนจิ [๒]

ผู้ใดมีใจยินดีในความไม่เบียดเบียนตลอดวันและคืนทั้งหมด และเป็นผู้มีส่วนแห่งเมตตาในสรรพสัตว์ผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ

ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐ

(๒๙๕) *สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ*
ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐ ของคนในโลกนี้

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๓๐๖–๓๐๖

ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้

ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้

ความสัตย์เป็นรสอันเลิศกว่ารสทั้งหลาย

สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ
ความสัตย์แลเป็นรสอันล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย

ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐสุด[๑]

ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ
นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตของผู้ที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุด

บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา

(๒๕๖) *สทฺธาย ตรติ โอฆํ บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา*

บุคคลข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท

อปฺปมาเทน อณฺณวํ บุคคลข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท

บุคคลล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ บุคคลล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร

บุคคลบริสุทธิ์ได้เพราะปัญญา

ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ บุคคลบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา[๒]

คนเราจะได้ปัญญามาอย่างไร

(๒๕๗) *สทฺทหาโน อรหตํ ธมฺมํ นิพฺพานปตฺติยา สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ*
บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ฟังอยู่ด้วยดีย่อมได้ปัญญา

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๓๑๕–๓๑๕

เมื่อระลึกถึงพระรัตนตรัยแล้วย่อมขจัดความหวาดสะดุ้ง

(๒๙๘) อรญฺเญ รุกฺขมูเล วา สุญฺญาคาเรว ภิกฺโว
อนุสฺสเรถ สมฺพุทฺธํ ภยํ ตุมฺหาก โน สิยา
โน เจ พุทฺธํ สเรยฺยาถ โลกเชฏฺฐํ นราสภํ
อถ ธมฺมํ สเรยฺยาถ นิยฺยานิกํ สุเทสิตํ
โน เจ ธมฺมํ สเรยฺยาถ นิยฺยานิกํ สุเทสิตํ
อถ สงฺฆํ สเรยฺยาถ ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํ
เอวํ พุทฺธํ สรนฺตานํ ธมฺมํ สงฺฆญฺจ ภิกฺขโว
ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส น เหสฺสติ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี พึงระลึกถึงพระสัมพุทธเจ้าเถิด ความกลัวไม่พึงมีแก่เธอทั้งหลาย ถ้าหากว่าเธอทั้งหลายไม่พึงระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้องอาจกว่านรชนที่นั้น เธอทั้งหลายพึงระลึกถึงพระธรรมอันนำออกจากทุกข์ อันพระพุทธเจ้าทรงแสดงดีแล้ว ถ้าเธอทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระธรรมอันนำออกจากทุกข์ อันพระพุทธเจ้าทรงแสดงดีแล้ว ที่นั้น เธอพึงระลึกถึงพระสงฆ์ผู้เป็นบุญญเขต ไม่มีบุญญเขตอื่นยิ่งไปกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์อยู่ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี จักไม่มีเลย

พระอรหันต์อยู่ในที่ใดที่นั้นเป็นภูมิสถานอันรื่นรมย์

(๒๙๙) อารามเจตฺยา ปนเจตฺยา โปกฺขรญฺญา สุนิมฺมิตา
มนุสฺสรามเณยฺยสฺส กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ
คาเม วา ยทิ วารญฺเญ นินฺเน วา ยทิ วา ถเล
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ ตํ ภูมิรามเณยฺยกํ[๒]

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๓๒๓–๓๔๑

อารามอันวิจิตร ป่าอันวิจิตร สระโบกขรณีที่สร้างอย่างดี ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ อันแบ่งออก ๑๖ ครั้ง แห่งภูมิสถานอันรื่นรมย์ของมนุษย์ พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใด เป็นบ้านหรือป่าก็ตาม เป็นที่ลุ่มหรือที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเป็นภูมิสถานอันน่ารื่นรมย์

ขันธ์ ๕ เป็นภาระ

(๓๐๐) ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา ภารหาโร เจ ปุคฺคโล
ภาราทานํ ทุกฺขํ โลเก ภารนิกฺเขปนํ สุขํ
นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ อญฺญํ ภารํ อนาทิย
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต[๑]

ขันธ์ ๕ ชื่อว่าภาระแล และผู้แบกภาระคือบุคคล เครื่องยึดมั่นภาระเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ในโลก การวางภาระเสียได้เป็นสุข บุคคลวางภาระหนักเสียได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่น ถอนตัณหาพร้อมทั้งมูลรากแล้ว เป็นผู้หายหิวดับรอบแล้ว ดังนี้

ขันธ์ ๕ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้นั้นเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้ เราเรียกว่าเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความรู้รอบเป็นไฉน คือ ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าความรู้รอบ[๒]

สิ่งใดไม่เที่ยงควรละความพอใจในสิ่งนั้น

(๓๐๑) ยํ โข ภิกฺขุ อนิจฺจํ ตตฺร เต ฉนฺโท ปหาตพฺโพ

ดูก่อนภิกษุ สิ่งใดแลเป็นของไม่เที่ยง เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย

๑–๒ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๓๒–๓๓

สิ่งใดเป็นทุกข์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น

(๓๐๒) *ยํ โข ภิกฺขุ ทุกฺขํ ตตฺร เต ฉนฺโท ปหาตพฺโพ*

ดูก่อนภิกษุ สิ่งใดแลเป็นทุกข์ เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย

สิ่งใดเป็นอนัตตาควรละความพอใจในสิ่งนั้น

(๓๐๓) *ยํ โข ภิกฺขุ อนตฺตนิยํ ตตฺร เต ฉนฺโท ปหาตพฺโพ*

ดูก่อนภิกษุ ธรรมใดแลเป็นอนัตตา เธอควรละความพอใจในธรรมนั้นเสีย

ดูก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ ในธรรม ๆ เสีย เธอพึงทราบอรรถแห่งธรรมที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด•

ที่สุดสองอย่างนี้ส่วนมากมีในโลก

(๓๐๔) *ทฺวยนิสฺสิโต โขยํ กจฺจาน โลโก เยภุยฺเยน อตฺถิตญฺเจว นตฺถิตญฺจ*

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนกัจจาน โลกนี้โดยมากอาศัยส่วน ๒ อย่าง คือ "ความมี ๑" "ความไม่มี ๑"

ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดแห่งโลก ด้วยปัญญา อันชอบ ตามความเป็นจริงแล้ว ความไม่มีในโลกย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว ความมีในโลก ย่อมไม่มี

โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบายอุปาทานและอภินิเวส แต่พระอริยสาวกย่อมไม่เข้าถึงไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายและอุปาทานนั้น อันไม่เป็นอภินิเวสและอนุสัย อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเราดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ทุกข์นั่นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับ พระอริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล กัจจานชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๕/๙๔–๙๕

พระตถาคตย่อมแสดงธรรมสายกลาง

ดูก่อนกัจจาน ส่วนสุดข้อที่หนึ่งนี้ว่า "สิ่งทั้งปวงมีอยู่" ส่วนสุดข้อที่สองนี้ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่มี" ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ....ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั่นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ....ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้[๑]

ความเห็นที่สุดโต่งอีกสองสาย

(๓๐๕) พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระกัสสปว่า "ดูก่อนกัสสป เมื่อบุคคลถืออยู่ว่า นั่นผู้กระทำนั่นผู้เสวย (ทุกข์) ถ้าเรากล่าวว่า ทุกข์นั้นตนกระทำเองดังนี้ อันนี้เป็นสัสสตทิฏฐิไป"

"เมื่อบุคคลถูกเวทนาทิ่มแทง รู้อยู่ว่าผู้กระทำคนหนึ่ง ผู้เสวยก็เป็นอีกคนหนึ่ง ถ้าเรากล่าวว่า ทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ดังนี้ อันนี้เป็นอุจเฉททิฏฐิไป"

ดูก่อนกัสสป ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดสองอย่างนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ....ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั่นแหละดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ....ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้[๒]

ความต่างกันระหว่างบัณฑิตกับพาล

(๓๐๖) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้ของคนพาลผู้ถูกอวิชชาใดห่อหุ้มแล้ว และประกอบแล้วด้วยตัณหาใด เกิดขึ้นแล้ว อวิชชานั้น คนพาลยังละไม่ได้ และตัณหานั้นยังไม่สิ้นไป ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะคนพาลไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เหตุนั้นเมื่อตายไป คนพาลย่อมเข้าถึงกาย เมื่อเข้าถึงกาย ชื่อว่ายังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกข์โทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่า ยังไม่พ้นไปจากทุกข์

๑–๒ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๑ ๒๔

กายนี้ของบัณฑิตผู้ถูกอวิชชาใดห่อหุ้มแล้ว และประกอบด้วยตัณหาใดเกิดขึ้นแล้ว อวิชชานั้นบัณฑิตละได้แล้ว และตัณหานั้นสิ้นไปแล้ว ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่าบัณฑิตได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เหตุนั้น เมื่อตายไป บัณฑิตย่อมไม่เข้าถึงกาย เมื่อไม่เข้าถึงกาย ชื่อว่า ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกข์โทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมพ้นจากทุกข์

อันนี้เป็นความแปลกแตกต่างกันระหว่างบัณฑิตกับคนพาล กล่าวคือการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ [๑]

ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงทุกข์และมูลเหตุแห่งทุกข์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์นั้นเป็นไฉน ทุกข์คือรูป ทุกข์คือเวทนา ทุกข์คือสัญญา ทุกข์คือสังขาร ทุกข์คือวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าทุกข์ [๒]

มูลเหตุแห่งทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มูลเหตุแห่งทุกข์เป็นไฉน ตัณหานี้ได้นำให้เกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา [๓]

ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสมคือ พึงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร วิญญาณ ย่อมกำหนดรู้รูป รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขาร รู้วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร

๑-๒-๓ สังยุตตนิกาย ๑๖/๒๙-๔๐-๔๐

ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โกสะ ปริเทวะ ทุกขะ โทรมนัสะ อุปายาส เรากล่าวว่าย่อมพ้นจากทุกข์ ๒

เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไปจึงเรียกว่ารูป สลายไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง เพราะร้อนบ้าง เพราะหิวบ้าง เพราะกระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบยุง ลมแดด เพราะสัตว์เลื้อยคลานบ้าง

เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา เพราะเสวย (อารมณ์) จึงเรียกว่าเวทนา เสวยอะไร เสวยอารมณ์ที่เป็นสุขบ้าง เสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ที่ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง

เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่าสัญญา จำได้หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง

เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร เพราะปรุงแต่งสังคตธรรมจึงเรียกว่าสังขาร ปรุงแต่งสังคตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังคตธรรมคือรูปโดยความเป็นรูป ปรุงแต่งสังคตธรรมคือเวทนาโดยความเป็นเวทนา ปรุงแต่งสังคตธรรมคือสัญญาโดยความเป็นสัญญา ปรุงแต่งสังคตธรรมคือสังขาร โดยความเป็นสังขาร ปรุงแต่งสังคตธรรมคือวิญญาณโดยความเป็นวิญญาณ

เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ เพราะรู้แจ้งจึง

---

๒ สังยุตตนิกาย ๑๖/๖๑

เรียกว่าวิญญาณ รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นข้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง [๑]

ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา

(๓๐๗) โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ โย มํ ปสฺสติ โส ธมฺมํ ปสฺสติฯ ธมฺมํ หิ วกฺกลิ ปสฺสนฺโต มํ ปสฺสติ มํ ปสฺสนฺโต ธมฺมํ ปสฺสติ [๒]

อย่าเลยวักลิ ร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นนี้จะมีประโยชน์อะไร ดูก่อนมักลิ ผู้ใดแลเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นธรรม วักลิ เป็นความจริง บุคคลเห็นธรรมก็ย่อมเห็นเรา บุคคลเห็นเราก็ย่อมเห็นธรรม

ภิกษุที่ชื่อว่าเป็นธรรมกถึกนั้นด้วยเหตุเพียงเท่าไร

(๓๐๘) ดูก่อนภิกษุ หากว่าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซร้ ควรเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นธรรมกถึก หากภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับรูป ดับเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไซร้ ควรจะเรียกว่าภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากว่าภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซร้ ควรเรียกว่าภิกษุผู้ได้บรรลุนิพพานปัจจุบัน [๓]

ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์

(๓๐๙) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์และสังโยชน์ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าเป็นธรรมที่ตั้งแห่งสันโยชน์ ความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความพอใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นชื่อว่าสันโยชน์ ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ นี้เรียกว่าสันโยชน์ [๔]

๑—๒—๓—๔ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ๑๗/๑๐๕—๑๔๗—๑๙๙—๒๐๒

ธรรมเป็นที่ตั้งของอุปาทาน

(๓๑๐) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และอุปาทาน เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เป็นไฉน อุปาทานเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ชื่อว่าอุปาทาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทาน[๑]

ปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ มมังการ

(๓๑๑) ครั้งหนึ่ง พระกัปป ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไรเห็นอยู่อย่างไรหนอจึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสสัยในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูก่อน กัปป รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันเป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีอยู่ที่ไกลก็ดี ที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดูก่อนกัปป เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล้วจึงไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสสัย ในกายที่มีใจครองนี้และในสรรพนิมิตภายนอก[๒]

ที่เรียกว่ามารนั้นเป็นไฉน

(๓๑๒) ครั้งหนึ่ง พระราธะ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่ามาร มาร ดังนี้ มารนั้นเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อน ราธะ รูปเป็นมาร เวทนาเป็นมาร สัญญาเป็นมาร สังขารเป็นมาร วิญญาณเป็นมาร ดูก่อน ราธะ อริยสาวกผู้ได้

๑–๒ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ๑๗/๒๐๒–๒๐๖

สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น ครั้นหลุดพ้นแล้วย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี[๑]

อาหารมี ๔ อย่าง

(๓๑๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ อย่างนั้น

๑. กวฬิการาหารที่หยาบที่ละเอียดบ้าง

๒. ผัสสาหาร

๓. มโนสัญเจตนาหาร

๔. วิญญาณาหาร

อาหาร ๔ อย่างนี้แลเพื่อดำรงอยู่แห่งสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

จะพิจารณากวฬีการาหารอย่างไร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กวฬีการาหาร จะพึงพิจารณาเห็นได้อย่างไร คือเหมือนอย่างว่ามีภริยาสามี ๒ คน ถือเอาเสบียงเดินทางเล็กน้อย แล้วเดินออกไปสู่ทางกันดาร เขาทั้งสองมีบุตรน้อย ๆ น่ารักน่าพอใจอยู่คนหนึ่ง เมื่อขณะทั้งสองคนกำลังเดินไปในทางกันดารอยู่ เสบียงเดินทางที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยนั้นได้หมดสิ้นไป แต่ทางกันดารนั้นยังเหลืออยู่มาก เขาทั้งสองยังไม่สามารถข้ามพ้นไปได้ ครั้งนั้นเขาทั้งสองคนคิดตกลงกันอย่างนี้ว่า เสบียงเดินทางของเราทั้งสองอันใดแลมีอยู่เล็กน้อย เสบียงเดินทางอันนั้นก็ได้หมดสิ้นไปแล้ว แต่ทางกันดารนี้ยังเหลืออยู่ เรายังข้ามพ้นไปไม่ได้ อย่ากระนั้นเลย เราสองคนมาช่วยกันฆ่าบุตรน้อย ๆ คน

---

๑ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ๑๗/๒๓๙

เดียวผู้น่ารักน่าพอใจคนนี้เสีย แล้วทำให้เป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง เมื่อได้บริโภคเนื้อบุตรเขาจะได้พากันเดินข้ามพ้นทางกันดารที่ยังเหลืออยู่นั้นได้ ถ้าไม่เช่นนั้นเขาทั้ง ๓ คนต้องพากันพินาศทั้งหมดแน่

ครั้งนั้น ภริยาสามี ๒ คนนั้น ก็ฆ่าบุตรน้อย ๆ คนเดียวผู้น่ารักน่าพอใจนั้นเสีย แล้วทำเป็นเนื้อเค็มเนื้อย่าง เมื่อบริโภคเนื้อบุตรเสร็จแล้วก็พากันเดินทางข้ามทางกันดารที่เหลืออยู่นั้นต่อไป เขาทั้งสองรับประทานเนื้อบุตรพลาง ค่อนอกพลางรำพันว่า ลูกชายน้อย ๆ คนเดียวของฉันไปไหนเสีย ดังนี้ เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นอย่างไร คือ เขา ๒ คนได้บริโภคเนื้อบุตรเป็นอาหารเพื่อความคำนอง หรือเพื่อความมัวเมา หรือเพื่อความตบแต่ง หรือเพื่อประดับประดาร่างกายใช่ไหม

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า หามิได้พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้น เขา ๒ คนพากันรับประทานเนื้อบุตรเป็นอาหารเพียงเพื่อข้ามพ้นทางกันดารใช่ไหม ภิกษุกราบทูลว่าใช่พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ข้อนี้ฉันใด เรากล่าวว่าบุคคลควรเห็นกวฬีการาหารว่าเปรียบด้วยเนื้อบุตรฉันนั้นเหมือนกันแล เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้กวฬีการาหารได้แล้วก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดี ซึ่งเกิดแต่เบญจกามคุณ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ความยินดีซึ่งเกิดแต่เบญจกามคุณได้แล้ว สังโยชน์อันเป็นเครื่องชักนำอริยสาวกให้มาสู่โลกนี้อีกก็ไม่มี

จะพิจารณาผัสสาหารอย่างไร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผัสสาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่าแม่โคนมที่ไม่มีหนังหุ้ม ถ้ายืนพิงฝาอยู่ ก็จะถูกพวกตัวสัตว์อาศัยฝาเจาะกิน ถ้ายืนพิงต้นไม้อยู่ ก็จะถูกพวกสัตว์ชนิดอาศัยต้นไม้ไชกิน หากลงไปยืนแช่น้ำอยู่ ก็จะถูกพวกสัตว์ที่อาศัยน้ำตอดและกัดกิน ถ้ายืนอาศัยอยู่ในที่ว่าง ก็จะถูกมวลสัตว์ที่อาศัยอยู่ในอากาศเกาะกัดและจิกกิน เป็นอันว่าแม่โคนมตัวนั้นที่ไร้หนังหุ้มจะไป

อาศัยอยู่ในสถานที่ใด ๆ ก็ย่อมจะถูกพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้น ๆ กัดกินอยู่ร่ำไป ข้อนี้ฉันใด เรากล่าวว่าพึงเห็นผัสสาหารฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้วก็เป็นอันกำหนดรู้เวทนาทั้ง ๓ ได้ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้เวทนาทั้ง ๓ ได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว

จะพิจารณามโนสัญเจตนาหารอย่างไร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มโนสัญเจตนาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร คือ เหมือนอย่างว่ามีหลุมถ่านเพลิงอยู่แห่งหนึ่ง ลึกมากกว่าชั่วบุรุษ เต็มไปด้วยถ่านเพลิงไม่มีเปลว ไม่มีควัน ครั้งนั้นมีบุรุษคนหนึ่งอยากมีชีวิตอยู่ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ เดินมา บุรุษ ๒ คนผู้มีกำลังจับเขาที่แขนข้างละคน คร่าไปสู่หลุมถ่านเพลิง ทันใดนั้น เขามีเจตนาปรารถนาตั้งใจอยากจะให้ไกลจากหลุมถ่านเพลิงข้อนั้นเพราะอะไร เพราะเขารู้ว่าถ้าเขาตกหลุมถ่านเพลิงนี้ ก็จักต้องตายหรือถึงทุกข์เจียนตาย ข้อนี้ฉันใด เรากล่าวว่าพึงเห็นมโนสัญเจตนาหารฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดมโนสัญเจตนาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหาทั้ง ๓ ได้ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ตัณหาทั้ง ๓ ได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว

จะพิจารณาวิญญาณาหารอย่างไร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร เหมือนอย่างว่าเจ้าหน้าที่จับโจรผู้กระทำผิดได้แล้วนำไปแสดงแก่พระราชาว่า ขอเดชะ ด้วยโจรผู้นี้กระทำผิด ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ลงโทษโจรผู้นี้ตามที่ทรงเห็นสมควรเถิด จึงมีพระกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถิดพ่อจงประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้านี้ เจ้าหน้าที่เหล่านั้นก็ช่วยกันประหารนักโทษด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้า ต่อมาเป็นเวลาเที่ยงวันพระราชาทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เจ้านักโทษคนนั้นเป็นอย่างไรบ้าง

เขาพากันกราบทูลว่าขอเดชะ เขายังมีชีวิตอยู่ตามเดิม พระราชาจึงรับสั่งว่า ไปเถิดพ่อ จงช่วยกันประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเที่ยงวัน

เจ้าหน้าที่เหล่านั้นก็ประหารนักโทษนั้นเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเที่ยงวัน ต่อมาเป็นเวลาเย็น พระราชาทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอีกอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เจ้านักโทษคนนั้นเป็นอย่างไรบ้าง เขาพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เขายังมีชีวิตอยู่ตามเดิม จึงมีพระกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถิดพ่อ จงประหารมันเสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเย็น เจ้าหน้าที่คนนั้นก็ประหารนักโทษคนนั้นด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเย็น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน คือว่า เมื่อเขากำลังถูกประหารด้วยหอกร้อยเล่มตลอดวันอยู่นั้น จะพึงได้เสวยแต่ทุกข์โทมนัสซึ่งมีการประหารนั้นเป็นเหตุเท่านั้นมิใช่หรือ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขากำลังถูกประหารอยู่ด้วยหอกแม้เล่มเดียว ก็พึงเสวยความทุกข์โทมนัสซึ่งมีการประหารนั้นเป็นเหตุ จะกล่าวไปไยถึงเมื่อเขาถูกประหารอยู่ด้วยหอก ๓๐๐ เล่มเล่า ข้อนี้ฉันใด เรากล่าวว่าจะพึงเห็นวิญญาณาหารฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญาณาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เมื่ออริยสาวกมากำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกจะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว[๑]

ถ้าความยินดีความเพลิดเพลินความทะยานอยากมีอยู่ในอาหารนั้น ความทุกข์ย่อมมี

(๓๑๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก มีอยู่ในกวฬิงการาหารไซร้ ในผัสสาหารไซร้ ในมโนสัญเจตนาหารไซร้ ในวิญญาณาหารไซร้ วิญญาณก็ตั้งอยู่งอกงามในกวฬิงการาหารนั้น ในผัสสาหารนั้น ในมโนสัญเจตนาหารนั้น ในวิญญาณาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณตั้งอยู่งอกงาม ในที่นั้นย่อมมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดมีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมมีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดมีความเจริญแห่งสังขารทั้ง

๑ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๑๑๙

หลาย ในที่นั้น ย่อมมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติ ชรา มรณะต่อไป ในที่ใดมีชาติชรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่ามีความโศก มีธุลี มีความคับแค้น[๑]

เมื่ออวิชชาไม่เกิด ชราและมรณะก็ไม่เกิด

(๓๑๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมหาสมุทรน้ำลง ย่อมทำให้แม่น้ำใหญ่ลดลง เมื่อแม่น้ำใหญ่ลดลง ย่อมทำให้แม่น้ำน้อยลดลง เมื่อแม่น้ำน้อยลดลง ย่อมทำให้บึงใหญ่ลดลง เมื่อบึงใหญ่ลดลง ย่อมทำให้บึงน้อยลดลงฉันใด เมื่ออวิชชาไม่เกิด ย่อมทำให้สังขารไม่เกิด เมื่อสังขารไม่เกิด ย่อมทำให้วิญญาณไม่เกิด เมื่อวิญญาณไม่เกิด ย่อมทำให้นามรูปไม่เกิด เมื่อนามรูปไม่เกิดย่อมทำให้สฬายตนะไม่เกิด เมื่อสฬายตนะไม่เกิด ย่อมทำให้ผัสสะไม่เกิด เมื่อผัสสะไม่เกิด ย่อมทำให้เวทนาไม่เกิด เมื่อเวทนาไม่เกิด ย่อมทำให้ตัณหาไม่เกิด เมื่อตัณหาไม่เกิด ย่อมทำให้อุปาทานไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่เกิด ย่อมทำให้ภพไม่เกิด เมื่อภพไม่เกิด ย่อมทำให้ชาติไม่เกิด เมื่อชาติไม่เกิด ย่อมทำให้ชราและมรณะไม่เกิดฉันนั้นเหมือนกัน[๒]

สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้าสมาคมกันโดยธาตุ

(๓๑๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยเลวย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยดี ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยดี แม้ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายก็ได้คบค้ากันแล้ว ได้สมาคมกันแล้วโดยธาตุเทียว แม้ในอนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายก็จักคบค้ากัน จักสมาคมกัน โดยธาตุเทียว แม้ในปัจจุบันกาล สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันโดยธาตุเทียว คือสัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยเลวย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยเลว สัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยดีย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีอัธยาศัยดี[๓]

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๑๔๕–๒๗๘–๑๘๗

สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้

(๓๑๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ

ในสงสารนี้มารดาของเราก็กำหนดไม่ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่าบุรุษตัดหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมภูทวีปนี้ทั้งหมดแล้วรวมกันไว้ กระทำให้เป็นมัด ๆ มัดละ ๔ นิ้ว แล้ววางเรียงรายสมมุติขึ้นว่านี้เป็นมารดาของเรา นี้เป็นมารดาของมารดาของเราโดยลำดับ มารดาของมารดาแห่งบุตรนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมภูทวีปนี้ ย่อมถึงกาลหมดสิ้นไปข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงแค่นี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนัด พอเพื่อจะหลุดพ้น

น้ำตาของสัตว์มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำตาที่หลั่งไหลออกมาของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ย่อมทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า น้ำตาที่หลั่งไหลออกของพวกข้าพระองค์ที่ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะการประสบสิ่งที่ไม่พอใจ โดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกแล้ว พวกเธอทราบธรรมที่เราทรงแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว น้ำตาที่หลั่งไหลออกของพวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาโดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย พวกเธอได้ประสบต่อมรณกรรมของมารดา ตลอดกาลนาน น้ำตาที่หลั่งไหลออกของเธอเหล่านั้นผู้ประสบมรณกรรมของมารดา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย พวกเธอได้ประสบต่อมรณกรรมของบิดา ของน้องสาว ของธิดา ความเสื่อมแห่งชาติ ความเสื่อมแห่งโภคะ ได้ประสบความเสื่อมเพราะโลก ตลอดกาลนานนี้ น้ำตาที่หลั่งไหลออกของเธอเหล่านั้น ผู้ประสบต่อความเสื่อมคร่ำครวญร้องไห้อยู่เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ นั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่าสงสารนี้ กำหนดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้พอทีเดียวเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนัด พอเพื่อจะหลุดพ้น[๑]

น้ำนมของมารดาที่เราดื่มกินมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำนมของมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนานนี้ดื่มแล้ว กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไหนจะมากกว่ากัน

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ย่อมทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนาน ดื่มแล้วนั่นแหละ มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกแล้ว พวกเธอทั้งหลายทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไป

---

๑ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๑๑๔–๑๑๙

มาอยู่โดยกาลนานดื่มแล้วนั่นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้

กองกระดูกของสัตว์แต่ละคนใหญ่ปานภูเขาเวปุลละ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อบุคคลหนึ่งท่องเที่ยวไปมาอยู่ตลอดกัปหนึ่งพึงมีโครงกระดูก ร่างกระดูก กองกระดูกใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละนี้ ถ้ากองกระดูกเหล่านั้น เป็นของที่สามารถขนมารวมกันได้ และกระดูกที่ได้สั่งสมไว้นั้น ไม่พึงหมดไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสงสารนี้กำหนดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้

(๓๐๘) เอกสฺเสเกน กปฺเปน ปุคฺคลสฺสฏฺฐิสญฺจโย
สิยา ปพฺพตสโม ราสิ อิติ วุตฺตํ มเหสินา
โส โข ปนายํ อกฺขาโต เวปุลฺโล ปพฺพโต มหา
อุตฺตโร คิชฺฌกูฏสฺส มคธานํ คิริพฺพเช
ยโต จ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ
ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทุกฺขูปสมคามินํ
สตฺตกฺขตฺตุปรมํ สนฺธาวิตฺวาน ปุคฺคโล
ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ สพฺพสญฺโญชนกฺขยา[๑]

เราผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า กระดูกของบุคคลคนหนึ่งที่สะสมไว้กัปหนึ่งพึงเป็นกองเท่าภูเขา ก็ภูเขาที่เรากล่าวนั้นคือภูเขาใหญ่ชื่อเวปุลละ อยู่ทิศเหนือของภูเขาคิชฌกูฏใกล้เมืองราชคฤห์ มีภูเขาล้อมรอบ เมื่อใดบุคคลเห็นอริยสัจคือทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความล่วงพ้นทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันยังสัตว์ให้ถึงความสงบทุกข์ ด้วยปัญญาอันชอบ เมื่อนั้น เขาท่องเที่ยว ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก ก็เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ เพราะสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงดังนี้

---

๑ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๒๐

ภิกษุชนิดใดสมควรเข้าไปสู่สกุล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสป เปรียบประดุจพระจันทร์ พรากกายพรากจิตออกแล้วเป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิจ ไม่คะนองในสกุลทั้งหลายเข้าไปสู่สกุล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ามือนี้ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่พัวพันในอากาศฉันใด จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่พัวพันฉันนั้นเหมือนกัน โดยตั้งใจว่าผู้ปรารถนาลาภจงให้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญจงทำบุญดังนี้ ภิกษุเป็นผู้พอใจดีใจด้วยลาภของตนฉันใด ก็เป็นผู้พลอยพอใจ ดีใจ ด้วยลาภของชนเหล่าอื่นฉันนั้น ภิกษุผู้เห็นปานฉะนี้แล จึงควรเข้าไปสู่สกุล

ภิกษุทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่พัวพันในสกุลทั้งหลาย โดยคิดว่าผู้ปรารถนาลาภจงให้ลาภ ผู้ปรารถนาบุญจงทำบุญดังนี้ กัสสปเป็นผู้พอใจ ดีใจ ด้วยลาภของตนฉันใด ก็เป็นผู้พอใจ พลอยพอใจ ดีใจด้วยลาภของชนเหล่าอื่นฉันนั้น[๑]

ธรรมเทศนาชนิดใดที่ไม่บริสุทธิ์และบริสุทธิ์[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเทศนาชนิดใดที่บริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า โอหนอชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเรา ครั้นเมื่อฟังแล้ว พึงเลื่อมใสซึ่งธรรม เมื่อเลื่อมใสแล้วเท่านั้น จะพึงทำอาการของผู้เลื่อมใสต่อเราดังนี้ แล้วแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้แลไม่บริสุทธิ์

ส่วนภิกษุใดแลเป็นผู้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้า อันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้เข้ามาดูควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนจะพึงรู้เฉพาะตัว โอหนอ คนทั้งหลายจะพึงฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วจะพึงรู้ทั่วถึงธรรม ครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว จะพึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้นดังนี้ จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความ

๑–๒ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๓๔–๒๓๔

แห่งพระธรรมเป็นธรรมอันดี จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความกรุณา จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์ จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้แลบริสุทธิ์

อะไรเป็นเหตุเมื่อก่อนสิกขาบทมีน้อย แต่ภิกษุตั้งอยู่[๑] ในอรหัตตผลมีมาก สิกขาบทมีมาก แต่ภิกษุตั้งอยู่ในอรหัตตผลมีน้อย

ครั้งหนึ่งพระมหากัสสป เข้าไปเฝ้าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคแล้ว กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เมื่อก่อนสิกขาบทมีน้อย แต่ภิกษุตั้งอยู่ในอรหัตตผลมีมาก และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บัดนี้สิกขาบทมีมาก แต่ภิกษุตั้งอยู่ในอรหัตตผลมีน้อย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อน กัสสป ข้อนั้นเป็นอย่างนี้คือ เมื่อหมู่สัตว์เลวลงพระสัทธรรมกำลังเลือนหายไป สิกขาบทจึงมีมากขึ้น พระภิกษุที่ตั้งอยู่ในอรหัตตผลมีน้อยเข้า สัทธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้นพระสัทธรรมก็ยังไม่เลือนหายไป และสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นพระสัทธรรมจึงเลือนหายไป ทองเทียมยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้นทองคำธรรมชาติก็ยังไม่เลือนหายไป และเมื่อทองเทียมเกิดขึ้น ทองคำธรรมชาติจึงเลือนหายไปฉันใด พระสัทธรรมก็ฉันนั้น สัทธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้นพระสัทธรรมก็ยังไม่เลือนหายไป เมื่อสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นพระสัทธรรมจึงเลือนหายไป

ใครๆ ก็ทำให้พระสัทธรรมเลือนหายไปไม่ได้ นอกจากพุทธบริษัท[๒]

ดูก่อนกัสสป ธาตุดินยังพระสัทธรรมให้เลือนหายไปไม่ได้ ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ก็ยังพระสัทธรรมให้เลือนหายไปไม่ได้ ที่แท้โมฆะบุรุษในโลกนี้ต่างหากเกิดขึ้นมาก็ทำให้พระสัทธรรมเลือนหายไป เปรียบเหมือนเรือ

๑–๒ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๓๖–๒๖๓

จะอัปปางก็เพราะต้นหนเท่านั้น พระสัทธรรมยังจะไม่เลือนหายไปด้วยประการฉะนี้

เหตุฝ่ายต่ำ ๕ ประการของพุทธบริษัทที่ทำให้สัทธรรมเสื่อม[๑]

ดูก่อนกัสสป เหตุฝ่ายต่ำ ๕ ประการเหล่านี้ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความฟั่นเฟือน เพื่อความเลือนหายแห่งพระสัทธรรม เหตุฝ่ายต่ำ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

๑. *สตฺถริ อคารวา* *ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา*

๒. *ธมฺเม อคารวา* *ไม่มีความเคารพยำเกรงในพระธรรม*

๓. *สงฺเฆ อคารวา* *ไม่มีความเคารพยำเกรงในพระสงฆ์*

๔. *สิกฺขาย อคารวา* *ไม่มีความเคารพยำเกรงในการศึกษา*

๕. *สมาธิสฺมึ อคารวา* *ไม่มีความเคารพยำเกรงในสมาธิ*

เหตุฝ่ายต่ำ ๕ ประการนี้แลย่อมเป็นไปเพื่อความฟั่นเฟือน เพื่อความเลือนหายแห่งพระสัทธรรม

ลาภสักการะเป็นของทารุณเผ็ดร้อน[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและชื่อเสียง ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่า เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลาภสักการะ และชื่อเสียงที่เกิดขึ้นแล้วเสีย เพราะลาภสักการะชื่อเสียงที่ยังเกิดขึ้นแล้วจักครอบงำจิตของเราทั้งหลายให้ตั้งมั่นอยู่ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้

ลาภสักการะเหมือนพรานเบ็ด[๓]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนปลาบางตัวเห็นแก่เหยื่อ กลืนเบ็ดที่พรานเกี่ยวเหยื่อลงไปในห้วงน้ำลึก มันกลืนเบ็ดของพรานเบ็ดอย่างนี้แล้วได้รับทุกข์ถึงความพินาศ พรานเบ็ดย่อมทำได้ ตามความพอใจฉะนั้น

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๖๖–๒๖๗–๒๖๗

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนปลาบางตัวเห็นแก่เหยื่อ กลืนเบ็ดที่พรานเบ็ดเกี่ยวเหยื่อหย่อนลงไปในห้วงน้ำลึก มันกลืนเบ็ดของพรานเบ็ดอย่างนี้แล้วย่อมได้รับทุกข์ถึงความพินาศ พรานเบ็ดพึงทำได้ตามความพอใจฉะนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรานเบ็ดเป็นชื่อของมารใจบาป คำว่าเบ็ดเป็นชื่อของลาภสักการะและชื่อเสียง ภิกษุบางรูปยินดีพอใจลาภสักการะและชื่อเสียงที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุนี้เรากล่าวว่ากลืนเบ็ดของมารได้รับทุกข์ถึงความพินาศอันมารใจบาปพึงทำได้ตามความพอใจ ภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและชื่อเสียงทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าอย่างนี้แล

อุปมาข้อที่ ๒[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้วในห้วงน้ำแห่งหนึ่งมีตระกูลเต่าใหญ่อยู่อาศัยมานาน ครั้งหนึ่งเต่าตัวหนึ่งเข้าไปหาเต่าอีกตัวหนึ่งแล้วพูดว่า พ่อเต่าเจ้าอย่าได้ไปยังประเทศนั้นนะ

แล้วเต่าตัวนั้นก็ได้ไปยังประเทศนั้นที่ถูกกล่าวห้าม เต่าตัวนั้นจึงถูกนายพรานยิงด้วยลูกดอก ครั้นถูกยิงแล้วเต่าตัวที่ถูกยิงก็เข้าไปหาเต่าอีกตัวหนึ่ง เต่าตัวนั้นได้เห็นเต่าตัวที่ถูกยิงกำลังมาแต่ไกล จึงถามว่า พ่อเต่า เจ้าได้ไปยังประเทศนั้นหรือ

เต่าตัวที่ถูกยิงตอบว่า พ่อเต่า ฉันได้ไปยังประเทศนั้นมาแล้ว

เต่าตัวนั้นจึงถามว่า พ่อเต่า เจ้าไม่ได้ถูกทุบถูกตีดอกหรือ

เต่าตัวนั้นกล่าวว่า ฉันไม่ได้ถูกทุบถูกตีดอก พ่อเต่า แต่บิดามารดาปู่ย่าตายายของข้าพเจ้าได้รับทุกข์ถึงความพินาศ เพราะเชือกเส้นนี้แหละ ฉะนั้นจงไปเสียเดี๋ยวนี้ เจ้าไม่ใช่พวกของเราแล้ว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรานนี้เป็นชื่อของมารใจบาป คำว่าลูกดอกเป็นชื่อของลาภสักการะและชื่อเสียง คำว่าเชือก เป็นชื่อของนันทิราคะ

---

๑ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๖๗

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปยินดีในลาภสักการะและชื่อเสียงที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุนั้นเรากล่าวว่าได้รับทุกข์ถึงความพินาศ เพราะลาภสักการะชื่อเสียง ดุจลูกดอก ถูกมารทำได้ตามความพอใจ ลาภสักการะและชื่อเสียงทารุณเผ็ดร้อนหยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่านี้

ลาภสักการะเหมือนขวานฟ้า[๑]

(๓๐๙) กึ ภิกฺขเว อสนิวิจกฺกํ เสกฺขํ อปฺปตฺตมานสํ ลาภสกฺการสิโลโก อนุปาปุณาตุ อสนิวิจกฺกนฺติ โข ภิกฺขเว ลาภสกฺการสิโลกสฺเสตํ อธิวจนํ เอวํ ทารุโณ โข ภิกฺขเว ลาภสกฺการสิโลโก ฯเปฯ เอวญฺหิ โว ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพนฺติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขวานฟ้าตกถูกใคร ลาภสักการะและชื่อเสียงย่อมตามถึงพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุอรหัตผล คำว่าขวานฟ้านี้ เป็นชื่อของลาภสักการะและชื่อเสียง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและชื่อเสียงทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แลเธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ

ผู้ถูกลาภสักการะชื่อเสียงครอบงำย่ำยีจิต ย่อมถึงอบาย[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นคนบางคนในโลกนี้ถูกสักการะครอบงำย่ำยีจิต เมื่อตายไปต้องเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก อนึ่ง เราเห็นคนบางคนในโลกนี้ถูกความเสื่อมสักการะครอบงำย่ำยีอยู่แล้ว เมื่อตายไปต้องเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เราเห็นคนบางคนในโลกนี้อันสักการะและความเสื่อมสักการะทั้งสองอย่างครอบงำแล้ว ย่ำยีจิตแล้ว เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและชื่อเสียง ทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่าอย่างนี้แล เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละลาภสักการะและชื่อเสียงที่เกิดขึ้นนั้นเสีย และลาภสักการะและชื่อเสียงที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้วจักครอบงำจิตของเราทั้งหลายไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ

๑–๒ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๗๐–๒๗๒

ผู้ไม่หวั่นไหวในสักการะบัณฑิตเรียกว่าสัปบุรุษ[๑]

(๓๑๐) ยสฺส สกฺกริยมานสฺส อสกฺกาเรน จูภยํ
สมาธิ น วิกมฺปติ อปฺปมาณวิหาริโน
ตํ ฌายินํ สาตติกํ สุขุมทิฏฺฐิวิปสฺสกํ
อุปาทานกฺขยารามํ อาหุ สปฺปุริโส อิติ

สมาธิของท่านผู้ใดที่เขาสักการะอยู่ด้วยผลสมาธิหาประมาณมิได้ ไม่หวั่นไหวด้วยสักการะและความเสื่อมสักการะ ผู้นั้นเพ่งอยู่ ทำความเพียรติดต่อกันไป เห็นแจ้งด้วยทิฏฐิอย่างละเอียดยินดีในพระนิพพานเป็นที่สิ้นแห่งอุปาทาน บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่าสัปบุรุษดังนี้

ความกตัญญูบางอย่างมีในสุนัขจิ้งจอกแต่ไม่มีในภิกษุบางรูป[๒]

(๓๑๑) สิยา โข ภิกฺขเว ตสฺมึ ชรสิคาเล กาจิ กตญฺญุตา กตเวทิตา น เตฺวว อิเธกจฺเจ สกฺยปุตฺติยปฏิญฺเญ สิยา กาจิ กตญฺญุตา กตเวทิตา ตสฺมาติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ กตญฺญุโน ภวิสฺสาม กตเวทิโน น จ โน อเมฺหสุ อปฺปกมฺปิ กตํ วินสิสฺสตีติ เอวญฺหิ โว ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพํ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวทีบางอย่าง พึงมีในสุนัขจิ้งจอกแก่นั้น แต่ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวทีบางอย่าง ไม่พึงมีในภิกษุบางรูปผู้ปฏิญาณตนว่าเป็นศากยบุตรในพระธรรมวินัยนี้เลย เพราะเหตุดังนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้กตัญญู เราจักเป็นผู้กตเวที อุปการะแม้เล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำแล้วในพวกเรา จักไม่เสื่อมหายไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ

คนเราถ้าไม่พูดก็ไม่ทราบว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต[๓]

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ท่านวิสาขะปัญจาลบุตรว่า

(๓๑๒) นาภาสมานํ ชานนฺติ มิสฺสํ พาเลหิ ปณฺฑิตํ
ภาสมานญฺจ ชานนฺติ เทเสนฺตํ อมตํ ปทํ
ภาสเย โชตเย ธมฺมํ ปคฺคณฺเห อิสินํ ธชํ
สุภาสิตธชา อิสโย ธมฺโม หิ อิสินํ ธโช

๑-๒-๓ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๗๓-๓๑๗-๓๒๖

คนทั้งหลายย่อมไม่รู้จักคนที่ไม่พูดว่าเจือด้วยพาลหรือบัณฑิต แต่ย่อมรู้จักคนที่พูดผู้แสดงทางอมฤตอยู่ บุคคลพึงกล่าวธรรม พึงส่องธรรม พึงประคองธงชัยของฤษี ฤษีทั้งหลายมีสุภาษิตเป็นธง ธรรมนั้นเองเป็นธงชัยของพวกฤษีดังนี้

กุลบุตรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ต้องอดทน[๑]

ครั้งหนึ่งพระติสสะ เป็นโอรสของพระเจ้าอาว์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกพระภิกษุทั้งหลาย กล่าวเสียดแทงด้วยวาจา ก็เกิดความเสียใจร้องไห้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ติสสะ เธอว่าเขาข้างเดียว แต่เธอไม่อดทนต่อถ้อยคำ ข้อที่เธอว่าเขาข้างเดียว ไม่อดทนต่อถ้อยคำนั้นไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แต่ข้อที่เธอว่าเขาด้วยอดทนต่อถ้อยคำได้ด้วย นั้นแลสมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตร ออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา

บุคคลประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำจัดความโกรธ[๒]

(๓๑๓) กึ นุ กิชฺฌสิ มา กุชฺฌิ อกฺโกโธ ติสฺส เต วรํ
โกธมานมกฺขวินยตฺถํ หิ ติสฺส พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ

เธอโกรธทำไมหนอ เธออย่าโกรธ ติสสะ ความไม่โกรธเป็นความประเสริฐของเธออย่างแท้จริง บุคคลย่อมประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำจัดความโกรธ ความถือตัว และความลบหลู่คุณท่านดังนี้

ทรงสรรเสริญบุคคลผู้อยู่คนเดียว[๓]

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเถระว่า ดูก่อนเถระ การอยู่คนเดียวย่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าอย่างไรในข้อนี้ สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละได้แล้ว สิ่งใดยังไม่มาถึงสิ่งนั้นก็สละคืนได้แล้ว ฉันทราคะในการได้ อัตภาพที่เป็นปัจจุบัน ถูกกำจัดแล้วด้วยดี การอยู่คนเดียวย่อมเป็นอันบริบูรณ์โดยพิสดารกว่าอย่างนี้แล แล้วตรัสว่า

๑–๒–๓ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๓๒๘–๓๒๘–๓๓๐

(๓๑๔) สพฺพาภิภุํ สพฺพวิทุํ สุเมธํ
สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺตํ
สพฺพํ ชหํ ตณฺหกฺขเย วิมุตฺตํ
ตมหํ นรํ เอกวิหาริติ พฺรูมิ

เราเรียกนรชนผู้ครอบงำขันธ์ อายตนะ อายตนะธาตุ และไตรภพทั้งหมดได้ ผู้รู้ทุกข์ทุกอย่าง ผู้มีปัญญาดี ผู้ไม่แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง ผู้ละสิ่งทั้งปวงเสียได้ ผู้หลุดพ้นในเพราะนิพพานเป็นที่สิ้นตัณหาว่าเป็นผู้มีปกติอยู่คนเดียวดังนี้

พระพุทธเจ้าย่อมรุ่งเรืองด้วยเดชานุภาพตลอดวันและคืน[๑]

(๓๑๕) ขตฺติโย เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ เย โคตฺตปฏิสาริโน
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส
ทิวา ตปติ อาทิจฺโจ รตฺติมาภาติ จนฺทิมา
สนฺนทฺโธ ขตฺติโย ตปติ ฌายี ตปติ พฺราหฺมโณ
อถ สพฺพมโหรตฺตํ พุทฺโธ ตปติ เตชสาติ

ในชุมชนของบุคคลผู้เกลียดกันด้วยโคตร กษัตริย์เป็นประเสริฐ ในเทวดาและมนุษย์ ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณเป็นประเสริฐ พระอาทิตย์ย่อมแผดแสงในกลางวัน พระจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน กษัตริย์ผู้สวมเครื่องรบย่อมมีสง่า พราหมณ์ผู้เพ่งฌานย่อมรุ่งเรือง ส่วนพระพุทธเจ้าย่อมรุ่งโรจน์ด้วยเดชานุภาพตลอดวันและคืนทั้งหมดดังนี้

ทรงตรัสสอนราหุล[๒]

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังอัมพลัฏฐิกา ปราสาทที่ท่านพระราหุลอยู่ พระราหุลได้แลเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล จึงปูลาดอาสนะตั้งน้ำสำหรับล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคประทับนั่งที่อาสนะที่ปูลาดไว้แล้วทรงล้างพระบาท พระราหุลถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

---

๑. สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๓๓๑
๒. สังยุตตนิกายนิทานวรรค มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ๑๓/๑๒๓

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเหลือน้ำไว้ในภาชนะหน่อยหนึ่ง แล้วตรัสถามพระราหุลว่า ดูก่อนราหุล เธอเห็นน้ำที่เหลือหน่อยหนึ่งอยู่ในภาชนะนี้หรือ

พระราหุลกราบทูลว่าเห็นพระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนราหุล สมณะธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งที่รู้อยู่ ก็มีน้อยเหมือนฉะนั้น

จากนั้น พระผู้มี พระภาค ก็ทรงเทน้ำ ที่เหลืออยู่ เพียง หน่อย หนึ่ง นั้นเสียแล้วตรัสถามราหุลว่า ดูก่อนราหุล เธอเห็นน้ำหน่อยหนึ่งที่เราเทเสียแล้วหรือ

ร. เห็นพระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนราหุล สมณะธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาวาททั้งรู้อยู่ก็เป็นของที่เขาทิ้งเสียแล้วเหมือนฉะนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงคว่ำภาชนะน้ำนั้น แล้วตรัสแก่พระราหุลว่าดูก่อนราหุล เธอเห็นภาชนะน้ำที่คว่ำนี้หรือ

ร. เห็นพระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนราหุล สมณะธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้อยู่ก็เป็นของที่เขาคว่ำเสียแล้วเหมือนฉะนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหงายภาชนะน้ำนั้นขึ้น แล้วตรัสถามพระราหุลว่า ดูก่อนราหุล เธอเห็นภาชนะน้ำอันว่างเปล่านี้หรือ

ร. เห็นพระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนราหุล สมณะธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้อยู่ก็เป็นของว่างเปล่าเหมือนฉะนั้น

ดูก่อนราหุล เปรียบเหมือนช้างต้นมีงาอันงอนงาม เป็นพาหนะที่เจริญยิ่งนัก มีกำเนิดดี เคยเข้าสงคราม ช้างนั้นเข้าสงครามแล้ว ย่อมทำกรรมด้วยเท้าหน้าทั้งสองบ้าง ด้วยเท้าหลังทั้งสองบ้าง ด้วยกายเบื้องหน้าบ้าง ด้วยกายเบื้องหลังบ้าง ด้วยศีรษะบ้าง ด้วยหูทั้งสองบ้าง ด้วยงาทั้งสองบ้าง ด้วยหางบ้าง

ย่อมรักษาไว้แต่งวงเท่านั้น เพราะการที่ช้างรักษาแต่งวงนั้น ความช้างจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า ช้างต้นนี้แลมีงาอันงอนงามเป็นพาหนะที่เจริญยิ่งนัก มีกำเนิดดี เคยเข้าสงครามแล้ว ย่อมทำกรรมด้วยเท้าหน้าทั้งสองบ้าง ด้วยเท้าหลังทั้งสองบ้าง ด้วยกายเบื้องหน้าบ้าง ด้วยกายเบื้องหลังบ้าง ด้วยศีรษะบ้าง ด้วยหูทั้งสองบ้าง ด้วยหางบ้าง ย่อมรักษาไว้แต่งวงเท่านั้น ชีวิตที่ว่าอันช้างต้นไม่ย่อมสละแล ฯลฯ ดูก่อนราหุล เรากล่าวว่าบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งที่รู้อยู่ ที่จะไม่ทำบาปกรรมแม้หน่อยหนึ่งไม่มีฉันนั้นเหมือนกัน ดูก่อนราหุล เธอพึงศึกษาว่า เราจักไม่กล่าวมุสาวาทแม้เพราะหัวเราะกันเล่น ดูก่อนราหุล เธอพึงศึกษาอย่างนี้

พ. ดูก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แว่นมีประโยชน์อย่างไร

ร. มีประโยชน์สำหรับส่องดูพระเจ้าข้า

พ. ฉันนั้นเหมือนกันแล ราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อนแล้วจึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ

ดูก่อนราหุล เธอปรารถนาจะทำกรรมใดด้วยกายกรรมนั้น เธอจงพิจารณาเสียก่อนว่า เราปรารถนาจะทำกรรมนี้ด้วยกาย การกระทำกายกรรมของเรานี้เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนทั้งผู้อื่นบ้าง กายกรรมนี้อกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก

ดูก่อนราหุล เธอพิจารณาอยู่พึงรู้อย่างนี้ว่า เราปรารถนาจะทำกรรมใดด้วยกาย กายกรรมของเรานี้เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น หรือเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น กายกรรมนี้เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ดังนี้ไซร้ กรรมเห็นปานนี้เธอไม่พึงทำด้วยกายโดยส่วนเดียว

แต่ถ้าให้เธอพิจารณาอยู่ พึงรู้อย่างนี้ว่า เราปรารถนาจะทำกรรมใดด้วยกาย กายกรรมของเรานี้ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นเลย เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นเลย การกรรมนี้เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ฯลฯ

ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม[๑]

(๓๑๖) อาโรคฺ ยปรมา ลาภา นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ
อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺคานํ เขมํ อมตคามินนฺติ

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันประเสริฐ

มรรคมีองค์ ๘ เป็นพรหมญาณ ธรรมญาณ[๒]

(๓๑๗) ยสฺส สทฺธา จ ปญฺญา จ ธมฺมา ยุตฺตา สทฺธา ธุรํ
หิริ อีสา มโน โยตฺตํ สติ อารกฺขสารถิ ฯ
รโถ สีลปริกฺขาโร ฌานกฺโข จกฺกวีริโย
อุเปกฺขา ธุรสมาธิ อนิจฺฉา ปริวารณํ
อพฺยาปาโท อวิหึสา วิเวโก ยสฺส อาวุธํ
ตีติกฺขา ธมฺมสนฺนาโห โยคกฺเขมาย วตฺตติ
เอตทตฺตนิ สมฺภูตํ พฺรหฺมยานํ อนุตฺตรํ
นิยฺยนฺติ ธีรา โลกมฺหา อญฺญทตฺถุ ชยํ ชยนฺติ

อริยมรรคญาณนั้นมีธรรมคือ ศรัทธากับปัญญาเป็นแอก มีศรัทธาเป็นทูป มีหิริเป็นงอน มีใจเป็นเชือกชัก มีสติเป็นสารถีเป็นผู้ควบคุม รถนี้มีศีลเป็นเครื่องประดับ มีญาณเป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขากับสมาธิเป็นทูป ความไม่อยากได้เป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยาบาท ความไม่เบียดเบียนและวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหมญาณอันยอดเยี่ยมนี้ เกิดแล้วในตนของบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมออกไปจากโลก โดยความแน่ใจว่า มีชัยชนะโดยแท้

ธรรมที่ควรละด้วยปัญญา[๓]

(๓๑๘) กตเม จ ภิกฺขเว ธมฺมา อภิญฺญา ปหาตพฺพา อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จ อิเม ภิกฺขเว ธมฺมา อภิญฺญา ปหาตพฺพา

---

๑. สังยุตตนิกาย มหาวรรค ๑๓/๒๘๑
๒–๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๗–๗๘

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ควรละด้วยปัญหาอันยิ่งเป็นไฉน คือ อวิชชาและภวตัณหา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง

ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา[๑]

(๓๑๙) กตเม จ ภิกฺขเว ธมฺมา อภิญฺญา สจฺฉิกาตพฺพา วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ อิเม ภิกฺขเว ธมฺมา อภิญฺญา สจฺฉิกาตพฺพา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คือ วิชาและวิมุติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง

ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญา[๒]

(๓๒๐) กตเม จ ภิกฺขเว ธมฺมา อภิญฺญา ภาเวตพฺพา สมโถ จ วิปสฺสนา จ อิเม ภิกฺขเว ธมฺมา อภิญฺญา ภาเวตพฺพา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คือ สมถะและวิปัสนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง

การหลีกออกมีอยู่ ๒ วิธี[๓]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุติญาณทัสสน การได้เห็นภิกษุเหล่านั้นก็ดี การได้ฟัง การเข้าไปหา การเข้าไปนั่งใกล้ การระลึกถึงการบวชตามภิกษุเหล่านั้นก็ดี แต่ละอย่าง ๆ เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าผู้ที่ได้ฟังธรรมของภิกษุเห็นปานนั้นแล้ว ย่อมหลีกออกด้วย ๒ วิธี คือ หลีกออกด้วยกาย ๑ หลีกออกด้วยจิต ๑ เธอหลีกออกอยู่อย่างนั้นแล้ว ย่อมระลึกถึง ย่อมตรึกถึงธรรมะ

สติสัมโภชฌงค์ย่อมเกิดตามลำดับดังนี้[๔]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดภิกษุหลีกออก ๔ อย่างนั้นแล้ว ย่อมระลึกถึง ย่อมตรึกถึงธรรมนั้น สมัยนั้นสติสัมโภชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุ

๑–๔ สังยุตตนิกายมหาวารวรรค ๑๙/๗๘

นั้นย่อมชื่อว่าเจริญสติสัมโภชฌงค์ เมื่อภิกษุนั้นยังสติสัมโภชฌงค์ให้ถึงความเจริญบริบูรณ์ เธอมีสติอยู่อย่างนั้นแล้ว ย่อมเลือกเฟ้นตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดภิกษุมีสติ ๔ อย่างนั้นแล้ว ย่อมเลือกเฟ้นตรวจตราถึงความพินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา สมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโภชฌงค์ เป็นอันภิกษุนั้นปรารภแล้ว ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเจริญธรรม วิจยสัมโภชฌงค์ ภิกษุนั้นย่อมยังธรรมวิจยสัมโภชฌงค์ให้ถึงความเจริญบริบูรณ์ เมื่อภิกษุเลือกเฟ้นตรวจตราพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญาความเพียรอันไม่ย่อหย่อน เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดภิกษุเลือกเฟ้นตรวจตราพินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ความเพียรอันไม่ย่อหย่อนที่ภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น วิริยะสัมโภชฌงค์ เป็นอันภิกษุได้ปรารภแล้ว ภิกษุนั้นได้ชื่อว่าเจริญวิริยะสัมโภชฌงค์แล้ว วิริยะสัมโภชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ ปีติที่ไม่มีอามิสย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ปรารภความเพียร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดปีติที่ไม่มีนิมิตย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ปรารภความเพียร สมัยนั้น ปีติสัมโภชฌงค์ เป็นอันภิกษุผู้นั้นได้ปรารภแล้ว ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเจริญปีติสัมโภชฌงค์ เมื่อภิกษุนั้นยังปีติสัมโภชฌงค์ให้ถึงความเจริญบริบูรณ์แล้ว กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจกอบด้วยปีติย่อมสงบระงับ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดกายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจกอบด้วยปีติสงบระงับ สมัยนั้นปัสสทิสัมโภชฌงค์ เป็นอันภิกษุนั้นได้ปรารภอยู่แล้ว ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเจริญ ปัสสทิสัมโภชฌงค์แล้ว เมื่อภิกษุยังปัสสทิสัมโภชญงค์ให้ถึงความบริบูรณ์แล้ว จิตของภิกษุผู้มีกายสงบ มีความสุข ย่อมตั้งมั่น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดจิตของภิกษุผู้มีกายสงบ มีความสุข ตั้งมั่น สมัยนั้นสมาธิสัมโภชฌงค์เป็นอันภิกษุนั้นปรารภแล้ว ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเจริญสมาธิ

สัมโภชฌงค์ เมื่อภิกษุนั้นยังสมาธิสัมโภชฌงค์ให้ถึงความเจริญบริบูรณ์ เธอย่อมเป็นผู้เพ่งดูจิตที่ตั้งมั่นอย่างนั้นแล้วด้วยดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดภิกษุเป็นผู้เพ่งดูจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นด้วยดี สมัยนั้นอุเบกขาสัมโภชฌงค์เป็นอันภิกษุได้ปรารภแล้ว ภิกษุย่อมชื่อว่าเจริญอุเบกขาสัมโภชฌงค์ เมื่อภิกษุยังอุเบกขาสัมโภชฌงค์ ให้ถึงความเจริญบริบูรณ์

อานิสงส์โภชฌงค์ มี ๗ ประการ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโภชฌงค์ ๗ ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์ ๗ ประการนี้เธอพึงหวังได้ ผลานิสงส์ ๗ ประการนั้นเป็นไฉน

๑. ในปัจจุบันจะได้บรรลุอรหัตผลโดยพลัน
๒. เมื่อในปัจจุบันไม่ได้บรรลุ ที่นั้นจะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย
๓. เมื่อปัจจุบันไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ที่นั้นจะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป
๔. ถ้าปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ และไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป ที่นั้นก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อุปหัจจปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป

---

๑. โภชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นที่อัศจรรย์มาก เพราะปรากฏตามหลักฐานที่มา เมื่อพระองค์เทศนาให้พระมหากัสสปฟัง ก็หายจากอาพาธ ต่อมาพระโมคคัลลานะอาพาธ ต่อมาพระพุทธองค์ก็ทรงประชวรอย่างหนัก ก็ได้ตรัสให้พระจุลทะอธิบายโภชฌงค์ เมื่อจุลทะอธิบายจบลง พระพุทธองค์ก็หายจากประชวร นี้เป็นความอัศจรรย์ของโภชฌงค์ ๙๐สังยุตตนิกายมหาวารวรรค

๕. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ เวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้อุปหัจจปรินิพพายี ที่นั้นก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อสังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป

๖. ถ้าปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ เวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี อุปหัจจปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี ที่นั้นก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้สังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป

๗. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ เวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี อุปหัจจปรินิพพายี อสังสารปรินิพพายี และ สสังขารปรินิพพายี ที่นั้นจะได้เป็นอนาคามี ผู้อุทธังโสโต อกนิฏฐะคามี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโภชฌงค์ ๗ ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ พลานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้อันเธอหวังได้

โภชฌงค์ ๗ รักษาโรคได้

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ใกล้พระนครราชคฤห์ สมัยนั้นพระมหากัสสปอาพาธไม่สบายเป็นไข้หนัก อยู่ที่ถ้ำปิผลิคูหา

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยม พระมหากัสสป ถึงที่อยู่แล้ว ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ตรัสถามพระมหากัสสปว่า ดูก่อนกัสสป “เธอพออดพอทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาคลายลงไม่กำเริบขึ้นหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏความกำเริบขึ้นย่อมไม่ปรากฏหรือ”

พระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่

ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์กำเริบหนัก ยังไม่คลายไป ความกำเริบขึ้นย่อมปรากฏความทุเลาไม่ปรากฏ

พ. ดูก่อนกัสสป โภชฌงค์ ๗ เหล่านี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว เมื่อบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพ-พาน โภชฌงค์ ๗ นั้นเป็นไฉน

ดูก่อนกัสสป สติสัมโภชฌงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ธรรมวิจยสัมโภชฌงค์ วิริยะสัมโภชฌงค์ ปีติสัมโภชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโภชฌงค์ สมาธิสัมโภชฌงค์ อุเบกขาสัมโภชฌงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

พระมหากัสสปหายจากอาพาธเมื่อฟังโภชฌงค์จบลง[๑]

พระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค โภชฌงค์ดีนัก ข้าแต่พระสุคต โภชฌงค์ดีนัก เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปปลื้มใจ ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค พระมหากัสสปหายจากอาพาธนั้น ด้วยประการฉะนี้แล

คนที่ไปถึงฝั่งมีจำนวนน้อย นอกนั้นย่อมเราะไปตามฝั่ง[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชฌงค์ ๗ ประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มิใช่ฝั่ง

(๓๒๑) อปฺปกา เต มนุสฺเสสุ เย ชนา ปารคามิโน
อถายํ อิตรา ปชา ตีรเมวานุธาวติ
เย จ โข สมฺมหกฺขาเต ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน
เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ
กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต

๑–๒ สังยุตตนิกาย มหาวรรค ๑๙/๑๐๑–๑๑๗

โอกา อโนกมาคมฺม วิเวเก ยตฺถ ทูรมํ
ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย หิตฺวา กาเม อกิญฺจโน
ปริโยทเปยฺย อตฺตานํ จิตฺตเกฺลเสหิ ปณฺฑิโต
เยสํ สมฺโพธิยงฺเคสุ สมฺมา จิตฺตํ สุภาวิตํ
อาทานปฏินิสฺสคฺเค อนุปาทาย เย รตา
ขีณาสวา ชุติมนฺโน เต โลเก ปรินิพฺพุตาติ

ในหมู่มนุษย์คนที่ไปถึงฝั่งมีจำนวนน้อย แต่หมู่สัตว์นอกนี้ย่อมวิ่งไปตามฝั่งนั่นเอง ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรมในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว คนเหล่านั้นจักข้ามบ่วงมฤตยูที่แสนยากที่จะข้ามได้ บัณฑิตพึงละธรรมฝ่ายดำเสีย เจริญธรรมฝ่ายขาว ออกจากความอาลัย อาศัยความไม่มีอาลัยแล้วพึงละกามเสีย เป็นผู้ไม่มีกิเลสอันเป็นเครื่องกังวล ปรารถนาความยินดีในวิเวกที่สัตว์ยินดีได้ยาก บัณฑิตพึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเรื่องเศร้าหมองจิต ชนเหล่าใดอบรมจิตดีแล้วโดยชอบ ในองค์เป็นเหตุตรัสรู้ ไม่ถือมั่น ยินดีแล้วในความสละคืนซึ่งความยึดถือ ชนเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นอาสวะ มีความรุ่งเรือง ปรินิพพานแล้วในโลก

ทางสายเอก[๑]

(๓๒๒) เอกายนฺวายํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ฯ ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา กตเม จตฺตาโร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญาณธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔

---

๑. สังยุตตนิกายมหาวารวรรค ๑๙/๑๙๐

สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน

๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทรมนัสในโลกเสียได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทรมนัสในโลกเสียได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทรมนัสในโลกเสียได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทรมนัสในโลกเสียได้

ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งโพธิปักขยธรรม [๑]

(๓๒๓) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เยเกจิ สารคนฺธา โลหิตจนฺทนํ เตสํ อคฺคมกฺขายติ เอวเมว โข เยเกจิ โพธิปกฺขิยา ธมฺมา ปญฺญินฺทฺริยํ เตสํ อคฺคมกฺขายติ ยทิทํ โพธาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่แก่นชนิดใดชนิดหนึ่ง จันทน์แดงโลกกล่าวว่าเป็นยอดของไม้เหล่านั้นแม้ฉันใด โพธิปักขยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง "ปัญญินทรีย์" เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโพธิปักขยธรรม เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ฉันนั้นเหมือนกัน

เวทนา ๓ ภิกษุแทงตลอดแล้ว ย่อมเป็นผู้หายหิวปรินิพพาน [๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเวทนา ๓ เหล่านี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขะเวทนา

---

๑ สังยุตตนิกายมหาวารวรรค ๑๙/๓๐๕

๒ สังยุตตนิกายสฬายตนะวรรค ๑๘/๒๕๔

(๓๒๔) สมาหิโต สมฺปชาโน สโต พุทฺธสฺส สาวโก
เวทนา จ ปชานาติ เวทนานญฺจ สมฺภวํ
ยตฺถ เจตา นิรุชฺฌนฺติ มคฺคญฺจ ขยคามินํ
เวทนานํ ขยา ภิกฺขุ นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต

สาวกของพระพุทธเจ้ามีจิตมั่นคงดีแล้ว มีสัมปชัญญะ มีสติ ย่อมรู้ชัดซึ่งเวทนาและเหตุเกิดแห่งเวทนาทั้งหลาย อนึ่งเวทนาเหล่านี้ดับไปในที่ใด ย่อมรู้ชัดซึ่งเวทนาในที่นั้น (คือนิพพาน) และทางดำเนินให้ถึงความสิ้นไปแห่งเวทนาเหล่านั้น เพราะสิ้นเวทนา ภิกษุเป็นผู้หายหิว ปรินิพพาน

เวทนาทั้งหลายเป็นทุกข์ [๑]

(๓๒๕) สุขํ วา ยทิ วา ทุกฺขํ อทุกฺขมสุขํ สห
อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ ยงฺกิญฺจิ อตฺถิ เวทิตํ
เอตํ ทุกฺขนฺติ ญตฺวาน โมสธมฺมํ ปโลกินํ
ผุสฺส ผุสฺส วยํ ผุสฺส เอวํ ตตฺถ วิรชฺชติ

ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอก มีอยู่ ภิกษุรู้ว่าเวทนานี้เป็นทุกข์ มีความพินาศเป็นธรรมดา มีความทำลายไปเป็นธรรมดา ถูกต้องความสิ้นไปอยู่ ย่อมคลายความยินดีในเวทนาเหล่านั้นด้วยประการอย่างนี้

พึงละอนุสัย ๓ ในเวทนา ๓ [๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละราคานุสสัยในสุขะเวทนา พึงละปฏิคานุสัยในทุกขะเวทนา พึงละอวิชชานุสัยในอทุกขมะสุขะเวทนา เพราะเหตุที่ภิกษุละราคานุสัยในทุกขะเวทนา ละปฏิคานุสัยในทุกขะเวทนาละอวิชชานุสัยในอทุกขะมะสุขะเวทนา ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้ไม่มีราคานุสัย มีความเห็นชอบ ตัดตัณหาได้เด็ดขาด เพิกถอนสังโยชน์ได้แล้ว ได้กระทำที่สุดแห่งทุกข์แล้ว เพราะละมานานุสัยได้แล้วโดยชอบ

๑–๒ สังยุตตนิกายสฬายตนวรรค ๑๘/๒๕๕–๒๕๖

เพราะไม่รู้ในเวทนา ๓ จึงเกิดอนุสัย [๑]

(๓๒๖) สุขํ เวทยมานสฺส เวทนํ อปฺปชานโต
โส ราคานุสโย โหติ อนิสฺสรณทสฺสิโน
ทุกฺขํ เอทยมานสฺส เวทนํ อปฺปชานโต
ปฏิฆานุสโย โหติ อนิสฺสรณทสฺสิโน
อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ ภูริปญฺญํ น เทสิตํ
ตํ วาปิ อภินนฺทติ เนว ทุกฺขา ปมุจฺจติ
ยโต จ ภิกฺขุ อาตาปี สมฺปชญฺญํ น ริญฺจติ
ตโต โส เวทนา สพฺพา ปริชานาติ ปณฺฑิโต
โส เวทนา ปริญฺญาย ทิฏฺเฐ ธมฺเม อนาสโว
กายสฺส เภทา ธมฺมฏฺโฐ สงฺขฺยํ นูเปติ เวทคู

ราคานุสัยนั้น ย่อมมีแก่ภิกษุผู้เสวยสุขเวทนา โดยไม่รู้สึกตัวอยู่ มีปรกติไม่เห็นธรรมเป็นเครื่องสลัดออก ปฏิฆานุสัยย่อมมีแก่ภิกษุผู้เสวยทุกข์เวทนาโดยไม่รู้สึกตัวอยู่ มีปกติไม่เห็นธรรมเป็นเครื่องสลัดออก บุคคลเพลิดเพลินอทุกขะมะสุขะ เวทนาซึ่งมีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้มีปัญญาประดุจปฐพีทรงแสดงแล้ว ย่อมไม่หลุดพ้นไปจากทุกข์ได้เลย เพราะเหตุที่ภิกษุผู้มีความเพียรละทิ้งเสียได้ด้วยสัมปชัญญะ เธอชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะกำหนดรู้เวทนาทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้เวทนาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ในปัจจุบันตั้งอยู่ในธรรมถึงที่สุดเวท เมื่อตายไปย่อมเข้าไม่ถึงความนับว่า เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง เป็นผู้หลงดังนี้

ผู้ใดอดกลั้นต่อทุกข์เวทนาไว้ได้ ผู้นั้นย่อมไม่ปรากฏในบาดาล [๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วย่อมพูดอย่างนี้ว่า ในมหาสมุทรมีบาดาล ดูก่อนภิกษุทั้งหลายปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว ย่อมพูดวาจาอันไม่ปรากฏอย่างนี้ว่า ในมหาสมุทรมีบาดาล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า "บาดาล" นี้ เป็นชื่อของทุกข์เวทนาที่เป็นไปในสรีระแล ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเมื่อถูกทุกข์

๑–๒ สังยุตตนิกายสฬายตนะวรรค ๑๘/๒๕๕–๒๕๖

เวทนาอันเป็นไปในสรีระถูกต้องแล้วย่อมเศร้าโศก ลำบาก รำไร ทุบอก คร่ำครวญ ย่อมถึงความงมงาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับนี้เรากล่าวว่าไม่ปรากฏในบาดาลทั้งหยั่งไม่ถึงอีกด้วย ส่วนอริยสาวกผู้สดับแล้ว ถูกทุกข์เวทนาอันเป็นไปในสรีระถูกต้องแล้วย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำไร ไม่ทุบอก ไม่คร่ำครวญ ไม่ถึงความงมงาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้สดับแล้วอย่างนี้เรากล่าวว่าย่อมปรากฏในบาดาลทั้งหยั่งถึงอีกด้วย

(๓๒๗) โย เอตา นาธิวาเสติ อุปฺปนฺนา เวทนา ทุกฺขา
สารีริกา ปาณหรา ยาหิ ผุฏฺโฐ ปเวธติ
อกฺกนฺทติ ปโรทติ ทุพฺพโล อปฺปถามโก
น โส ปาตาเล ปจฺจุฏฺฐาสิ อโถ คาธมฺปิ นชฺฌคา
โย เจตา อธิวาเสติ อุปฺปนฺนา เวทนา ทุกฺขา
สารีริกา ปาณหรา ยาหิ ผุฏฺโฐ น เวธติ
สเจ ปาตาเล ปจฺจุฏฺฐาสิ อโถ คาธมฺปิ อชฺฌคา

นรชนใดถูกทุกข์เวทนาเหล่านี้อันเป็นไปในสรีระ เครื่องนำชีวิตเสียบังเกิดขึ้น ถูกต้องแล้วอดกลั้นไม่ได้ ย่อมหวั่นไหว เป็นผู้ทุรพล กำลังน้อย ย่อมคร่ำครวญ รำไร นรชนนั้นย่อมไม่ปรากฏในบาดาล ทั้งหยั่งไม่ถึงอีกด้วย ส่วนนรชนใดถูกทุกข์เวทนาเหล่านี้ อันเป็นไปในสรีระเครื่องนำชีวิตเสีย บังเกิดขึ้นถูกต้องแล้ว อดกลั้นไว้ได้ ย่อมไม่หวั่นไหว นรชนนั้นแลย่อมปรากฏในบาดาล ทั้งหยั่งถึงอีกด้วย

เห็นเวทนา ๓ อย่างไร จึงเรียกว่าเห็นชอบ [๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายพึงเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ จึงเห็นทุกข์เวทนาโดยความเป็นลูกศร พึงเห็นอทุกขมสุขเวทนาโดยความเป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษุเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกข์เวทนาโดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุขเวทนาโดยความเป็นของไม่

---

๑ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๕๖

เที่ยง ภิกษุนี้เรากล่าวว่ามีความเห็นโดยชอบ ตัดตัณหาได้เด็ดขาด เพิกถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ

ความสงบระงับ ๖ อย่าง (ปัสสัทธิ)[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัสสัทธิ ๖ อย่างนี้คือ

๑. *ปฐมชฺฌานํ สมาปนฺนสฺสวาจา ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหติ เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาย่อมสงบระงับ*

๒. *ทุติยชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส วิตกฺกวิจารา ปฏิปฺปสฺสทฺธาโหนฺติ เพื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารย่อมสงบระงับ*

๓. *ตติยชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส ปีติ ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหติ เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติย่อมสงบระงับ*

๔. *จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส อสฺสาสปสฺสาสา ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหนฺติ เมื่อเข้าจตุถฌาน ลมอัสสาส ปัสสาสะ ย่อมสงบระงับ*

๕. *สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺนสฺส สญฺญา จ เวทนา จ ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหนฺติ เมื่อเข้าสัญญาเวทนิตะนิโรจน์ สัญญาและเวทนาย่อมระงับ*

๖. *ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ราโค โทโส โมโห ปฏิปฺปสฺสทฺโธ โหติ ราคะ โทสะ โมหะ ของภิกษุขีณาสพ ย่อมสงบระงับ*

มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่เป็นที่พอใจของบุรุษ[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตุคามผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของบุรุษโดยส่วนเดียว

๑. *น จ รูปวา*   *รูปไม่สวย*

๒. *น จ โภควา*   *ไม่มีโภคะสมบัติ*

๓. *น จ สีลวา*   *ไม่มีมรรยาท*

๑–๒ สังยุตตนิกายสฬายตนะวรรค ๑๘/๒๕๖–๒๖๙

๔. *อลโส จ* *เกียจคร้าน*

๕. *ปชญฺจสฺส น ลภติ* *ไม่ได้บุตรเพื่อเขา*

มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่พอใจของบุรุษ[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่พอใจของบุรุษโดยส่วนเดียว องค์ ๕ เป็นไฉน คือ

๑. *รูปวา จ* *รูปสวย*

๒. *โภควา จ* *มีโภคสมบัติ*

๓. *สีลวา จ* *มีมรรยาท*

๔. *อนลโส* *ขยันไม่เกียจคร้าน*

๕. *ปชญฺจสฺส ลภติ* *ได้บุตรเพื่อเขา*

บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของมาตุคาม[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของมาตุคามโดยส่วนเดียว องค์ ๕ เป็นไฉน คือ

๑. *น จ รูปวา* *รูปไม่สวย*

๒. *น จ โภควา* *ไม่มีโภคสมบัติ*

๓. *น จ สีลวา* *ไม่มีมรรยาท*

๔. *อลโสจ* *เกียจคร้าน*

๕. *ปชญฺจสฺส ลภติ* *ไม่ได้บุตรเพื่อเขา*

บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่ชอบใจของมาตุคาม[๓]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่ชอบใจของมาตุคามโดยส่วนเดียว องค์ ๕ เป็นไฉน คือ

๑—๒—๓ สังยุตตนิกายสฬายตนะวรรค ๒๘/๒๙๖—๒๙๖—๒๙๙

๑. รูป วา จ *รูปสวย*
๒. โภควา จ *มีโภคสมบัติ*
๓. สีลวา จ *มีมรรยาท*
๔. อนลโส *ขยันไม่เกียจคร้าน*
๕. ปชญฺจส ลภติ *ได้บุตรเพื่อเขา*

ความทุกข์ของมาตุคาม ๕ อย่าง[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์แผนกหนึ่งของมาตุคาม ที่เธอจะต้องเสวยคือ

๑. มาตุคามในโลกนี้เมื่อยังกำลังสาวไปสู่สกุลผัว เว้นจากญาติ อันนี้เป็นความทุกข์แผนกหนึ่งของมาตุคาม
๒. มาตุคามมีระดู
๓. มาตุคามมีครรภ์
๔. มาตุคามคลอดบุตร
๕. มาตุคามเข้าถึงความเป็นหญิงสำหรับบำเรอบุรุษ

มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการย่อมตกนรก[๒]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก คือ มาตุคามเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๑ ไม่มีหิริ ๑ ไม่มีโอตตัปปะ ๑ มักผูกโกรธ ๑ มีปัญญาทราม ๑

อีกประการหนึ่ง มาตุคามเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๑ ไม่มีหิริ ๑ ไม่มีโอตตัปปะ ๑ มีความริษยา ๑ มีปัญญาทราม ๑ ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก

อีกประการหนึ่งมาตุคามเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๑ ไม่มีหิริ ๑ ไม่มีโอตตัปปะ ๑ มีความตระหนี่ ๑ มีปัญญาทราม ๑ ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก

๑–๒ สังยุตตนิกายสฬายตนวรรค ๑๘/๒๙๙–๒๙๙

อีกประการหนึ่ง มาตุคามเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ เป็นคนทุศีล มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย มักโกรธ มีปัญญาทราม เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก

มาตุคามประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ย่อมไปสวรรค์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๕ ประการย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ คือ มาตุคามเป็นผู้มีศรัทธา เป็นผู้มีหิริ ๑ มีโอตตัปปะ ๑ ไม่มักโกรธ ๑ มีปัญญา ๑ หรือ

เป็นผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ ไม่ผูกโกรธ ไม่มีความริษยา ไม่ประพฤตินอกใจ มีสติตั้งมั่นเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย มีปัญญา

มาตุคามประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการนี้จึงบังคับสามีได้[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำลังของมาตุคาม ๕ ประการนี้ คือ

๑. *รูปพลํ* *กำลังคือรูป*

๒. *โภคพลํ* *กำลังคือโภคสมบัติ*

๓. *ญาติพลํ* *กำลังคือญาติ*

๔. *ปุตฺตพลํ* *กำลังคือบุตร*

๕. *สีลพลํ* *กำลังคือศีล*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการนี้ ย่อมบังคับสามีอยู่ครองเรือนได้

---

๑. สังยุตตนิกายสฬายตนวรรค ๑๘/๓๐๕

ฐานะ ๕ อย่างที่มาตุคามผู้มิได้ทำบุญไว้ยากที่จะได้[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ อันมาตุคามผู้มิได้ทำบุญไว้ยากที่จะได้ คือ

๑. ขอให้เราพึงเกิดในสกุลอันสมควร
๒. เมื่อเกิดในสกุลอันสมควรแล้ว ขอให้เราพึงไปสู่สกุลอันสมควร
๓. เกิดในสกุลอันสมควร ไปสู่สกุลอันสมควรแล้ว ขอให้เราไปอยู่ครองเรือนโดยปราศจากหญิงร่วมสามี
๔. เกิดในสกุลอันสมควรไปสู่สกุลอันสมควร แล้ว อยู่ครองเรือนอันปราศจากหญิงร่วมสามีแล้ว ขอให้เราพึงมีบุตร
๕. เกิดในสกุลอันสมควรแล้วไปสู่สกุลอันสมควรแล้ว อยู่ครองเรือนอันปราศจากหญิงร่วมสามีแล้วมีบุตร ขอให้เราประพฤติครอบงำสามี

ฐานะทั้ง ๕ ประการนี้ อันมาตุคามมิได้ทำบุญไว้ยากที่จะได้

อุปมาโทษของกามมี ๑๐ ประการ[๒]

๑. *อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา* กามทั้งหลายอุปมาดังท่อนกระดูก
๒. *มํสเปสูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังชิ้นเนื้อ
๓. *ติณุกฺกูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังคบเพลิงหญ้า
๔. *องฺคารกาสูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังหลุมถ่านเพลิง
๕. *สุปินกูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังความฝัน
๖. *ยาจิกูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังของยืม
๗. *รุกฺขผลูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมา ดังผลไม้
๘. *อสิสูนูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังเขียง (สับเนื้อ)
๙. *สตฺติสูลูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังหอกและหลาว
๑๐. *สปฺปสิรูปมา กามา* กามทั้งหลายมีอุปมาดังหัวงูพิษ

---

๑. สังยุตตนิกาย สฬายตวรรค ๑๘/๓๐๗
๒. อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๑๑๐

อธิบายโทษของกาม ๑๐ ข้อ

๑. กามทั้งหลายมีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก เหมือนท่อนกระดูกของคนขายเนื้อโคที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้ว เหลือแต่โลหิตเหลืออยู่บ้าง แม้สุนัขจะแทะกระดูกนั้นสักปานใด ก็ไม่บรรเทาความหิว ความอยากลงได้ ไม่อิ่มขึ้นมาหลงกลืนน้ำลายของตนเอง ถ้าแทะพลาดไป ก็เจ็บปากถึงเป็นแผล ฟันหักได้ คนเสพกาม จึงไม่ต่างอะไรกับสุนัขแทะกระดูก

๒. กามทั้งหลายเป็นที่หวงแหนของสัตว์โลก สัตว์โลกย่อมแย่งชิงกามกัน เหมือนชิ้นเนื้อเป็นที่ยินดีของเหล่าสัตว์มี แร้ง กา สุนัข เป็นต้น สัตว์เหล่านี้ย่อมแย่งทิ้งชิ้นเนื้อกัน และถึงกับจิกกัน กัดกัน จนแต่ตัวต้องเกิดทุกข์เวทนานั้น และยังไม่อิ่มหนำสำราญเลย บางทีถึงกับตายไปก็มีเพียงแค่แย่งกามกัน ดังสัตว์แย่งเนื้อเพียงชิ้นเดียวเท่านั้น

๓. เพราะกามทั้งหลายทำให้เกิดความเร่าร้อน เหมือนคบเพลิงหญ้าที่ลุกโพลงอยู่ เมื่อคนถือทวนลมไป โดยไม่ทิ้งไปเสียโดยเร็ว เปลวไฟก็จะลามไหม้มือผู้ถือ ไฟก็ลมหน้าผู้ถือให้เกิดความทุกข์อย่างแสนสาหัส

๔. เพราะกามทั้งหลายซ่อนเอาความทุกข์ร้อนไว้ โดยที่เรามองไม่เห็น เหมือนหลุมถ่านเพลิงที่พรางไฟไว้ไม่ให้ปรากฏ แต่เมื่อใครพลัดตกลงไปในหลุมเพลิงนั้น ก็อาจถึงตายได้ คนที่ตกเป็นทาษของกามก็เช่นกัน ย่อมเกิดทุกข์อย่างแสนสาหัส

๕. เพราะกามทำให้เกิดความยินดีเพียงประเดี๋ยวเดียว ไม่มีสาระแก่นสารอันใด เหมือนบุคคลนอนฝันไปว่า ได้ประสบสิ่งที่ดี ก็เกิดความดีใจ ครั้นประเดี๋ยวเดียวก็ตื่นขึ้น ความยินดีนั้นก็หายไปทันที กามจึงมีความยินดีเพียงเดี๋ยวเดียวเหมือนความฝัน พระพุทธองค์ตรัสว่า ความสุขของกามมีน้ำเป็นที่สุด (โอทกนฺติกํ)

๖. เพราะกามเกิดความยินดีเพียงชั่วคราวเท่านั้น เหมือนการยืมของเขามาใช้ เมื่อใช้เสร็จแล้ว จะต้องส่งคืนเขาไปตามกำหนด

๗. เพราะกามเป็นที่กระหยิ่มของสัตว์ เหมือนผลไม้เป็นที่พอใจ เป็นที่ปรารถนาของคนและสัตว์ เมื่อผลไม้เกิดขึ้น ต้นก็ถูกหัก ถูกปลิด ถูกสอย ถูกรานกิ่ง ถูกโค่นต้น จนย่อยยับไปเพราะผลไม้นั้นคนเสพกามก็เช่นนั้น บางคนถึงกับอวัยวะถูกตัด ถูกผ่าให้เกิดทุกขเวทนาขึ้น

๘. เพราะกามเป็นที่รองรับทุกข์ทั้งปวง ทั้งทางกายและทางใจ เหมือนเขียงอันเป็นที่รองรับคมมีดที่สับเนื้อ จนเป็นรอยแผลนับไม่ถ้วน

๙. เพราะกามทำให้เกิดทุกข์ทิ่มแทงหัวใจให้เกิดความเจ็บปวดรวดร้าวมาก เมื่อใครไปพัวพันในกามแล้ว ที่จะไม่เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจนั้นเป็นไม่มี เหมือนหอกหลาวที่เสียดแทงร่างกายให้เกิดทุกขเวทนาฉะนั้น

๑๐. เพราะกามประกอบด้วยภัยมาก ต้องมีความหวาดระแวงต่อกันเนือง ๆ บางทีอาจถึงตายได้เพราะความหวาดระแวงต่อกัน เหมือนหัวงูพิษ เป็นที่หวาดเสียวมาก เพราะอาจทำให้เกิดอันตรายถึงชีวิตได้

โสตาปัตติยังคะธรรม

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้น ธรรมทินนะอุบาสกพร้อมด้วยอุบาสกอีก ๕๐๐ คน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อใดจะพึงมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตรัสสอน โปรดทรงพร่ำสอนข้อนั้นแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

"ตสฺมา ติห โว ธมฺมทินฺนา เอวํ สิกฺขิตพฺพํ เยเต สุตฺตนฺตา ตถาคตภาสิตา คมฺภีรา โลกุตฺตรา สุญฺญตปฏิสํยุตฺตา กาเลน กาลํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามาติ"[๑]

ดูก่อน ธรรมทินนะเพราะฉะนั้นแหละ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า พระสูตรเหล่าใดที่พระตถาคตตรัสแล้ว อันลึกซึ้ง มีเนื้อความอันลึก เป็นโลกุตตรประกอบด้วยสุญญตา เราจักเข้าถึงพระสูตรเหล่านั้นตลอดกาลเป็นนิตย์อยู่

ดูก่อนธรรมทินนะ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ

ธรรมทินนะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายยังครองเรือนนอนกกลูกอยู่ ยังทาจันทน์แคว้นกาสี ยังใช้มาลาของหอมและเครื่องลูบไล้ ยังยินดีในทองและเงินอยู่ จะเข้าถึงพระสูตรที่พระตถาคตตรัสแล้ว อันลึกซึ้ง มีเนื้อความอันลึก เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตา ตลอดนิตยกาลอยู่ มิใช่กระทำได้ง่าย ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงธรรมอันยิ่ง แก่ข้าพระ-องค์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่แล้วในสิกขาบท ๕ เถิด

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เพราะฉะนั้นแหละ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระ-ธรรม พระสงฆ์ จักเป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯ ล ฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ ดูก่อนธรรมทินนะ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ

---

๑. สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๕๑๒

ธรรมทินนะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โสตาปัตติยังคะ ๔ ประการเหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ทั้งหลาย และข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นชัดในธรรมเหล่านั้น เพราะว่าข้าพระองค์ทั้งหลายประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนธรรมทินนะ เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้ดีแล้ว โสตาปัตติผลอันท่านทั้งหลายพยากรณ์แล้ว ดังนี้[๑]

---

๑. พระสูตรนี้มีความสำคัญในปัจจุบันนี้มาก เพราะมีบางท่านเข้าใจว่า พระพุทธองค์ตรัสสอนชาวบ้านผู้เป็นคฤหัสถ์ครองเรือน ดำเนินชีวิตด้วยจิตว่าง ทำงานด้วยจิตว่าง เสพกามด้วยจิตว่าง แล้วอ้างเอาบาลีตอนนี้เป็นหลักการบรรยาย ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว พระพุทธศาสนาฝ่ายเถระวาทนี้ ไม่มีกล่าวถึงเรื่องจิตว่าง ในพระไตรปิฎกตอนนี้ ก็ไม่ได้แสดงถึงเรื่องจิตว่างแต่อย่างใด ในพระบาลีที่เป็นพุทธพจน์ก็ไม่ได้แสดงอย่างนั้น ในอรรถกถา สารัตถัปปกาสินี หน้า ๔๐๒ อธิบายว่า โลกุตฺตรา โลกุตฺตรทีปกา อสงฺขตสํยุตฺตาทโย แปลว่า บทโลกุตตรนั้น ได้แก่อสังคตสังยุตต์เป็นต้น อันแสดงอรรถแห่งโลกุตตร

สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตาติ สตฺตสุญฺญตาทีปกา ขชฺชนิกสุตฺตนฺตาทโย บทว่า สุญฺญตัปปฏิสังยุตตานั้น ได้แก่สูตรต่าง ๆ มีขัชชนิกสูตรเป็นต้น อันแสดงภาวะที่ว่างจากสัตว์

ตามหลักฐานที่ปรากฏทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถานี้ ชี้ให้เห็นโดยแจ่มชัดว่า พระบาลีบทนี้ พระพุทธองค์มิได้แสดงถึงเรื่องจิตว่าง และที่ทรงแสดงแก่ธรรมทินนะอุบาสกนั้น ก็มิได้มุ่งหมายที่จะแสดงธรรมอันลึกนี้ ให้ธรรมทินนะและเพื่อนอุบาสกเหล่านั้นบรรลุเลย ฉะนั้นเมื่อพระองค์ทรงแสดงถึงเรื่องโลกุตตรและสุญญตาจบลง ธรรมทินนะอุบาสกถึงกับอุทานว่า ข้าพระองค์ไม่สามารถปฏิบัติได้ เพราะเป็นผู้ครองเรือน พระพุทธองค์จึงแสดง โสตาปัตติยังคะธรรมใหม่ เมื่อจบลงแล้ว ธรรมทินนะและอุบาสกเหล่านั้น ก็ตั้งอยู่ในโสตาปัตติผลทั้งหมด คือ แสดงให้เป็นพระโสดาบัน ไม่ใช่ให้ไปเสพกาม หรือ ทำไร่ไถนาดังตีความกันผิดไป คำว่าโลกุตรในที่นี้พระ-พุทธองค์หมายถึง อสังขตธรรม คำว่า "สุญญตา" ก็หมายถึงเบญจขันธ์ว่างจากสัตว์ บุคคล ดังที่แสดงไว้ในขัชชนิกสูตร ไม่ได้แสดงถึงจิตว่าง หรือความว่างตามที่พูดกัน

เรื่องจิตว่างเหล่านั้น เป็นเรื่องนอกพระไตรปิฎก ไม่ใช่หลักของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถระวาทอันบริสุทธิ์นี้ แต่เป็นความเห็นของพวกเกจิอาจารย์ทางฝ่ายมหายาน เกิดขึ้นในชมพูทวีปเมื่อศตวรรษที่ ๑๐ นี่เอง ทางฝ่ายสังสกฤตเรียกว่า "ธฺยาน" ต่อมามีพระภิกษุชาวจีนท่านหนึ่ง ชื่อ "โพธิธรรม" ได้จาริกไปศึกษาพระพุทธศาสนาในอินเดีย แล้วไปศึกษาในนิกายนี้ ต่อมานำเข้าสู่ประเทศจีน ในสมัยแผ่นดินพระเจ้าเหลียงบู๊เต้ แต่พระมหากษัตริย์จีนองค์นี้ไม่เลื่อมใส ท่านโพธิธรรมจึงไปตั้งสำนักใหม่ชื่อ "เซียวลิ้มยี่ ณ ภูเขาซงซัว" นิกายนี้ทางจีนแต้จิ๋ว เรียกว่า "เซี้ยงจง" ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นได้รับพระพุทธศาสนาจากจีนอีกสายหนึ่งที่นอกไปจากเกาหลีแล้ว ลัทธินี้จึงแพร่หลายเข้าสู่ญี่ปุ่น ชื่อของลัทธินี้จึงเปลี่ยนมาเป็นภาษาญี่ปุ่นว่า "เซ็น" ดังนี้

ฉะนั้นการอ้างเอาความเห็นที่เกิดในสมัยศตวรรษที่ ๑๐ มาลบล้างพระพุทธพจน์นั้น จึงเป็นการกระทำที่ไม่เป็นบุญเลย ทั้งไม่เกื้อกูลแก่ผู้กระทำด้วย เป็นการกล่าวตู่พระพุทธพจน์โดยแท้

สัญญา ๑๐ ประการเมื่อกำหนดดีแล้ว ย่อมระงับอาพาธได้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี สมัยนั้นพระคิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก พระอานนท์ได้เข้าเฝ้ากราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ และให้พระผู้มีพระภาคโปรดอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมท่านพระคิริมานนท์ยังที่อยู่

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ถ้าเธอพึงเข้าไปหาแล้ว กล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่คิริมานนทภิกษุแล้วไซร้ อาพาธของคิมานันทภิกษุจะสงบระงับโดยพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ สัญญา ๑๐ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. อนิจจสัญญา
๒. อนัตตะสัญญา
๓. อสุภะสัญญา
๔. อาทีนวสัญญา
๕. ปหานสัญญา
๖. วิราคะสัญญา
๗. นิโรธะสัญญา
๘. สัพพะโลเกอนภิรตสัญญา
๙. สัพพะสังขาเรสุอนิจสัญญา
๑๐. อานาปาณสติ

ดูก่อนอานนท์ อนิจจสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า

รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ด้วยประการอย่างนี้ ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าอนิจจสัญญา

ดูก่อนอานนท์ อนัตตะสัญญาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่าจักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาในอายตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ๖ ประการเหล่านี้ด้วยประการอย่างนี้ ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าอนัตตสัญญา

ดูก่อนอานนท์ อสุภะสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้นั่นแล เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ กัน ในกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม เนื้อหัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ย่อมพิจารณาเห็นเป็นของไม่งามในกายนี้ด้วยประการดังนี้ ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าอสุภะสัญญา

ดูก่อนอานนท์ อาทีนวสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่ากายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้นอาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคในปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด ไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมจุก โรค

หิต โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิตเบื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราด หูด โรคละออง บวม โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน มีเสมหะเป็นสมุฏฐาน มีลมเป็นสมุฏฐาน มีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธอันเกิดแต่ฤดูแปรปรวน เกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ เกิดแต่ความเพียรเกินไป เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปั๋สสาวะ ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้ ด้วยประการดังนี้ ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าอาทีนวสัญญา

ดูก่อนอานนท์ ปหานสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งกามวิตกเกิดขึ้นแล้วย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มีซึ่งพยาบาทวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ยินดี ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมให้ถึงความไม่มี ซึ่งวิหิงสาวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมให้ถึงความไม่มีซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลายอันชั่วช้า อันเกิดขึ้นแล้ว ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าปหานสัญญา

ดูก่อนอานนท์ วิราคะสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่าธรรมชาตินั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีต คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ธรรมเป็นที่สำลอกกิเลส ธรรมเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าวิราคะสัญญา

ดูก่อนอานนท์ นิโรธะสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ธรรมชาตินั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีต คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ธรรมเป็นที่ดับโดย

ไม่เหลือ ธรรมชาติเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่านิโรธะสัญญา

ดูก่อนอานนท์ สัพพโลเกอนภิรตะสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละอุบายและอุปาทานในโลก อันเป็นเหตุตั้งมั่นถือมั่นและเป็นอนุสัยแห่งจิต ย่อมงดเว้นไม่ถือมั่น ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าสัพพโลเกอนภิรตะสัญญา

ดูก่อนอานนท์ สัพพสังขาเรสุอนิจสัญญาเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมอึดอัด ย่อมระอา ย่อมเกลียดชัง แต่สังขารทั้งปวง ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าสัพพสังขาเรอนิจสัญญา

ดูก่อนอานนท์ อานาปาณสติเป็นไฉน ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า

เธอเป็นผู้มีสติหายใจออก เป็นผู้มีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น ย่อมศึกษาว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้กายทั้งปวง (ลมหายใจ) ย่อมศึกษาว่าจักเป็นผู้กำหนดรู้ใจทั้งปวง (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจักระงับกายสังขาร (ลมหายใจ) หายใจออก ย่อมศึกษาว่าจักระงับกายสังขาร (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจักกำหนดรู้ปีติหายใจออก ย่อมศึกษาว่าจักกำหนดรู้ปีติหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่าจักกำหนดรู้จิตตสังขาร (เวทนา) หายใจออก ย่อมศึกษาว่าจักกำหนดรู้จิตตสังขาร (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจักระงับจิตตสังขาร (หายใจออก) ย่อมศึกษาว่าจักระงับจิตสังขาร (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจักกำหนดรู้จิต (หายใจออก) ย่อมศึกษาว่าจักกำหนดรู้จิต (หายใจเข้า) ย่อมศึกษา

ว่าจักยังจิตให้บันเทิง (หายใจออก) ย่อมศึกษาว่าจะยังจิตให้บันเทิง (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจะตั้งจิตให้มั่น (หายใจออก) ย่อมศึกษาว่าจะตั้งจิตให้มั่น (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจะเปลื้องจิต (หายใจออก) ย่อมศึกษาว่าจะเปลื้องจิต (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจะเป็นผู้พิจารณา เห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง (หายใจออก) จะ.ป็นผู้ศึกษาว่าพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจักพิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนัด (หายใจออก) ย่อมศึกษาว่าจักเป็นผู้ พิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนัด (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจักพิจารณาเห็นโดยความดับสนิท (หายใจออก) จักพิจารณาเห็นโดยความดับสนิท (หายใจเข้า) ย่อมศึกษาว่าจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสลัดคืน (หายใจออก) ย่อมศึกษาว่าจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสลัดคืน (หายใจเข้า) ดูก่อนอานนท์ นี้เรียกว่าอาณาปาณสติ

ดูก่อนอานนท์ ถ้าเธอพึงเข้าไปหาแล้ว กล่าวสัญญา ๑๐ ประการนี้แก่คิริมานนท์ภิกษุไซร้ อาพาธของอานนทะภิกษุจะถึงความสงบระงับโดยพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้

จากนั้นพระอานนท์ เมื่อได้เรียนสัญญา ๑๐ ประการแล้ว ก็ไปหาพระคิริมานนท์ยังที่อยู่ กล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่พระคิริมานนท์ครั้งนั้น พระคิริมานนท์ก็หายอาพาธทันที

ภิกษุใดด่าบริภาษเพื่อนพรหมจรรย์ต้องประสบต่อความฉิบหาย ๑๑ อย่าง[๑]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดด่าบริภาษ เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ติเตียนพระอริยเจ้า จะต้องประสบต่อความฉิบหาย ๑๑ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งคือ

---

๑ อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต ๒๔/๓๒๔

๑. ไม่บรรลุธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุ
๒. เสื่อมจากธรรมที่บรรลุแล้ว
๓. สัทธรรมของภิกษุนั้นย่อมไม่ผ่องแผ้ว
๔. เป็นผู้เข้าใจว่าได้บรรลุสัทธรรม
๕. เป็นผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์
๖. ต้องอาบัติเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง
๗. บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อหินภาพ
๘. ถูกต้องโรคอย่างหนัก
๙. ย่อมถึงความเป็นบ้าคือความฟุ้งซ่านแห่งจิต
๑๐. เป็นผู้หลงใหลทำกาละ
๑๑. เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก

ทางแห่งความเจริญและความเสื่อมของคน[๑]

(๓๒๘) สุวิชาโน ภวํ โหติ ทุวิชาโน ปราภโว
ธมฺมกาโม ภวํ โหติ ธมฺมเทสฺสี ปราภโว
อิติ เหตํ วิชานาม ปฐโม โส ปราภโว

ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ผู้รู้ชั่วเป็นผู้เสื่อม ผู้ใคร่ธรรมเป็นผู้เจริญ ผู้เกลียดธรรมเป็นผู้เสื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจึงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๑

(๓๒๙) อสนฺตสฺส ปิยา โหนฺติ สนฺเต น กุรุเต ปิยํ
อสตํ ธมฺมํ โรเจติ ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม ทุติโย โส ปราภโว

---

๑ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๓๔๖

คนมีอสัตบุรุษเป็นที่รัก ไม่กระทำสัตบุรุษให้เป็นที่รัก ชอบใจธรรมของอสัตบุรุษ ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม เพราะเหตุนั้นแลเราจงทราบข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๒

(๓๓๐) นิทฺทาสีลี สภาสีลี อนุฏฺฐาตา จ โย นโร
อลโส โกธปญฺญาโล ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม ตติโย โส ปราภโว

คนใดชอบนอน ชอบคุย ไม่หมั่น เกียจคร้าน โกรธง่าย ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนั้นแล เราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๓

(๓๓๑) โย มาตรํ วา ปิตรํ วา ชิณฺณกํ คตโยพฺพนํ
ปหุสนฺโต น ภรติ ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม จตุตฺโถ โส ปราภโว

คนใดมีความสามารถ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา หรือผู้แก่เฒ่าผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม เพราะเหตุนั้นเราจึงทราบชัดข้อนั้นเถิดว่า ความเสื่อมนั้นเป็นข้อที่ ๔

(๓๓๒) โย พฺราหฺมณํ วา สมณํ วา อญฺญํ วาปิ วนิพฺพกํ
มุสาวาเทน วญฺเจติ ตํ ปราภโว มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม ปญฺจโม โส ปราภโว

คนใดลวงสมณะพราหมณ์หรือแม้วณิพกเหล่าอื่นด้วยมุสาวาท ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุฉะนั้นแลเราจึงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๕

(๓๓๓) ปหุตวิตฺโต ปุริโส สหิรญฺโญ สโภชโน
เอโก ภุญฺชติ สาทูนิ ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม ฉฏฺฐโม โส ปราภโว

คนมีทรัพย์มาก มีเงินทองของกินมาก กินของอร่อยแต่ผู้เดียว ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนั้นแลเราจึงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๖

(๓๓๔) ชาติถทฺโธ ธนถทฺโธ โคตฺตถทฺโธ จ โย นโร
สญฺญาตึ อติมญฺเญติ ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม สตฺตโม โส ปราภโว

คนใดหยิ่งเพราะชาติ หยิ่งเพราะทรัพย์ หยิ่งเพราะโคตร ย่อมดูหมิ่นญาติของตน ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนั้นเราพึงทราบชัดความข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๗

(๓๓๕) อิตฺถีธุตฺโต สุราธุตฺโต อกฺขธุตฺโต จ โย นโร
ลทฺธํ ลทฺธํ วินาเสติ ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม อฏฺฐโม โส ปราภโว

คนใดเป็นนักเลงหญิง เป็นนักเลงสุรา และเป็นนักเลงการพนัน ผลาญทรัพย์ที่ตนหามาได้ ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนั้นแลเราพึงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๘

(๓๓๖) เสหิ ทาเรหิ อสนฺตุฏฺโฐ เวสิยาสุ ปทุสฺสติ
ทุสฺสติ ปรทาเรสุ ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม นวโม โส ปราภโว

คนไม่สันโดษด้วยภริยาของตน ประทุษฐร้ายในภริยาของคนอื่น เหมือนประทุษฐร้ายในหญิงแพศยา ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนั้นแลเราพึงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๙

(๓๓๗) อตีตโยพฺพโน โปโส อาเนติ ติมฺพรุตฺถนึ
ตสฺสา อิสฺสา น สุปติ ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม ทสโม โส ปราภโว

ชายแก่ได้หญิงรุ่นสาวมาเป็นภริยา ย่อมนอนไม่หลับ เพราะความหึงหวงหญิงรุ่นสาวนั้น ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนั้นเราพึงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๑๐

(๓๓๘) อิตฺถึ โสณฺฑึ วิกิรณึ   ปุริสํ วาปิ ตาทิสํ
อิสฺสริยสฺมึ ฐเปติ   ตํ ปราภวโต มุขํ
อิติ เหตํ วิชานาม   เอกาทสโม ปราภโว

คนใดตั้งหญิงนักเลง สุรุ่ยสุร่าย หรือแม้ชายเช่นนั้นไว้ในความเป็นใหญ่ ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม เพราะเหตุนั้นเราจงทราบชัดข้อนี้เถิดว่าความเสื่อมนั้นเป็นที่ ๑๑

(๓๓๙) อปฺปโภโค มหาตโณฺห   ขตฺติเย ชายเต กุเล
โส จ รชฺชํ ปตฺถยติ   ตํ ปราภวโต มุขํ
เอเต ปราภเว โลเก   ปณฺฑิโต สมเวกฺขิย
อริยทสฺสนสมฺปนฺโน   ส โลกํ ภชเต สิวนฺติ

บุคคลใดเกิดในสกุลกษัตริย์ มีโภคทรัพย์น้อย มีความมักใหญ่ปรารถนาราชสมบัติ ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยความเห็นอันประเสริฐ พิจารณาเห็นคนเหล่านี้เป็นผู้เสื่อมในโลก ท่านย่อมคบโลกที่เกษม (คนเจริญ)

คำสุภาษิตเป็นคำสูงสุด

(๓๔๐) สุภาสิตํ อุตฺตมมาหุ สนฺโต
ธมฺมํ ภเณ น อธมฺมํ ตํ ทุติยํ
ปิยํ ภเณ น อปฺปิยํ ตํ ตติยํ
สจฺจํ ภเณ นาลิกนฺตํ จตุตฺถนฺติ

สัตบุรุษทั้งหลาย ได้กล่าวคำอันเป็นสุภาษิตว่าเป็นคำสูงสุด บุรุษพึงกล่าวแต่คำที่เป็นธรรม ไม่พึงกล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม ข้อนั้นเป็นที่ ๒ บุคคลพึงกล่าวคำอันเป็นที่รัก ไม่พึงกล่าวคำอันไม่เป็นที่รัก ข้อนั้นเป็นที่ ๓ บุคคลพึงกล่าวคำสัตย์ ไม่พึงกล่าวคำเหลาะแหละ ข้อนั้นเป็นที่ ๔

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในเวทนา บัณฑิตกล่าวว่าผู้นั้นล่วงเวททั้งหมด

(๓๔๑) เวทานิ วิเจยฺย เกวลานิ
สมณานํ ยานิปตฺสถิ พฺราหฺมณานํ
สพฺพเวทนาสุ วีตราโค
สพฺพํ เวทมติจฺจ เวทคู โส

ผู้ใดพิจารณาเวททั้งสิ้น อันเป็นของมีอยู่แห่งสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ปราศจากความกำหนัดในเวทนาทั้งปวง ผู้นั้นล่วงเวททั้งหมดแล้ว บัณฑิตกล่าวว่าผู้ถึงเวท

ผู้ใดรู้นามรูปผู้นั้นชื่อว่าผู้รู้ตาม [๑]

(๓๔๒) อนุวิจฺจ ปปญฺจนามรูปํ
อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ โรคมูลํ
โรคมูลพนฺธนา ปมุตฺโต
อนุวิทิโต ตาทิ ปวุจฺจเต ตถตฺตา

ผู้ใดใคร่ครวญธรรม อันเป็นเครื่องทำให้เนิ่นช้า และนามรูปอันเป็นรากเง่าแห่งโรค ทั้งภายในและภายนอกแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเง่าแห่งโรคทั้งปวง ผู้คงที่เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าวว่าผู้รู้ตาม

บุคคลที่ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรและเป็นนักปราชญ์ [๒]

(๓๔๓) วิรโต สพฺพปาปเกหิ
นิรยทุกฺขมติจฺจ วิริยวา โส

๑–๒ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๓๒–๔๓๓

ธีโร ตาทิ ปวุจฺจเต ตถตฺตา
โส วิริยวา ปธานวา

ผู้ใดงดเว้นบาปทั้งหมด ล่วงความทุกข์ในนรกได้แล้ว ดำรงอยู่ ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้มีความเพียรผู้นั้นมีความแกล้วกล้า มีความเพียร ผู้คงที่เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นนักปราชญ์

บุคคลที่ชื่อว่าเป็นอาฌาไนย [๑]

(๓๔๔) ยสฺสสฺสุ ลูนานิ พนฺธนานิ
อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ สงฺคมูลํ
สพฺพสงฺคมูลพนฺธนา ปมุตฺโต
อาชานิโย ตาทิ ปวุจฺจเต ตถตฺตา

ผู้ใดตัดเครื่องผูกอันเป็นรากเง่าแห่งธรรม เป็นเครื่องข้องทั้งภายในภายนอกได้แล้ว หลุดพ้นแล้วจากเครื่องผูกอันเป็นรากเง่าแห่งธรรม เป็นเครื่องข้องทั้งปวง ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้ชื่อว่าอาฌาไนย

ผู้พิจารณาอริยสัจ ๔ อยู่เนือง ๆ แล้วย่อมถึงซึ่ง
เจโตวิมุติ และปัญญาวิมุติ [๒]

(๓๔๕) เย ทุกฺข นปฺปชานนฺติ อโถ ทุกฺขสฺส สมฺภวํ
ยตฺถ จ สพฺพโส ทุกฺขํ อเสสํ อุปรุชฺฌติ
ตญฺ มคฺคํ ร ชานนฺติ ทุกฺขูปสมคามินํ
เจโตวิมุตฺติหีนา เต อโถ ปญฺญาวิมุตฺติยา
อภพฺพา เต อนฺตกิริยาย เต เว ชาติชรูปคา
เย จ ทุกฺขํ ปชานนฺติ อโถ ทุกฺขสฺส สมฺภวํ
ยตฺถ จ สพฺพโส ทุกฺขํ อเสสํ อุปรุชฺฌติ
ตญฺจ มคฺคํ ปชานนฺติ ทุกฺขูปสมคามินํ
เจโตวิมุตฺติสมฺปนฺนา อโถ ปญฺญาวิมุตฺติยา
ภพฺพา เต อนฺตกิริยาย น เต ชาติชรูปคาติ

๑-๒ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๓๓-๔๗๔

ชนเหล่าใดไม่รู้ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ไม่มีส่วนเหลือโดยประการทั้งปวง และไม่รู้มรรคอันไม่ถึงความเข้าไประงับทุกข์ คนเหล่านั้นเสื่อมแล้วจากเจโตวิมุติ และปัญญาวิมุติเป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เป็นผู้เข้าถึงชาติและชราโดยแท้ ส่วนชนเหล่าใดรู้ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ไม่มีส่วนเหลือโดยประการทั้งปวง และรู้มรรคอันให้ถึงความเข้าไประงับทุกข์ ชนเหล่านั้นถึงพร้อมแล้วด้วยเจโตวิมุติและปัญญาวิมุติ เป็นผู้ควรที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ และเป็นผู้ไม่เข้าถึงชาติและชรา

ทุกข์เป็นอันมากในโลกเกิดขึ้นเพราะอุปทิเป็นเหตุ [๑]

(๓๔๖) อุปธินิทานา ปภวนฺติ ทุกฺขา
เย เกจิ โลกสฺมึ อเนกรูปา
โย เจ อวิทฺวา อุปธึ กโรติ
ปุนปฺปุนํ ทุกฺขมุเปติ มนฺโท
ตสฺมา ปชานํ อุปธึ น กยิรา
ทุกฺขสฺส ชาติปฺปภวานุปสฺสีติ

ทุกข์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีเป็นอันมากในโลก ย่อมเกิดเพราะอุปทิเป็นเหตุ ผู้ใดแลไม่รู้ย่อมกระทำอุปทิ ผู้นั้นเป็นผู้เขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะเหตุนั้นผู้พิจารณาเห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์เนือง ๆ ทราบชัดอยู่ไม่พึงทำอุปทิ

สัตว์ทั้งหลายไปสู่ภพใหม่เพราะอวิชชา [๒]

(๓๔๗) ชาติมรณสํสารํ เยว ชนฺติ ปุนปฺปุนํ
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ อวิชฺชาเยว สา คติ
อวิชฺชา หายํ มหาโมโห ยทิทํ สสฺสตํ จิรํ
วิชฺชาคตา จ เย สตฺตา น เต คจฺฉนฺติ ปุนพฺภวนฺติ

อวิชชานั้นเองเป็นคติของสัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงชาติ มรณะ และสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่นบ่อย ๆ อวิชชาคือความหลงอย่างนี้

๑–๒ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๗๔–๔๗๖

เป็นความถาวรอยู่สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายผู้ไปด้วยวิชชาเท่านั้นย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่

สังขารเป็นปัจจัยแห่งทุกข์ทั้งมวล[๑]

(๓๔๘) ยงฺกิญฺจิ ทุกฺขํ สมฺโภติ สพฺพํ สงฺขารปจฺจยา
สงฺขารานํ นิโรเธน นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว
เอตมาทีนวํ ญตฺวา ทุกฺขํ สงฺขารปจฺจยา
สพฺพสงฺขารสมถา สญฺญาน อุปโรธนา
เอวํ ทุกฺขกฺขโย โหติ เอตํ ญตฺวา ยถาตถํ
สมฺมทฺทสา เวทคุโน สมฺมทญฺญาย ปณฺฑิตา
อภิภุยฺย มารสํโยคํ น คจฺฉนฺติ ปุนพฺภวนฺติ

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดย่อมเกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขารทั้งหลายดับโดยไม่เหลือทุกข์จึงไม่เกิด ภิกษุรู้โทษนี้ว่าเพราะสังขารเป็นปัจจัยทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะความสงบแห่งสังขารทั้งมวล สัญญาทั้งหลายจึงดับ ความสิ้นไปแห่งทุกข์ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุรู้ความสิ้นไปแห่งทุกข์นี้โดยถ่องแท้ บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นชอบ ผู้ถึงเวท รู้โดยชอบแล้ว ครอบงำกิเลส เป็นเครื่องประกอบของมารได้แล้ว ย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย[๒]

(๓๔๙) ยงฺกิญฺจิ ทุกฺขํ สมฺโภติ สพฺพํ วิญฺญาณปจฺจยา
วิญฺญาณสฺส นิโรเธน นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว
เอตมาทีนวํ ญตฺวา ทุกฺขํ วิญฺญาณปจฺจยา
วิญฺญาณูปสมา ภิกฺขุ นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโตติ

๑–๒ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๗๖

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เพราะวิญญาณดับโดยไม่เหลือทุกข์จึงไม่เกิด ภิกษุรู้โทษอย่างนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยดังนี้แล้วย่อมเป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้ว เพราะความเข้าไปสงบแห่งวิญญาณ

ผัสสะเป็นเหตุแห่งทุกข์[๑]

(๓๕๐) เตสํ ผสฺสปเรตานํ ภวโสตานุสาริน
กุมฺมคฺคํ ปฏิปนฺนานํ อารา สํโยชนกฺขโย
เย จ ผสฺสํ ปริญฺญาย ปญฺญาย อุปสเม รตา
เตปี ผสฺสาภิสมยา นิจฺฉาตา ปรินิพฺพุตาติ

ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ของชนทั้งหลาย ผู้อันผัสสะครอบงำแล้ว ผู้แล่นไปตามกระแสแห่งภวตัณหาผู้ดำเนินไปแล้วสู่หนทางจิต ย่อมอยู่ห่างไกล ส่วนชนเหล่าใดกำหนดรู้ผัสสะด้วยปัญญา ยินดีแล้วในธรรมเป็นที่เข้าไปสงบ ชนแม้เหล่านั้นย่อมเป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้ว เพราะการดับไปแห่งผัสสะ

เวทนาเป็นเหตุแห่งทุกข์[๒]

(๓๕๑) สุขํ วา ยทิ วา ทุกฺขํ อทุกฺขมสุขํ สห
อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ ยงฺกิญฺจิ อตฺถิ เวทิตํ
เอตํ ทุกฺขนฺติ ญตฺวาน โมสธมฺมํ ปโลกินํ
ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสํ เอวํ ตตฺถ วิชานติ
เวทนานํ ขยา เยว นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโวติ

ภิกษุรู้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือสุขเวทนา หรือทุกข์เวทนา กับอทุกขมะสุขเวทนา ที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกว่า เวทนานี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ มีความสาปสูญไปเป็นธรรมดา มีความทรุดโทรมไปเป็นธรรมดา ถูกต้องด้วยอุท

๑–๒ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๗๗–๔๗๘

ยัพพยญาณแล้ว เห็นความเสื่อมไปอยู่ ย่อมรู้แจ่มแจ้ง ความเป็นทุกข์ในเวทนานั้นอย่างนี้ เพราะเวทนาทั้งหลายสิ้นไปนั่นเองทุกข์จึงไม่เกิด

ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์[๑]

(๓๕๒) ตณฺหาทุติโย ปุริโส ทีฆมทฺธาน สํสรํ
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ สํสารํ นาติวตฺตติ
เอตมาทีนวํ ญตฺวา ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมฺภวํ
วีตตโณฺห อนาทาโน สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชติ

บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อนสอง ท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่นไปได้ ภิกษุรู้โทษนี้ว่าตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นผู้มีตัณหาปราศจากไปแล้วไม่ถือมั่น มีสติ พึงเว้นรอบ

อุปาทานเป็นเหตุแห่งทุกข์[๒]

(๓๕๓) อุปาทานปจฺจยา ภโว ภูโต ทุกฺขํ นิคจฺฉติ
ชาตสฺส มรณํ โหติ เอโส ทุกฺขสฺส สมฺภโว
ตสฺมา อุปาทานกฺขยา สมฺมทญฺญาย ปณฺฑิตา
ชาติกฺขยํ อภิญฺญาย น คจฺฉนฺติ ปุนพฺภวนฺติ

ภพย่อมมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย สัตว์ผู้เกิดแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ ต้องตาย นี้เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตทั้งหลายรู้แล้วโดยชอบ รู้ยิ่งความสิ้นไปแห่งชาติแล้ว ย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่ เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทาน

ความริเริ่มเป็นเหตุแห่งทุกข์[๓]

(๓๕๔) ยงฺกิญฺจิ ทุกฺขํ สมฺโภติ สพฺพํ อารมฺภปจฺจยา
อารมฺภานํ นิโรเธน นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว

๑-๒-๓ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๗๘-๔๗๙

เอตมาทีนวํ ญตฺวา ทุกฺขํ อารมฺภปจฺจยา
สพฺพารมฺภํ ปฏินิสฺสชฺช อนารมฺเภ วิมุตฺติโน
อุจฺฉินฺนภวตณฺหสฺส สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโวติ

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดย่อมเกิดขึ้นเพราะความริเริ่มเป็นปัจจัย ความริเริ่มดับไปโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด ภิกษุรู้โทษนี้ว่าทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะความริเริ่มเป็นปัจจัยดังนี้แล้ว สละคืนความริเริ่มได้ทั้งหมดแล้ว น้อมไปในนิพพานที่ไม่มีความริเริ่ม ถอนภวตัณหาขึ้นได้แล้ว มีจิตสงบ มีชาติสงสารสิ้นแล้ว ย่อมไม่มีภพใหม่

อาหารเป็นเหตุแห่งทุกข์[๑]

(๓๕๕) ยงฺกิญฺจิ ทุกฺขํ สมฺโภติ สพฺพํ อาหารปจฺจยา
อาหารานํ นิโรเธน นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว
เอตมาทีนวํ ญตฺวา ทุกฺขํ อาหารปจฺจยา
สพฺพาหาเร ปริญฺญาย สพฺพาหารมนิสฺสิโต
อาโรคฺยํ สมฺมทญฺญาย อาสวานํ ปริกฺขยา
สงฺขาย เสวี ธมฺมฏฺโฐ สงฺขยํ โนเปติ เวทคูติ

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดย่อมเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย เพราะอาหารทั้งหลายดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมผู้ถึงเวท รู้โทษนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัยดังนี้แล้ว กำหนดรู้อาหารทั้งปวงเป็นผู้อันตัณหาไม่อาศัยในอาหารทั้งหมด รู้โดยชอบซึ่งนิพพานอันไม่มีโลภ พิจารณาแล้วจึงเสพปัจจัย ๔ ย่อมไม่เข้าถึงการนับว่าเป็นเทวดาหรือมนุษย์เพราะอาสวะทั้งหลายหมดสิ้นไป

---

๑ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๗๙

ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัย[๑]

(๓๕๖) ยงฺกิญฺจิ ทุกฺขํ สมฺโภติ สพฺพํ อิญฺชิตปจฺจยา
อิญฺชิตานํ นิโรเธน นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว
เอตมาทีนวํ ญตฺวา ทุกฺขํ อิญฺชิตปจฺจยา
ตสฺมา หิ เอชํ โวสฺสชฺช สงฺขาเร อุปรุนฺธิยา
อเนโช อนุปาทาโน สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชติ

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดย่อมเกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัย เพราะความหวั่นไหวดับไปไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด ภิกษุรู้โทษนี้ว่าทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัยดังนี้ เพราะเหตุนั้นแลภิกษุสละตัณหาแล้ว ดับสังขารทั้งหลายได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีความหวั่นไหว ไม่ถือมั่น แต่นั้นจึงเว้นโดยรอบ

ผู้ใดอันตัณหา ทิฏฐิ และมานะไม่อาศัยแล้วย่อมไม่ดิ้นรน[๒]

(๓๕๗) อนิสฺสิโต น จลติ นิสฺสิโต จ อุปาทิยํ
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ สํสารํ นาติวตฺตติ
เอตมาทีนวํ ญตฺวา นิสฺสเยสุ มหพฺภยํ
อนิสฺสิโต อนุปาทาโน สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชติ

ผู้อันตัณหาทิฏฐิและมานะไม่อาศัยแล้วย่อมไม่ดิ้นรน ส่วนผู้อันตัณหาทิฏฐิและมานะอาศัยแล้วถือมั่นอยู่ ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้และความเป็นอย่างอื่นไปได้ ภิกษุรู้โทษนี้ว่าเป็นภัยใหญ่ ภัยเพราะนิสัยคือตัณหาทิฏฐิ และมานะทั้งหลายแล้ว เป็นผู้อันตัณหา ทิฏฐิและมานะไม่อาศัยแล้ว ไม่ถือมั่น มีสติ พึงเว้นรอบ

๑–๒ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๘๐

สัตว์เหล่าใดเข้าถึงรูปภพ อรูปภพ สัตว์เหล่านั้นยังไม่รู้ชัดซึ่งนิพพาน[๑]

(๓๕๘) เย จ รูปูปคา สตฺตา เย จ อรูปฏฺฐายิโน
เย จ รูเป ปริญฺญาย อรูเปสุ สุสณฺฐิตา
นิโรเธ เยว มุจฺจนฺติ เต ชนา มจฺจุหายิโนติ

สัตว์เหล่าใดผู้เข้าถึงรูปภพและตั้งอยู่ในอรูปภพ สัตว์เหล่านั้นเมื่อยังไม่รู้ชัดซึ่งนิพพาน ก็ยังเป็นผู้จะต้องมาสู่ภพใหม่ ส่วนคนเหล่าใดกำหนดรู้รูปภพแล้ว (ไม่) ดำรงอยู่ด้วยดีในอรูปภพ ชนเหล่านั้นย่อมน้อมไปในนิพพานทีเดียว เป็นผู้ละมัจจุเสียได้

นามรูปเป็นของเท็จ นิพพานเป็นของจริง[๒]

(๓๕๙) อนตฺตนิ อตฺตมานิ ปสฺส โลกํ สเทวกํ
นิวิฏฺฐํ นามรูปสฺมึ อิทํ สจฺจนฺติ มญฺญติ
เยน เยน หิ มญฺญนฺติ ตโต ตํ โหติ อญฺญถา
ตญฺหิ ตสฺส มุสา โหติ โมสธมฺมญฺหิ อิตฺตรํ
อโมสธมฺมํ นิพฺพานํ ตทริยา สจฺจโต วิทู
เต เว สจฺจาภิสมยา นิจฺฉาตา ปรินิพฺพุตาติ

ท่านผู้มีความสำคัญในนามรูป อันเป็นของมิใช่ตนว่าเป็นตน จงดูโลก พร้อมทั้งเทวโลก ผู้ยึดมั่นแล้วในนามรูป ซึ่งสำคัญนามรูปนี้ว่าเป็นของจริง ก็ชนทั้งหลายย่อมสำคัญ (นามรูป) ด้วยอาการใด ๆ นามรูปนั้น ย่อมเป็นอย่างอื่นไปจากอาการที่เขาสำคัญนั้น ๆ นามรูปของผู้นั้นและเป็นของเท็จ เพราะนามรูปมีความสาปสูญไปเป็นธรรมดา นิพพานมีความไม่สาปสูญไปเป็นธรรมดา พระอริยเจ้าทั้งหลาย รู้นิพพานนั้นโดยความเป็นจริง พระอริยเจ้าเหล่านั้นแลเป็นผู้หายหิวดับรอบแล้ว เพราะตรัสรู้ของจริง

---

๑ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๘๐
๒ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๓๓

พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ไม่มีอาสวะเพราะรู้ชอบ[๑]

รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์
ล้วนหน้าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีประมาณ
เท่าใด โลกกล่าวว่า มีอยู่ อารมณ์ ๖ อย่าง
เหล่านี้ โลกพร้อมทั้งเทวโลกสมมติกันว่าเป็นสุข
แต่ว่า ธรรมเป็นที่ดับอารมณ์ ๖ อย่างนี้ ชน
เหล่านั้นสมมติกันว่าเป็นทุกข์ ความดับแห่ง
เบญจขันธ์พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นว่าเป็นสุข
ความเห็นขัดแย้งกันกับโลกทั้งปวงนี้ ย่อมมี
แก่บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นอยู่ ชนเหล่าอื่นกล่าววัตถุกาม
ใดโดยความเป็นสุข พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าว
วัตถุกามนั้นโดยความเป็นทุกข์ ชนเหล่าอื่นกล่าว
นิพพานใดโดยความเป็นทุกข์ พระอริยเจ้าทั้งหลาย
ผู้รู้แจ้งกล่าวนิพพานนั้นโดยความเป็นสุข ท่านจง
พิจารณาธรรมที่รู้ได้ยาก ชนพาลทั้งหลายผู้ไม่รู้แจ้ง
พากันลุ่มหลงอยู่ในโลกนี้ ความมืดตื้อย่อมมีแก่ชนพาล
ทั้งหลายผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อแล้ว ผู้ไม่เห็นอยู่
ส่วนนิพพานเป็นธรรมชาติเปิดเผยแก่สัตบุรุษ
ผู้เห็นอยู่เหมือนแสงสว่างฉะนั้น ชนทั้งหลาย
เป็นผู้ค้นคว้า ไม่ฉลาดต่อธรรม ย่อมไม่รู้แจ้ง
นิพพานที่มีอยู่ในที่ใกล้ ชนทั้งหลายผู้ถูกภวราคะ
ครอบงำแล้ว แล่นไปตามกระแสภวตัณหา
ผู้เข้าถึงวัฏฏะอันเป็นบ่วงแห่งมารเนือง ๆ ไม่

---

๑ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๕/๔๓๓

ตรัสรู้ธรรมนี้ได้โดยง่าย นอกจากพระอริยเจ้าทั้งหลาย ใครหนอย่อมควรจะรู้บท คือนิพพานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายตรัสรู้ดีแล้ว พระอริยเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีอาสวะเพราะรู้โดยชอบ ย่อมปรินิพพาน

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่ มีใจเป็นหัวหน้า[๑]

(๓๖๐) มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ จกฺกํว วหโต ปทํ

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น ดุจล้ออันหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ฉะนั้น

(๓๖๑) มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ สุขมเนฺวติ ฉายาว อนุปายินี

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี สุขย่อมตามบุคคลนั้น เพราะสุจริต ๓ อย่างนั้น เหมือนเงามีปกติไปตามฉะนั้น

เวรย่อมไม่สงบระงับด้วยการจองเวร[๒]

(๓๖๒) อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาสิ เม
เย จ ตํ อุปนยฺหนฺติ เวรํ เตสํ น สมฺมติ

๑ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ๒๕/๑๕
๒ ขุททกนิกาย ธรรมปทคาถา ๒๕/๑๕

ชนเหล่าใดเข้าไปผูกเวรไว้ว่า คนโน้นด่าเรา คนโน้นตีเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้รับสิ่งของของเราดังนี้ เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่ระงับ

(๓๓๖) อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาสิ เม
เย จ ตํ นูปนยฺหนฺติ เวรํ เตสูปสมฺมติ

ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกเวรไว้ว่า คนโน้นด่าเรา คนโน้นได้ตีเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้รับสิ่งของของเราดังนี้ เวรของชนเหล่านั้นย่อมระงับ

(๓๖๔) น หิ เวเรน เวรานิ สมฺมนฺตีธ กุทาจนํ
อเวเรน จ สมฺมนฺติ เอส ธมฺโม สนนฺตโน

ในกาลไหน ๆ เวรในโลกนี้ย่อมไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่ย่อมระงับเพราะความไม่จองเวร ธรรมนี้เป็นของเก่า

คุณของความไม่ประมาทและโทษของความประมาท

(๓๖๕) อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา

ความไม่ประมาท เป็นทางเครื่องถึงอมตนิพพาน ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ชนผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย ชนเหล่าใดประมาทแล้ว ย่อมเหมือนคนที่ตายแล้ว

บัณฑิตย่อมไม่ประมาท

(๓๖๖) เอตํ วิเสสโต ญตฺวา อปฺปมาทมฺหิ ปณฺฑิตา
อปฺปมาเท ปโมทนฺติ อริยานํ โคจเร รตา
เต ฌายิโน สาตติกา นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมา
ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ

บัณฑิตทั้งหลายตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ทราบเหตุนั้นโดยความแปลกกันแล้ว ย่อมบันเทิงในความไม่ประมาท ยินดีแล้วในธรรมอันเป็นโคจรของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ เพ่งพินิจ มีความเพียรเป็นไปติดต่อ มีความบากบั่นมั่นเป็นนิตย์ ย่อมถูกต้องพระนิพพานอันเกษมจากโยคะ หาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้

ยศย่อมเจริญแก่ผู้ที่มีความหมั่น

(๓๖๗) อุฏฺฐานวโต สติมโต　　สุจิกมฺมสฺส นิสมฺมการิโน
สญฺญตสฺส จ ธมฺมชีวิโน　อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒติ

ยศย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีความหมั่น มีสติ มีการงานสะอาด ผู้ใคร่ครวญแล้วจึงทำ ผู้สำรวมระวัง ผู้เป็นอยู่โดยธรรม และผู้ไม่ประมาท

ความไม่ประมาทเหมือนทรัพย์อันประเสริฐ

(๓๖๘) อุฏฺฐาเนนปฺปมาเทน　　สญฺญเมน ทเมน จ
ทีปํ กยิราถ เมธาวี　　ยํ โอโฆ นาภิกีรติ
ปมาทมนุยุญฺชนฺติ　　พาลา ทุมฺเมธิโน ชนา
อปฺปมาทญฺจ เมธาวี　　ธนํ เสฏฺฐํว รกฺขติ[๑]

ผู้มีปัญญาพึงทำที่พึ่ง ที่ห้วงน้ำท่วมทับไม่ได้ ด้วยความหมั่น ความไม่ประมาท ความสำรวมระวังและความฝึกฝนตน ชนทั้งหลายผู้เป็นพาลมีปัญญาทราม ย่อมประกอบตามความประมาท ส่วนนักปราชญ์ย่อมรักษาความไม่ประมาทเหมือนทรัพย์อันประเสริฐสุด

ผู้ใดตั้งอยู่ในความไม่ประมาทชื่อว่าใกล้ต่อพระนิพพาน

(๓๖๙) อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ　　ปมาเท ภยทสฺสิ วา
อภพฺโพ ปริหานาย　　นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก[๒]

๑–๒ ขุททกนิกาย ธรรมปทคาถา ๒๕/๑๘–๑๙

ภิกษุผู้ยินดีแล้วในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความไม่ประมาท เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะเสื่อม (จากมรรคและผล) ย่อมตั้งอยู่ในที่ใกล้แห่งพระนิพพานทีเดียว

นักปราชญ์ย่อมตามรักษาจิต

(๓๗๐) ผนฺทนํ จปลํ จิตฺตํ ทุรกฺขํ ทุนฺนิวารยํ
อุชุํ กโรติ เมธาวี อุสุกาโรว เตชนํ
วาริโชว ถเล ขิตฺโต โอกโมกตอุพฺภโต
ปริผนฺทติทํ จิตฺตํ มารเธยฺยํ ปหาตเว[๑]

นักปราชญ์ย่อมทำจิตที่ดิ้นรน กลับกลอกรักษาได้โดยยาก ห้ามได้โดยยากให้ตรงดุจช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น จิตนี้อันพระโยคาวจรยกขึ้นแล้วจากอาลัย คือ เบ็ญจกามคุณเพียงดังน้ำ แล้วซัดไปในวิปัสสนากรรมฐานเพียงดังบก เพื่อจะละบ่วงมาร ย่อมดิ้นรน ดุจปลาอันชาวประมงยกขึ้นแล้วจากที่อยู่ คือ น้ำ แล้วโยนไปบนบกดิ้นรนอยู่ฉะนั้น

จิตที่ฝึกดีแล้วนำสุขมาให้

(๓๗๑) ทุนฺนิคฺคหสฺส ลหุโน ยตฺถ กามนิปาติโน
จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ[๒]

การฝึกฝนจิตที่ข่มได้ยาก เป็นธรรมชาติเร็ว มีปกติตกไปในอารมณ์ตามความใคร่ เป็นการดีเพราะว่า จิตที่บุคคลฝึกดีแล้วนำสุขมาให้

ผู้ใดสำรวมจิตผู้นั้นย่อมพ้นจากบ่วงมาร

(๓๗๒) ทูรงฺคมํ เอกจรํ อสรีรํ คุหาสยํ
เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา[๓]

ชนเหล่าใดจักสำรวมจิตอันไปในที่ไกล ดวงเดียวเที่ยวไป หาสรีระมิได้ มีถ้ำเป็นที่อยู่อาศัยชนเหล่านั้น จักพ้นจากเครื่องผู้แห่งมาร

๑-๒-๓ ขุททกนิกาย ธรรมปทคาถา ๒๕/๑๘-๑๙

ปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์แก่ผู้มีจิตไม่มั่นคง

(๓๗๓) อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส สทฺธมฺมํ อวิชานโต
ปริปฺลวปสาทสฺส ปญฺญา น ปริปูรติ
อนวสฺสุตจิตฺตสฺส อนนฺวาหตเจตโส
ปุญฺญปาปปหีนสฺส นตฺถิ ชาคโร ภยํ[1]

ปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์แก่บุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ไม่รู้แจ่มแจ้งซึ่งพระสัท-ธรรม มีความเลื่อมใสอันเลื่อนลอย ภัยย่อมไม่มีแก่พระขีณาสพผู้มีจิตอันราคะไม่รั่วรด ผู้มีใจอันโทสะไม่ตามกระทบแล้ว ผู้มีบุญและบาปละได้แล้ว ตื่นอยู่

กายนี้เปรียบเหมือนหม้อ

(๓๗๔) กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา
นครูปมํ จิตฺตมิทํ ถเปตฺวา
โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน
ชิตญฺจ รกฺเข อนิเวสิโน สิยา[2]

กุลบุตรทราบกายนี้ว่า เปรียบด้วยหม้อแก้ว พึงกั้นจิตนี้ให้เหมือนนคร พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา พึงรักษาความชนะที่ชนะแล้ว และพึงเป็นผู้ไม่ติดอยู่

กายนี้ไม่นานก็ถมแผ่นดิน

(๓๗๕) อจิรํ วตยํ กาโย ปฐวึ อธิเสสฺสติ
ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ นิรตฺถํว กลิงฺครํ[3]

ไม่นานหนอกายนี้จักนอนทับแผ่นดิน กายนี้ มีวิญญาณไปปราศ อันบุคคลทิ้งแล้ว ราวกับท่อนไม้ไม่มีประโยชน์

พระเสขเท่านั้นที่รู้แจ้งแผ่นดินนี้

(๓๗๖) โก อิมํ ปฐวึ วิเชสฺสติ ยมโลกญฺจ อิมํ สเทวกํ
โก ธมฺมปทํ สุเทสิตํ กุสโล ปุปฺผมิว ปเจสฺสติ[4]

๑–๒–๓–๔ ขุททกนิกาย ธรรมปทคาถา ๒๕/๑๙–๒๑

ใครจักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ ใครจักรู้แจ้งยมโลกและมนุษย์โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก ใครจักเลือกสรรบทธรรมที่เราแสดงไว้ดีแล้ว ดุจนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกสรรดอกไม้ ฉะนั้น

(๓๗๗) เสโข ปฐวึ วิเชสฺสติ ยมโลกญฺจ อิมํ สเทวกํ
เสโข ธมฺมปทํ สุเทสิตํ กุสโล ปุปฺผมิว ปเจสฺสติ[๑]

พระเสขะจักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ พระเสขะจักรู้แจ้งยมโลกและมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลก พระเสขะจักเลือกสรรบทธรรมที่เราแสดงดีแล้ว ดุจนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกสรรดอกไม้ฉะนั้น

มุนีพึงเที่ยวไปในบ้านเหมือนแมลงภู่

(๓๗๘) ยถาปิ ภมโร ปุปฺผํ วณฺณวนฺตํ อเหฐยํ
ปเลติ รสมาทาย เอวํ คาเม มุนี จเร[๒]

ภมรไม่ยังดอกไม้ที่มีสีให้ชอกช้ำ ลิ้มเอาแต่รสแล้วย่อมบินไป แม้ฉันใด มุนีพึงเที่ยวไปในบ้านฉันนั้น

คนโง่รู้ตัวว่าโง่ยังเป็นบัณฑิตได้บ้าง

(๓๗๙) โย พาโล มญฺญติ พาลฺยํ ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส
พาโล จ ปณฺฑิตมานี ส เว พาโลติ วุจฺจติ[๓]

บุคคลใดโง่ ย่อมสำคัญความที่แห่งตนเป็นคนโง่ บุคคลนั้นจะเป็นบัณฑิตด้วยเหตุนั้นได้บ้าง ส่วนบุคคลใดเป็นคนโง่ มีความสำคัญว่าตนเป็นบัณฑิต บุคคลนั้นแลเราเรียกว่า "คนโง่"

คนพาลถึงนั่งใกล้บัณฑิตก็ไม่รู้ธรรม

(๓๘๐) ยาวชีวมฺปิ เจ พาโล ปณฺฑิตํ ปยิรุปาสติ
น โส ธมฺมํ วิชานาติ ทพฺพี สูปรสํ ยถา[๔]

ถ้าคนพาลเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตแม้ตลอดชีวิต เขาย่อมไม่รู้แจ้งธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกงฉะนั้น

๑–๒ ขุททกนิกาย ธรรมปทคาถา ๒๕/๑๙–๒๑

๓–๔ ขุททกนิกาย ธรรมปทคาถา ๒๕/๒๓

วิญญูชนเมื่อนั่งใกล้บัณฑิตย่อมรู้ธรรม

(๓๘๑) มุหุตฺตมปิ เจ วิญฺญู ปณฺฑิตํ ปยิรุปาสติ
ขิปฺปํ ธมฺมํ วิชานาติ ชิวฺหา สูปรสํ ยถา[๑]

ถ้าว่าวิญญูชนเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตแม้ครู่เดียว ท่านย่อมรู้ธรรมได้ฉับพลัน เหมือนลิ้นรู้รสแกงฉะนั้น

ธรรม ๗ ประการนี้มีในท่านผู้ใดผู้นั้นชื่อว่าไม่ขัดสน

(๓๘๒) สทฺธาธนํ สีลธนํ หิริ โอตฺตปฺปิยํ ธนํ
สุตธนญฺจ จาโค จ ปญฺญา เว สตฺตมํ ธนํ
ยสฺส เอตา ธนา อตฺถิ อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา
อทลิทฺโทติ ตํ อาหุ อโมฆํ ตสฺส ชีวิตํ[๒]

ทรัพย์เหล่านี้คือ ทรัพย์คือศรัทธา ๑ ทรัพย์คือศีล ๑ ทรัพย์คือหิริ ๑ ทรัพย์คือโอตตัปปะ ๑ ทรัพย์คือสุตะ ๑ ทรัพย์คือจาคะ ๑ ปัญญาแลเป็นทรัพย์ที่ ๗ ย่อมมีแก่ผู้ใด จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่าเป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของบุคคลนั้นไม่ว่างเปล่า

บุคคลทำกรรมใดแล้วเดือดร้อนภายหลังกรรมนั้นไม่ควรทำ

(๓๘๓) น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ
ยสฺส อสฺสุมุโข โรทํ วิปากํ ปฏิเสวติ[๓]

บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลมีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี

กรรมใดทำแล้วไม่เดือดร้อนกรรมนั้นควรทำ

(๓๘๔) ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ
ยสฺส ปตีโต สุมโน วิปากํ ปฏิเสวติ[๔]

๑–๓–๔ ขุททกนิกาย ธรรมปทคาถา ๒๕/๒๓
๒ สังยุตตรนิกาย สัตตกนิบาต

บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นแล ทำแล้วเป็นดี บุคคลอันปีติโสมนัสเข้าถึงแล้ว (ด้วยกำลังแห่งปีติด้วยกำลังแห่งโสมนัส) ย่อมเสพผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วเป็นดี

พึงเห็นคนชี้โทษเหมือนชี้ขุมทรัพย์ให้

(๓๙๕) นิธีนํว ปวตฺตารํ ยํ ปสฺเส วชฺชทสฺสินํ
นิคฺคยฺหวาทึ เมธาวึ ตาทิสํ ปณฺฑิตํ ภเช
ตาทิสํ ภชมานสฺส เสยฺโย โหติ น ปาปิโย

บุคคลพึงเห็นบุคคลใดผู้มักชี้โทษ เหมือนบุคคลผู้บอกขุมทรัพย์ มักกล่าวข่มขี่ มีปัญญาพึงคบบุคคลผู้เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่าเมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณที่ประเสริฐ โทษที่ลามกย่อมไม่มี

คติของพระอริยรู้ได้ยาก

(๓๙๖) เยสํ สนฺนิจฺจโย นตฺถิ เย ปริญฺญาตโภชนา
สุญฺญโต อนิมิตฺโต จ วิโมกฺโข เยส โคจโร
อากาเสว สกุนฺตานํ คติ เตสํ ทุรนฺนยา

ชนเหล่าใดไม่มีการสั่งสม มีโภชนะอันกำหนดแล้ว มีสุญญตวิโมกข์และอนิมิตตวิโมกข์เป็นโคจร คติของชนเหล่านั้น รู้โดยยาก เหมือนคติของนกในอากาศฉะนั้น

จงรีบทำความดี

(๓๙๗) อภิตฺถเรถ กลฺยาเณ ปาปา จิตฺตํ นิวารเย
ทนฺธํ หิ กรโต ปุญฺญํ ปาปสฺมึ รมตี มโน

บุคคลพึงรีบทำความดี พึงห้ามจิตจากบาป เพราะเมื่อทำบุญช้าไป ใจย่อมยินดีในบาป

(๓๙๘) ปาปญฺจ ปุริโส กยิราถ น นํ กยิราถ ปุนปฺปุนํ
น ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย

หากบุรุษพึงทำบาปไซร้ ไม่พึงทำบาปนั้นบ่อยๆ ไม่พึงทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปนำความทุกข์มาให้

(๓๘๙) ปุญฺญญฺเจ ปุริโส กยิราถ   กยิราเถนํ ปุนปฺปุนํ
ตมฺหิ ฉนฺนํ กยิราถ   สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย

หากบุรุษพึงทำบุญไซร้ พึงทำบุญนั้นบ่อย ๆ พึงทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญนำความสุขมาให้

พึงสละความสุขอันน้อยเพื่อความสุขส่วนใหญ่

(๓๙๐) มตฺตาสุขปริจฺจาคา   ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร   สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ

ถ้าปราชญ์พึงเห็นความสุขอันไพบูลย์ เพราะสละความสุขพอประมาณไซร้ ปราชญ์ผู้เห็นความสุขอันไพบูลย์ พึงสละความสุขพอประมาณเสีย

ปัจฉิมกาล

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนภูเขาคิชกูฏ เขตพระนครราชคฤห์ สมัยนั้นพระยาอชาตสัตรูปรารถนาจะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี แต่ชาววัชชีนั้นเป็นผู้มีฤทธิมาก มีอานุภาพมาก จึงให้อำมาตย์ผู้ใหญ่ในแคว้นมคธเข้าเฝ้า คือวัสสการพราหมณ์ แล้วตรัสสั่งให้วัสสการพราหมณ์ไปเฝ้าองค์สมเด็จพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า เพื่อแจ้งความนั้นให้พระองค์ทรงทราบ ครั้งนั้นวัสสการพราหมณ์ได้เดินทางไปเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธ พระนามว่าอชาตสัตรูเวเทหิบุตร ทรงปรารถนาจะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี ท้าวเธอรับสั่งอย่างนี้ว่าเราจักตัดพวกเจ้าวัชชีผู้มีฤทธิมาก มีอานุภาพอย่างนี้ ๆ จักให้แคว้นวัชชีพินาศถึงความวอดวาย

วัชชีธรรม ๗ ประการ

สมัยนั้นพระอานนท์ยืนถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินมาอย่างไร พวกเจ้าวัชชีหมั่นประชุมกันเนือง ๆ หรือ

พระอานนท์กราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้นพระเจ้าข้า

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักหมั่นประชุมกันเนือง ๆ อยู่เพียงใดพึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ จักไม่ถอนสิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้ว จักสมาทานประพฤติอยู่ในวัชชีธรรมของเก่าตามที่ได้บัญญัติไว้แล้วอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักสักการะเคารพนับถือบูชา ท่านที่เป็นผู้ใหญ่ของพวกเจ้าวัชชี และจักเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้นอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักไม่ฉุดคร่าข่มขืนใจสตรี หรือกุมารีในสกุลให้อยู่ร่วมด้วยเพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ของพวกเจ้าวัชชีทั้งภายในภายนอก และจักไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลี ที่เคยให้เคยกระทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไปอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักจัดแจงไว้ดีแล้ว ซึ่งความอารักขา ป้องกันคุ้มครองอันเป็นธรรมในพระอรหันต์ทั้งหลายด้วยตั้งใจว่าไฉนหนอ พระอรหันต์ที่ยังมิได้มาพึงมาสู่แว่นแคว้น และที่มาแล้วพึงอยู่เป็นผาสุกในแว่นแคว้นดังนี้อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาครับสั่งแก่วัสสการพราหมณ์ อำมาตย์ผู้ใหญ่แห่งมคธรัฐว่า ดูก่อนพราหมณ์ เราอยู่ที่สารันทเจดีย์ เขตเมืองเวสาลีนี้ ณ ที่นั้นเราได้แสดงอปริหารนิยธรรมทั้ง ๗ นี้แก่พวกเจ้าวัชชี ก็อปริหารนิยธรรมทั้ง ๗ นี้ ยังตั้งอยู่ในพวกเจ้าวัชชี และพวกเจ้าวัชชียังสนใจในอปริหารนิยธรรมทั้ง ๗ นี้อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเช่นนี้แล้ว วัสสการพราหมณ์ จึงเห็นว่าไม่สามารถจะตีแคว้นวัชชีได้ นอกจากจะปรองดองหรือยุให้แตกกันเป็นพวก จากนั้นจึงทูลลากลับ

ตรัสอปริหารนิยธรรม ๗ ประการแก่พระสงฆ์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหารนิยธรรมทั้ง ๗ นี้แก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดีเราจักกล่าว

๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักหมั่นประชุมกันเนือง ๆ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๒. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักพร้อมเพรียงกันประชุม จักพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และจักพร้อมเพรียงทำกิจที่สงฆ์พึงกระทำอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๓. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้แล้ว จักไม่ถอนสิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้ว จักสมาทานประพฤติอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่ได้บัญญัติไว้แล้วอยู่เพียงไร พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๔. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้รัตตัญญู บวชนานเป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปรินายก และจักเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้นอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๕. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจะไม่ลุอำนาจแก่ตัณหาอันจะก่อให้เกิดภพใหม่ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้วอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๖. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเป็นผู้ยินดีในเสนาเสนะ ป่า อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๗. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเข้าไปตั้งสติไว้ภายในว่าไฉนหนอเพื่อพรหมจรรย์ผู้มีศีลอันเป็นที่รัก ที่ยังมิได้มาพึงมาเถิด และที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุกดังนี้ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อปริหารนิยธรรมทั้ง ๗ นี้จักตั้งอยู่ในหมู่ภิกษุ และหมู่ภิกษุจักสนใจในอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้อยู่เพียงใด หมู่ภิกษุพึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

อปริหารนิยธรรม ๗ หมวดที่ ๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหารนิยธรรม ๗ อีกหมวดหนึ่งแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักไม่เป็นผู้ชอบการงาน ไม่ยินดีแล้วในการงาน ไม่ประกอบนาม ซึ่งความเป็นผู้ชอบการงานอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมอยู่เพียงนั้น

๒. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักไม่เป็นผู้ชอบในการคุย ไม่ยินดีแล้วในการคุย ไม่ประกอบตามซึ่งความเป็นผู้ชอบการคุย อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๓. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักไม่เป็นผู้ชอบการหลับนอน ไม่ยินดีแล้วในการหลับนอน ไม่ประกอบตามซึ่งความเป็นผู้ชอบการหลับนอนอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๔. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักไม่เป็นผู้ชอบคลุกคลีด้วยหมู่ ไม่ยินดีแล้วในความคลุกคลีด้วยหมู่ ไม่ประกอบตามซึ่งความเป็นผู้ชอบความคลุกคลีด้วยหมู่อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๕. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ไม่ลุอำนาจแก่ความปรารถนาอันลามกอยู่เพียงใด จึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๖. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเป็นผู้ไม่มีมิตรชั่ว ไม่มีสหายชั่ว ไม่คบคนชั่วอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๗. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักไม่ถึงความนอนใจในระหว่างเพราะการ บรรลุ คุณวิเศษขั้นต่ำ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมอยู่เพียงนั้น

อปริหารนิยธรรม หมวดที่ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหารนิยธรรม ๗ อีกหมวดหนึ่งแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

๑. พวกภิกษุจักเป็นผู้มีศรัทธา

๒. มีใจประกอบด้วยหิริ

๓. มีโอตตัปปะ

๔. เป็นพหูสูตร

๕. ปรารภความเพียร

๖. มีสติตั้งมั่น

๗. พวกภิกษุจักเป็นผู้มีปัญญาอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

อปริหารนิยธรรม หมวดที่ ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหารนิยธรรมอีกหมวดหนึ่งแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

๑. พวกภิกษุจักเจริญสติสัมโภชฌงค์

๒. ธรรมวิจยสัมโภชฌงค์

๓. วิริยะสัมโภชฌงค์

๔. ปีติสัมโภชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโภชฌงค์

๖. สมาธิสัมโภชฌงค์

๗. พวกภิกษุจักเจริญอุเบกขาสัมโภชฌงค์อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

อปริหารนิยธรรม หมวดที่ ๕

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหารนิยธรรม ๗ อีกหมวด ๑ แก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

๑. ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเจริญอนิจสัญญา

๒. อนัตตสัญญา

๓. อสุภสัญญา

๔. อาทีนวสัญญา

๕. ปหานสัญญา

๖. วิราคะสัญญา

๗. พวกภิกษุจักเจริญนิโรธะสัญญาอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ทรงแสดงอปริหารนิยธรรม ๖

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหารนิยธรรม ๖ อีกหมวดหนึ่งแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี

๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเข้าไปตั้งกายธรรม ประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและที่ลับอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๒. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๓. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและที่ลับอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๔. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเป็นผู้แบ่งปันลาภอันเป็นธรรมที่ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้มาตร์ว่าอาหารอันนับเนื่องในบาตร 'คือเฉลี่ยกันบริโภคกับเพื่อนพรหมจรรย์กับผู้มีศีลทั้งหลายอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๕. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักมีศีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและที่ลับในศีลอันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทอันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว อันตัณหาและทิฏฐิไม่ลูบคลำแล้ว เป็นไปเพื่อสมาธิอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

๖. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักเป็นผู้มีทิฏฐิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและที่ลับในทิฏฐิอันประเสริฐนำออกไปจากทุกข์ นำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อปริหารนิยธรรม ๖ นี้จักตั้งอยู่ในหมู่ภิกษุและหมู่ภิกษุจักสนใจในอปริหารนิยธรรมทั้ง ๖ นี้เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

เสด็จไปยังอัมพลัฏฐิกา

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ เขตพระนครราชคฤห์ ได้ทรงแสดงธรรมิกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อย่างนี้ศีล อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ

จากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูก่อนอานนท์ มา ไปกันเถิด เราจักไปยังอัมพลัฏฐิกา ครั้นถึงอัมพลัฏฐิกาแล้วได้ประทับ ณ พระตำหนักหลวง ในอัมพลัฏฐิกานั้น แล้วทรงแสดงธรรมิกถาแก่ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมากถึงอานิสงส์ของศีล สมาธิ และปัญญา

เสด็จนาฬันทคาม

จากนั้นได้ตรัสเรียกพระอานนท์ มารับสั่งว่า เราจักไปยังบ้านนาฬันทคาม เมื่อพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงบ้านนาฬันทคามแล้ว พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ปาวาริกอัมพวัน ในบ้านนาฬันทคามนั้น

ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นจะรู้เกินไปกว่า
พระผู้มีพระภาคทางสัมโพธิญาณ

ณ สถานที่นี้ พระสารีบุตรได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคทางสัมโพธิญาณมิได้มีแล้ว จักไม่มีและไม่มีอยู่ในบัดนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนสารีบุตร เธอกล่าวอาสภิวาจาอันยิ่งนี้ เธอถือเอาส่วนเดียวบันลือสีหนาทว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคในทางสัมโพธิญาณมิได้มีแล้วจักไม่มีอยู่ในบัดนี้ ดูก่อนสารีบุตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งได้มีแล้วในอดีตกาล อันเธอกำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นมีศีลอย่างนี้แล้ว มีธรรมอย่างนี้แล้ว มีปัญญาอย่างนี้แล้ว มีวิหารธรรมอย่างนี้แล้ว มีวิมุติอย่างนี้แล้ว แม้เพราะเหตุนี้ดังนี้หรือ

ส. มิใช่อย่างนั้นพระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนสารีบุตร ก็พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ซึ่งจักมีในอนาคตกาลอันเธอกำหนด ซึ่งใจด้วยใจ แล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจักเป็นผู้มีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุติอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ดังนี้หรือ

ส. มิใช่อย่างนั้นพระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนสารีบุตรแม้เราซึ่งเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ อันเธอกำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้ว รู้ว่าพระผู้มีพระภาคมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุติอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ดังนี้หรือ

ส. มิใช่อย่างนั้นพระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนสารีบุตร ในเรื่องเหล่านี้ เธอไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ซึ่งใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนั้นในบัดนี้อย่างไรเล่าเธอจึงได้กล่าวอาสภิวาจาอันยิ่งนี้ เธอถือเอาส่วนเดียว และบันลือสีหนาทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่าสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคในทางพระสัมโพธิญาณมิได้มีแล้ว จักไม่มีและไม่มีอยู่ในบัดนี้

ส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ซึ่งใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน แต่ว่าข้าพระองค์รู้แนวธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปัจจันตนครของพระราชาซึ่งมีประตูมั่นคง มีกำแพงและเสาระเนียดมั่นคง มีประตูช่องเดียว คนเฝ้าประตูพระนครนั้นเป็นคนฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญาคอยห้ามคนที่ไม่รู้จักแล้วปล่อยคนที่รู้จักให้เข้าไปได้ เขาเดินตรวจดูหนทางตามลำดับโดยรอบพระนครนั้น ไม่เห็นที่หัวกระจบแห่งกำแพงหรือช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงแนวลอดออกได้ เขาพึงมีความรู้สึกว่าสัตว์ที่ตัวโตทุกชนิดจะเข้าออกนครนี้ย่อมเข้าออกโดยประตูนี้แม้ฉันใด แนวแห่งธรรมก็ฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์รู้ว่าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้มีมาแล้วในอดีตกาลทุกพระองค์ ทรงละนิวรณ์ทั้ง ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทุรพลมีพระทัยตั้งมั่นดีแล้ว ในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโภชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จักมีในอนาคตกาลทุกพระองค์ ก็จักทรงละนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทุรพล มีพระทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ จงเจริญโภชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จักตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ก็ทรงละนิวรณ์

๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทุรพล มีพระทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโภชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในปาวาทิกอัมพวัน ในบ้านนาฬันทานั้น ทรงแสดงธรรมมิกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา และอานิสงส์แห่งศีล สมาธิ ปัญญาไปตามลำดับ

เสด็จปาฏลิคาม

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในบ้านนาฬันทคามพอสมควรแล้วได้ตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูก่อนอานนท์ มาไปกันเถิด เราจักไปยังปาฏลิคาม ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสแล้ว ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงปาฏลิคามแล้ว จึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วจึงกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงรับเรือนสำหรับพักของพวกข้าพระองค์เถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยดุษณียภาพ อุบาสกชาวปาฏลิคามทราบการทรงรับของพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกระทำปทักษิณกลับไปยังเรือนสำหรับพัก ครั้นแล้วปูลาดเรือนสำหรับพักอย่างเรียบร้อยทั่วทุกแห่ง ได้แต่งตั้งอาสนะ ตั้งหม้อน้ำไว้ ตามประทีปไว้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบบังคมขอให้พระผู้มีพระภาคทรงเสด็จพักผ่อน

ทรงแสดงโทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ๕ ประการ

ครั้นรุ่งขึ้นเช้า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เสด็จไปยังเรือนสำหรับพัก ประทับนั่งพิงเสากลาง บ่ายพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา ฝ่ายพระภิกษุ

สงฆ์ล้างเท้าแล้วเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก นั่งพิงฝาด้านหลัง บ่ายหน้าไปทางทิศบูรพาแวดล้อมพระผู้มีพระภาค ส่วนอุบาสกชาวปาฏลิคามล้างเท้าแล้วเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก นั่งพิงฝาด้านหน้า หันหน้าไปทางปัจฉิมทิศ แวดล้อมพระผู้มีพระภาค

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับพวกอุบาสกชาวปาฏลิคามว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ๕ ประการเหล่านี้ ๕ ประการเป็นไฉน

๑. ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย คนทุศีลมีศีลวิบัติแล้วในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงความเสื่อมแห่งโภคะอย่างใหญ่ เพราะมีความประมาทเป็นเหตุ

๒. เกียรติศัพท์อันชั่วของคนทุศีล มีศีลวิบัติแล้วย่อมกระฉ่อนไป

๓. คนทุศีลมีศีลวิบัติแล้ว จะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ คือ ขัตติยบริษัท พราหมณะบริษัท คฤหบดีบริษัท หรือสมณะบริษัท ย่อมครั่นคร้าม เก้อเขิน

๔. คนทุศีลมีศีลวิบัติแล้ว ย่อมหลงทำกาละ

๕. คนทุศีลมีศีลวิบัติแล้ว เบื้องหน้าแต่เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ๕ ประการฉะนี้แล

อานิสงส์แห่งศีลสมบัติ ๕ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ๕ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

๑. ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย คนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อมได้รับกองโภคะใหญ่ เพราะมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ

๒. เกียรติศัพท์อันงามของคนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีลย่อมขจรไป

๓. คนมีศีลถึงพร้อมแล้วด้วยศีล จักเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ คือ ขัตติยบริษัท พราหมณะบริษัท คฤหบดีบริษัทหรือสมณะบริษัท ย่อมองอาจไม่เก้อเขิน

๔. คนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อมไม่หลงทำกาละ

๕. คนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล เบื้องหน้าแต่กายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ๕ ประการเหล่านี้

สุนีธะและวัสสการพราหมณ์ อำมาตย์ผู้ใหญ่เข้าเฝ้า

สมัยนั้นสุนีธะและวัสสการ อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมคธรัฐ สร้างเมืองปาฏลิคามเพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี ในสมัยนั้นเทวดาเป็นอันมากนับเป็นพัน ๆ หวงแหนที่ในปาฏลิคาม เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่หวงแหนที่ในส่วนใด จิตของพระราชาและราชมหาอำมาตย์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ก็น้อมไป เพื่อจะสร้างวิเวกในส่วนนั้น เทวดาชั้นกลางหวงแหนที่ในส่วนใด จิตของพระราชาและราชมหาอำมาตย์ชั้นกลางก็น้อมไปเพื่อสร้างวิเวกในส่วนนั้น เทวดาชั้นต่ำหวงแหนที่ในส่วนใด จิตของพระราชาและราชมหาอำมาตย์ชั้นต่ำก็น้อมไปเพื่อสร้างวิเวกในส่วนนั้น

พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นเทวดาเหล่านั้นนับเป็นพัน ๆ หวงแหนที่ในปาฏลิคามด้วยทิพจักษุอันบริสุทธิล่วงจักษุของมนุษย์

ทรงพยากรณ์ปาฏลิคาม

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นในเวลาปัจฉิมสมัยแห่งราตรี ตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูก่อนอานนท์ ใครหนอจะสร้างเมืองในปาฏลิคาม

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สุนีธะและวัสสการ อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมคธรัฐ จะสร้างเมืองปาฏลิคามเพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี

พ. ดูก่อนอานนท์ สุนีธะและวัสสการ อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมคธรัฐ จะสร้างเมืองในปาฏลิคามเพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชีนั้น ก็เปรียบเหมือนท้าวศักกะทรงปรึกษากับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ในที่นี้เราได้เห็นเทวดาเป็นอันมากนับเป็นพัน ๆ หวงแหนที่ในปาฏลิคามด้วยทิพย์จักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุมนุษย์ เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่หวงแหนที่ในส่วนใด จิตของพระราชาและราชมหาอำมาตย์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ก็น้อมไปเพื่อสร้างวิเวกในส่วนนั้น ฯลฯ

ดูก่อนอานนท์ ที่นี้จักเป็นที่อยู่อันประเสริฐ เป็นทางแห่งการค้าขาย เป็นนครอันเลิศ ชื่อว่า "ปาฏลีบุตร" เป็นที่แก้ห่อพันธะ นครปาฏลีบุตรจักมีอันตราย ๒ ประการ คือ ไฟ น้ำ หรือการยุให้แตกพวก

ทรงตรัสให้สุนีธะและวัสสการพราหมณ์บูชาเทวดาเจ้าของที่นั้น

ครั้งนั้น สุนีธะและวัสสการพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกรับภัตตาหารของตนในวันรุ่งขึ้น

ครั้นถึงเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังที่พักของสุนีธะและวัสสการพราหมณ์ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย สุนีธะและวัสสะการพราหมณ์ได้อังคาส พระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้อิ่มหนำเพียงพอด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยมือของตน ๆ ครั้นพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จ วางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว สุนีธะและวัสสการถืออาสนะต่ำนั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาใจความว่า

ยสฺมึ ปเทเส กปฺเปติ วาสํ ปณฺฑิตชาติโย
สีลวนฺเตตฺถ โภเชตฺวา สญฺญเต พฺรหฺมจาริโน
ยา ตตฺถ เทวตา อาสุ ตาสํ ทกฺขิณมาทิเส

ตา ปูชิตา ปูชยนฺติ　　มานิตา มานยนฺติ นํ
ตโต นํ อนุกมฺปนฺติ　　มาตา ปุตฺตํว โอรสํ
เทวตานุกมฺปิโต โปโส　　สทา ภทฺรานิ ปสฺสติ

บัณฑิตชาติสำเร็จการอยู่ในประเทศใด ย่อมเชื้อเชิญท่านผู้มีศีล[๑] ผู้สำรวมแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริโภคในประเทศนั้น เทวดาเหล่านั้น ได้รับบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบเขา ได้รับความนับถือแล้วย่อมนับถือต่อเขา แต่นั้นย่อมอนุเคราะห์เขาเหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตรซึ่งเกิดแต่อุทรฉะนั้น บุรุษอันเทวดาอนุเคราะห์แล้วย่อมเห็นความเจริญทุกเมื่อ.

---

๑. ความตอนนี้แสดงให้เห็นว่าสถานที่ที่จะสร้างขึ้นในปาฏลิคามนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปจักเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง มีนามว่าปาฏลิบุตร เมืองนี้ก็เจริญรุ่งเรืองตามที่ทรงพยากรณ์ไว้ ในสมัยพุทธศักราช ๒๒๗ ปี พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ครองนครปาฏลิบุตรนี้ ก็ได้กระทำสังคายนาครั้งที่ ๓ อันมีพระโมคคัลลีบุตรติสเถระเป็นประธาน และวางรากฐานการประกาศพระศาสนาไปนอกชมพูทวีปที่นครนี้ จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปเกือบทั่วโลก แต่เป็นที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่งก็คือ ที่สร้างเมืองปาฏลิบุตรนี้มีเทวดาอยู่มาก ทั้งยังหวงแหนที่อยู่เหล่านั้นด้วย เทวดาที่กล่าวนี้เป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราช พระผู้มีพระภาคทรงทราบด้วยทิพย์จักษุ จึงได้ตรัสให้สุนีธะและวัสสการพราหมณ์ทั้งสองได้บูชาเทวดาเหล่านน เพราะการบูชาเทวดาเหล่านั้นย่อมเป็นผลดี เพราะเทวดาที่เราบูชาแล้วก็ย่อมบูชาต่อเรา เมื่อเรานับถือแล้ว เทวดาก็นับถือต่อเรา เมื่อเราอนุเคราะห์แล้ว เทวดาก็อนุเคราะห์ต่อเรา ผู้ที่เทวดาได้อนุเคราะห์นั้น ย่อมประสบความเจริญทุกเมื่อ และมูลเหตุข้อนี้เองที่เป็นประเพณีของพุทธศาสนิกตราบเท่าทุกวันนี้ เมื่อพุทธศาสนิกจะสร้างบ้านในที่ใด ก็ต้องบูชาสักการะเจ้าที่เจ้าทางในสถานที่นั้น ก็คือพวกเทวดาที่อาจจะสิงอยู่ในสถานที่นั้นนั่นเอง การบูชาในสมัยนี้คือการสร้างศาลพระภูมิ เพื่อให้เทวดาที่สิงสู่อยู่ในสถานที่นั้น ๆ ได้ประทับบ้าง เป็นการบูชาสักการะเทวดาเหล่านั้น เพื่อความเป็นอยู่อย่างผาสุก เพื่อความเจริญ การบูชาพระภูมิก็คือการบูชาเทวดานั่นเอง และผู้บูชาก็ย่อมได้รับผลจากการบูชานั้นอย่างแน่นอน มีบางท่านเข้าใจผิดคิดว่าเรื่องการไหว้พระภูมินั้นไม่ใช่เรื่องของพุทธศาสนา ซึ่งความจริงแล้วเป็นเรื่องของพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสให้ปฏิบัติเช่นนั้นทีเดียว ทั้งนี้ก็เพื่อผลการเป็นอยู่ในปัจจุบันภพอย่างผาสุก ไม่ใช่ให้ยึดถือเป็นสรณะไปสู่มรรคผลนิพพานเลย แต่เป็นการอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน เพื่อประโยชน์ซึ่งกันและกันในปัจจุบันภพนี้เท่านั้น เรื่องพระภูมิจึงไม่ใช่เรื่องของพราหมณ์แต่อย่างใด ดังหลักฐานที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรตอนนี้ ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายพึงพิจารณาตามนี้ด้วยความรอบคอบเถิด.

ทรงเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาด้วยอภิญญา

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนากะสุนีธะและวัสสการ อำมาตย์ผู้ใหญ่แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะ สุนีธะและวัสสการ อำมาตย์ ได้ตามเสด็จพระผู้มีพระ-ภาคแล้วเกิดความคิดว่า วันนี้สมณะโคดมจักเสด็จออกทางประตูใด ประตูนั้นจักมีนามว่าประตูโคดม พระองค์เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาทางท่าใด ท่าที่ข้ามนั้นจักมีนามว่าโคดม ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จออกทางประตูใด ประตูนั้นได้นามว่าประตูโคดมแล้ว ลำดับนั้นจึงได้เสด็จไปยังแม่น้ำคงคา สมัยนั้นแม่น้ำคงคาเต็มเบี่ยมเสมอฝั่ง กาดื่มกินได้ บรรดาพวกมนุษย์ผู้ประสงค์จะข้ามฟากบางพวกเที่ยวหาเรือ บางพวกเที่ยวหาแพ บางพวกกำลังผูกทุ่น ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงหายไปจากฝั่งนี้ ไปปรากฏตนที่ฝั่งโน้น แล้วทอดพระเนตรดูมนุษย์เหล่านั้น ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า

เย ตรนฺติ อณฺณวํ สรํ　　เสตุํ กตฺวาน วิสชฺช ปลฺลลานิ
กุลฺล ชโน จ พนฺธติ　　ติณฺณา เมธาวิโน ชนาติ

เหล่าชนที่จะข้ามฝั่งคือตัณหาอันเวิ้งว้าง ต้องสร้างสะพาน คือ (อริยมรรค) พ้นเปือกตม ก็และขณะที่ชนกำลังผูกทุ่นอยู่ หมู่ชนผู้มีปัญญาข้ามได้แล้ว

เสด็จโกฏิคามและแสดงอริยสัจ ๔

จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้เสด็จต่อไปยังโกฏิคาม ครั้นเสด็จถึงโกฏิคามแล้ว ประทับอยู่ ณ โกฏิคามนั้น ณ สถานที่นี้พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้ เพราะยังไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ เป็นไฉน เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกข์อริยสัจ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกข์สมุทัยอริยสัจ เพราะผู้ไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธะอริยสัจ เพราะไม่รู้แจ้ง

แทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธะอริยสัจ ทุกขนิโรธะคามินีปฏิปทาอริยสัจแล้ว ตัณหาในภพเราถอนเสียแล้ว ตัณหาอันจะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี แล้วตรัสว่า

จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา
สํสริตํ ทีฆมทฺธานํ ตาสุ ตาเสฺวว ชาติสุ
อุจฺฉินฺนํ มูลํ ทุกฺขสฺส นตฺถิทานิ ปุนพฺโภว

เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราและพวกเธอจึงท่องเที่ยวไปในชาตินั้น ๆ สิ้นกาลนาน บัดนี้เราได้เห็นอริยสัจ ๔ เหล่านั้นแล้ว เราถอนตัณหาอันจะนำไปสู่ภพเสียได้แล้ว มูลแห่งทุกข์เราได้ตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี

ทรงตรัสถึงคติของชาวนาทิกคาม

จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้เสด็จต่อไปยังนาทิกคาม พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้นถึงนาทิกคามแล้ว ทรงประทับในที่พักซึ่งก่อด้วยอิฐที่นาทิกคามนั้น ครั้งนั้นพระอานนท์ได้เข้าเฝ้าแล้วกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนามว่าสาฬหะมรณภาพแล้วในนาทิกคาม ภิกษุมีนามว่านันทามรณภาพแล้วในนาทิกคาม อุบาสกนามว่าสุภัตตะ อุบาสิกานามว่าสุชาดา อุบาสกนามว่ากกุธะ อุบาสกนามว่ากาลพิมภะ อุบาสกนามว่านิกตะ อุบาสกนามว่ากฏิสห อุบาสกนามว่าตุฏฐะ อุบาสกนามว่าสันตุฏฐะ อุบาสกนามว่าภฏะ อุบาสกนามว่าสุภฏะ ได้ทำกาละแล้วในนาทิกคามนี้ คติและภพเบื้องหน้าของเขาเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูก่อนอานนท์ ภิกษุนามว่าสาฬหะ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเองในปัจจุบัน เป็นผู้เข้าถึงอยู่ ภิกษุณีนามว่านันทา เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป เป็นอุปปาติกะ (คือปฏิสนธิด้วยการผุดเกิดขึ้น) ปรินิพพาน

ในภพนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา (เพราะเป็นพระอนาคามีบุคคลย่อมปรินิพพานบนชั้นสุทธาวาส)

อุบาสกนามว่าสุภฏะ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง เป็นพระสกทาคามี กลับมายังโลกนี้คราวเดียวเท่านั้น และจักทำที่สุดแห่งทุกข์

อุบาสิกานามว่าสุชาดา เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เป็นพระโสดาบันมีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภายหน้า อุบาสกนามว่ากกุธะ กาลพิมภะ นิกตะ กฏิสสหะ ตุฏฐะ สันตุฏฐะ ภตะ สุภตะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป เป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้นมีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

ดูก่อนอานนท์ พวกอุบาสกในนาทิกคามอีก ๕๐ คนกระทำกาละแล้ว เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป เป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น เป็นอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา พวกอุบาสกในนาทิกคาม ๙๐ คนทำกาละแล้ว เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะ เบาทาง เป็นพระสกทาคามี กลับมายังโลกนี้คราวเดียวเท่านั้นแล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ พวกอุบาสกในนาทิกคาม ๕๑๐ คน ทำกาละแล้วเพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เป็นพระโสดาบันมีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภายหน้า

ทรงแสดงธรรมชื่อว่าธรรมาทาส

ดูก่อนอานนท์ ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วจะพึงทำกาละนั้นไม่อัศจรรย์ เมื่อผู้นั้นทำกาละแล้ว พวกเธอจะเข้าไปเฝ้าพระตถาคตแล้วกราบทูลเนื้อความนั้น อันนี้เป็นความลำบากแก่พระตถาคต เพราะฉะนั้นเราจักแสดงธรรมปริยายชื่อธรรมาทาสสำหรับที่จะให้อริยสาวกผู้ประกอบแล้วเมื่อจำนงอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่าเรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุกติวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภายหน้าดังนี้ ก็ธรรมะปริยายชื่อว่าธรรมาทาสนั้นเป็นไฉน

ดูก่อนอานนท์ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่าแม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็น พระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งซึ่งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรมดังนี้

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่าพระธรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้วผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดูควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนจะพึงรู้เฉพาะตนดังนี้

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์ สาวกของผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ คือคู่บุรุษ ๔ ๆ บุรุษบุคคล ๘ นี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระ-ภาคเป็นคู่ควรของคำนับ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่าดังนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลอันพระอริยใคร่แล้ว ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนควรสรรเสริญแล้ว อันตัณหาและทิฏฐิ ไม่ลูบคลำแล้ว เป็นไปเพื่อสมาธิ

เสด็จเมืองเวสาลี

ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในนาทิกคามพอสมควรแล้ว ได้เสด็จต่อไปยังเมืองเวสาลี ประทับในอัมพปาลิวัน เขตเมืองเวสาลีนั้น แล้วแสดงสติสัมปชัญญะแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ นี้เป็นอนุสาสนีของเราสำหรับเธอ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายอย่างไรเล่าภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีสติ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ พึงกำจัดอภิฌชาและโทมนัสในโลกอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีสติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรเล่าภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยสัมปชัญญะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้กระทำความรู้ตัวในการก้าวในการถอยในการแลในการเหลียวในการคู้ ในการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง อย่างนี้แลภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยสัมปชัญญะ

จากนั้นนางอัมพปาลีคณิกาเข้าเฝ้า จากนั้นพวกเจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลีก็เข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมกถาโปรด

เสด็จไปยังบ้านเวฬุวคามแล้วทรงประชวร

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในอัมพปาลีวันพอสมควรแล้ว ได้เสด็จต่อไปยังเวฬุวคาม ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า มาเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจำพรรษารอบเมืองเวสาลี ตามที่เป็นมิตรกัน ตามที่เคยเห็นกัน ตามที่เคยพบกันเถิด ส่วนเราจะจำพรรษาในบ้านเวฬุวคาม ภิกษุทั้งหลายทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจำพรรษา ณ ที่นั้น

ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาในบ้านเวฬุวคาม เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาแล้ว ทรงประชวรอย่างหนัก เกิดเวทนาอย่างร้ายแรง ถึงใกล้จะปรินิพพาน ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้นไม่พรั่นพรึง ทรงพระดำริว่าการที่เราจะไม่บอกภิกษุผู้อุปฐาก ไม่อำลาภิกษุสงฆ์ปรินิพพานนั้นไม่สมควรแก่เราเลย ถ้ากระไรเราพึงใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนี้ดำรงชีวิตสังขารอยู่เถิด

ทรงระงับทุกข์เวทนาด้วยเจโตสมาธิ

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนั้น ทรงดำรงชีวิตสังขารอยู่แล้ว อาพาธของพระองค์สงบไปแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงหาย

ประชวร คือหายจากความเป็นคนไข้ไม่นาน ก็เสด็จออกจากพระวิหารไปประทับนั่งบนอาสนะที่ภิกษุจัดถวายไว้ที่เงาวิหาร

ครั้งนั้นพระอานนท์เข้าเฝ้าถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นความสำราญของพระผู้มีพระภาคแล้ว ข้าพระองค์เห็นความอดทนของพระผู้มีพระภาคแล้ว แต่ว่าเพราะการประชวรของพระผู้มีพระภาคกายของข้าพระองค์ประหนึ่งจะงอมระบมไป แม้ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระ-องค์ แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าข้าพระองค์มามีความเบาใจอยู่หน่อยหนึ่งว่าพระผู้มีพระภาคจะยังไม่เสด็จปรินิพพานจนกว่าจะได้ทรงปรารภภิกษุสงฆ์แล้วตรัสพระพุทธพจน์อย่างใดอย่างหนึ่ง

ทรงตรัสว่าพระองค์อยู่ในวัยชราเหมือนเกวียนเก่าที่ซ่อมด้วยไม้ไผ่

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังอะไรในเราเล่า ธรรมอันเราได้แสดงแล้ว กระทำไม่ให้มีในมีนอกกำมืออาจารย์ในธรรมทั้งหลาย มิได้มีแต่ตถาคตผู้ใดจะพึงคิดอย่างนี้ว่าเราจักบริหารภิกษุสงฆ์ หรือว่าภิกษุสงฆ์จะเชิดชูเราดังนี้ผู้นั้นจะพึงปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวคำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ ดูก่อนอานนท์ตถาคตมิได้มีความดำริอย่างนี้ว่า เราจักบริหารภิกษุสงฆ์หรือว่าภิกษุสงฆ์จักเชิดชูเรา ตถาคตจะปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวคำอย่างใดอย่างหนึ่งในคราวหนึ่ง ดูก่อนอานนท์ เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับแล้ว วัยของเราเป็นมาถึง ๘๐ ปีแล้ว เกวียนเก่ายังจะใช้ไปได้เพราะการซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ฉันใดกายของตถาคตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ยังเป็นไปได้ก็คล้ายกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่

พระสงฆ์จงมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง

ดูก่อนอานนท์ สมัยใดตถาคตเข้าถึงเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่งนิมิตทั้งปวง เพราะดับเวทนาเหล่านั้นแล้ว สมัยนั้นกายของพระ

ตถาคตย่อมผาสุก เพราะฉะนั้นพวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือจงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง

ดูก่อนอานนท์ อย่างไรเล่าภิกษุจึงจะชื่อว่ามีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือจงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดผู้หนึ่งในบัดนี้ก็ดี เมื่อเราล่วงไปแล้วก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุของเราซึ่งเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา จักปรากฏในความเป็นยอดยิ่ง

เสด็จเข้าไปยังปาวาลเจดีย์ แสดงอานิสงส์ของการเจริญอิทธิบาท ๔

จากนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังปาวาลเจดีย์ ประทับนั่งบนอาสนะที่พระอานนท์ปูลาดถวาย ได้รับสั่งกับพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ เมืองเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ โคตมเจดีย์ สัตตัมพเจดีย์ พหุปุตตเจดีย์ สารันทะเจดีย์ ปาวรเจดีย์ ต่างน่ารื่นรมย์ อิทธิบาททั้ง ๔อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน ดุจพื้น ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อจำนงอยู่พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป (แก่พระอานนท์อย่างนี้ ๓ ครั้ง) เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงกระทำนิมิตอันหยาบ โอภาสอันหยาบอย่างนี้ แต่พระอานนท์ก็มิอาจรู้ทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคให้ทรงดำรงอยู่ตลอดกัปเพื่อประโยชน์ของตนเป็นอันมาก เพื่อความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะถูกมารเข้าดลใจ

มารทูลเชิญให้พระองค์ทรงปรินิพพาน

เมื่อพระอานนท์ปลีกไปแล้ว ครั้งนั้นมารผู้มีบาป ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด เพราะบัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้เคยตรัสพระวาจานี้ไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูตร ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่กรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วยังบอกแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมิกถา ข่มขี่ปรำปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้เพียงใด เราจะยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ก็บัดนี้ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเฉียบแหลมแล้ว ฯลฯ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี่ปรำปวาทให้บังเกิดขึ้นโดยเรียบร้อยโดยสหธรรมได้แล้ว (อย่างนี้พญามารพูดอย่างนี้ ๓ ครั้ง)

ทรงปลงพระชนมายุสังขาร

เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้วพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ท่านจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยเถิด ความปรินิพพานแห่งตถาคตจักมีไม่ช้า โดยล่วงไปอีก ๓ เดือนแต่นี้ ตถาคตจักปรินิพพาน ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ และเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ และขนพองสยองเกล้าน่าสพึงกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานยามนั้นว่า

ตุลมตุลญฺจ สมฺภวํ
ภวสงฺขารมวสฺสชฺชิ มุนิ
อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต
อภินฺทิ กวจมิวตฺตสมฺภวนฺติ

มุนีปลงเสียได้แล้วซึ่งกรรมที่ชั่งได้และกรรมที่ชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุสมภพ เป็นเครื่องปรุงแต่งภพและได้ยินดีภายใน มีจิตตั้งมั่น ทำลายกิเลสที่เกิดในตนเสีย เหมือนนักรบทำลายเกราะฉะนั้น

แผ่นดินไหวใหญ่เพราะเหตุ ๘ ประการ

ครั้งนั้นพระอานนท์ได้เกิดอัศจรรย์ว่าเหตุไม่เคยมีมาได้มีขึ้น แผ่นดินใหญ่นี้ไหวได้จริง ๆ ความขนพองสยองเกล้าน่าสพึงกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แผ่นดินไหวปรากฏ จึงเข้าเฝ้าถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกราบทูลถามเนื้อความนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดูก่อนอานนท์ เหตุ ๘ ประการปัจจัย ๘ ประการเหล่านี้แล เพื่อให้แผ่นดินไหวใหญ่ ๘ ประการเป็นไฉน

๑. ดูก่อนอานนท์ มหาปฐพีนี้ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ สมัยที่ลมพัดใหญ่ เมื่อลมใหญ่พัดอยู่ ย่อมยังน้ำให้ไหว ย่อมยังแผ่นดินให้ไหว อันนี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่ ๑

๒. สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิถึงความเป็นผู้ชำนาญในทางจิตหรือว่าเทวดาผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เขาเจริญปฐวีสัญญาเพียงเล็กน้อย เจริญอาโปสัญญาอย่างแรงกล้า เขาย่อมยังแผ่นดินให้สะเทือนสท้านไหวได้

๓. เมื่อใดพระโพธิสัตว์จุติจากชั้นดุสิต มีสติสัมปชัญญะลงสู่พระครรภ์พระมารดาเมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสท้านหวั่นไหว

๔. เมื่อใดพระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ประสูติจากพระครรภ์ของมารดา เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสท้านหวั่นไหว

๕. เมื่อใดพระตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสท้านหวั่นไหว

๖. เมื่อใดพระตถาคตได้ยังอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไป เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสท้านหวั่นไหว

๗. เมื่อใด พระตถาคตมีพระสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขาร เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสท้านหวั่นไหว

๘. เมื่อใดพระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสะนิพพานธาตุ เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือนสท้านหวั่นไหว

จากนั้นได้เสด็จไปยังอุปฐาน ณ ศาลาตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมความปรินิพพานแห่งตถาคตจักมีในไม่ช้า โดยล่วงไปอีก ๓ เดือนแต่นี้ ตถาคตจักปรินิพพาน แล้วตรัสว่า

ทหราปิ จ เย วุฑฺฒา เย พาลา เย จ ปณฺฑิตา
อฑฺฒา เจว ทฬิทฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปรายนา
ยถาปิ กุมฺภการสฺส กตํ มตฺติกภาชนํ
ขุทฺทกญฺจ มหนฺตญฺจ ยญฺจ ปกฺกํ ยญฺจ อามกํ
สพฺพํ เภทปริยนฺติ เอวํ มจฺจานชีวิตํ

คนเหล่าใดทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งพาลทั้งบัณฑิต ทั้งมั่งมี ทั้งขัดสน ล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า ภาชนะดินที่นายช่างหม้อกระทำแล้วทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งสุกทั้งดิบทุกชนิดมีความแตกเป็นที่สุดฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น

ปริปกฺโก วโย มยฺหํ ปริตฺตํ มม ชีวิตํ
ปหาย โว คมิสฺสามิ กตํ เม สรณมตฺตโน
อปฺปมตฺตา สตีมนฺโต สุสีลา โหถ ภิกฺขโว
สุสมาหิตสงฺกปฺปา สจิตฺตมนุรกฺขถ
โย อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อปฺปมตฺโต วิหริสฺสติ
ปหาย ชาติสํสารํ ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสติ

วัยของเราแก่หง่อมแล้ว ชีวิตเป็นของน้อย เราจักละพวกเธอไป เรากระทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีลอันดีเถิด จงเป็นผู้มีความดำริตั้งมั่นดีแล้วตามรักษากิจของตนเถิด ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาทในธรรมนั้น ผู้นั้นจักละชาติสงสาร แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ดังนี้

ทรงแสดงมหาประเทศ๔อันเป็นหลักตัดสินธรรมวินัย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่าอาวุโส ข้อนี้ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดาดังนี้ พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นแล้วพึงเรียนบทพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัยลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่านี้ไม่ใช่คำของพระผู้มีพระภาคแน่นอน และภิกษุนี้จำมาผิดแล้วดังนั้น พวกเธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัยลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี้เป็นธรรมของพระผู้มีพระภาคแน่นอน และภิกษุนี้จำมาถูกต้องแล้ว นี้เป็นมหาประเทศข้อที่ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่าสงฆ์พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งปาโมกข์อยู่ในอาวาสโน้น ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระสงฆ์นั้นว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา ดังนี้ พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นแล้วจึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้วสอบสวนในพระสูตรเทียบเคียงในพระวินัย ถ้าลงในพระสูตรไม่ได้ ลงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่านั่นไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ภิกษุนั้นจำมาผิดแล้ว เธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย

ถ้าลงกันได้พึงถึงความตกลงใจได้ว่านี้เป็นคำของพระผู้มีพระภาคแน่นอน และภิกษุนั้นจำมาถูกต้องแล้ว นี้เป็นมหาประเทศข้อที่ ๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่าภิกษุผู้เป็นเถระมากรูปในอาวาสโน้น เป็นพหูสูตร มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระเถระเหล่านั้นว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา เธอทั้งหลายไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นแล้วจึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย (ถ้าลงกันไม่ได้) พึงถึงความตกลงในข้อนั้นว่านี้ไม่ใช่ธรรม นี้ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคแน่นอน และพระเถระเหล่านั้นจำมาผิดแล้ว (ถ้าลงกันได้) พึงถึงความตกลงได้ว่านี้เป็นคำของพระผู้มีพระภาคแน่นอน พระเถระเหล่านั้นจำมาถูกแล้ว นี้เป็นมหาประเทศข้อที่ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นเถระในอาวาสโน้นเป็นพหูสูตร มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรมทรงวินัย ทรงมาติกา กล่าวว่าข้าพเจ้าได้ฟังมาได้รับมาเฉพาะ พระเถระนั้นว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัยนี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา ดังนี้พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นแล้วพึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี (ถ้าลงกันไม่ได้ในพระสูตรพระวินัย) พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่านี้มิใช่คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคแน่นอน (ถ้าลงกันได้) ถึงความตกลงในข้อนี้เป็นคำของพระผู้มีพระภาคแน่นอน นี้เป็นมหาประเทศข้อที่ ๔

จากนั้นได้เสด็จไปยังบ้านนายจุลทะ กัมมารบุตร เสวยภัตตาหารของนายจุลทะ กัมมารบุตรแล้วเกิดอาพาธอย่างร้ายแรง มีเวทนาแก่กล้า ประชวรลงพระโลหิต ใกล้จะนิพพาน พระผู้มีพระภาคทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นเวทนานั้นไว้ มิได้ทรงพรั่นพรึง ตรัสเรียกอานนท์มารับสั่งว่า ไปกันเถิดอานนท์เราจักไปยังเมืองกุสินารา จากนั้นก็เสด็จมายังเมืองกุสินารา ระหว่างเสด็จ

มานั้น ปุกุสะ มัลลบุตรได้ถวายผ้าเนื้อละเอียดสีดังทองฉิมพลี พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า

ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ
สํยมโต เวรํ น จียติ
กุสโล ว ชหาติ ปาปกํ
ราคโทสโมหกฺขยา นิพฺพุโต

บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ เวรย่อมไม่ก่อแก่ผู้สำรวมอยู่ คนฉลาดเทียวย่อมละกรรมอันลามก เขาดับแล้วเพราะราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป

ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง

จากนั้นพระผู้มีพระภาค จึงได้เสด็จไป ยัง ฝั่ง แม่น้ำหิรัญวดี เมือง กุสินารา แวะพักที่ป่าสาลวัน ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ช่วยตั้งเตียงให้ หันศีรษะไปทางทิศอุดรระหว่างไม้สาละทั้งคู่ แล้วทรงบรรทมสีหไสยาหันพระเศียรไปทางทิศอุดร ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาทมีสติสัมปชัญญะ

แล้วตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ตถาคตชื่อว่าอันบริษัทสักการะเคารพนับถือบูชา นอบน้อมด้วยเครื่องสักการะประมาณเท่านี้ ก็หามิได้ ผู้ใดแลจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพนับถือ บูชาตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอด เพราะฉะนั้นแหละอานนท์ พวกเธอจงเป็นผู้สำเหนียกอย่างนี้ว่าเราสมควรจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมอยู่ดังนี้

ดูก่อนอานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งเหล่านี้เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนั้นเป็นไฉน

๑. สังเวชนียสถานเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา เพื่อตามระลึกว่าพระตถาคตประสูติในที่นี้

๒. สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็น ของ กุลบุตร ผู้ มีศรัทธาด้วยความระลึกว่าพระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้

๓. สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตร ผู้ มี ศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่าพระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักให้เป็นไปในที่นี้

๔. สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยมาตามระลึกว่าพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้แลเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้ศรัทธา

ครั้งนั้นพระอานนท์เกิดความเศร้าโศรกมาก พระผู้มีพระภาคตรัสปลอบใจว่า

อย่าเลยอานนท์ เธออย่าเศร้าโศกร่ำไรไปเลย เราได้บอกไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น จากของรักของชอบใจ ต้องมี เพราะฉะนั้นเราจะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหนสิ่งใดเกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายไปเป็นธรรมดา การปรารถนาว่าขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้

ตราบใดการปฏิบัติตามพระธรรมยังมีอยู่ โลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์

ทรงตรัสแก่สุภัททะปัจฉิมสาวกว่า ดูก่อนสุภัททะ เราโดยวัยได้ ๒๙ ปี บวชแล้ว ตามแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ตั้งแต่เราบวชแล้วนับได้ ๕๑ ปี แม้สมณะผู้เป็นไปในประเทศแห่งธรรมเป็นเครื่องนำออก ไม่มีในภายนอกแต่ธรรมวินัยนี้

ทุติโยปิ สมโณ นตฺถิ ตติโยปิ สมโณ นตฺถิ จตุตฺโถปิ สมโณ นตฺถิ สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อญฺญิหิ เส จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ อสุญฺโญ โลโก **อรหนฺเตหิสาติ**

สมณะที่ ๒ สมณที่ ๓ สมณที่ ๔ ก็มิได้มีลัทธิอื่นว่างจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง ก็ภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบโลกไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย

ทรงมอบพระธรรมวินัยเป็นศาสดา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่าปาพจน์อันมีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของเราไม่มี ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น

"โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโส ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถา

ดูก่อนอานนท์ ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา

ปัจฉิมพุทโอวาท

ลำดับนั้นได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โข วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ อยํ ตถาคตสฺส ปจฺฉิมา วาจา"

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาพวกเธอ จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด

จากนั้น พระผู้เป็นดวงประทีปของโลก ก็ถึงซึ่งความดับลง ท้าวสหัมบดีพรหม ทรงเปล่งอุทานว่า

สพฺเพ ว นิกฺขิปิสฺสนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสยํ
ยตฺถ เอตาทิโส สตฺถา โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล
ตถาคโต พลปฺปตฺโต สมฺพุทฺโธ ปรินิพฺพุโต

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จักต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก แม้แต่พระตถาคตผู้เป็นศาสดาเช่นนั้นหาบุคคลจะเปรียบเทียบมิได้ในโลก เป็นพระพุทธเจ้า ทรงมีพระกำลังยังเสด็จปรินิพพาน

ท้าวสักกะจอมเทพตรัสว่า

อนิจฺจา วต สงฺขารา　　อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ　　เตสํ วูปสโม สุโข

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปสงบระงับ สังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นสุข

พระอนุรุธกล่าวคาถาว่า

นาหุ อสฺสาสปสฺสาโส　　ฐิตจิตฺตสฺส ตาทิโน
อเนชฺโช สนฺติมารพฺภ　　ยํ กาลมกรี มุนิ
อสลฺลีเนน จิตฺเตน　　เวทนํ อชฺฌวาสยิ
ปชฺโชตสฺเสว นิพฺพานํ　　วิโมกฺโข เจตโส อหูติ

ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ ของพระมุนีผู้มีพระทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหว ทรงปรารภสันติ ทรงทำกาลลงมิได้มีแล้ว พระองค์มีพระทัยไม่หดหู่ ทรงอดกลั้นเวทนาได้แล้ว ความพ้นแห่งจิตได้มีแล้ว เหมือนดวงประทีปดับไป ฉะนั้น

พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ 117–119/2 ถนนเฟื่องนคร พระนคร
โทร. 29732 นายประยูร พิศนาคะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. 2509